

**De zendingsreis van Robert Murray Mac Cheyne
en anderen**

Naar het Jodendom in Palestina, omliggende landen en andere landen in Europa

Door

Andrew A. Bonar

Alle rechten voorbehouden
Uitgeverij Den Hertog, Houten
na overname uitgeverij J.P. van den Tol

INHOUD

Ten geleide

Verklaring van enige vreemde woorden

1. Frankrijk, Italië, Malta, Griekenland
2. Egypte, de woestijn, zuidelijk Palestina
3. Jeruzalem, Hebron, Bethlehem
4. Gibeon, Sichem, Samaria, de berg Karmel
5. SyroPhenicië, Galilea
6. Smyrna, Constantinopel
7. Wallachye, Moldavië
8. Oostenrijks Polen
9. Pruisen, Hamburg

Bijvoegsel

Ten geleide

Acht maanden lang, van april tot in november van het jaar 1839, reisden vier predikanten van de Kerk van Schotland door Europa, Afrika en Azië om daar het Evangelie van Jezus Christus te brengen onder de Joden.

Nog in datzelfde jaar werd hun boeiend en breedvoerig reisverslag in boekvorm uitgegeven onder de titel: *'Narrative of a mission of inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839'* te Philadelphia.

Dit werk is helaas in geen enkele bibliotheek in Nederland meer voorhanden.

Vijf jaren later werd het in het Frans vertaald: *'Les juifs d'Europe et de Palestine, voyage de MM. Keith, Black, Bonar et Mac Cheyne, Paris 1844'*. Van deze vertaling zijn slechts twee exemplaren aanwezig in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam (Bibliotheca Rosenthaliana) en in het Gemeentelijk Museum 'Het Princessehof' te Leeuwarden.

In een Nederlandse vertaling verscheen het onder de titel: *'De Joden in Europa en in Palestina, voorgesteld in eene reisbeschrijving van de HH. Keith, Black, Bonar en Mac Cheyne, door de Schotse Kerk afgevaardigd, vertaald door D. Serrurier, predikant bij de Waalsche Gemeente te Dordrecht, te Dordrecht, bij H. Lagerweij, 1851'*.

De uitgave, (J. P. van den Tol, 1981) die thans voor u ligt, is van deze vertaling een herdruk, echter met dien verstande, dat het taalgebruik uit de eerste helft van de vorige eeuw zo veel mogelijk is aangepast aan het hedendaagse Nederlands, zonder evenwel het klassieke taaleigen van de schrijvers aan te tasten. Tevens is de titel gewijzigd. Ten eerste omdat de schrijvers in veel meer oorden zijn geweest dan alleen in 'Europa en Palestina' (ook Egypte immers, en Syrië en Klein-Azië) en ten tweede omdat in dit boek niet zozeer sprake is van een verslag over de toestand van de Joden in al die gebieden, als wel van zending onder die Joden.

Tenslotte hebben wij dit zendingsreisverhaal ook genoemd: *'De zendingsreis van Robert Murray Mac Cheyne'*, niet alleen omdat hij in het Nederlandse taalgebied de bekendste van dit zendelingsviertal is, maar ook omdat van alle vier steeds hij het meest markant ter sprake komt.

Naar alle waarschijnlijkheid is het boek oorspronkelijk geschreven door Andrew A. Bonar, die van Mac Cheyne (op dertigjarige leeftijd gestorven in 1843) ook een levensbeschrijving gegeven heeft ('Het leven en de nagelaten geschriften van Robert Murray M'Cheyne, in leven herder en leraar te Dundee'), in de vorige eeuw gedrukt en ettelijke keren herdrukt bij J. W. & C. F. Swaan te Arnhem.

De uitgever

Verklaring van enige vreemde woorden

Ashkenazim, Sephardim. — In het Oosten geeft men de naam van Ashkenazim aan de Europese Joden, die niet als onderdanen van het Turkse rijk geboren zijn; en die van Sephardim aan de Joden, die geboren zijn in de aan de sultan onderworpen landen: deze laatsten zijn bijna allen oorspronkelijk Spanjaarden. Men zegt dat de naam Ashkenazim ontleend is aan Askenaz, zoon van Gomer, zoon van Jafeth (Gen. 10 : 3), en die van Sephardim aan Sefárad, die bij de Profeet Obadja vermeld wordt (20).

De Chasidim maken een sekte uit van Joden, die aan de rabbijnen en de overleveringen zeer gehecht zijn, en die veel overeenkomst hebben met de voormalige Farizeeërs.

De tephillins zijn kleine stroken perkament, waarop sommige aanhalingen uit de wet geschreven staan. Men houdt ze, gedurende de tijd van het gebed, met lederen riempjes op het voorhoofd en op de linkerhand gebonden.

De mezuzah is een strook perkament, waarop een gedeelte van de wet geschreven is; de naam van God staat, met omgezette letters, op de keerzijde te lezen. Die strook is gevouwen en, in een schuinse richting, op de bovendorpel van de deur der joodse huizen vastgespijkerd.

Deze beide bijgelovige gebruiken zijn door een verkeerde uitlegging van een tekst uit Exodus ontstaan: 'het zal tot een teken zijn op uw hand, en tot voorhoofdspannels tussen uw ogen: want de Heere heeft door een sterke hand ons uit Egypte uitgevoerd (Exod. 13 : 16).' Het hart van de natuurlijke mens is altijd geneigd om uitwendige plechtigheden in de plaats te stellen van de geestelijke Godsverering. De Heere zei van de Farizeeërs: 'Al hun werken doen zij, om van de mensen gezien te worden: want zij maken hun gedenkcédels breed, en maken de zomen van hun klederen groot (Matth. 23 : 5).'

De tallith is een doek van witte wol, met blauwe strepen aan de zomen; de vier hoeken zijn voorzien van witte franje, die men tsitzith noemt. De Joden dragen die doek op het hoofd gedurende het gebed en houden in de hand de franje, die zij vaak kussen. Zij doen dit om het gebod in acht te nemen: 'Spreek tot de kinderen Israëls en zeg tot hen, dat zij zich snoertjes maken aan de hoeken hunner klederen, bij hun geslachten; en op de snoertjes des hoeks zullen zij een hemelsblauwe draad zetten (Num. 15 : 38).' Dikwijls legt men een met zilverdraad geborduurde band op dat gedeelte van de tallith, dat op het voorhoofd komt.

1. FRANKRIJK, ITALIË, MALTA, GRIEKENLAND

De Schotse Kerk had nog maar amper haar aandacht op de Joden gevestigd, of een aanwijzing van Gods Voorzienigheid deed het denkbeeld geboren worden, om afgevaardigden naar Palestina te zenden. De commissie, die door de algemene vergadering benoemd was, om onderzoek te doen naar de wijze, waarop men zending onder de Joden bedrijven zou, gaf, na ernstige beraadslagingen en vele gebeden, haar goedkeuring aan het gevormde plan. Van de zijde der Kerk '*geschiedde de zaak haastiglijk*,' maar het bleek spoedig op treffende wijze, dat '*God het volk voorbereid had*' (2 Kron. 29 : 36).

Wij mogen de woorden van Nehemia overnemen, mede wegens de zegeningen die ons onderweg en aan het einde van de reis wachtten. Immers wij meenden, dat zo de Heere ons in vrede deed wederkeren, velen 'vragen zouden naar de Joden, die ontkomen waren (die overgebleven waren uit de ballingschap) en ook naar Jeruzalem;' en dat ons verhaal menigeen zou kunnen bewegen, '*om te wenen, te vasten en ten gunste van Israël te bidden voor het aangezicht van de God des hemels*' (Nehem. 1 : 2, 4). Wij mogen geloven, dat onze hoop is verwezenlijkt, althans met betrekking tot Schotland. 'De Heere heeft een groter getal wachters op de muren van Jeruzalem gesteld' (Jes. 62 : 6, 7). Hij heeft in ons midden mannen verwekt, bezielde met de geest van Nehemia, die het oog gevestigd houden op de bouwvallen van Jeruzalem, en 'die niet zullen zwijgen al de dag en al de nacht, totdat de Heere Jeruzalem bevestige, en tot een lof stelle op aarde.' De aanbidding van doctor Black, hoogleraar in de godgeleerdheid te Aberdeen, en van doctor Keith, de welbekende schrijver over de profetiën, om zich bij die zending aan te sluiten werd al aanstonds als een gunstig voorteken aangenomen. Hun werden twee jongere godsdienstleraren toegevoegd, de Eerwaarde Mac Cheyne, prediker van St. Pieter, te Dundee, en de Eerwaarde Andrew Bonar, prediker te Collace, in Perthshire. Met gelijke geest bezielde voor het volk van Israël, wensten zij allen vurig het heil van Sion; en binnen weinige weken waren zij tot hun vertrek bereid.

In de steden van Schotland, die wij doortrokken (zo vernemen wij van de leden der zending, die wij verder als de schrijvers van dit verhaal aan het woord zullen laten) werden wij door onze geloofsbroeders de Heere aanbevolen; en ook te Londen genoten wij van het genootschap tot bekering der Joden, en van andere vrome vrienden, een hoogst broederlijk onthaal. Het godsdienstig traktaatgenootschap stelde ons een voorraad ter hand van traktaten in verschillende talen; en vele gebeden, die de Heere verhoorde, mochten ons op onze weg vergezellen.

Wij gingen sloop te Dovres op 12 april 1839; en, na drie uren, landden wij te Boulogne. Toen wij de Engelse kust uit het oog verloren hadden, voelden wij dringende behoefte aan het geloof, hetwelk Abraham staande hield, toen God tot hem sprak: '*Ga naar het land, dat Ik u wijzen zal*' (Gen. 12 : 1b), want wij waren onwetend aangaande de zegen over onze bedevaart voor de nakomelingen van Israël.

Gaarne hadden wij de reis nog diezelfde avond tot Parijs voortgezet, maar de diligence vertrok pas op de volgende dag; en later werden wij gewaar, dat de Voorzienigheid ons enige uren te Boulogne had doen vertoeven, om, reeds bij de aanvang van onze tocht, door een belangrijke ontmoeting onze moed op te wekken.

's Avonds bezocht ons een Jood, wiens voorkomen van een goede opvoeding getuigde, en die met grote gemakkelijke Engels sprak. Hij vertelde ons, dat hij in

Noord-Amerika geweest was, om na te gaan, of de daar wonende Indianen de afstammelingen zijn der Tien Stammen. Gedurende een jaar had hij te midden van verschillende Indiaanse stammen vertoefd, de taal der Iroquezen en der Onéidas zich eigen gemaakt, en zich geschikt naar hun gebruiken; en nu aarzelde hij geenszins de verklaring af te leggen, dat die stammen niet behoorden tot het geslacht van Israël. Hij leidde toen een zeer afgezonderd leven; en trachtte, door spaarzaamheid, zich de middelen aan te schaffen, om nieuwe reizen te ondernemen en vooral, om Palestina te bezoeken. Het was hem ter ore gekomen, dat wij daarheen op weg waren en daarom had hij verlangd ons te ontmoeten.

Onder het gesprek schetste doctor Keith met grote nadruk de staat van verlatenheid van het Israëlietische volk; beweerde, dat het de straf scheen te dragen van een grote weleer bedreven zonde; en drukte de Jood op het hart, dat hij onderzoeken zou, welke die zonde zijn mocht. Hierop bleef deze het antwoord schuldig, en sprak in algemene bewoordingen over de liefde en barmhartigheid van God. Wij trachtten hem toen in te lichten over de wijze, waarop men vergeving verkrijgen, en met God verzoend kan worden; en hij leek daarbij zeer bewogen, vooral, zoals wij later van hem vernamen, om onze welwillendheid jegens zijn volk en jegens hem. 'Ik wenste wel,' voegde hij ons toe, 'dat er meer Schotse zendelingen waren; niet zozeer', dit liet hij er dadelijk op volgen, 'omdat ik verlangen zou, dat gij in de bekering van mijn broeders slagen moogt; maar omdat ik vast geloof, dat, zo men ooit dat doel bereiken zal, het alleen geschieden kan door welwillendheid en toegenegenheid'. Sinds lang had hij naar de waarheid uitgezien, en nog zocht hij er naar; maar het was hem niet overtuigend gebleken, dat wij die zelf ook hadden. Hij meende, dat de wet de Joden gegeven was 'ten eeuwigden dage;' maar hij kon ons niet wederleggen, toen wij hem aan het nieuwe verbond, in de profetie van Jeremia toegezegd, Jerem. 31 : 31b, herinnerden. Hij gaf ons toe, dat de persoon en de daden van Jezus Christus hoogst opmerkelijk waren; en hij beweerde, dat het Christendom zich met zo grote snelheid in de wereld gevestigd had, omdat het Gods bedoeling was de ellende der volken te verlichten: want hij oordeelde, dat men niet zonder huivering zich het lijden der mensheid kon voorstellen, indien niet het Christendom bestaan had. Wij hielden hem voor dat, zo Jezus Christus waarlijk een voortreffelijk Mens was, hetgeen hij erkend had, Hij zich toch zeker niet voor de Zoon Gods zou uitgegeven hebben, als dat onwaar geweest was. Daarmede scheen hij verlegen en zocht naar antwoord. Van het werk van doctor Keith over de profetieën had hij horen spreken. Hij was er mee ingenomen, dat hij de schrijver van dat werk mocht zien, en verzocht hem, zijn naam te schrijven op het hem aangeboden exemplaar. Met duidelijke aandoening nam hij een Nieuw Testament aan in het Hebreeuws, waarop wij geschreven hadden, dat wij dikwijls God bidden zouden, dat Hij hem het ware licht en de vrede geven mocht. En, toen hij ons verliet, zei hij ons, terwijl hij die woorden met nadruk uitsprak: 'als ge een Jood winnen wilt, behandelt hem dan als een broeder.'

Wij vernamen, dat er te Boulogne niet meer dan acht joodse families waren, en dat de kinderen van een van hen naar een Christenschool gingen. Zo verliep de eerste avond, die wij op vreemde grond doorbrachten. De Heere scheen ons al spoedig een onderpand van Zijn tegenwoordigheid te hebben willen geven, en ons te doen beseffen, dat Hij Zijn goedkeuring hechtte aan de pogingen, die wij voornemens waren in het werk te stellen, om de verdoolde schapen van het huis Israëls tot Hem weder te brengen, en ons werd die ervaring tot kracht en aanmoediging.

De reis der afgevaardigden van de Schotse Kerk door Frankrijk leverde geen

algemeen belangrijke bijzonderheden op. Wij vermelden daarom in het kort de weg, die zij door dat land namen. Van Parijs gingen zij naar Dijon. Daar bezochten zij de rabbijn, en vernamen, dat ongeveer vierhonderd Joden deze stad bewonen. Van een jonge Jood, die zij tot gids hadden, ondervonden zij eerst grote tegenstand in hetgeen zij hem over de godsdienst zeiden; maar daarna scheen hij hen met belangstelling aan te horen. Hij nam gaarne enige traktaatjes aan, maar weigerde de aangeboden geldelijke beloning. Toen zij gereed stonden om te vertrekken, mochten zij nog een Frans Nieuw Testament en het leven van de heer Capadose, een Hollandse bekeerde Jood, aan een bejaarde Jood en diens zoon aanbieden; en deze ontvingen die boeken met veel blijdschap en dankbaarheid. Op hetzelfde ogenblik trad een andere man te voorschijn, om een Hebreeuws traktaat te vragen. Deze Jood, die ook voornemens was naar Lyon te gaan, helde, evenals de meeste Joden, die Frankrijk bewonen, tot scepticisme over. Gedurende de reis kwamen zij menigmaal met hem in gesprek, en stelden hem, bij het scheiden, het leven van Capadose ter hand.

Te Châlons aangekomen, scheepten onze reizigers zich in op de Saône naar Lyon. Daar troffen zij een vrome man aan, die de heer Oster, zendeling bij de Joden, in zijn bezoeken bij de joodse families van Lyon, vergezeld had. Zij hadden er ongeveer vijftig leren kennen; maar ook daar heerste scepticisme. Van al de Joden, die hij kende, had slechts één de Christelijke godsdienst aangenomen; en deze was een jongmens, die naar Montelimart vertrokken was, om er handel te drijven. Nochtans treft men te Lyon enige Joodse kinderen aan in de Protestantse scholen.

De reizigers gingen op de Rhône scheep, en kwamen in Marseille aan. Zij brachten een bezoek aan de rabbijn, van wie zij hoorden, dat er in die stad ongeveer duizend Joden waren.

Vernomen hebbende, dat eerst na verloop van tien dagen een stoomboot naar Malta vertrok, kwamen wij overeen een gedeelte van Italië te bezoeken. Wij scheepten ons in naar Livorno; en, daar het mooi weer en de zee stil was, hielden wij de kust, die ongemeen steil is, in het oog. Wij zagen Toulon op geringe afstand. De haven is er met heuvelen omzoomd, en ook daardoor in een staat van sterke verdediging. Wij gingen voorts langs de Hyerische eilanden, wier zacht klimaat een grote menigte zieken tot zich trekt.

De volgende morgen waren wij op de kust van Italië. Zij is met bevallige dorpen bezet, waarachter de met olijfbomen bedekte Alpen zich verheffen. Wij bereikten tegen de middag de schone golf van Genua. Deze stad heeft, van de zee kant gezien, een zeer fraai voorkomen. Van alle zijden rust het oog op marmeren paleizen, en op grotere en kleinere torens, in fantastische en schone vormen, als op zo vele overblijfselen van de oude tijd. Genua is door steile bergen omgeven, en aan alle kanten goed versterkt. De straten zijn er zeer nauw, zodat vroeger de rijtuigen er niet door konden; doch thans zijn er verscheidene verbreed. De meeste huizen zijn van galerijen voorzien uit wit marmer. De buitenmuren der huizen en galerijen zijn beschilderd. Men treft er een menigte afbeeldingen aan van Andreas Doria.

De viceconsul bracht ons in aanraking met een Jood van Gibraltar, die zijn volk goed kende. Zijn baard was in een verwaarloosde staat, waarover hij zich bij ons verontschuldigde wegens de rouw over zijn vrouw, die onlangs gestorven was. Hij vertelde ons, dat Genua een synagoge had, en ongeveer vijftig Joodse families, die over het algemeen arm en weinig onderricht waren. Tot de casino's, waarin zij vroeger toegelaten werden, is hun thans de toegang ontzegd, al werd deze uitsluiting door zeer vele Genuezen afgekeurd.

Uit de verdere inlichtingen, die hij ons gaf, vernamen wij, dat er geen Joden zijn te Civita-Vecchia. De koning van Napels heeft de toegang tot zijn staten voor hen

gesloten. Evenmin vindt men er in Sardinië; dit eiland maakte vroeger een deel uit van het koninkrijk Aragon, waar alle Joden uitgesloten zijn. Voor enige tijd begaf zich een Jood, Israël genaamd, vermomd naar dit eiland; doch hij werd genoodzaakt de vlucht te nemen. Op Corsica worden geen Joden aangetroffen. Zij worden wel niet door de Fransen afgewezen, maar de bevolking zou ze ongaarne dulden. Te Milaan zijn vijftienhonderd Joden, en sommigen hunner zijn grondbezitters. Men vindt er een vrij groot aantal te Verona, te Pavia, te Padua, te Parma en te Venetië. Er zijn er enige te Florence en te Modena, alsmede te Pisa; maar het zijn voor het meest families, die van Livorno gekomen zijn. Te Ferrara worden zij op ongeveer vierduizend geschat. Te Turin zijn vijftig Spaanse en vijftienhonderd Duitse Joden; deze laatste hebben een fraaie synagoge, en hun eredienst verschilt van die der Spaanse Joden. Te Nizza zijn er vier à vijfhonderd: de meesten komen uit Engeland. Voor enige maanden werd het bevel uitgevaardigd, om hun het ghetto op te leggen, (d.i. om hun een afzonderlijke wijk ter bewoning aan te wijzen); maar de consul van Pruisen, die een Jood is, leverde daartegen vertogen in, die een afzien van dat voornemen ten gevolge hadden. Joden mogen zich niet te Lucca vestigen, maar zij kunnen er zich voor enige tijd nederzetten, onder de bepaling, dat de vergunning daartoe van drie tot drie maanden vernieuwd wordt. In geheel Piëmont wordt hun tamelijk veel vrijheid toegestaan. Men vindt Joden te Trieste, te Aosta, te Alexandria en in enige andere steden. Te Rome zijn er vijf à zesduizend, maar zij leven er onder de dwang van het ghetto (Deze dwang is thans opgeheven en door vrije bepalingen vervangen. Vert.). Zij worden daar onderdrukt, maar blijven er, omdat er geld voor hen te verdienen is. Voorheen waren er zesduizend Joodse families te Gibraltar, thans zijn er amper tweeduizend. Op het eiland Corfu worden er tamelijk veel aangetroffen en enige te Athene.

Een jonge koopman van Ancona gaf ons verscheidene inlichtingen omtrent de Joden van die stad; hij meende, dat er ongeveer vierduizend waren, op een bevolking van vierentwintigduizend zielen. Met grote nauwgezetheid staken zij alle arbeid op de sabbatdag, en drijven de handel met niet minder rechtschapenheid dan de andere bewoners van de stad. Gedurende de vasten en op Goede Vrijdag moeten zij zich in hun huizen opsluiten; en de wijk, die zij bewonen, wordt, evenals te Rome, ghetto genoemd. De gelegenheid, om veel geld te winnen, aangezien de inwoners van Ancona over het geheel traag zijn, doet hen al die vrijheid belemmerende bepalingen gemakkelijk dragen. Zij mogen de casino's niet bezoeken, noch landerijen aankopen; maar velen onder hen bezitten buitenplaatsen van geringe uitgestrektheid. De meeste van hun jongeren zijn deïsten en aan wereldzin geheel overgegeven.

26 april. 's Morgens wierpen wij het anker uit in de haven van Livorno; wij voeren door een kanaal tot in het midden van de stad, en weldra waren wij zeer aangenaam gevestigd in het hotel Saint-Marc. De directeur, D. Thomson, een Schot, was ons reeds bekend door de trouwe en goede zorg, die hij voor onze landgenoot Martin, één der predikanten van Edinburg, tijdens zijn laatste ziekte gedragen had. Hij ontving ons met veel hartelijkheid, en wij voelden ons alsof wij thuis waren. Daar wij vernomen hadden, dat Livorno een vrijhaven is, meenden wij, dat het Evangelie er onbelemmerd gepredikt mocht worden, en wij gaven openlijk traktaatjes aan ieder van de acht mannen, die onze goederen gedragen hadden, en ook nog aan enige andere mensen, die daar stonden. Nauwelijks was een uur verlopen, of wij zagen een officier aankomen, die ons vroeg, of wij die boeken uitgedeeld hadden. Daarop werd onze kist met boeken en traktaatjes verzegeld en weggevoerd, en de twee oudsten onder ons werd gelast, onmiddellijk voor de commissaris van politie te verschijnen. Er werd, na een lang verhoor, goedgevonden, de boeken en traktaatjes naar de Censor van Florence op te zenden, en wij werden verzocht ons te verwijderen, terwijl men ons

beloofde, dat men ons met het rapport deswege bekend zou maken.

De heer Thomson deelde ons belangrijke bijzonderheden mee omtrent de heer Martin. De zondag voor zijn dood, toen iemand hem eraan herinnerde, dat het de dag des Heeren was, zei hij: 'ja, het is de dag, die de Heere gemaakt heeft;' en zich tot de heer Thomson wendende, sprak hij nog: 'het is heden de dag der Avondmaalsviering; gij zult mij deze avond wel willen mededelen, wat gij gehoord hebt.' Op de volgende dag, nadat de heer Thomson hem, op zijn verzoek, het 14e hoofdstuk van het Johannes-Evangelie voorgelezen had, vroeg hij hem: 'wat verstaat gij onder een vrijhaven?' En toen hem dit verklaard was, hervatte hij: 'zou er dan bezwaar in gelegen zijn, om hier honderd Bijbels aan te voeren?' Dit was een van zijn laatste woorden, en zijn wens is vervuld. Er heeft hier nog een ander belangrijk voorval plaats gehad: een jongmens van Glasgow, die om gezondheidsredenen reisde, had, met een vriend, die even lichtzinnig en wereldsgezind was als hij, Rome bezocht, en toch voelde deze zich gedrongen, om hem, bij het scheiden, te zeggen: 'nu zou u beter doen, om naar uw Bijbel om te zien.' Die raad bracht hem tot het onderzoek van de Schrift. Toen hij te Livorno aankwam, scheen hij geheel van gemoedsstemming veranderd te zijn, en hij stierf in vrede en blijdschap.

De volgende dag bezochten wij de begraafplaats der Engelsen. Men vindt daar een grote menigte fraaie marmeren gedenktekenen, te midden van rozestruiken, cypressen en treurwilgen. Wij vertoefden bij de graven van Smollet en van Horner, en iets verder vonden wij, bij een palmboom, het graf van de heer Martin; het is door een eenvoudige marmeren zerk bedekt, waarop een opschrift geplaatst is van doctor Chalmers. Op het graf van J. Wentworth Murray, die in 1821 te Florence gestorven is, leest men het eenvoudige, en voor zijn vrienden zo troostrijke opschrift: *'Voor een klein oogenblik heb Ik u verlaten; maar met grote ontfermingen zal Ik u vergaderen'*, Jesaja 54 : 7.

Wij gebruikten de sabbat, om met enige kundige Joden in kennis te komen, van wie wij inlichtingen verwachtten, die ons dienstig konden zijn. Des zondags woonden wij de godsdienstoefening bij in de Engelse kapel. Des avonds predikte doctor Black in de grote zaal van ons hotel, in de nabijheid van het vertrek, waarin de heer Martin gestorven was, ten aanhore van een talrijke vergadering, die bijna geheel uit Schotten bestond. Wij bezochten op de vrijdagavond, en meermalen gedurende ons verblijf, de synagoge, welke, na die van Amsterdam, voor de schoonste van geheel Europa doorgaat. De plaats, waar de ark staat, is bevloerd met marmeren stenen van verschillende kleuren; aan de ingang hangt een gordijn van zwart fluweel, met in het zilver gestikte bloemen versierd, en waarop een aanhaling uit de Psalmen geborduurd is. Het gestoelte van de voorlezer is van marmer; op het fluwelen kleed, waarmee het overdekt is, staan de woorden 'de wet des Heeren is volmaakt; zij verkwikt de ziel.' Daar waren omtrent vijfhonderd Joden tegenwoordig. Twee eerwaardige mannen met lange grijze baarden stonden bij de ark; zij droegen de Oosterse kleding, en waren sedert kort uit Jeruzalem aangekomen. Verscheidene Joden naderden tot hen, om hun hand te kussen, en hun te verzoeken, dat zij hun die op het hoofd zouden leggen. Bij die twee Oosterlingen stond nog een voornaam man uit Thessalonica. Een Engelse Jood zei ons, dat men dikwijls te Livorno Joden ziet uit Griekenland, uit Barbarije, uit Turkije, uit Syrië en uit Arabië. Wij merken een bus op, die tot opschrift had in het Hebreeuws: 'Voor het land van Israël. Moge in onze tijd de tempel spoedig worden opgebouwd!'

In 1835 waren er in geheel Toscane slechts zesduizend vijfhonderd Joden, thans schat men hun getal, alleen voor de stad Livorno, op tienduizend. Die opmerkelijke vermeerdering dateert van het oogenblik, waarop de Joden, te Rome vervolgd, een

toevlucht gezocht hebben in Toscane. Men had zo gaarne die verhuizing dadelijk willen doen strekken, om een volkplanting op te richten van landbouwende Joden; maar het plan mislukte.

Vergeefs tracht men Israël zich op enige plaats te doen vestigen, tot dat God zelf het voor de tweede maal in zijn land plante (Amos 9 : 15).

Van tijd tot tijd worden enige Joden tot de Roomse godsdienst bekeerd. Voor ongeveer drie jaren had een opmerkelijke bekering plaats. Een kundige Jood, die in groot aanzien stond, betuigde, dat hij, nagenoeg op dezelfde wijze, als zulks plaats had gehad met doctor Capadose, tot de omhelzing van het Christendom gebracht was. Hij verzaakte terstond de wereld, en is thans in een klooster te Sienne, waar hij nu en dan predikt.

Maandag gingen wij naar een rabbijn uit het Oosten, Bolaffi genaamd, met wie wij de vorige zaterdag in kennis gekomen waren. Hij zat op een sofa en was op de Oosterse wijze gekleed. Zijn gelaatstreken hadden een indrukwekkend voorkomen. Hij scheen een openhartig, verstandig en kundig man, en drukte zich uitermate goed uit. Wij bemerkten wel, dat hij liever een gesprek over de godsdienst ontweek; maar eindelijk toch liet hij zich overhalen, om met ons te redetwisten. Wij spraken over de Messias. Bolaffi beweerde dat Hij Koning en Profeet zijn moest, en geen Priester. Wij wierpen hem de 110de Psalm voor; doch hij ontkende, dat die woorden op de Messias van toepassing waren, en meende, dat zij op David betrekking hadden. Wij beweerden de godheid van de Messias; en, onder andere plaats, beriepen wij ons op Jesaja 9 : 5. Hij gaf toe, dat het Hebreeuws vertaald kan worden 'de sterke God;' maar hij ontweek de toepassing van die verklaring door de opmerking, dat de Profeet alleen zegt: 'men zal hem alzo noemen.' Wat het middel aangaat, om vergeving te verkrijgen, meende hij, dat daartoe slechts berouw vereist werd, daarbij de plaats aanhalende uit het boek van Samuël, volgens welke, toen David gezegd had: *'Ik heb gezondigd'* Nathan hem antwoordde: *'De Heere heeft uw zonden weggenomen'*, 2 Samuël 12 : 13. Hij had het Nieuwe Verbond gelezen, en achtte, dat de Christus niet de Vredevorst was, omdat Hij gezegd heeft: 'Ik ben niet gekomen om de vrede te brengen, maar het zwaard.' Hij hield vol, dat men de sabbat nauwkeurig in acht moest nemen en voegde erbij, dat men, zelfs in Siberië, op die dag geen vuur mocht aanleggen. Toen wij hem verlieten, zei hij ons: 'De Christenen sluiten ons van het Paradijs uit; maar wij geloven, dat allen, die goede werken doen, daar komen zullen, onverschillig of zij Katholiek, Mohammedaan of Protestant zijn.'

Wij scheidde van hem, om de bibliotheek der Joden te gaan zien: verscheidene boekdelen lagen opengeslagen op de tafel. Die daar tegenwoordig waren, beijverden zich, om ons Hebreeuwse werken aan te wijzen over de aardrijks- en wiskunde, en over andere wetenschappen. Zij lieten ons een Hebreeuws exemplaar zien van Euclides, en een Hebreeuwse vertaling van Philo; zij vertelden ons, dat zij ook in het bezit waren van een Hebreeuwse vertaling van Flavius Josephus. Vervolgens brachten zij ons naar hun school, een ruim en geschikt gebouw. Men volgt er de leerwijze van Lancaster; en men gaat er, door geregelde opklimming, van de klasse, waarin de letters en de klank der punten geleerd worden, tot die over, waarin men uit het Hebreeuws in het Italiaans vertaalt. Men onderwijst er tekenen, muziek, schrijven, geschiedenis en aardrijkskunde, en zelfs, in de hoogste klassen, Engels en Frans. Er wordt geen schoolgeld gevraagd. Wij vonden er honderdtachtig jongens en tachtig meisjes. De meest gevorderde leerlingen vertaalden in onze tegenwoordigheid uit het Italiaans in het Hebreeuws en omgekeerd; en deden het met groot gemak. De jongelui, die zich in de Talmud oefenden, lazen en vertaalden het eerste hoofdstuk van Jesaja met de verklaring van Ben-Ezra.

De volgende dag brachten wij een tweede bezoek aan Bolaffi, en wij hervonden in hem dezelfde scherpzinnige sofist in het redetwisten, uitermate ervaren in de letterkunde der Joden; maar overigens dermate onkundig, dat hij zijn volk, zoals het nu verstrooid is over de gehele aarde, op dertig miljoen zielen schatte. Hij vertelde ons, dat er nog Joden zijn, die uit hun geslachtregisters aanwijzen kunnen, van wie zij afstammen. En toen wij hem vroegen, of men nog nakomelingen kende van David, gaf hij ons met veel waardigheid tot antwoord: 'ik ben het zelf.' Wij namen van hem afscheid, en zonden hem verscheidene traktaatjes, het leven van Capadose en een italiaanse vertaling van het werk van doctor Keith over de profetiën.

Op de bibliotheek ontmoetten wij een jonge rabbijn, een beminnelijk mens, die ons een exemplaar aanwees van Elias Levita, van het jaar 1541, en van Zemach David. Hij legde ons ook een encyclopedie voor, in vijf delen, waarvoor hij zelf verscheidene artikelen geleverd had. De Joden hebben drie drukpersen te Livorno.

In de loop van ons gesprek spraken wij over Jesaja 53 en Daniël 9. Zijn antwoorden waren zeer kort, en meestal vergenoegde hij zich met ons te verwijzen naar een Hebreeuws werk: 'Verdediging van het geloof.' Hij gelooft, dat Israël hersteld zal worden in het beloofde Land.

De volgende dag bezochten wij de begraafplaats der Joden, 'het huis der levenden,' gelijk er boven de ingang in het Hebreeuws geschreven staat. Zij is ruim, hetgeen noodzakelijk is, naardien de Joden het niet voor geoorloofd houden, twee lijken in hetzelfde graf neer te leggen. Men ziet daar geen cypressen; enige geiten dwaalden door het gras. De Joden zijn door de wet gehouden, hun doden des morgens vroeg, of des avonds met fakkels te begraven. In het oudste gedeelte der begraafplaats treft men vele spaanse opschriften aan, hieruit te verklaren, dat de Joden van Livorno oorspronkelijk uit Spanje gekomen zijn. Met duidelijke trots weten zij de aandacht te vestigen op verscheidene gebeeldhouwde kronen, waaruit zij afleiden, dat de Joden, voor wie die gedenktekenen opgericht zijn, spaanse edelen waren. Op sommige graven ziet men, in beeldhouwwerk, de handen uitgestrekt om de zegen te geven, waarmee de begraafplaats van een priester aangeduid wordt; op andere betekent de hand, welke een vaas houdt en er water uitgiet, die van een leviet. Aan het boveinde van ieder graf staat in het Hebreeuws geschreven: 'Zijn ziel moge in de bundel des levens opgenomen worden.'

De kanselier Uzzielli bracht ons een bezoek, en deelde ons belangrijke bijzonderheden mee omtrent de burgerlijke toestand der Joden. Sommige hunner zijn de meestvermogenden in het land, en zij zijn er in zo groot aanzien, dat hun feesten in de almanak staan aange tekend, en dat, wanneer het op één van die feesten de vervaltijd is van een wissel, zij op die dag tot de betaling niet verplicht zijn. Zij worden bestuurd door veertig hoofden van huisgezinnen, die men 'oudsten' noemt, en wie het opgedragen is de schattingen, die door de Staat worden opgelegd, evenredig om te slaan; ook is hun de bevoegdheid gegeven, om uitspraak te doen in gevallen van echtscheiding, die overigens zeer zeldzaam voorkomen. De ambtsbediening van oudste is in sommige families erfelijk; en wanneer een plaats openkomt, bieden zij de Groot-hertog een tweetal aan, waaruit de benoeming geschieden moet.

Er wordt jaarlijks, door de Joden van Livorno, omtrent 800 pond sterling toegezonden aan de vier heilige steden, Jeruzalem, Hebron, Zarfath en Tiberias; ook wordt die som wel aan personen toevertrouwd, die zich naar Palestina begeven, maar doorgaans wordt zij, door middel van wisselbrieven, in handen gesteld van het agentschap, dat te Constantinopel gevestigd is om de gelden, die daartoe van al de oorden der wereld opgezonden worden, te verzamelen. De Joden van Livorno geloven, dat hun volk in het heilige land zal worden hersteld; maar de kanselier dacht, dat men dit meer te

beschouwen heeft als een opgevatte verwachting, dan als de wens van hun hart.

De Jood, die wij tot gids hadden gehad, vroeg ons om een Nieuw Testament in het Hebreeuws, dat wij hem gaarne gaven, benevens enige traktaatjes. Wij namen enige boeken van hem over, waaronder Abarbinel, over het Paasfeest, waarin een joodse kaart van Palestina, en enige vrij zonderlinge houtsneeplaten worden aange troffen.

De volgende morgen, terwijl wij gereed stonden om naar Malta scheep te gaan, kregen wij het bevel te verschijnen, ten einde het besluit te vernemen, dat omtrent ons en onze boeken genomen was. De censor had onze boeken onderzocht en veroordeeld. Aan de twee oudsten van ons gezelschap werd bevolen, en aan de twee jongsten, van wie men veronderstelde, dat zij onder hun opzicht stonden, aangeraden, om zonder uitstel Toscane te verlaten. Enige onzer traktaatjes werden ons teruggegeven; maar de exemplaren van het werk van doctor Keith, over de profetiën, werden alle gehouden, omdat het werk uitlegkundige aanmerkingen behelsde, strijdig met de stellingen van de Roomse Kerk. Later vernamen wij, dat men tegen ons allen een vonnis uitgesproken had van altijddurende verbanning uit Toscane: een vonnis, waaraan wij ons gemakkelijk onderwierpen, maar dat toch het bewijs oplevert, dat Rome altijd van dezelfde geest beziel is.

De Joden stelden groot belang in die zaak; en misschien was het wel het doel der Voorzienigheid hun te tonen, dat de Kerk van Rome tegen het judaïsme even vijandig is als tegen het protestantisme.

Op vrijdag 3 mei gingen wij scheep, op de Lycurgus, naar Malta. Aan boord waren niet alleen Fransen, Engelsen en Italianen; maar wij troffen ook nog een Amerikaan, een Duitser en een jonge Griek aan, welke laatste kenbaar was aan zijn lijnrechte knevels, en aan de fantastische klederdracht der bergbewoners van Griekenland. Hij onderscheidde zich door grote levendigheid, en sprak met fierheid van de verlossing van zijn vaderland. Wij hadden ook nog in ons gezelschap de nieuw benoemde bisschop van Tripoli, die voor de Griekse Kerk van Syrië bestemd was. Hij had een zeer innemend voorkomen, sierlijk lang haar, een zware baard en knevels; en een zachtzinnig en welwillend gelaat. Hij droeg een rode tabbaard, een bruine mantel, een violetkleurige gordel, een gouden keten en een kruis; twee jongere priesters vergezelden hem. Er waren nog aan boord verscheidene militairen, een Rooms-Katholieke priester, enige monniken en drie geestelijke zusters, die gesluierd waren en zich uit Spanje naar Rome begaven. De zee was kalm, en terwijl wij het eilandje Gorgona achter ons lieten, voeren wij langs de kust van het eiland Elba, dat vroeger alleen om zijn ijzermijnen bekend was, en als verblijfplaats van Napoleon beroemd geworden is.

Met een Hollander, die ter bedevaart naar Rome ging, geraakten wij, in het latijn, in gesprek. De bisschop en zijn gevolg spraken Arabisch en een beetje Italiaans, zodat ons onderhoud met hen, ofschoon kortstondig, toch belangwekkend was. De bisschop nam een italiaans Nieuw Testamentje van ons aan, en leek zeer verwonderd, dat een zo klein formaat dat gehele boek bevatten kon. De jonge Griek sprak veel met ons in het Italiaans; in zijn vaderland strekt hij de reizigers tot gids, en wijst hun de in de oude geschiedenis vermaarde plaatsen aan. Tot aan de late avond zong hij zonder ophouden, of schetste de romantische bedrijven van Griekenlands bewoners: nimmer waren wij getuigen van zo veel levendigheid. De volgende dag waren wij, met het aanbreeken van de morgen, te Civita-Vecchia. De stad heeft een erbarmelijk voorkomen; de straten zien er donker en treurig uit, en de omstreken zijn woest en onbebouwd. Weldra verloren wij de kust van Italië uit het gezicht. De volgende dag was een zondag; maar hij gaf ons treurige indrukken, omdat wij verwijderd waren van de bijeenkomsten der gelovigen.

Maandag de 6de zagen wij in de verte Sicilië en voeren nabij het rotsachtige en steile eiland Gozzo. Bij het aanschouwen van die uitgestrekte zee, die ons omringde, dachten wij aan de Apostel Paulus: immers ongetwijfeld dáár, aan de ingang der Adriatische zee, werd het schip, waarop hij zich bevond, door de storm zo lang heen en weer geslingerd.

Die avond tegen tien uur liepen wij de prachtige haven van Valette binnen. Wij wierpen, nabij enige oorlogsschepen, het anker uit. Men zond een schuitje op ons af om te vernemen, of wij allen 'in praktijk waren,' waarmee bedoeld werd, of wij vrij van de pest waren; en voorts, of wij nieuwstijdingen meebrachten en of zich passagiers van hoge rang aan boord bevonden.

Op het dek gezeten, vol vreugde en dankbaarheid over onze behouden tocht tot hertoe, herinnerden wij ons, dat het lied der erkentelijkheid alreeds, van uit dit eiland, ten hemel opgestegen was, toen Paulus, Lukas en Aristarchus God dankten voor hun redding. Moeilijk valt het te beslissen, of het punt, dat men de reizigers, aan de andere zijde van het eiland, aanwijst, inderdaad de plaats is, waar de Apostel Paulus schipbreuk heeft geleden: doch er zijn ongetwijfeld verscheidene baaien (waaronder de haven van Valette), die met de korte beschrijving overeenkomen, te vinden in de Handelingen der Apostelen 27 : 39. Valette is op een zonderlinge wijze gebouwd; vele straten zijn niet meer dan steile en gladde trappen, en toch beklimmen de muilezels, daar te lande, ze zeer gemakkelijk. Het is een verenigingsoord van alle natiën.

Op Malta zijn zeer weinig Joden, en over 't algemeen bevinden zij er zich slechts tijdelijk. Enige onder hen zijn bemiddeld; maar de overige verkeren, meest alle, in de diepste armoede. Ter drukkerij van het Zendelinggenootschap van de Anglikaanse Kerk is een bekeerde Jood geplaatst.

Wij gingen de heer Schlienz, zendeling van dit genootschap, bezoeken, die ons verscheidene zeer nuttige inlichtingen gaf. Ook zagen wij de heer Freemantle, predikant van de Anglikaanse Kerk, die met zijn echtgenote uit Palestina kwam.

's Avonds brachten wij te St. Juliën, een dorp dat enige mijlen van Valette gelegen is, een bezoek aan doctor Clarke, voormalig zendeling bij de Joden. De weg die wij gingen, is zeer bochtig, aangezien de zoom van het eiland doorsneden is van kleine baaien die men om moet gaan. Het pad is vaak smal en steil en op verscheidene plaatsen betreedt men de naakte rotssteen. Wij bemerkten dat men terecht de pracht der ondergaande zon op dit eiland roemt. Die avond was zij voortreffelijk. De schitterend gouden tint, die de gebouwen en rotsen kleurde, verspreidde vernieuwde bekoorlijkheid over alle voorwerpen.

De volgende morgen scheepten wij in naar Alexandrië. Binnen weinig uren was Malta uit het gezicht en het overige van de dag zagen wij niets dan de meest effen zeevlakte. De dag daarop ontdekten wij, met zonsopgang, Griekenland. Na de Golf van Coron zeilden wij kaap Matapan, het oude Taenarium, de zuidelijkste punt van Europa, langzaam voorbij. De jonge Griek wees met fierheid de Taygetus, het verblijf der onoverwinnelijke Mainoten; verderop, diep in de zeeboezem, lag eertijds Sparta. De sneeuw bedekte de top van verscheidene dezer bergen. De morgennevel omhulde de hoogten van het Taenarische gebergte, wiens voet tot aan de oever reikte. Met behulp van onze verrekijkers ontdekten wij verscheidene dorpen, gelijk ook velden en terrasvormige tuinen.

Toen wij het eiland Cérigo (het oude Cythera) achter ons gelaten hadden, kwamen wij in de Egeïsche Zee, waar wij de vele eilanden van de Archipel voorbijvoeren. Het gezicht dezer schone eilanden, onder een prachtige hemel, deed ons de taal van de latijnse dichter verstaan, *ninentes Cyclades*, (Horatius, Ode 1). Wij erkennen ook de nauwkeurigheid der beschrijving, die Virgilius van deze zee geeft, *crebis freta consita*

terris, (Eneïs, 3). De richting van ons schip was toen ten noordoosten naar het eiland Syra. Men wees ons in de verte Spezzia, en het in de Griekse worstelstrijd zo beroemde Hydra. Wij voeren in de nabijheid van Melos, een groot eiland, met een schone haven, dat in de verte door twee hoge bergen wordt aangeduid, en van Antimelos, gevormd door steile rotsen, die de zee bespoelt. Tegen de avond ontdekten wij Seriphos. De zon scheen onder te gaan achter Falconero, een onbewoonde rots, en liet een schitterend rood aan de horizon achter.

De 11de mei, om twee uur 's ochtends, wierpen wij voor Syra het anker uit. De kust van het eiland vormt een natuurlijke haven. De stad begint aan de oever der zee, vervolgens verheft zij zich en bedekt bijna geheel de kegelvormige heuvel waarop zij gebouwd is. Op de top van die heuvel beschermt de vesting, of de Acropolis, de stad. Al de huizen zijn schitterend wit en de nabijgelegen heuvels zijn met olijfbomen overdekt. De voornaamste stad van Syra werd eertijds Hermopolis genaamd. Voordat de inwoners van Scio, die aan de slachting ontkwamen, er zich hadden neergezet, was zij onaanzienlijk, maar sedert ongeveer vijftien jaren is zij sterk in bevolking toegenomen.

De Franse en Oostenrijkse stoomboten hebben Syra tot vaste haven gekozen en men vindt er schepen gereed om de reizigers naar Athene, Egypte en Constantinopel over te brengen. In de haven was een grote bedrijvigheid: wij telden dertien kleine schepen op stapel die in aanbouw waren. De stad heeft een bevolking van twintigduizend zielen. Wij namen onze intrek in het hotel Griekenland, een tamelijk armzalige herberg, waar men ons met veel bereidwilligheid bediende en Griekse honing bracht in plaats van boter.

Op een wandeling door de stad viel onze aandacht op de uithangborden. Het kwam ons nog al vreemd voor, het oude Grieks op hedendaagse uitvindingen toegepast te zien. Met blijdschap zagen wij in een winkel de Griekse Bijbel te koop staan. Daarnaast bevonden zich de avontuurlijke lotgevallen van Robinson Crusoe, voorzien van een aanbeveling van het werk door twee onzer landgenoten, de geleerde Chalmers en Taylor. Op marmeren tafeltjes stonden glazen met helder en fris water uitgesteld en wij begrepen dat in zulk een luchtstreek een glas koud water wel op prijs mag worden gesteld.

Wij gingen de heer Hildner, zendeling van het genootschap van de Anglikaanse Kerk, bezoeken. Hij is een Duitser, die evenals zijn echtgenoot uit Duitsland afkomstig is; zij wonen sinds negen jaren te Syra. Mejuffrouw Wilcox heeft zich later bij hen gevoegd en onderwijst de Griekse meisjes in Engels, naaien, zang en handwerken. Totnogtoe hebben zij slechts weinig vruchten van bekering inge oogst; geduldig echter wachten zij, dat God de wasdom geve. Zij hebben zich hoofdzakelijk met het onderwijs der kinderen beziggehouden en de Lancasterse leerwijze aangenomen. De schoollokalen, die doelmatig zijn aangelegd, vonden wij volkomen tot school en toevluchtsoord ingericht. Wij zagen er driehonderd jongens en driehonderd meisjes, wier schone Griekse gelaatstreken tevredenheid en arbeidzaamheid tekenden. De jongens lazen de Cyropedie in het oud en vertaalden ze in het nieuw Grieks. De meisjes schreven de Griekse letters op sierlijke wijze, waarbij ook verscheidene het Engels leren. De jonge Grieken leren met graagte en zonder moeite: jammer maar dat het hun aan volharding ontbreekt. Dagelijks lezen zij het Nieuwe Testament en haast alle kinderen bezitten er een exemplaar van. Zondags, als zij met hun ouders uit de Griekse kerk komen, verenigen zij zich gedurende twee uren in de school om enige verzen uit de Bijbel te leren, die de zendeling hun dan verklaart, terwijl hij er een opwekkende vermaning bijvoegt. De ouders van vele dezer kinderen verzuimen echter hen naar die zondagsles te sturen, omdat zij uitsluitend op tijdelijke voordelen bedacht

zijn, en slechts verlangen om hen naar de wereld behoorlijk onderwezen te zien. De Amerikaanse zendelingen die te Athene gevestigd zijn, hebben een school die op dezelfde leest geschoeid is als die te Syra en enige mindere leden der geestelijkheid, die met ware godsvrucht bezielde schijnen, betonen zich belangstellend in haar bloei. Het Londense genootschap ondersteunt een dergelijke school op Corfu. Dit bezoek te Syra vermeerderde grotelijks onze belangstelling in Griekenland.

Wij vertrokken dezelfde dag op een ander Frans schip, de Leonidas genaamd, naar Alexandrië. Bij het verlaten van de haven zagen wij ten westen de heuvels van het eiland Negrepontus (het oude Eubea); links, in onze nabijheid, lag Tenos; voor ons, Delos en Miconi en aan onze rechterhand, Andros en Xiphos.

Aan boord troffen wij nieuwe reisgenoten aan, waaronder vier Oosterse Joden en een sterk gespierde Albanees van reusachtige gestalte, die niet anders dan nieuw Grieks sprak, doch wiens taal en gebaren beide even nadrukkelijk waren.

Wij voeren voorbij Naxos; de stad van die naam is wit als marmer. Aan de andere zijde liggen Paros en Aros. Wij hadden wel gewenst een blik te kunnen werpen op Patmos, het oord der ballingschap van des Heeren geliefde discipel, die daar uit een luisterrijke verschijning troost ontving; wij zagen echter niets dan de tegen zijn rotsachtige oever aanbruisende golven.

Tegen zonsondergang sloten wij ons nader aan tot de vier Joden die hun Sabbatsgebeden ten einde brachten. Een hunner las op dat ogenblik Psalm 85 : 2: 'Gij zijt Uw land gunstig geweest, Heere! de gevangenis van Jakob hebt Gij gewend, enz.' Zij verhaalden ons dat zij van de Dardanellen kwamen, ter bedevaart naar Jeruzalem gingen en voornemens waren om na drie maanden terug te keren. Twee van hen schenen veel kennis te bezitten en allen waren ervaren in het Hebreeuws; onderling spraken zij Spaans, doch verstonden ook Italiaans. Zij deelden ons mee, dat Jacob Baal Turim, een beroemd Joods uitlegkundige, op het eiland Scio begraven lag. Om hun aandacht op te wekken en hun vertrouwen te winnen overhandigde een onzer hun het boek van Abarbinel over het Paasfeest en liet hun de kaart en de platen zien. Onder één van die platen stonden enige verkortingen in het Hebreeuws, waarvan wij tot hun verbazing hun de uitlegging gaven, en een onzer de opmerking in het Hebreeuws er bijvoegende: 'ook wij spreken het woord amen uit,' zagen zij elkander vriendelijk lachend aan. Nu was de kennis aangeknoopt en toen wij onze Hebreeuwse Bijbels geopend hadden, kwamen wij met hen in gesprek. Wij verzochten een hunner, om het 53ste hoofdstuk van Jesaja voor te lezen. Vervolgens luisterden zij naar de uitlegging die wij er van gaven; met toepassing op een Heiland, die de verzoening voor de zonde is. Even later gingen wij op het dek bij hen zitten. Wij openden een kaart van hun land en wezen hun de opmerkelijkste plaatsen aan, terwijl wij ze in het Hebreeuws uitspraken. Wij hadden een door het godsdienstig Traktaatgenootschap uitgegeven werk in handen, getiteld: Zeden en gebruiken der Joden. Onder het verklaren van enige platen kregen wij gelegenheid om hun te zeggen, dat wij geen Rooms-Katholieken waren, en dat in onze kerken geen beelden waren. Daarop hielden zij een onderling gesprek. Wat later openden wij een Italiaans Nieuw Testament en lazen wij uit Matth. 4 : 15, 16 de aanhaling van Jesaja: 'Het volk, dat in duisternis zat, heeft een groot licht gezien, enz.' en wij voegden er bij: 'dat grote licht is de Messias.' Een hunner merkte op: 'ook wij geloven dit.' Zij bleven voortgaan met het beschouwen der platen van het zo even vermelde werk, totdat zij kwamen aan die welke Paulus afbeeldt, staande op de trappen van de tempel, en van daar de Joden toesprekende, er ons de uitlegging ervan vraagden, Handelingen 17. Wij namen toen het Italiaans Nieuw Testament en lazen hun de redevoering van Paulus voor. Alles wat op deze plaats voorkomt, was geschikt om hun opmerkzaamheid op te wekken: zoals,

hetgeen Paulus zegt van de wet; van het onderwijs, door hem genoten aan de voeten van Gamaliël; en van de overleveringen der vaderen, terwijl het volk toeluisterde, omdat hij in het Hebreeuws sprak; en eindelijk het verhaal van zijn jongelingsleven en van zijn bekering. Het scheen als werd het hun onmiddellijk van de Heere aangekondigd en zij luisterden met gespannen aandacht. Doch nauwelijks hadden wij geëindigd, of hij, die de kundigste scheen, benevens een ander, stonden op en verwijderden zich, met een enigszins ontevreden gelaat. De twee overigen gingen voort met het beschouwen der platen en onder andere van die, welke op het Loofhuttenfeest en op de zondvloed betrekking hadden, hetgeen ons gelegenheid gaf tot het maken van enige opmerkingen. Terwijl zij de plaat bezagen, die Petrus en Johannes afbeeldt, genezende de kreupele liggende aan de deur des tempels, genaamd de Schone, merkte een onzer op, dat dit de deur Nicanor was, waarop zij elkander aanzagen. Wij lazen hun toen het verhaal van dit wonder voor, Handelingen 3. Gedurende dit onderhoud scheen het als waren zij bijzonder voldaan, ons in het Hebreeuws te horen zeggen: 'Gij zijt met u vieren en wij eveneens, en allen reizen wij naar Jeruzalem; wij zijn broeders.'

Onze scheepskapitein verhaalde ons, dat hij tussen de maanden november en februari dikwijls tot zestig of zeventig Joden, die ter bedevaart naar Jeruzalem gingen, aan boord had. Zij zijn over het algemeen niet rijk en keren na verloop van enige maanden huiswaarts.

's Nachts stak de wind op. Bij het zien van de geweldig onstuimige zee herinnerden wij ons dat wij op dat ogenblik op de Carpatische Zee waren. De volgende morgen, op een zondag, zeilden wij voorbij de oostelijke punt van Creta, tegenover kaap Sidro, eertijds genaamd Samonium of Salmóne, Handelingen 17 : 7. Het strand was met rotsen omzoomd en de landstreek scheen zeer bergachtig. De spits, die zich boven alle andere verhief, was denkelijk de Ida. Omstreeks een uur later zagen wij een gedeelte der zuidelijke kust van het eiland waarop zich, ten tijde van Paulus, 'de plaats genaamd Schonehavens, bevond, en waar de stad Laséa nabij was.' De herinneringen uit de gewijde geschiedenis waren ons oneindig aangenamer dan al onze klassieke herinneringen. Wij lazen met hernieuwd genoegen de brief aan Titus, die 'op Creta was gelaten, opdat hij hetgeen nog ontbrak, terechtbrengen, en van stad tot stad ouderlingen stellen zou.' Paulus had ongetwijfeld meermalen dit eiland bezocht en deze zelfde zee die wij overgingen had hij bevaren. Ook Apollos had zich op Creta opgehouden, toen hij, vergezeld van Zenas, de wetgeleerde, Titus 3 : 13, zich naar zijn vaderland begaf, diezelfde stad Alexandrië, waarheen toenmaals onze tocht gericht was.

De volgende dag was de zee kalm en wij konden ons met de passagiers onderhouden. Een arme monnik die ter bedevaart naar het Heilige Graf ging, boden wij een Italiaans traktaatje aan, doch hij weigerde het beleefd en zei: 'dat, zodra hij zich aan het lezen zette, hij aan hoofdpijn leed.' Een jonge Franse dokter, aan de dienst van het schip verbonden, boezemde ons een levendige belangstelling in. Twee van ons hadden de vorige avond een langdurig gesprek met hem gevoerd, over zijn verwachtingen der eeuwigheid. Het vaartuig slingerde hevig, doch hij ging op de vloer van onze kajuit neerliggen en terwijl hij gebrekkig Engels, en wij gebrekkig Frans spraken, onderhielden wij ons tot na middernacht over de dingen Gods. De volgende morgen werd het gesprek weer opgevat. De dokter zei ons, dat in Frankrijk nagenoeg geen godsdienst meer bestond; dat de dwalingen van het katholicisme de opgeklaarde wereld tot de verwerping van elk godsdienststelsel geleid hadden, maar dat hij niettemin geloofde, dat er thans meer zedelijkheid bestond dan immer. Hij oordeelde, dat het volbrengen van zijn plicht bestond in het betrachten der deugden, die het

algemeen welzijn bevorderen; in de huwelijksrouw en in de weldadigheid jegens behoeftigen. Hij begreep geheel niet dat gehoorzaamheid aan de wil van God de maatstaf is van alle menselijke plicht en hij erkende vrijmoedig dat hij niet het minste besef van zonden had. 'De wijsbegeerte,' zei hij, 'heeft mij alles geleerd, wat de mens behoeft te weten. Toch,' voegde hij er bij, 'ben ik niet gelukkig: ik eet, ik drink, ik slaap, ik sta iedere morgen op om mijn dagwerk te verrichten, maar ik gevoel mij niet zo gelukkig als ik wel wenste te zijn.' Wij antwoordden hem, dat wij het geluk gevonden hadden en dat wij hem de bron waaruit het ontspringt, konden aanwijzen en met aandrang nodigden wij hem uit om zich de belofte toe te eigenen die God door Zijn Zoon aan het mensdom gedaan heeft: 'Komt tot mij, en gij zult rust voor uw zielen vinden.' — 'Maar ik kan niet bidden vóórdat ik geloof.' — 'Indien gij weigert de ogen des verstands te wenden naar het voorwerp van uw geloof, kunt gij dan in redelijkheid verwachten dat gij de waarheid vinden zult?' — 'Een mens die een verstokt gemoed omdraagt, is niet berispelijker dan hij, die verlamde leden heeft; en het is mij onbegrijpelijk dat de mens schuldig is, omdat hij in zonde geboren en zijn hart van God vervreemd is'. We wezen hem toen op de plechtige verklaringen van Gods woord, omtrent des menschen strafwaardigheid, en op het daarin te vinden genadig aanbod, om de zondaar vergiffenis en een vernieuwd hart te schenken. Het was een beminnelijk en gevoelvol jongeling; hij scheen te goeder trouw te zijn, en echter, evenals de jongeling uit het Evangelie, gevoelde hij een onoverwinnelijke afkeer van hetgeen Gods Woord van hem vorderde. Wij schonken hem een Franse Bijbel, nadat wij voorin zijn naam geschreven hadden, benevens de wensen, die wij voor zijn eeuwig welzijn vormden. Hij nam die met erkentelijkheid aan, en 'ging ganselijk bedroefd heen.'

De warmte was drukkend; en midden op de dag was onze kajuit een oven gelijk. Tegen twee uur na de middag ontdekten wij Egypte. De kust is zeer laag en, zover het oog kan reiken, is het land vlak en zandig. Het oude Pharos, dat geen eiland meer is, stevenden wij voorbij, waarna wij de haven binnenliepen. Wij telden twaalf lineschepen, die tot de vloot van de pacha behoorden en die met majesteit op de wateren rustten. Zij schenen zeer goed uitgerust te zijn en de zeelieden hadden een goed voorkomen, met hun wit katoenen kleding, hun rode gordels en hun schitterende wapens; op iedere bodem deed zich een krijgshaftige muziek horen. De halve maan en de ster, die men op elke rode vlag bemerkte, herinnerden ons, dat wij temidden der belijders van de valse profeet waren. Wij wendden ons naar de oeverzijde en met belangstelling bleven onze blikken rusten op de bevallige palmbomen, op de kamelen, die langzaam op de zandige oever liepen, en op al de andere voorwerpen, die ons het Oosten aanwezen.

2. EGYPTE, DE WOESTIJN, ZUIDELJK PALESTINA

Juist toen wij ons gereed maakten om te ontschepen, vernamen wij dat die dag te Alexandrië de pest was uitgebroken. Dit was voor ons een teleurstellend bericht; omdat wij hoogstwaarschijnlijk eer wij in Palestina kwamen aan een quarantaine onderworpen zouden worden. Aangezien ons echter geen middelweg overbleef, ontscheepten wij. De kaai was bedekt met half naakte mensen en jonge Arabieren, waarvan de een ezels, de ander kamelen geleidden, en die zich de vracht der reizigers betwistten. Wij beklommen ieder een ezel; en, door een jongen voorgedaan, staken wij een smalle bazar over en begaven ons, aan het andere einde van de stad, in een logement, dat aan een fransman behoorde, en op een niet onbevallig plein gelegen was.

Die Egyptische grond, waarop wij de voet gezet hadden, bracht ons een menigte belangrijke gebeurtenissen in herinnering. In dit land hadden Jakob en Jozef verblijf gehouden, en hadden de Israëlieten zo lange tijd in slavernij gezocht. Het was getuige geweest van de door Mozes verrichte wonderen; en, vele eeuwen later, had het tot toevluchtsoord gediend voor het heilige kind Jezus. Zo was Egypte zowel de wieg van het volk Israëls als van de Verlosser Israëls, volgens hetgeen geschreven staat: *'Uit Egypte heb Ik Mijn Zoon geroepen'* (Matth. 2 : 15b).

Alexandrië was het vaderland van Apollos, de woonplaats van Athanasius, en het toneel der werkzaamheden van de overzetters der vertaling van de zeventigen. Alexander de Grote, Cesar, Cleopatra, en vele andere vermaarde namen, verbindt de geschiedenis met de naam van deze weleer zo beroemde stad. Wij overdachten met nog inniger deelneming de toekomstige bestemming van Egypte, gelijk die in de profetieën wordt aangekondigd; en wij baden God, dat Hij de tijd zou verhaasten, waarop 'het tot den Heere roepen zal, en de Heere de Egyptenaren bekend zal worden, en de Heere de Egyptenaars dapper slaan zal, en genezen, en zeggen zal: *Gezegend zij Mijn volk, de Egyptenaars'* (Jes. 19 : 20m, 21a, 22a, 25m).

Alle Oosterse steden worden afgelopen door honden, die hun voedsel zoeken: hun gehuil hield 's nachts niet op en zij herinnerden ons aan wat David van zijn vijanden zegt: 'zij gaan en komen tegen de avond, zij blaffen als honden en lopen de stad rond.' Vóór het ontbijt gingen twee der onzen de zuil van Pompejus bezichtigen; het merkwaardigste daarvan is, dat de schacht uit één steen bestaat, een hecht gevaarte van rode graniet, dat negentig voet lengte en negen voet middellijn heeft. De vrouwen, die wij tegenkwamen, waren met een sluier bedekt, die alleen de ogen zichtbaar maakte. Sommige hadden op een zeer bevallige wijze, aarden kruiken op het hoofd; andere droegen haar kinderen op de schouders, naar hetgeen de Profeet zegt van de terugkeer der Israëlieten in hun land: 'uw dochters zullen op de schouder gedragen worden' (Jes. 49 : 22b). Weer andere droegen ze op een nog vreemder wijze, namelijk op de zijde, een gebruik, waarop de Profeet eveneens zinspeelt: *'Gij zult op de zijden gedragen worden'* (Jes. 56 : 12m).

's Avonds bezochten wij de synagoge der Franken; waar wij door een smalle en slecht verlichte doortocht in een tamelijk kleine zaal kwamen. Er bevonden zich daar slechts tien mensen, waarvan drie in Egypte geboren waren en de oosterse kleding droegen; de overige waren van Livorno, Trieste en andere Europese handelssteden. Hetgeen ons het meeste trof, was een aan de muur opgehangen groot bord, waarop in het Hebreeuws deze woorden stonden: 'De barmhartige God herstelle op haar plaats haastig, in onze dagen, de dienst van het huis des heiligdoms'. Het was ons, als hoorden wij een verzuchting, die Israël in 'het huis der dienstbaarheid' slaakte, ter verkrijging van verlossing.

Zodra de dienst was afgelopen, kwamen de Joden naar ons toe; zij openden de ark, en toonden ons de exemplaren der wet. Wij plaatsten er een van op de lessenaar, sloegen het op, en onderhielden hen, met terugwijzing op hun eigen schriften, over zonde en verzoening. Wij zeiden hun, dat wij Schotland verlaten hadden om hen te komen opzoeken, uit liefde tot hun zielen; en spraken hun over de Messias, zeggende dat Hij eenmaal voor de zonde was komen sterven, en dat Hij andermaal zou komen, om in heerlijkheid te heersen. Er bevonden zich in Alexandrië ongeveer honderd huisgezinnen Europese Joden, die slechts één synagoge hebben, en omtrent driehonderd inlandse huisgezinnen, die er twee hebben, de Arabische synagogen geheten. Volgens de inlichtingen, die ons door daar te lande woonachtige Engelsen

gegeven werden, telt men omstreeks duizend Joden te Alexandrië, en tweeduizend te Cairo. De meeste Alexandrijnse Joden zijn kooplieden van de derde rang; de rijkste onder hen zijn allen sarafs of wisselaars.

De volgende dag gebruikten wij de morgen, om ons voor te bereiden op onze reis door de woestijn. Wegens de pest te Alexandrië hadden wij te Jaffa of te Beyrut niet kunnen ontschepen, zonder ons aan een langdurige en moeilijke quarantaine te onderwerpen. Wij besloten dus door El Arish naar Palestina te gaan en zonder openthoud te vertrekken, uit vrees dat men weldra ook daar een quarantaine zou instellen. Mustapha, de vertrouwde janitsaar van de konsul, beijverde zich ons alles, wat wij nodig hadden, te verschaffen. Wij hadden reeds te Marseille lichte kledingstukken, en te Livorno strooien hoeden gekocht. Op de bazar schaften wij ons tapijten aan, die ons tot bedden moesten dienen, en zware dekens om er ons in te wikkelen. Vervolgens gelukte het ons, na enige moeite, ons van twee tenten te voorzien; en kochten wij, voor een redelijke prijs, het keukengereedschap en de overgebleven voorraad, van een inboorling uit Hindostan, die juist te Alexandrië was aangekomen. Mustapha bezorgde ons twee arabische bedienden, Ibrahim en Ahmed; de eerstgenoemde sprak italiaans en engels, de andere alleen italiaans. Zij hadden reeds in Syrië gereisd, en Ibrahim had, kort tevoren, professor Robinson uit de Verenigde Staten van Amerika, daarheen vergezeld. Toen zij gehoord werden, zei hun de heer Todd, op ons wijzende, volgens oosters gebruik: 'Ik ben hun gelijk; wie hen beledigt, beledigt mij.' Zij antwoordden: 'Ons leven is borg voor hun veiligheid.' Mustapha voegde er bij: 'Indien zij zich niet behoorlijk gedragen, zullen zij geen water meer drinken te Alexandrië.'

In de namiddag bezochten wij de turkse baden, die wij vrij aangenaam vonden. Vóór het middageten gingen wij te paard de tuinen van de gouverneur bezichtigen, die een mijl buiten de stad gelegen zijn, en bemerkten toen dat alle mannen, die de stadspoort uitgingen, hun rechterhand aan de schildwacht toonden. Op die wijze wil men de desertie tegengaan, doordat ieder soldaat het teken van de pacha op zijn rechterhand draagt. Wij gingen een palmbomenbosje door en zagen op onze weg bloeiende granaat, vijge, tamarinde en banaanbomen. De tuinen zijn, naar Egyptisch gebruik, in rechte lanen beplant; men vindt er fraaie wijngaarden, en de bloeiende oranjebomen verspreidden een welriekende geur. Stadwaarts terugkerende, bezochten wij het meer Maréotis, dat thans opgedroogd is, alsmede het kerkhof der Mohammedanen. Vervolgens kwamen wij door de uitgestrekte bouwvallen der oude stad bij de naalden van Cleopatra, twee schone zuilen, waarvan de ene, half in het zand bedolven, op de grond ligt, en de andere nog overeind staat; beide zijn met beeldschrift overdekt. Nabij het klooster der Cophten beschouwden wij met veel belangstelling de ligging van het oord en de overgebleven sporen der kerk van de grote Athanasius, die A.D. 326 bisschop van Alexandrië was, en die, ten aanhore van vele volken en koningen, van de Goddelijke waarheid getuigenis gaf. Er liggen nog slechts enige verbrijzelde kolommen, en sommige gedeelten der fundamenten. In de nabijheid is het voormalig kerkhof der Joden; thans echter zijn zij verplicht, hun doden buiten de muren der stad te begraven.

Een onzer vrienden, die Egypte sinds lange tijd bewoont, maakte ons op onze wandeling opmerkzaam op een merkwaardige vervulling. der profetieën. Aan de oevers van de Nijl ziet men het weleer zo vermaarde rietgewas niet meer. De lotus, inzonderheid, is zo volkomen verdwenen, dat zij bijkans onbekend is, en ook het papierriet is zeer zeldzaam. Ziehier de woorden van Jesaja: 'de wateren uit de zee zullen vergaan, en de rivier zal verzippen en verdrogen.' Dit is letterlijk vervuld. Tijdens het leven van de Profeet had de Nijl zeven mondingen; tegenwoordig zijn er nog maar twee aanwezig, de overige zijn opgedroogd. Maar Jesaja voegt nog dit er

bij: *'zij zullen de rivieren verre teruggedrijven, zij zullen ze uithozen, en de gedamde stromen opdrogen; het riet en het schilf zullen verwelken. Het papiergewas bij de stromen, aan de oevers der stromen, en al het gezaaide aan de stromen, zal verdrogen, het zal weggestoten worden en niet meer zijn'*, Jesaja 19 : 5, 6, 7. Ook deze woorden zijn vervuld; en terwijl thans nog Egypte, gelijk ten tijde van Mozes, beroemd is wegens zijn meloenen, komkommers, uien en knoflook, heeft Gods Woord zich verklaard tegen het rietgewas, en is het opgedroogd; de overige planten daarentegen, waarover het geen bedreiging heeft doen horen, bestaan nog. De rivierkanten hebben zich aanmerkelijk opgehoogd, ten gevolge van de aanslijking, die de stroom voortdurend op zijn oevers veroorzaakt.

Wij keerden tegen zonsondergang, wanneer de Mohammedanen een van hun biduren houden, in de stad terug, en zagen ze voor de eerste maal neerknielen, om op het scheepsdek, op de afgelegene plaatsen en zelfs op de straten, hun gebed te doen. Diezelfde avond ontmoetten wij op de bazar twee der Joden, die met ons te Alexandrië waren aangekomen; zij schenen zeer verheugd te zijn ons terug te vinden, en zeiden ons dat zij zich naar Beyrut gingen inschepen. De volgende dag werden wij vóór de dageraad opgewekt door de komst van de ezels, die ons naar Damiate dragen moesten, daar het zand der woestijn, tot zover, vast genoeg was voor de stap dezer dieren. Wij beklommen de ezels, gebruikten onze tapijten als zadels en trokken door de poort van Rosette uit Alexandrië. Wij hadden zestien ezels; onze bedienden, Ibrahim en Ahmed, draafden aan onze zijden, en tien jonge Egyptenaars liepen naast de ezels, die de bagage droegen.

Wij gingen door een gedeelte van het oude meer Maréotis, en door sommige andere zoute meren, die thans droog zijn. Een korst van witachtig zout bedekte op vele plaatsen het vaste zand. Wij zagen in de verte het verschijnsel, bekend onder de naam van spiegeling (fata morgana), waarop de Profeet Jesaja waarschijnlijk zinspeelt, als hij zegt: *'Het dorre land zal tot staand water worden;'* want het woord, dat op die plaats gebruikt wordt, en door 'het dorre land' is overgezet, is letterlijk de Arabische naam van spiegeling, *serab* (Jes. 35 : 7a). Het was eerst, alsof wij een zacht stromende rivier zagen, op haar effen oppervlakte bomen weerkaatsende, die op haar oevers groeiden; terwijl een verder afgelegen voorwerp een, met bomen omringd, fraai huis vertoonde. Vervolgens veranderde dit gezicht in kastelen, die met palmbomen omringd, en op de oever van een schoon meer gelegen schenen, hetwelk zich naar onze kant uitstreckte. Deze gedurige afwisseling van voorwerpen, benevens de nevel, die zich in de dampkring verspreidt, doet de begoocheling, door de spiegeling veroorzaakt, ontdekken.

Weldra bereikten wij de golf van Aboukir, en werden door de koele zeewind verfrist. Aldaar stortte de mond van de Nijl, genaamd de Canopische, zich eertijds in zee uit. Hier vertoefden wij tot omstreeks één uur, om een weinig uit te rusten; en dachten, toen wij onze Arabieren hun zakken zagen openen, om hun ezels te voederen, aan de zonen van Jakob, (Gen. 42 :27a). Vervolgens bleven wij, tot aan de avond, langs de oever der zee gaan.

De weg werd aangewezen door stapels gebakken stenen, die op van elkander verwijderde afstanden geplaatst waren, en voor de reizigers zeer nuttig zijn; want het zou even gemakkelijk wezen, om de weg te vinden op een uitgestrekte vlakte, bedekt met een dikke sneeuwlaag, als in deze zandwoestijn. De Profeet zinspeelt vermoedelijk op stapels van deze soort, wanneer hij zegt: *'Richt u merktekenen op, stel u spitse pilaren* (in het Hebreeuws obeliskken of kolommen)' (Jer. 31 :21a).

Wij ontdekten Rosette aan het uiterste einde van een zanddal, ongeveer twee uren, vóórdat wij er aankwamen. De stralen van de ondergaande zon gaven aan de

oppervlakte der woestijn een rode tint; en zo kwamen wij door een fraai palmbomenbosje, dat op zandige heuvels gelegen was, de stad binnen. Deze bomen schijnen dikwijls onmiddellijk uit het zand op te komen, maar hun wortels moeten toch door een verborgen vochtigheid gevoed worden. De Psalmddichter had wellicht deze bijzonderheid op het oog, toen hij zeide: *'De rechtvaardige zal groeien als een palmboom;'* Psalm 92 : 13a, in elk geval zinspeelde hij ongetwijfeld op de regelmatige en bestendige groei van deze boom, die zich jaar in jaar uit door een nieuwe kring op de schors laat aanwijzen. De schone uitwerking, die deze door de wind bewogen sierlijke takken maakten, deed ons begrijpen, waarom men zo gewoon was van palmtakken gebruik te maken bij zegetochten, en wij dachten aan de plaats uit de Openbaring: *'De verlostten stonden voor de troon en voor het Lam, bekleed met lange witte klederen, en palmtakken waren in hun handen'* (Openb. 7 : 9b). In de stille straten van Rosette voelden wij ons inderdaad in het Oosten. De huizen leken op hoge muren van gebakken steen of rode graniet. Men zag nergens licht, en men had kunnen wanen dat de stad ontvolkt was indien men niet van tijd tot tijd een getulband hoofd buiten de smalle ramen van die sombere woningen bespeurd had.

Wij namen onze intrek in het klooster der Latijnen, dat vóór omstreeks vijfendertig jaren gebouwd werd, voornamelijk om tot verblijf voor reizigers te dienen. Het is een groot vierkant gebouw, van gebakken steen opgetrokken, met een binnenplaats in het midden, zoals alle oosterse huizen. Men geleidde ons met een lantaarn naar de hoogste verdieping; en hoewel de voor vreemdelingen bestemde vertrekken noch behoorlijk gelucht, noch zeer zindelijk waren, rustten wij er echter met genoegen uit, na in de woestijn dertig of veertig mijlen in negen uren tijds afgelegd te hebben. Tijdens ons bezoek was de kloostervoogd te Jeruzalem; en er bevonden zich in het klooster slechts een vriendelijke Italiaanse monnik, en een jonge Egyptenaar, die hem bediende.

Om ons te verfrissen dronken wij een glas Nijlwater, dat uitnemend zacht en aangenaam is, en ons in dubbele mate welkom was, na een vermoeiende en hete dag. Jeremia heeft ongetwijfeld het oog op de bijzondere eigenschappen van het Nijlwater, wanneer hij zegt: *'En nu, wat hebt gij te doen met de weg van Egypte, om de wateren van Sihor te drinken?'* (Jer. 2 : 18a). Nauwelijks waren wij gezeten, of wij hoorden buiten muziek en vreugdegejuich; en door het venster zagen wij de straat, verlicht door lieden, die fakkels droegen. Men zei ons dat het was 'de stem des bruidegoms en de stem der bruid,' en wij gingen omlaag om een oosters huwelijk bij te wonen. De bruidegom begaf zich naar de woning van de bruid; volgens gebruik trok de stoet, bestaande uit een grote schaar van vrienden, in hun fraaiste kleren uitgedost, verscheidene straten der stad door. De optocht begon met lieden, die toortsen droegen; twee bleven bij de bruidegom, zodat wij hem zeer goed zien konden. Hij werd gevolgd door een man, die een instrument bespeelde, dat op onze doedelzak geleek; terwijl anderen trommels hadden en men van tijd tot tijd gewerschoten loste. Grote vreugdebetoningen bespeurde men onder deze menigte, inzonderheid wanneer de optocht stilhield, wat dikwijls gebeurde. Wij dachten aan de woorden van Johannes de Doper: *'De vriend des bruidegoms, die staat en hem hoort, verblijdt zich met blijdschap om de stem des bruidegoms'* (Joh. 3 : 29m). Eindelijk bereikte men de ingang van de straat, waar de bruid woonde. Wij hoorden verscheidene vrouwenstemmen en zagen, bij het licht der toortsen, een troep gesluisde vriendinnen der bruid, die op het balkon bleven wachten, om de aankomst van de bruidegom te melden. Zodra zij de stoet gewaar werden, spoedden zij naar binnen, en onmiddellijk hoorde men zingen en muziek maken. De bruidegom ging in huis, en *'de deur werd gesloten'*. Wij bleven op de straat, *'in de buitenste duisternis'*. In de gelijkenis van de Heere gaan de tien maagden de bruidegom tegemoet, met haar lampen in de hand;

terwijl zij hier zijn komst in huis hadden afgewacht (Matth. 25). Maar in Indië en andere oorden van het Oosten hebben de vriendinnen van de bruid ook nu nog de gewoonte om de optocht van de bruidegom tegemoet te gaan.

Er zijn enige Joden te Rosette, maar geen synagoge. De bevolking bestaat uit zesduizend inwoners, en omstreeks drieduizend militairen. Het oude Canope lag nabij de grond, waarop de stad gebouwd is; maar men meent dat Rosette het oude Bolbithine is, en de vertakking van de Nijl, die aan de andere zijde van Rosette stroomt, is de Bolbithinische arm.

De Italiaanse monnik, die het klooster bewoonde, bejegende ons met veel minzaamheid; hij was een Franciscaner, en had het Nieuwe Testament nooit anders dan in het Latijn gelezen; maar toen wij het hem in het Italiaans aanboden, ontving hij het met een blik van welgevallen. Wat later kwam hij terug om ons te vragen of het ons ernst was om hem dat boek te schenken; en verzocht ons toen om onze naam er in te schrijven en er bij te voegen, dat het een geschenk was. Wij lieten ook enige Italiaanse traktaatjes in zijn bibliotheek achter. Misschien zal onze God dit zaad der waarheid in zijn hart doen ontkiemen, zoals weleer gebeurde in het hart van Luther, toen hij binnen de muren van een klooster opgesloten was. In ons vertrek stond een kleine bibliotheek, met enige Latijnse boekdelen, een overvloed van misboeken, maar geen Bijbel.

De volgende morgen zagen wij voor de eerste maal de Nijl en gingen langs de oevers wandelen en dronken van *'de wateren van Sihor;'* die eens in bloed veranderd werden. De waarde, die de Egyptenaars aan deze, zo aangenaam smakende wateren hechtten, maakte Mozes' wonderwerk voor hen nog treffender, en gaf een bijzondere kracht aan de woorden: *'De Egyptenaars zullen vermoeid worden, dat zij het water uit de rivier drinken mogen.'* (Ex. 7 : 18b). Nog heden ten dage beweren de Turken, dat, indien Mohammed van het Nijlwater geproefd had, hij God gebeden zou hebben om hem de onsterfelijkheid op aarde te schenken, ten einde het altijd te kunnen genieten.

Wij gingen een in aanbouw zijnde rijstpelmolen bezichtigen, waarvan de voornaamste werklieden vier, door de pacha in dienst genomen, Amerikanen waren. Zij schenen zeer verheugd te zijn ons te zien, nodigden ons uit om bij hen te komen, en verzochten ons om enige Engelse boeken, daar zij al de boeken die zij hadden al gelezen en herlezen hadden. Zij deelden ons mee, dat zij de zondag stipt in acht namen; aangezien de pacha bij hun indiensttreding hun gezegd had, dat zij, naar verkiezing, zondags of vrijdags (de rustdag der Mohammedanen) mochten uitrusten. Vervolgens gingen wij naar de bazar; de winkels waren schraal voorzien; alleen komkommers zag men er in overvloed. Men kan zich moeilijk een treuriger schouwspel van ellende en onreinheid voorstellen, dan zich hier voordeed, door haast blinde grijsaards, en door armoedige kinderen, op de schouders van hun moeders gezeten, met ziekelijke ogen en door de vliegen half verteerde gezichten. De vrouwen dragen alle vrachten, ook de lichtste, op het hoofd. Het water draagt men gewoonlijk in lederen zakken of in aaneengehechte dierenvellen, waaraan de vorm gegeven wordt van grote flessen.

Om twaalf uur riep de mutzlim, op de toren van de moskee geklommen, het volk tot het gebed op; hetgeen in alle door Muzelmannen bewoonde steden, op vaste uren, in acht genomen wordt. Dacht Mohammed wellicht, toen hij dit gebruik instelde, aan de woorden van de Psalmddichter: *'Avonds, en 's morgens, en 's middags zal ik klagen en getier maken; en Hij zal mijn stem horen!'* (Ps. 55 : 18). Daar het vrijdag was, waren alle moskeeën open. Aan de ingang zagen wij, in een van deze moskeeën, een rij van Mohammedanen, die allen tegelijk knielden; en in een andere, een man, in een soort van kansel geplaatst, die tot zijn toehoorders, die in reien op de vloer gezeten waren, en de ogen op de redenaar gevestigd hadden, een toespraak hield. De houding der

vrome aandacht is in het Oosten waarlijk schoon.

Bij onze terugkeer naar het klooster hadden wij gelegenheid om de ceremonie te zien, die bij de plechtigheid der besnijdenis plaats heeft. In navolging van hun voorvader Ismaël, laten de Arabieren hun zonen op hun dertiende jaar besnijden, hetwelk met grote staatsie gepaard gaat. De jongeling, die men moest besnijden, was sierlijk gekleed; hij had een bloemenkrans op het hoofd en was op een wit paard gezeten. Van tijd tot tijd bleef de optocht staan; men maakte muziek, en er werden, evenals bij de huwelijksoptocht, geweerschoten gelost. Gesluierde vrouwen gingen op de weg zitten, zongen met een doordringende stem, en besproeiden nu en dan de jongeling met welriekend water. Wij kregen gelegenheid om van nabij hun armbanden te zien, de sieraden, die zij op het voorhoofd dragen, en haar met stibium beschilderde ogen, alsmede de zilveren versiersels, die de kinderen aan de enkels dragen.

In de namiddag namen wij afscheid van onze vriendelijke monnik, verlieten Rosette en gingen dwars over de Nijl, die op deze plaats achttienhonderd voet breedte heeft. Wij hadden een schuit voor ons en onze bedienden, een tweede voor onze vracht, en een derde voor onze ezels. Wij ontscheepten bij een met water overdekt rijstveld, waar een man de grond met een ploeg bebouwde, die niet veel meer was dan een stuk hout, zodanig gefatsoeneerd, dat het in de grond gestoken kon worden.

Wij volgden de oever van de Nijl, temidden van meloen en komkommertuinen, beplant met vijge- en moerbeziënbomen, en de fraaiste palmbomen, die wij tot nog toe gezien hadden. Wij waren gedurig genoodzaakt om kleine kanalen over te steken, die het land moesten bevochtigen, en die men met Nijlwater vulde, door middel van raderen, die door ossen in beweging gebracht werden. De dorpen zijn armoedig, de inwoners morsig, half naakt en haast allen oud. Niets is zeldzamer dan kloeke jongelieden te ontmoeten: aangezien zij allen in het leger moeten dienen, blijven er slechts vrouwen en grijsaards over om de gronden te bebouwen. Nog heden ten dage is Egypte 'een huis der dienstbaarheid'. God vervult over dit land de vernederende voorzegging: 'Egypte zal onder de koninkrijken het geringste wezen.' Indien God Zijn bedreigingen tegen Israëls vijanden zo stipt vervult, zal Hij dan ook de zegeningen niet gestand doen, die Hij aan Israëls vrienden heeft toegezegd? En heeft Hij niet verklaard: 'Een iegelijk die u zegent, zal gezegend zijn?'

Tegen het ondergaan der zon verlieten wij de vruchtbare oevers van de Nijl, om in de woestijn terug te keren, en volgden voorts de oevers der zee van zo nabij, dat het water de poten van onze ezels bevochtigde. Onze vermoeide Arabieren hadden op zeker punt willen vertoeven, om er zich 's nachts te legeren; maar Ibrahim raadde ons aan om wat verder te gaan. De jonge Arabieren begaven zich zonder morren weer op weg; en om de tocht op te vrolijken, begonnen zij een lied aan te heffen, vergezeld van een dans, die zij naar landsgebruik uitvoerden. Eén van hen ging enige voetstappen vooruit, en begon al dansende te zingen; de overigen volgden hem, bootsten zijn bewegingen na en verenigden zich, op regelmatige tussentijden, met het koor, terwijl allen de maat sloegen door in de handen te klappen. Zo zongen zij verscheidene Arabische zangstukjes, elkander wederkerig beantwoordende, en op het harde oeverzand dansende, bij het schijnsel van een schone heldere maan. Dat wederkerig toeroepen, dat dansen, dat klappen in de handen, dit alles bracht ons verscheidene bijbelteksten voor de geest. Wij herinnerden ons de lofzang van Mirjam aan de oever der Rode zee, toen *'al de vrouwen uitgingen, haar na, met trommelen en met reien, en Mirjam haar antwoordde;*' hetgeen betekent, dat zij, al zingende, elkander beantwoordden (Ex. 15 : 20b. 21a). Wij dachten ook aan het zingen der Israëlitische vrouwen, na de door David op Goliath behaalde zege: *'De vrouwen, spelende, antwoordden elkander en zeiden: Saul heeft zijn duizenden verslagen, maar David zijn*

tienduizenden.' (1 Sam. 18 : 7). De Psalmdichter zegt ook: *'Al gij volken! klapt in de hand; juicht Gode met een stem van vreugdegezang.'* (Ps. 47 : 2). En verder: *'Dat de rivieren met de handen klappen, dat tegelijk de gebergten vreugde bedrijven.'* (Ps. 98 : 8). Die vertoning gaf ons een beter begrip van de vorm van de 136ste Psalm, en van sommige andere, waarin verschillende sprekende personen elkander beantwoorden.

Wij legerden ons aan de oever der zee; en, onze tenten opslaande, begonnen wij van alles wat met deze, voor ons zo ongewone, levenswijze te maken had, een juist denkbeeld te krijgen. Wij leerden *'de plaats der tent wijd maken, door de gordijnen uit te breiden.'* Wij zagen, dat wij, *'door de koorden lang te maken,'* het dekkleed der tent uitspanden; en, *'toen wij onze pinnen vast in de grond staken,'* bespeurden wij de noodzakelijkheid om ze stevig te bevestigen, opdat zij het gewicht van het dekkleed dragen, en aan de wind weerstand konden bieden, Jes 54 : 2. Israël moet nog in de ruimte wonen, doch het zal niet wezen onder een tent, die men 's morgens wegneemt; Jeruzalem moet *'een tent wezen, die niet terneder geworpen zal worden, welker pinnen in der eeuwigheid niet zullen uitgetogen worden, en van welker zelen geen zal verscheurd worden'* (Jes. 33 : 20b). In de tweede brief aan die van Corinthhe: *'Wij weten, dat, zo ons aardse huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben,'* betekent het woord, dat men heeft overgezet gebroken wordt, eigenlijk: *'losgemaakt, opgeheven.'* Evenzo is de betekenis van vers 4: *'wij, die in deze tabernakel zijn, zuchten; nademaal wij niet zonder tabernakel zijn willen, maar onze tabernakel met heerlijkheid, met een tweede veel heerlijker omkleedsel, overtogen wenssen te zien'* (2 Cor. 5 : 1, 4).

De volgende dag begaven wij ons vroegtijdig op weg, en begrepen toen de woorden, die ons zo natuurlijk voorkwamen: *'Neem uw beddeke op en wandel,'* want er was slechts een ogenblik nodig om onze tapijten op te nemen, en ze als zadels op de ruggen onzer ezels te leggen.

Tegen één uur kwamen wij aan de oevers van het meer Bourlos, waar zich eertijds de Sebennitische arm van de Nijl in de Middellandse zee ontlastte. Het is een schone uitgestrektheid water, dat, door middel van een smalle vaart, gemeenschap heeft met de zee. Wij trokken er over, en vermaakten ons met de beschouwing van een menigte grote schildpadden, die kleine vissen najoegen. Wij bekeken het net, dat de vissers gebruikten, die zich op de oever van het meer bevonden: dit net was rond, en de gewichten waren aan de omtrek geplaatst; de visser houdt het in het midden vast, trekt het met de hand bijeen, en werpt het in het water; vervolgens trekt hij het langzaam naar de oever, door middel van een aan het middelpunt gehechte lijn. Later zagen wij datzelfde soort van net aan de oevers van het meer van Tiberias; en het was denkelijk een dusdanig net, waarvan zich de discipelen bedienden (Matth. 4 : 18). Vervolgens trokken wij door een bevallig eenzaam oord, beplant met fraaie palmbomen. Langs een kwekerij van meloenen en komkommers zagen wij in het midden de loods van de opzichter staan, samengesteld uit vier staken, die een dak van takken en bladeren ondersteunden. Tot die droevige staat is de dochter Sions, gelijk de Profeet het aangekondigd heeft, vervallen: *'De dochter van Sion is overgebleven als een nachthutje in de komkommerhof'* (Jes. 8 : 1a, m). Na verloop van twee uren kwamen wij bij een ellendig dorp aan: de huizen, die op klompen gebakken steen of aarde geleken, vormden vierkante blokken, bewoond door verscheidene huisgezinnen, en de vensters hadden allen uitzicht op een binnenplaats. Onze gidsen weigerden verder te gaan, omdat er pas op vier uren afstand water te vinden was en de wegen slecht waren. Bovendien hadden wij zelf behoefte aan rust; het was een hete dag geweest; en van twee onzer was het vel van het gelaat gebarsten, door de sterke wind en de weerkaatsing van het hete zand. Nauwelijks waren wij aan de ingang onzer tenten

gezeten om de koele avondlucht te genieten, of wij hoorden de angstkreten van een onzer jonge Arabieren: wij schoten toe, om hem aan de handen te ontrukken van de voornaamste gids, die hem stokslagen op het hoofd gaf, om hem wegens een geringe ongehoorzaamheid te straffen. Ibrahim legde, al gekscherende met zijn erbarmelijk geschreeuw, koffie op zijn wond, waaruit het bloed vloeide. Het bleek ons hieruit, dat het mededogen dergenen, die ongelovig zijn, wreedaardig is.

De 19e mei was een zondag; ingevolge Gods bevel namen wij onze rust en, na gezamenlijk God te hebben gediend, brachten wij, in de schaduw der vijge- en tamarindebomen, de namiddag door. Vóór ons werd het koren gedorst met een werktuig, dat in het Oosten zeer algemeen schijnt te wezen. Het bestaat uit een effen plank, waaronder scherpe stenen op reien ingestoken zijn; aan een der uiteinden van die plank gaat een man zitten, en de ossen, die er voorgespannen zijn, laten ze herhaaldelijk over het koren gaan. Wij herinnerden ons de plaats van Jesaja: *'Men laat het wagenrad niet rondom over het komijn gaan,'* en *'hij breekt het, met het wiel zijns wagens'*, (Jes. 28 : 27m, 28m).

Een twintigtal halfnaakte boeren verenigden zich rondom ons, en schenen met nieuwsgierige blikken onze kleding op te nemen. Wij betreurden levendig, dat wij hun niet een enkel woord, in hun eigen taal, zeggen konden van de zaligheid die in Christus is; en riepen nog inniger uit: 'Uw Koninkrijk kome!' Zij boden ons vers knoflook aan, en wilden ons uit hun lange pijpen laten roken; terwijl een hunner, die ons een met water gevulde vaas gebracht had, er eerst van dronk, om ons meer vertrouwen in te boezemen. De sheik of het opperhoofd van het dorp, kwam 's avonds aan onze tent, vergezeld van zijn secretaris, die een Arabisch Christen was, en van een man, die zijn pijp droeg. Zij schenen met genoeg thee te drinken en suiker te eten; met erkentelijkheid namen zij een tekenpen en een mes aan, en beloofden aan doctor Keith, dat zij de Arabische traktaatjes zouden lezen, die hij hun zou zenden. Men bracht ons de broeder van het opperhoofd, die blind was, opdat wij hem genezen zouden: maar hij had staar; en wij waren genoodzaakt ons volstrekt onbekwaam te verklaren tot een dusdanige genezing.

Onze gidsen waren zo ongeduldig om de reis voort te zetten, dat zij te middernacht onze tenten opnamen. Het was een heldere maneschijn: en wij reisden, gedurende enige uren, door een veel vruchtbaarder streek, met een meer golvende grond dan die, welke wij tot nog toe doorgetrokken waren. De palm en andere bomen van de woestijn verfraaiden het landschap; en het gekwaak der kikvorsen waarschuwde ons, dat er overvloed van water was. Wij hadden veel moeite om ons uit de slaap te houden, en vielen meermalen in het zand, tot groot vermaak van onze jonge Egyptenaren; en vaak werden wij wakker gemaakt door de schitterende lichtstralen, die uit de donkere wolken schoten, die over de zee zweefden.

Nadat wij op die wijze tien uren afgelegd hadden, kwamen wij te Assoum, een dorp dat slechts uit enige ellendige hutten bestaat, en waar het water zeer slecht is. Om tijd te winnen, werden onze tenten niet opgeslagen. Wij bezweken schier door overmaat van slaap en van vermoeienis, en vielen op onze tapijten neer; terwijl wij probeerden in te slapen door onze dekens als beschutting te gebruiken tegen de brandende zon. Toen beseften wij enigszins het murmureren der kinderen Israëls in de woestijn: want de hitte, de dorst en een langdurige reis door het brandende zand, gaven ons een gevoel van ellende, dat wij tot nog toe niet ondervonden hadden. Na dat wij twee uren uitgerust, een zeebad genomen en een sober maal, uit rijst en dadels bestaande, gebruikt hadden, vervolgden wij de reis, sterk verlangend om die zelfde avond te Damiate aan te komen. Omstreeks drie uur, op het ogenblik, toen wij de oever der zee

verlieten, ontdekten wij in de verte aan de gezichtseinder, de torens der stad. De hitte geleek op die van een oven, waardoor wij te meer met blijdschap ontdekten, dat wij bij een put kwamen. Onze gidsen liepen er heen om hun dorst te lessen: maar het was voor ons slechts een nieuwe oefening van geduld; want het water was dermate modderig, dat wij het niet drinken konden. Kort daarna kwamen wij te Senana, een dorp gelegen op de westelijke oever van die tak van de Nijl, waar de pacha barakken heeft doen opslaan voor enige duizenden militairen. Zij waren juist met verschillende krijgsoefeningen bezig: hun kleding bestond uit wit katoenen lijnwaad, met een donkerrode gordel, en hun houding kwam ons niet zeer krijgshaftig voor. De Nijl heeft hier een breedte van achthonderd voet; dit was vroeger de Fatmetische vertakking. Wij gingen zitten aan de oever van de stroom en het water dat wij dronken smaakte ons overheerlijk. Een Egyptische officier bracht stoelen en ging met ons zitten in de schaduw van zijn huis. Hij sprak met grote bewondering over Mehemet-Ali; en vertelde ons verscheidene anecdoten, die van zijn onvermoeide werkzaamheid getuigden.

De huizen en moskeeën van Diamate maakten op ons, bij het ondergaan der zon, en van de overzijde der rivier beschouwd, een zeer aangename indruk, die treurig afstak bij het voorkomen van ellende, onreinheid en onzedelijkheid, die het binnenste gedeelte der stad ons vertoonde. Zij heeft een schone ligging en is door voortreffelijk bouwland omgeven. Wij lieten door Ibrahim onze komst aan de Engelse vice-consul melden, die ons liet uitnodigen om ons bij zijn woning te vervoegen. Onmiddellijk gingen wij sloop; en, nadat wij de stroom dwars overgegaan waren, voeren wij een der grachten op en ontscheepten voor de tuin van de consul. Wij werden in een ruime zaal ontvangen, aan het einde waarvan een wijde divan stond. De vice-consul was in de hoek gezeten, de ereplaats. Hij was een Egyptenaar, een man met een schrander gezicht en met een donker groene rok aan. Hij ontving ons op minzame wijze: liet ons aan zijn zijde op de divan plaatsnemen, en lange fraai versierde pijpen aanbieden. Hij stelde ons zijn broeder en zijn neef voor, welke laatste Italiaans sprak. Vervolgens liet hij een oude beduinse sheik komen, die ons beloofde, dat hij al wat in zijn vermogen was zou aanwenden, om ons kamelen te bezorgen, ten einde er de woestijn mee door te trekken. Na verloop van twee uren, die ons uiterst lang toeschenen, daar wij vermoeid waren en behoefte aan slaap hadden, diste men een maaltijd op, naar Engelse wijze bereid. Na afloop geleidde ons een janitsaar, die een zijden lantaarn droeg, door de duistere straten van Damiate, naar de vertrekken van het Engelse consulaat. Men spreidde onze tapijten op de vloer uit; en wij geraakten in de diepste slaap, ondanks de ons kwellende muskieten. Het was een echt oosters vertrek: dat gedeelte der kamer, waar men de bedden moest uitspreiden, was een voet hoger dan het overige van de vloer, waardoor wij de woorden van de Psalmddichter leerden verstaan: *'zo ik op de koets van mijn bed klimme.'* (Ps. 132: 3). De vensters waren van buiten, door middel van een houten traliwerk, gesloten: dit is in Egypte een algemeen gebruik; vandaar dat men in het Hooglied van Salamo leest: *'hij blinkt uit de traliën.'* (Hoogl 2 : 9b).

De volgende dag kwam de janitsaar van de consul ons voor het ontbijt nodigen; en wij vernamen, dat in het Oosten de gewoonte medebracht om, wanneer het gastmaal gereed was, aan de genodigden te laten zeggen: *'komt, want alle dingen zijn nu gereed'* (Luk. 14 : 17b). Wij vonden de consul op zijn divan gezeten met enige Egyptische vrienden, waaronder de gouverneur der landstreek. Deze had een tamelijk bars voorkomen, een grijze baard en een doordringende blik. Hij toonde zich zeer welwillend, nam onze kleding nauwkeurig op, en onderzocht zelfs onze zakken met

grote nieuwsgierigheid. De tafel was, om onzentwil, op de Engelse wijze gedekt; en de gouverneur probeerde, gelijk hij ons zei, voor de eerste maal, om zich met mes en vork te bedienen. Na de maaltijd ging de bediende van de consul de kring rond, met in de ene hand een metalen bekken, en in de andere een met water gevulde schaal; hij schonk water op de handen der genodigden en deed ons denken aan Elisa, die water op Elia's handen goot. Wij keerden in de grote zaal terug; en toen wij op de divan weer plaats genomen hadden, bood men ons, in zeer kleine kopjes, die met uit zilver gevlochten draadwerk versierd waren, koffie aan. Vervolgens brachten zes bedienden lange pijpen; ieder bleef op eerbiedige afstand staan, met onafgewende ogen op de handen van degene, die hij bediende, ten einde zijn minste bewegingen gade te slaan. Dat deed ons denken aan de woorden van den Psalmddichter: *'Gelijk de ogen der knechten zijn op de hand hunner heren'* (Ps. 123 : 2a). Enige ogenblikken later naderde een grijsaard de gouverneur met een smeekschrift in de hand, na eerst zijn schoenen te hebben uitgetrokken (Exod. 3 : 5m); de gouverneur wierp een vluchtige blik op het papier, fronste het gelaat zonder een enkel woord te uiten, en de arme grijsaard verwijderde zich geheel verlegen.

Wij werden opnieuw voor het avondeten gevraagd en de secretaris van de consul, een zeer schrandere jonge Italiaan, kwam ons verwittigen, dat zijn meester doorgaans een half uur na zonsondergang at, wat die dag om half acht zou zijn. Aan de deur der woning van de consul troffen wij behoeftigen en zieken aan, die zich daar ophielden, in de hoop aalmoezen te ontvangen van hen die hem kwamen bezoeken; en wij dachten daarbij aan Lazarus, liggend voor de deur van de rijke. Terwijl wij aan tafel zaten, merkten wij met belangstelling een zeker landsgebruik op. Er waren in de zaal, waarin wij ons bevonden, behalve de voor ons bestemde divan, tegen de wanden zitplaatsen aangelegd. Verscheidene mensen, die niet genodigd waren, kwamen ongehinderd binnen, betrokken deze zitplaatsen en knoopten met onze gastheer, en met hen die aan tafel zaten, een gesprek aan over landsaangelegenheden en het nieuws van de dag. Dit schouwspel gaf ons de verklaring der gebeurtenis, die ten huize van Simon te Bethanië voorviel, toen Jezus 's avonds aan de maaltijd zat, en Maria, binnenkomende, welriekende zalf op zijn voeten deed (Joh. 12 : 1-3): gelijk ook hetgeen ten huize van de farizeeër, die Jezus genodigd had, plaatsgreep, toen de vrouw, die een zondares geweest was, in de zaal kwam, zonder genodigd te zijn noch geweerd te worden, en Zijn voeten met tranen nat maakte (Luk. 7 : 36-38). Wij troffen later te Jeruzalem hetzelfde gebruik aan. De voornaamste schotel was een zeer gekruide rijstsoort. De consul drong er op aan, dat wij ook een ander Egyptisch gerecht zouden nuttigen, en dat van een kruid bereid was, dat op klaver gelijkt, en melahieh genoemd werd. Het heeft een zoute smaak zoals zijn Arabische naam aanduidt. Wij werden door verscheidene gewapende Arabieren bediend: doch de geliefkoosde bediende van de consul was een zekere Hassan, die hij, wanneer hij hem riep, 'Qua-Hassan' noemde, terwijl hij met kracht de ene hand tegen de andere sloeg.

Terwijl wij 's woensdags van de ochtendkoelte gebruik maakten, volgden wij het voorbeeld van Petrus (Hand. 10 : 9), en deden op het platte dak van ons huis ons gebed. Beneden ons vertrek bevond zich de Grieks-Roomse kapel. Aan het altaar stonden twee priesters; twee monniken lazen de dienst in het Arabisch voor, en twee jongelingen bedienden het altaar: wij waren de enige toehoorders. De helft der inwoners van Damiate belijdt het Christendom, maar de meesten behoren tot de Griekse kerk. Wij bezochten twee scholen, waar de kinderen zich, bij ieder woord dat zij opzeiden, voor en achterwaarts bogen en allen tegelijk spraken.

Wij namen afscheid van de consul. De gebruikelijke wijze om bij aankomst en vertrek te groeten geschiedt door de hand op de borst te leggen, en vervolgens aan de lippen te

brenge; om te kennen te geven, dat hetgeen de mond uitbrengt door het hart gevoeld wordt.

Na alle voorbereidingen om de woestijn door te trekken vertrokken wij in de namiddag naar het meer Menzaleh, dat omstreeks een mijl van Damiate gelegen is. Op de weg zagen wij een menigte mensen, die fijn gehakt stro met kamelenmest vermengden om er brandstof van te vervaardigen: een gebruik, dat ter opheldering strekt van hetgeen men in Ezechiël leest, hoofdst. 4 : 14, 15. Verscheidene kinderen waren geheel naakt. Wij voeren in een grote schuit het meer Menzaleh over. Het is doorgaans vier of vijf voet diep. De bodem scheen een zeer vruchtbare alluviegrond te zijn; en indien dit meer werd droog gemaakt, zou het een zeer fraaie vlakte opleveren. De oevers zijn met rijstakkers bedekt. Wij voeren zo langzaam, dat wij een bad konden nemen, dat ons bijzonder beviel, aangezien het smoorheet was. Wij gingen twee kleine steden voorbij, die zeer dicht bij elkander gelegen zijn, namelijk Ugbieh of Menzaleh, en Maturieh. Beide hadden een meer bedrijvig aanzien, en verrieden meer nijverheid dan de overige steden van Egypte, die wij tot nog toe gezien hadden. Tegen de avond bemerkten wij, dat de oever bedekt was met zwaar riet, hetwelk tien tot twintig voet hoog stond. Er was iets zeer plechtigs in de volstreckte stilte van die schone avond. En, nadat wij de Psalmen 23 en 121 gezongen hadden, legden wij ons op de bodem der schuit ter ruste.

De 23ste mei werden wij vóór zonsopgang gewekt. Onze schuit was genaderd tot een smalle landengte, die de twee gedeelten van het meer scheidt. Het gedeelte dat wij overgegaan waren, vormde oudtijds de mendeziaanse arm en thans zouden wij de tanetische of saïtische arm, hedendaags Moes genaamd, invaren. De plaats, welke Sid genaamd wordt, was misschien de ligging van het oude Saïs.

Onze Arabieren brachten onze vrachtgoederen over de smalle landengte heen; en toen wij weer aan het varen gingen, zagen wij de beide oevers van het meer bedekt met velden, waarop zeer zware uien stonden. Deze velden worden door mensenaarbeid besproeid. Een halfnaakte Egyptenaar stond overeind bij een waterput, en liet er een emmer induiken, die aan een houten boom gehecht was, welke aan het boveinde van een grote paal overdwars gesteld was. Door middel van een gewicht, aan het andere eind van de boom vastgehecht, werd de emmer zonder moeite opgehaald, en in een greppel uitgestort, die het water door de velden heenbracht. Vermoedelijk wordt van een nagenoeg gelijksoortige wijze van besproeiing gewag gemaakt in deze plaats van Deuteronomium: *'Het land is niet als Egypteland, hetwelk gij bezaaidet met uw zaad, en bewaterdet met uw gang, als een kruidhof'* (Deut. 11 : 10). Men zag ook verscheidene *'lustige staande wateren'* (Jes. 19 : 10b), zoals die, waarop de Profeet Jesaja zinspeelt, en die aan al de takken van de Nijl in grote menigte aanwezig waren.

Tegen tien uur in de ochtend ontscheepten wij bij het dorp San, eertijds Tanis, en in de Schrift Zoan geheten, een der oudste steden van de wereld (Num. 13 : 22b). De schone vlakte, die het omringde, was dat *'veld van Zoan'* (Ps. 78 : 12b), waarop God, in de dagen van Mozes, wonderen verricht had; en waarschijnlijk lag in diezelfde streek het land Gosen (Gen. 46 : 29m). Om ons tegen de stralen van een bijkans loodrechte zon te beveiligen, lieten wij onze tenten op de oever van het meer opslaan; en in die tussentijd omringden ons de Arabieren, om de vreemdelingen in ogenschouw te nemen, en boden zij ons oude muntstukken en beeldjes te koop aan. Tegen de avond zonderden wij ons af om, al wandelende, te overdenken; en intussen vond een der onzen opgehoogde alluviegronden, opgevuld met stukken aardewerk, en verder grote steenbrokken, die, van naderbij beschouwd, verbroken obeliskken bleken te zijn, en bouwvallen, wellicht afkomstig van oude tempels, overblijfsels van vervlogen roem.

Maar de duisternis noodzaakte hem weldra om naar de tenten terug te keren. Het was een heldere maneschijn; en het was ons een strelend genoegen, om ons te verenigen tot het gebed en het zingen van psalmen, midden onder woeste Arabieren, terzelfder plaats, waar God eertijds zo vele wonderen gewrocht had. Wij lezen in onze tenten het 19de hoofdstuk van Jesaja, *'de godspraak aangaande Egypte.'* Het armoedige dorp San, en zijn deerniswekkende inwoners, stelden ons voor ogen de meest treffende vervulling der voorzegging. *'Gewisselijk de vorsten van Zoan zijn dwazen: de raad der wijzen, der raadgevers van Farao, is onvernunftig geworden. Waar zijn zij? Waar zijn uw wijzen? De vorsten van Zoan zijn zot geworden'* (Jes. 19 : 11a, 12a, 13a). De inwoners van San zijn zeer morsig, uitermate dom, en staan in een tamelijk kwaad gerucht, zodat onze geleiders er op aandrongen, om een of twee geweerschoten te lossen, ten einde hun een heilzame vrees in te boezemen. Zij hielden daarenboven de gehele nacht de wacht rondom onze tenten; een hunner droeg een sabel opzij, die bij het maanlicht blonk, en zij zongen Arabische liedjes om wakende te blijven.

Bij het opgaan der zon gingen wij al wat van het oude Zoan is overgebleven opnemen. De hoogten van alluviegronden, die de overblijfsels van gebakken stenen en aardewerk bedekken, strekken zich uit tot ongeveer twee mijlen van het oosten naar het westen, en tot anderhalve mijl van het noorden naar het zuiden. Het gehele land scheen ons toe bedekt te zijn, niet met zand, maar met een aarde, die zeer vruchtbaar had kunnen wezen, indien men van water voorzien was geweest om het te besproeien. Aan het westelijk einde der bergen bespeurden wij verbazend grote hopen van rode granietblokken. Alle waren verwerkt, sommige gebeeldhouwd, andere regelmatig op elkander gestapeld. Daar stond vermoedelijk de grootste tempel van Zoan; en het schijnt dat hij door een vierkant voorplein omringd is geweest. Het is duidelijk, dat eertijds een stroom de stad doorsneed: want men bemerkt nog een opgedroogde bedding. Tegen het noorden vonden wij tien à twaalf omgevallen obelisk en twee verbrijzelde en half begraven sfinxen. De fraaiste dezer obelisk had dertig voet lengte; de spits was niet afgebroken, en het beeldwerk had niet geleden. Allen waren met beeldschrift bedekt; verscheidene droegen de zinnebeelden van Ibis, andere die van Anubis en Osiris. Een der sfinxen, die dertien voet lengte had, was in goede staat gebleven; de andere was slechts een fragment.

Tegen de middag vonden wij de overblijfsels van twee zuilen met Corinthische kapitelen, waarop men echter een nabootsing van het Egyptische lotusblad onderscheiden kon. Wij vonden sporen terug van uit gebakken stenen vervaardigde gebouwen, overblijfsels van aardewerk en een onnoemelijk aantal gebroken ouderwetse vazen. De meeste droegen duidelijke kenmerken van de werking van het vuur, en bewezen dat God letterlijk het woord van de Profeet vervuld had: *'Ik zal vuur leggen in Zoan.'*, Ezech. 30 : 14m.

Toen wij bij onze tenten terugkwamen, vonden wij acht kamelen die op ons wachtten; en die ieder door een Beduïn geleid werden. Wij zouden voor de eerste maal 'het schip der woestijn' beproeven. Het is een enigszins vreemd verschijnsel, om de kameel beladen te zien worden. Op de stem van zijn geleider knielt hij op het zand neer, als het ware al zijn ledematen samentrekkend: op het meest verheven gedeelte van zijn rug hecht men een soort van vierkante houten lijst waaraan men gewoonlijk een soort van gevlochten net verbindt, waarin de pakgoederen geborgen worden; vervolgens legt men er uw tapijt en uw deken op, die een soort van zadel vormen, waarop men zich als te paard, of zijdelings plaatst, zonder teugel of stijgbeugel, en al schommelende houdt men zo goed mogelijk het evenwicht. Vaak laat de kameel een jammerend geluid horen, terwijl men hem beklimt; en soms tracht hij te bijten. Wanneer hij weer oprijst, loopt men gevaar om over zijn kop heen, en dan

achterwaarts gesmeten te worden. De Arabieren zijn niet erg bezorgd om u te waarschuwen, want zij beweren dat een val van de kameel nimmer iemand bezeert. Toen nu alles in gereedheid was, vertrokken wij, en legden iets minder dan drie mijlen per uur af. De verlengde stap van de kameel veroorzaakt een eentonig gehobbel, dat in het begin zwaar vermoeit; en de onze stelden ons geduld op de proef, door steeds hun lange halzen te bukken, om het droge en doornige gras der woestijn te eten. De sheik bood ons enige verse komkommers aan tegen de dorst; en wij luisterden naar de klagende zang der Beduïnen. Wij kwamen bij een kleine hut; en de Arabieren lieten een vreemd geluid horen, dat hun bijgelovige eerbied uitdrukte voor de derwish, die in dit vervallen gebouw woonde. Verderop zagen wij twee mensen, die het rif van een kameel afstroopten, vanwege de huid en het vlees. Onze gids deelde ons mede, dat het haar gebezigd werd tot het vervaardigen van grove mantels voor de Beduïnen. Ongetwijfeld droegen Elia en Johannes de Doper soortgelijke kleren, omdat van eerstgenoemde gemeld wordt, dat hij een harig kleed droeg, en van laatstgenoemde, dat zijn kleding was van kemelshaar (2 Kon. 1 : 8m en Matth. 3 : 4a). Alle Arabieren dragen ook een brede *'lederen gordel om de lendenen.'*

Wij kregen vaak gelegenheid om de juistheid van de opmerkingen van de Profeet Jesaja te bewonderen (Jes. 25 : 2). Tegen het midden van de dag, op een ogenblik dat de hitte het meest drukkend was, trok een kleine, nauwelijks zichtbare wolk langs de zonneschijf heen. Onmiddellijk verminderde de hitte, er kwam een zachte wind op, en wij voelden ons verfrist. *'Gelijk de hitte in een dorre plaats (een zandwoestijn), zult gij de onstuimigheid der vreemdelingen (der vijanden) nederdrukken; gelijk de hitte door de schaduw ener dikke wolk, zal het gezang der tirannen vernederd worden.'* De ogenblikkelijke verkwikking die ons door tussenkomst van een haast onzichtbare wolk verschaft werd, maakte ons de voorstelling van de Profeet verstaanbaar; wij begrepen hoe snel en hoe gemakkelijk tevens de Heere Zijn verdrukte Kerk opbeuren, en Zijn meest trotse vijanden vernederen kan.

Wij kwamen te Meraghee aan, een ellendig dorp, waarvan al de huizen in de grond staan; doch vlak in de nabijheid bevonden zich een bosje fraaie palmbomen en drie fonteinen van uitmuntend water, zodat wij daar onze tenten opsloegen, terwijl wij ons Elim herinnerden (Exod. 15 : 27). Het was een aangename avond en wij baadden ons in een gedeelte van de oude Pelusiaanse tak van de Nijl; die tak loopt niet meer in zee uit, en zijn oevers zijn niet meer met rietgewas bedekt. Wij verbeeldden ons, dat wij wezen moesten in de nabijheid van Sin, of Pelusium, in oude tijden de sleutel van Egypte. Met Ibrahim over de Beduïnen sprekende, vroegen wij hem of de Arabische sheik lezen kon: 'Neen, neen,' gaf Ibrahim ten antwoord; 'de Beduïn is volmaakt een woudezel.' Die ongunstige getuigenis herinnerde ons levendig hetgeen Gods Woord van Ismaël zegt: *'Hij zal een woudezel van een mens zijn'* (Gen. 16 : 12).

25 mei, zaterdag. — Wij beklommen met het opgaan der zon onze kamelen, en namen afscheid van de oude sheik en zijn zwarte metgezel, die ons aan de zorg der Beduïnen overgaf. De stralen der zon, die op de effen vlakke der woestijn nedervielen, verschroelden ons de handen en het gezicht; want wij trokken in de richting van het oosten. De hitte vermeerderde van uur tot uur en de langzame en schommelende beweging van de kameel gaf ons vaak een onweerstaanbare neiging tot slaap, wat in een dergelijke toestand een uiterst pijnlijke gewaarwording is. Tegen negen uur gaf de tolk een schreeuw; doctor Black was van zijn kameel op het zand gevallen. Wij gleden van onze kamelen af, en ijlden naar hem toe. Hij bleef enige tijd gevoelloos; maar wij gebruikten de verkwikkende middelen, die wij bij ons hadden, en hij kwam van lieverlede bij. Nimmer zullen wij dit schouwspel vergeten; ver van ons land

verwijderd, in dit uitgestrekte eenzame oord, slechts door onze kleine bende Arabieren omringd, niet wetende in hoe ver onze vriend zich had kunnen verwonden, gevoelden wij diep dat ons leven in Gods handen was. De Arabieren haastten zich om een tent op te slaan; en ofschoon het water in de lederen zakken kostbaar en in geringe hoeveelheid aanwezig was, besprenkelden zij er de tent mede, om wat koelte aan te brengen; want de thermometer van Fahrenheit wees 89° aan in de schaduw. De kamelen vleiden zich in de zonneschijn in het zand neer; en elk onzer Beduïnen maakte van zijn mantel een kleine tent. Weldra konden wij ons weer op weg begeven, waarvoor wij onze dankzegging aan God brachten. De woestijn vertoonde niets dan een wijde uitgestrektheid zand, die geen andere grenzen had dan de horizon, en die slechts afgewisseld werd door enige kleine zandheuvelds, waarop een doornige plant groeide, *'de heide in de wildernis,'* waarvan Jeremia gewaagt (Jer. 17 : 6a). De zon ging onder zoals op zee, en werd door een heldere maneschijn gevolgd. Tegen tien uur 's avonds kwamen wij, zwaar vermoeid, te Gomatter aan. Een kleine schans, of posthuis van de pacha, en een diepe put, waren de enige merkwaardige voorwerpen in dit verlaten oord, waar wij onze tenten opsloegen, ten einde er de rustdag door te brengen.

Zondags was het uitermate heet; wij rustten uit in onze tenten, en lazen gemeenschappelijk enige psalmen, onder andere de 63ste, die een vernieuwde indruk op ons maakte.

Doctor Keith naderde het posthuis; en toen hij merkte dat hij door de eigenaar goed ontvangen werd, ging hij in de schaduw van het huis bij hem zitten. Onze Beduïnen namen rondom plaats en hij las hun verscheidene Bijbelplaatsen voor, die Ibrahim voor hen vertolkte. Zij luisterden met grote aandacht en gaven nu en dan tekenen van goedkeuring. 's Avonds nodigden wij de gouverneur uit om in onze tent te komen en lieten hem op de ereplaats zitten, dus in de hoek, op het beste van onze tapijten: de Beduïnen verzamelden zich voor de ingang der tent. Doctor Black was voldoende hersteld om tot dit kleine gezelschap enige woorden te kunnen spreken. Hij las enkele Bijbelse verhalen, gaf er de uitlegging van, en eindigde met het lezen van een gedeelte van het 3de hoofdstuk van Johannes' Evangelie. Hij sprak in het Italiaans en Ibrahim vertolkte, maar duidelijk niet zo gewillig als 's morgens. De toehoorders riepen 'taib,' goed zo, of 'saheia,' zeer juist: doch het is te duchten, dat dit slechts uit beleefdheid geschiedde. Toen de overigen zich verwijderd hadden, deelden Ibrahim en Ahmed ons hun bezwaren mee, die voornamelijk voortkwamen uit het ongeloof en het onzedelijke gedrag der Christenen, die zij gekend hadden. Wij wezen hun het verschil aan, dat tussen echte Christenen bestaat en die slechts de naam ervan dragen; en Ibrahim merkte op, dat hij inderdaad zeer achtenswaardige Christenen had gekend, zoals professor Robinson uit Amerika en de zendeling Jozef Wolff.

Toen wij ons alleen bevonden, werden wij geleid tot de overdenking van de heuglijke tijd, waarop Israël 'zich zal opmaken en verlicht worden,' en de zonen Ismaëls, die woudezels, welke in de woestijn dolen, in die zegeningen delen zullen. *'Een hoop kemelen zal u bedekken, de snelle kemelen van Midian en Hefan; zij allen uit Scheba zullen komen; goud en wierook zullen zij aanbrengen, en zij zullen de overvloedige lof des Heeren boodschappen'* (Jes. 60 : 1a).

Ibrahim berichtte ons dat wij slechts enige dagreizen van de berg Sinai verwijderd waren, er bijvoegende dat de woestijn van Sinai veel verschilde van die, welke wij doortrokken, en dat men er enige bomen aantreft. Wij waren toen aan het uiterste einde der woestijn Sur, waar Hagar dwaalde; ook nu nog vindt men daar doornstruiken. In de nabijheid lagen eertijds Tafnes en Migdol, waar de oproerige Joden, die na

de inneming van Jeruzalem door de Chaldeeën in Judea werden achtergelaten, de Profeet Jeremia heenvoerden (Jer. 34 : 7). Links af, in de verte, zagen wij de puinhopen van een stad. Gods onfeilbaar Woord is vervuld: *'te Tafnes zal de dag verduisterd worden; haar zal een wolk bedekken en haar dochters zullen gaan in de gevangenis'* (Ez. 30 : 18a en b).

Later kwamen wij Beduïnen tegen, die te voet reisden. Zij werden door onze gidsen herkend; en men omhelsde elkander, bij herhaling, met grote toegenegenheid. Dit herinnerde ons aan de ontmoeting van Jakob en Ezau (Gen. 33 : 4). Voor de middag kwamen wij aan een rustplaats, genaamd Duadahr, hetwelk betekent 'de krijgsman', en onze kamelen knielden neer aan een put, waaruit men het water door middel van een groot rad ophaalt. Deze rust bij een waterput deed ons aan verscheidene taferelen uit de gewijde geschiedenis denken. Bij een waterput zag Jakob voor de eerste maal Rachel, en Mozes Zippora, (Gen. 29:2; Exod. 2 : 15). Ook bij een waterput deed Eliëzer, Abrahams knecht, *'de kemelen nederknielden, des avondtijds'* (Gen. 24 : 11).

Toen wij ons weer op weg begaven, had de woestijn niet meer hetzelfde aanzien. In plaats van een effen vlakte moesten wij zandheuvelds overtrekken, die door brede valleien doorsneden waren. De stralen der ondergaande zon gaven een bijzondere bekoorlijkheid aan enige met palmbomen gekroonde hoogten. Wij naderden de berg, oudtijds de berg Cazius genaamd. De maan vertoonde zich in al haar luister; en vaak scheen het ons, alsof wij een dikke sneeuw betraden. Wij kwamen eindelijk te Catieh aan, zwaar vermoeid, daar wij nagenoeg twaalf uren op de rug der kamelen hadden doorgebracht.

Catieh is het oude Cazius, en niet ver van zee gelegen; evenals te Elim vindt men er verscheidene waterbronnen en een menigte palmbomen; dit oord kwam ons zeer aangenaam voor. Enige uitleggers menen, dat verscheidene rustplaatsen der Israëlieten op deze weg geweest zijn en beweren dan ook, dat Rissa denkelijk El-Arish was; is dit zo, dan moet Kehelath daar niet ver vandaan liggen.

De 28ste mei kwam de postmeester, Osman Effendi, terwijl wij aan het ontbijt zaten, in onze tent. Hij dronk met smaak thee, en verzocht er een weinig van te mogen hebben ten geschenke voor zijn vrouw, die, zei hij, thee had leren zetten. Aangezien ons brood zeer oudbakken was, liet hij vers brood halen en bood het ons aan. Ook gaf hij ons gezouten melk, die wij niet konden drinken. Wij brachten hem vervolgens een tegenbezoek, en vonden hem zittend op de grond en omringd door sommige zijner jongste bedienden, die hij leerde lezen. Hij deed ons in alles aan de aartsvader der woestijn denken. Hij informeerde op een vriendelijke wijze naar de val van doctor Black, en vroeg ons of wij wilden dat hij aan de Beduïnstokslagen liet toedienen. Toen wij hem ten antwoord gaven, dat wij zulks absoluut niet wensten, en dat onze vriend van dit ongeval genoegzaam hersteld was, zei hij dat hij, uit dankbaarheid jegens God, in de eerste stad waar hij zou aankomen, de armen iets zou schenken, zonder aan iemand er iets van te zeggen. Terwijl wij ons aldus met hem onderhielden, had hij zijn vrouw gelast om zeer smakelijke koeken voor ons te bereiden, die hij ons, met koffie, op een inderdaad aartsvaderlijke wijze aanbood. Dat herinnerde ons aan Sara, koeken makend voor haar drie gasten (Gen. 18 : 6). Hij vertelde ons dat hij twaalf dollars per maand en de nodige levensmiddelen van de pacha ontving. Zijn huis zag er ellendig uit; het had geen andere vloer dan het zand, maar het was aangenaam in de koele schaduw der stenen muren. Nimmer hadden wij de woorden van Jesaja zo goed verstaan: *'de schaduw van een zware rotssteen in een dorstig land'* (Jes. 32 : 2).

Er bevinden zich in de nabijheid twee gedenktekenen, die op de graven van twee maraboetische sheiks zijn opgericht. Het lijk van de heilige is in een in de aarde

vervaardigde grafkelder bijgezet, en men heeft bovenop een klein doorzichtig gebouw geplaatst, dat van een wit koepeldak voorzien is: daar verenigen zich vaak de vrienden van de gestorvene om te bidden. Dit zijn die *'witgepleisterde graven, die van buiten wel schoon schijnen, maar van binnen vol doodsbeenderen en alle onreinigheid zijn'* (Matth. 23 : 27b). Er blijven geen andere sporen der aloude gebouwen over, dan een verbrijzelde marmeren zuil, en enige hopen gebakken steen. De uitgestrekte bouwvallen van Tel Fahramah liggen ongeveer drie dagreizen van deze rustplaats af, en in de nabijheid van het zoute meer. Wij bemerkten dat de meeste begroeide plaatsen, die men hier en daar in het zand aantreft, door de nijvere vlijt van een schalbijter gevormd werden; met verwonderlijke inspanning brengt dit diertje deeltjes kemelenmest naar de opening in het zand, waarin het zijn verblijf heeft, en zo vormt zich van lieverlede een vruchtbare grond, geschikt om de zaden der planten op te nemen. Aan dit kleine insect is men waarschijnlijk de meeste planten der woestijn verschuldigd.

Ter herstelling onzer krachten hadden wij de gehele morgen uitgerust. Toen wij vertrokken, zagen wij onze vriend Osman Effendi, nabij de graven, op het zand geknield liggen, en biddende met het aangezicht naar Mekka gewend.

Gedurig bespeurde men meer groen in de woestijn, en grote kudden geiten graasden langs de weg: wij zagen er sommige, waarbij de lammeren in bijna even zo grote menigte aanwezig waren als de geiten. Zo wordt het ook in de gelijkenis van Christus voorgesteld. Thans zijn de huichelaars en de wereldgezinden, in de weiden dezer wereldwoestijn, onder Gods kinderen vermengd: doch de dag zal aanbreken, waarop Hij de rechtvaardigen zal afzonderen van de goddelozen, *'gelijk de herder de schapen van de bokken scheidt'* (Matth. 25 : 32b). Het lange, gekrulde haar der geiten was fraai, en glinsterend zwart, wat ons de juistheid deed opmerken der beschrijving, die in Saloma's Hooglied voorkomt: *'Uw haar is als een kudde geiten, die het gras van de berg Gileads afscheren'* (Hoogl. 4 : 1b). Soms trokken wij door *'zout en onbewoond land'*, Jerem. 17 : 6b. De woestijn was dermate met bestanddelen van zout overdekt, dat zij er geheel wit door zag. Zulks heldert de uitdrukking op: *'Hij stelt het vruchtbaar land tot zoute grond'*, (Ps. 107 : 34a).

De 29ste mei zagen wij in de verte een bergketen, door de Arabieren Djebel Khalil genaamd; zij maakt een gedeelte uit van het Sehir-gebergte. Na zo vele dagen op uitgestrekte zandvlakten in de woestijn gedwaald te hebben, gaf de aanblik van die verwijderde bergen verpozing aan onze ogen; en wij konden ons een flauw denkbeeld vormen van de gewaarwording, die Mozes, nadat hij veertig jaren in de woestijn had doorgebracht, deed uitroepen: *'Laat mij toch overtrekken, en dat goede land bezien, dat aan gene zijde der Jordaan is, dat goede gebergte, en de Libanon!'*, (Deut. 3 : 25). Voor de middag bespeurden wij het vermaarde Sirbonitische meer, en aan de overzijde de zee. Het meer heeft gemeenschap met de zee; doch het zand, dat zich aldaar ophoopt, vormt er een zandig moeras. Het was daar tamelijk diep, en wij gebruikten er een lauw bad: toen wij er uitkwamen, vertoonde het zout zich op ons lichaam onder de vorm van een dikke korst.

Bij het terugkeren naar onze tenten plukten wij enige woestijnbloemen, en bemerkten dat de grond met hagedissen en schalbijters bedekt was. Terwijl wij de maaltijd gebruikten, zagen wij, vanuit een ander punt der woestijn, een troep mensen, op kamelen gezeten, aankomen. Er kwam een man naar ons toelopen: het vel van zijn gezicht was door de zon gebarsten; zijn tong was verdroogd, en hij kon slechts uitroepen: *'Moie, moie (water, water)!'*

In de morgen van de volgende dag verspreidde het gezang der vogelen vreugde in de

woestijn: een enkele noot van een aangenaam lied is vaak toereikend om een bedrukt hart op te beuren; en het is alsof de Voorzienigheid het gekweel der vogels in een zo treurig oord heeft gegeven, teneinde de afgematte reiziger op te vrolijken.

Nimmer was de warmte zo drukkend geweest; onze gids geleidde ons langs een weg, die een weinig korter was dan die, welke langs de oever der zee liep. Wij moesten over een menigte zandheuvelds heentrekken; en wij bemerkten dat de weg trapsgewijze steeg en dat derhalve dit woord uit de Schrift volkomen juist was: *'een wagen kwam op uit Egypte'*, (1 Kon. 10 : 29b), als ook dit andere: *'wie is zij, die daar opklimt uit de woestijn?'* (Hoogl. 8 : 5a). Evenzo 'togen' de reizigers, die wij ontmoetten, gelijk de broeders van Jozef, 'naar Egypte af.' Wellicht reisden Jozef en Maria met het kind Jezus langs deze weg naar Egypte (Matth. 2 : 14). Het lijden van de Zaligmaker is van kindsbeen aan begonnen; door Hemans mond zegt Hij: *'Van der jeugd aan ben ik bedrukt en doodbrakende'* (Ps. 88 : 16a). Vermoedelijk heeft die brandende zon zijn jeugdig gelaat geschroeid, en die met zand beladen wind zijn tedere lippen verdroogd; en alzo had Hij, om ons te redden, van kindsbeen aan geleerd een Man van smarten te zijn.

Gedurende de gehele dag wilden onze gidsen ons niet toestaan, dat wij onze tenten zouden opslaan. Zij wensten vóór de nacht de Syrische grensscheiding te bereiken; en daar onze levensmiddelen ten einde raakten, drong Ibrahim er op aan dat wij zouden voortgaan, in weerwil van de hitte en vermoeienis. Wij rustten slechts een half uur onder enige woestijnstruiken uit; zelfs onze Beduïnen verzochten ons hun doeken te lenen, om hun gezicht tegen de felle gloed der zon te beschermen, en vaak liepen zij vooruit, om zich gedurende enige minuten onder de schaduw van een braambosje te beschutten. Hoe duidelijk begrepen wij op dat ogenblik de woorden van de Profeet: *'Daar zal een hut zijn tot een schaduw des daags tegen de hitte,'* en *'die man zal zijn als de schaduw van een zware rotssteen in een dorstig land!'* (Jes. 4 : 6a en 32 : 2b).

's Middags zagen wij in de verte, in een eenzaam dal, drie waterputten. Wij haastten ons erheen en de kamelen omringden de putten, vol ongeduld om water te drinken. Wij konden dat water echter niet drinken, omdat het modderig en bitter was. De Beduïnen betoonden zich minder kieskeurig dan wij en dronken het gretig. De Israëlieten konden het water van Mara niet drinken, want het was bitter (Exod. 15:23). De zandige grond, die wij vervolgens doortrokken, was vol kleine schelpen en opgehoopte stenen, puinhopen van een oude stad, Ostracinium. De zon ging onder op het ogenblik dat wij de stad El-Arish ontdekten, gelegen aan de grensscheiding van Syrië en Egypte, en waar wij zozeer verlangd hadden aan te komen, vóór dat er quarantaine ingesteld werd. Wij trokken langs de overblijfsels van een oude stad, Rinocolura; en weinige ogenblikken later knielden onze kamelen voor de poort van El-Arish. Wij legerden ons onder een boom bij een palmbomenbosje. De stad is gelegen aan de helling van een zandige heuvel, op omstreeks twee mijlen afstand van de zee: het fort, dat vierkant is en niets geduchts heeft, bestrijkt de stad, die ternauwernood zeshonderd inwoners tellen kan. Een menigte mensen zocht de koelte op de platte daken van hun huizen. De hier gestelde quarantaine, voor een ieder die uit Syrië in Egypte afkomt, is een groot beletsel voor de voortzetting van de handel. Men vertelde ons dat El-Arish weleer door fraaie tuinen omringd was: doch het zand heeft alles overstelpt, en geen ander spoor van vruchtbaarheid is meer overgebleven dan een palmbomenbosje, dat aan de oostzijde der stad tot beschutting strekt. Wij vernamen met blijdschap, dat de quarantaine nog niet was ingesteld voor degenen, die naar Syrië togen; en wij voelden ons des te meer geroepen om God te loven en Hem onze dank toe te brengen, omdat wij nabij het land der belofte gekomen waren, en onze blikken op sommige der aan Abraham, Jakob en Izak geschonkene bergen rustten.

Wij bevonden ons buiten de stad, maar hoorden toch de inwoners, vanuit de toren der moskee, die boven de overige gebouwen uitsteekt, tot het gebed opgeroepen worden. Die avond was het geroep van de muzlim luider en langduriger dan naar gewoonte, dewijl het donderdag was en de rustdag begon: want de Mohammedanen beginnen hun dag, evenals de Joden, des avonds te zes uur; doch hun rustdag is de vrijdag, en niet de zaterdag. De oproeping tot het gebed is voorzeker een der plechtigste handelingen van de mohammedaanse godsdienst; maar zij schijnt niet veel indruk te maken. De godsdienst schijnt maar al te vaak een nietige uiterlijke vorm te zijn, die woorden en gebaren vergezellen, waaraan het hart vermoedelijk vreemd blijft.

Thans wordt tussen Egypte en Syrië zo weinig handel gedreven, en is er zo weinig overvloed op de grenzen van het land der belofte, dat wij aanvankelijk niets anders in de stad krijgen konden dan Arabische melk en brood: wat later kwam men ons een schaaft te koop aanbieden, dat ons ongeveer 5 Engelse schellingen kostte.

Wij bevonden ons toen in een grote verlegenheid. Onze Beduïnen, die getrouw hun belofte gestand hadden gedaan om ons te El-Arish te brengen, weigerden verder te gaan, en het gelukte ons niet aan andere kamelen te komen. Intussen kondigde men ons het bezoek aan van de bevelhebber der stad. Hij kwam dan ook, gezeten op een Arabisch paard, dat klein was, doch snel liep, en met een prachtig schabrak bedekt was. Verscheidene Arabieren te paard vergezelden de bevelhebber; zij waren smaakvol op oosterse wijze gekleed en schiepen behagen in het vertonen van hun behendigheid, door hun paarden in de volle ren eensklaps te doen stilstaan, waardoor het zand in alle richtingen om hen heen stooft. Toen de bevelhebber in de hoek van de tent op ons tapijt gezeten was, zocht hij ons zijn aanzien en zijn gezag te doen beseffen, en geld van ons te trekken, door het voorwenden van redenen van vertraging. Hij eindigde echter met ons te beloven dat hij de gids, die ons tot hiertoe geleid had, zou bewegen om ons tot Gaza te brengen voor 600 piasters, het dubbele van de prijs, die wij hadden moeten besteden, maar die onze gidsen schadeloos moest stellen voor de quarantaine, die zij verplicht zouden zijn bij hun terugkomst te houden. Vervolgens zond de bevelhebber ons, ten geschenke, een met zuiver en koel water gevulde kruik; en inderdaad, een glas koud water is, in dit land, een wezenlijk geschenk. Later liet hij ons weten, dat de Beduïnen weigerden ons te geleiden; doch dat hij de volgende dag voor kamelen zorgen zou. Wij vermoedden enige misleiding, maar moesten ons onderwerpen.

Eén der Beduïnen betoonde ons veel hartelijkheid; toen zij ons vaarwel zeiden, kusten zij allen ons de hand, en behandelden Ibrahim naar oosters gebruik, door hem een half dozijn maal op de wang te kussen. Het beschouwen dezer arme, in onwetendheid verkerende, Arabieren had ons vaak een gevoel ingeboezemd van deernis met hen, en van bewondering en erkentelijkheid jegens onze God, Wiens loutere genade een verschil tussen hen en ons had aangebracht.

Onze tocht midden door de woestijn had ons veel tijd gekost; toch moesten wij erkennen dat het aan de genadige leiding der Voorzienigheid te danken was, dat wij langs deze weg naar het Israëlitische land geleid waren. Zo leerden wij, meer dan immer te voren, een medegevoel koesteren voor de beproevingen der Israëlieten in de woestijn; en wij begrepen te beter hoe zij zo vaak wegens de nog af te leggen weg ontmoedigd werden, en zich lieten verleiden om te morren tegen God.

Wat een oneindige zegen moet voor hen 'de wolkkolom' geweest zijn! Terwijl zij over het leger heen zweefde, zal zij over het gloeiende zand een heerlijke schaduw verspreid hebben. Bovenal echter moet zij hun tot een kostbaar onderpand verstrekt hebben, dat hun hemelse geleider hen, langs de rechte weg, naar het oord der rust brengen zou. Thans wisten wij wat het te betekenen had: *'een inwoner te zijn, gelijk*

Abraham was, in het land der belofte, als in een vreemd land, en in tabernakelen te wonen' (Hebr. 11 : 9a). Ziedaar een leven van onderwerping en geloof: wanneer men 's morgens opbreekt, weet men nimmer waar men zijn tent, midden op de dag of 's avonds, zal opslaan, hetzij nabij waterbronnen, of in de schaduw der palmbomen, dan wel op het dorre zand. De beschrijving van de gelukzaligheid der verlostten, in de Openbaring van Johannes, schijnt op een zodanig leven te zinspelen: *zij zullen niet meer hongeren, en zullen niet meer dorsten, en de zon zal op hen niet vallen; maar het Lam zal in hun midden wonen, en zal hun een leidsman zijn tot levende fonteinen der wateren, in beschaduwde weiden* (Openb. 7 : 16, 17); want zij zijn in het land der belofte gekomen, en het leven der woestijn is voor hen geëindigd.

Wanneer men de kamelen laat grazen, dwalen zij vaak ver af; ziedaar de beweegreden om ons vertrek tot de volgende dag uit te stellen. Men had een man, op een dromedaris gezeten, uitgezonden om ze op te zoeken, doch hij kon niet ontdekken naar welke kant zij gegaan waren. Die omstandigheid herinnerde ons Saul, de ezelinnen zijns vaders opzoekende, in een tijd toen het vee, in Israëls uitgestrekte weiden, in vrijheid mocht omdolen.

Het was een overheerlijke avond. Wij hadden een reeks van dagen zien voorbijgaan, zo prachtig als wij in ons vaderland ternauwernood er één of twee in een jaar aanschouwen. De lichtstromen, die een onbewolkte hemel verspreidde, herinnerden ons aan Davids laatste woorden, waarin hij het rijk des Verlossers vergelijkt met *'een morgen zonder wolken'* (2 Sam. 23 : 4m).

Op een wandeling om de stad ontdekten wij twee zeer diepe waterputten, overdekt met een gewelf, waardoor zij tegen de zon en het zand beschermd werden. Hier en daar zagen wij bouwvallen van marmeren zuilen van Korinthische orde. Aan de oostzijde was een soort van tuin, met palm en aloëbomen en meloenranken beplant; en die zijn grond aan het zand, waarmee hij van alle zijden omringd was, scheen te betwisten. In de stad droegen verscheidene vrouwen aan de enkel *'de tooi der voetringen'* (Jes. 3 : 18m), en in het voorbijgaan hoorden wij er het geluid van. De meeste kinderen droegen, bij wijze van versiersel, muntstukken op het hoofd. Het kind van de Effendi, dat men in de zijde droeg, had zes of acht goudstukken Hariëh genaamd, die voor aan de muts vastgehecht waren. De meeste huizen zijn in de grond gebouwd: nu is die grond zo droog en hard als steen; maar het is goed te begrijpen dat *'de overstelpende plasregen en de grote stormwind'* ze gemakkelijk vernielen zouden (Ez. 13 : 11m). De daken der buien zijn plat en lopen ineen. Men maakt ze vaak van takken van palm en andere bomen; waaraan men de bladeren laat zitten, en die men met aarde overdekt. Indien het dak van het huis, waarvan in het Evangelie van Markus (hoofdst. 2), gesproken wordt, op die wijze vervaardigd was, moet het niet moeilijk zijn geweest om het op te breken, om de geraakte neder te laten. In het binnenplein van één der huizen (want alle huizen hebben een plein), namen wij de Arabische oven, die zeer eenvoudig is, in ogenschouw. Hij is, evenals de huizen, van kleiaarde vervaardigd, en heeft twee openingen; de onderste is voor brandstof bestemd, bestaande uit een weinig half tot as vergane houtskool, of gloeiend gemaakte stenen. Bovenop bevindt zich een bodem van kleiaarde, waarop men het deeg plaatst, dat door de bovenste opening heengestoken wordt, wanneer men het gekneet en in koeken verdeeld heeft. Het bovenste gedeelte, voorzien van een opstaande rand, dient om het brood er op te leggen, om het te laten bekoelen. Men kneedt het deeg in een groot houten vat, ongeveer zoals dat waarvan men zich in Schotland bedient.

In het midden der stad is een fraaie put; waaruit men het water, door middel van een rad, optrekt. Men moet in die dorre streken omgedoold hebben, om zich een juist denkbeeld te kunnen vormen van de overheerlijke gewaarwording, die *'een glas koud*

water op een vermoeide ziel' (Spr. 25 : 25) uitwerkt. Toen wij later de zandheuvels, die El-Arish omringen, overtrokken, kwamen wij aan de geheel en al opgedroogde oude bedding van een brede rivier, ongeveer een halve mijl, ten oosten van de stad gelegen. Toen er overvloed van water was in Juda's rivieren, moet het een prachtige stroom zijn geweest, waardig om de grensscheiding van het land te bepalen; en het is zeer waarschijnlijk, dat dit inderdaad de rivier van Egypte was, waarvan zo vaak in de Bijbel melding wordt gemaakt, en die de grensscheiding van Israël ten zuiden zal geweest zijn (Gen. 15 : 18m).

De volgende morgen waren de kamelen nog niet aangekomen; wij bezochten het fort, en gingen vervolgens aan de stadspoort een weinig koelte zoeken. Haar verwelfd en breed dak beschaduwde te allen tijde, en men geniet er vaak een koele wind; vermoedelijk heeft dat de inwoners der stad op de gedachte gebracht om er de marktplaats van te maken (Ruth 4 : 1, 11). Wij begrepen hoe de poort tevens de plaats van het gerecht geworden was (Amos 5 : 15); en zagen toen juist de bevelhebber en zijn Effendi daar aankomen. Zijn bedienden legden een mat en een tapijt er overheen uit en spreidden een kussen in elke læk. Hij ging zitten en nodigde ons uit om bij hem plaats te nemen; wij deden onze schoenen uit en zetten ons neer. Onder een niet zeer levendig gesprek, aangezien onze tolk Ibrahim niet tegenwoordig was, gebruikten wij een kop koffie. De bevelhebber ondervroeg een koptisch Christen, die op enige afstand stond, en die ons zei, dat hij verheugd was ons te zien, omdat hij daar zeer in minachting was, als bijkans de enige Christen. *'Een schrijvers inkkoker was aan zijn lendenen'* (Ez. 9 : 2m), hetwelk iemand aanduidt, die boven het gemeen verheven is, en het lezen en schrijven verstaat. De koker, die in de gordel steekt, heeft een lange schede, die de rietstokjes bevat, waarvan men zich in het schrijven bedient; en aan één der einden van die gordel wordt de inkt in de vorm van de knop besloten. Op onze uitnodiging haalde de Kopt zijn rietstokjes te voorschijn en schreef er zeer sierlijk mee. Hij wees ons, op één zijner armen, de afbeelding van de gekruiste Christus, en van de Maagd Maria, die met kruid, of met een kleur, genaamd henne, ingebrand scheen te zijn. Dit is een overblijfsel van het aloud gebruik, hetwelk men nog onder de Heidenen aantreft. Op die gewoonte zinspelen, ongetwijfeld, deze schone woorden: *'Zie, Ik heb u in de beide handpalmen gegraveerd; uw muren zijn steeds voor Mij'* (Jes. 49 : 16); en die andere plaats uit dezelfde Profeet: *'Gene zal met zijn hand (of liever woordelijk, op zijn hand) schrijven: Ik ben des Heeren'* (Jes. 44 : 5m); woorden, die krachtig de volmaakte overgave uitdrukken van de ziel en het lichaam van de gelovige aan de Heere, Die hem heeft vrijgekocht.

De gelegenheid werd ons die dag verschaft, om de uitwerking te zien van de wind op het zand. De wind was niet zeer sterk, doch het zand was zo fijn, dat het overal indrong; onze kleren, ons voedsel, ons drinkwater, alles was er mee overdekt. Ten slotte kwamen onze acht kamelen aan, en wij begaven ons naar het lazaret, dat aan de oever der zee gelegen is. De gouverneur van het lazaret kwam met ons in gesprek, en wij ruilden de kamelen, die ons hier gebracht hadden, tegen zeven kamelen en een dromedaris, die tot de quarantaine behoorden. De kameel en de dromedaris hebben veel overeenkomst met elkander; en het tussen hen aanwezige verschil bestaat niet daarin, zoals men algemeen gelooft, dat de één twee bulten op de rug draagt, terwijl de ander er maar één heeft: want de kameel en de dromedaris uit Arabië hebben beiden slechts één bult; maar hierin, dat de dromedaris veel lichter is, en veel vlugger in al zijn bewegingen. Het schijnt echter, dat de kamelen van Bactriana, en van sommige andere streken, twee bulten hebben. Onder het geleide van Mustapha, van een andere Beduin, die een fraai oosters gelaat had, van Mohammed en van een jongeling,

trokken wij de opgedroogde bedding der rivier van Egypte door; en toen we de tegenoverliggende oever beklommen hadden, begroetten wij met vreugde het land der belofte.

Het oord was zeer verschillend van de woestijn, die wij doorgetrokken waren. Door een rij kleine zandheuvelds waren wij van de zee gescheiden; maar het dal, dat wij volgden, was met groene weiden bedekt, en liep in andere gelijksoortige dalen uit. Wij zagen een aantal gaten, die, zei men, door de springhaas gemaakt waren. Wij kwamen te Sheikjuide aan, waar eertijds een dorp stond, en waar men thans slechts het witte graf van een mohammedaanse heilige ziet. Men vindt er een goede waterput, enige tabaksvelden, en verscheidene palmbomen. Wij lieten onze tent opslaan onder een boom, die op de plaanboom geleek; en wij voelden, dat niets natuurlijker was, dan deze in de Bijbel voorkomende uitdrukkingen: *'Debora woonde onder de palmboom'* (Richt. 4 : 5a); *Saul zat onder de granatenboom* (1 Sam. 14 : 2) en Abraham, toen hij de drie engelen in zijn tent ontving, *stond bij hen onder de boom'* (Gen. 18 : 8m).

De volgende dag, 2 juni, was een zondag; en bij het ontwaken greep ons een hoog ernstig gevoel aan, door het voorrecht dat ons geschonken werd, om een sabbatdag in Israëls land door te brengen. Wij vierden de eredienst in onze tent; en met verheugde harten zongen wij de Psalm, die aldus begint:

God is bekend bij Juda's stam;
Zijn naam is groot in Israël.

Wij overdachten die gedeelten der Schrift, die van de wonderdaden gewagen, die God in deze plaatsen gewrocht heeft. Het scheen ons waarschijnlijk, dat, tussen de plaats, waarop wij stonden, en de bergen, die wij ten oosten zagen, het dal Gerar geweest was, hetwelk Abraham bewoond had, waarin Izak zaaide, en in datzelfde jaar oogstte, en waar hij verscheidene waterputten opgroef, (Gen. 26 : 12a, 18m). In dat oord hadden ook de Avieten gewoond, die verdeldg werden door de Kafthorieten, uit wie de Filistijnen gesproten waren, die, op hun beurt, plaats maakten voor Simeon en Juda (Deut. 3 : 23). Het was de heerbaan, waarlangs men naar Egypte aftoog; die weg waren de jeugdige Jozef, die men had meegevoerd om als slaaf verkocht te worden, en later zijn vader Jakob en diens talrijk gezin, gezeten op de wagens, die Jozef gezonden had, doorgetrokken. Wij bevonden ons in de oude erfbezitting van Simeon, die eertijds zeventien steden met haar dorpen bevatte (Joz. 19 : 19). Waar zijn zij thans? Het antwoord is te vinden in deze woorden van Jeremia, : *'O wee, gij zwaard des Heeren! hoe lang zult gij niet stil houden? vaar in uwe schede, rust en wees stil! Hoe zoudt gij stil houden? De Heere heeft toch aan het zwaard bevel gegeven; tegen Askelon en tegen de zeehaven, aldaar heeft Hij het besteld'* (Jer. 47 : 6, 7).

Het was een hete dag; maar het was niet meer die droge en verzengende wind, die te midden van het woestijnzand, zo drukkend is. Op verscheidene velden had men de gerst afgemaaid; en uit dezelfde wortel schenen tien of twintig stelen op te komen. Men schijnt het gerst dikwijls te zaaien in gaten, waarin men verscheidene korrels tegelijk strooit.

Terwijl wij onze richting op Gaza hielden, volgden wij geen te voren aangelegde heerbaan, maar een door de voetstappen van het vee gemaakte weg. Omdat de kamelen doorgaans achter elkander lopen, zag men een menigte van smalle paden, die nu eens afgescheiden waren, dan weer zich verenigden met een weg, die somtijds een breedte van bijkans honderd voet had. Tussen die paden in groeide gras en brem, die door onze kamelen al gaandeweg gegraasd werden. Wij maken daarvan melding,

omdat verscheidene Bijbelplaatsen daardoor verklaard worden. David zegt: *'Gij hebt mijn gangen in Uw sporen gehouden'* (Ps. 17 : 5a). *'Hij leidt mij in het spoor der gerechtigheid'* (Ps. 23 : 3m). En wanneer de Heere verklaart, *'dat de weg, die tot het verderf leidt, breed is,'* zo weten wij dat hij vele paden bevat (Matth. 7 : 13m). Die dag trokken wij uitgestrekte, met weiden overdekte vlakten over. Nu en dan troffen wij ook bebouwde akkers aan; en deze tekenen van cultuur waren welgevallig in de ogen van mensen, die uit de woestijn kwamen.

Onze gidsen wezen ons de ligging aan van Rapha, het oude Raphia; het lag links van ons, nabij de zee; doch de zandheuvels beletten ons het te kunnen zien. Midden op de dag kwamen wij te Khanounes, het oude Jenysus; wij hadden gehoopt er een weinig rust te genieten, maar een hevige wind joeg ons, haast een uur lang, het zand in het gezicht. Het was nutteloos om de tent te willen opslaan; zodat wij genoodzaakt werden ons tegen de hitte en de Sirocco te beveiligen, door ons in onze tapijten te wikkelen, en ons aan de voet van enige hoge wilde vijgebomen neer te zetten, tot dat de hevigheid van de storm bedaard zou zijn. Wij dachten aan het woord van Jesaja: *'Die man zal zijn als een verberging tegen de wind, en een schuilplaats tegen de vloed'* (Jes. 32 : 2a). Khanounes is met geboomte omringd, inzonderheid met een soort van wilde vijgeboom, wiens bladeren op die van de moerbeziënboom, en wiens vruchten op vijgen lijken. Wij wandelden door het dorp; en gingen nabij de bazar in de schaduw zitten. Al de inwoners verzamelden zich om ons heen; wij konden hen niet toespreken, doch lieten ze onze sluiers, onze strohoeden en onze zakhorloges zien, die hun nieuwsgierigheid bijzonder opwekten. Een man naderde ons, die ons zijn hals liet zien, waaraan hij een wond had, om genezen te worden. Met aandoening dachten wij aan de Heere Jezus, en aan de oppermachtige en liefdevolle wonderen, die Hij zo gaarne verrichtte gedurende Zijn omwandeling op aarde. Vruchteloos was Ibrahim enig voedsel gaan zoeken; hij kon ons zelfs geen brood bezorgen. Men bood hem gerstkorrels aan; en de mensen op het land zouden wel, met behulp van handmolens, raad geweten hebben, om er meel van te maken: want wij weten bij ervaring, dat in het Oosten het gebruik bestaat, om 's morgens of 's avonds het koren te malen, dat men overdag nodig heeft. Van daar de noodzakelijkheid der wetsbepaling: *'Men zal beide molenstenen, immers de bovenste molensteen, niet te pand nemen: want hij neemt de ziel te pand'*, Deuter. 24 : 6. Wij bemerkten ook, dat dit land niet meer is hetgeen het eertijds was: *'Een land, waarin men brood zonder schaarsheid eet, en waarin niets ontbreekt'*, Deuter. 8 : 9a. Bij de handel gebruikte men, gelijk eertijds, stenen, in plaats van gewichten. Aan de ingang der stad bevond zich het belangrijkste voorwerp, de algemene waterput, waarvan het water overheerlijk was; het rad werd door een kameel gedraaid, en het water kwam op in kleine aarden kruiken, die zich in een bak uitstortten; dit noemt men het Perzische waterrad. De waterput is blijkbaar de verzamelplaats der lediggangers, die er, evenals op de markt, komen praten.

Na wat rijst en enige rijpe abrikozen gegeten te hebben, begaven wij ons weer, tegen zes uur 's avonds, op weg. Wij trokken een zeer effen, uitgestrekte en, voor het jaargetij, zeer groene vlakte door. De storm had geheel opgehouden; de zon, die naar de horizon daalde, verspreidde een zacht licht, en de avondkoelte was fris en verkwikkend. Wij ontmoetten Beduïnische herders, gezeten op hun ezels, terwijl zij hun koeien, schapen en geiten voor zich uitdreven. In deze gehele landstreek worden de kudden 's avonds opgesloten, omdat er veel wolven zijn. De voorzegging is vervuld: *'De landstreek der zee zal wezen tot hutten, uitgegraven putten der herders, en betuiningen der kudden'* (Zef. 2 : 6). Wat later hoorden wij, voor de eerste maal, het gehuil der wolven. Wij bespeurden links van ons af een dorp, genaamd Dair of Adair; dat volgens sommige schrijvers, het Adar uit de Schrift moet wezen (Joz. 15 : 3m);

doch het was reeds nacht, zodat wij het niet konden opnemen.

Wij waren reeds over de opgedroogde beddingen van twee waterbeken gegaan, en kwamen aan een derde aan, die breder dan de beide andere, maar even droog was, en die men Quady-Salga heet. Dit is wellicht de beek Besor, waarvan in Davids geschiedenis gezegd wordt, dat aldaar tweehonderd van de zeshonderd man bleven staan, waarmee David de Amalekieten, die Ziklag verbrand hadden, vervolgde (1 Sam. 30 : 10a). Het voorkomen van het land scheen ons toe met dat vermoeden in overeenstemming te zijn. Zo wordt ook van de Amalekieten gezegd, dat zij verstrooid waren over de ganse aarde; en wij waren door uitgestrekte vlakten omringd. Enige uren later vonden wij de bedding van een andere beek, die de Arabieren Ouady-Gaze noemden. Toen wij zo vele opgedroogde beken in het zuidelijke gedeelte van het Heilige land aantroffen, herinnerden wij ons de bede van Israël: *'o Heere! wend onze gevangenis, gelijk waterstromen in het zuiden'* (Ps. 126 : 4).

Te middernacht legerden wij ons op een zandheuvel, een half uur van Gaza af. De volgende morgen vernamen wij, dat de pest te Gaza heerste; en dat er vijftien mensen in die week gestorven waren. Onze kameelgeleiders weigerden ons verder te brengen; en, aangezien men te Gaza noch kamelen, noch muilezels verkrijgen kon omdat de handelsbetrekkingen ten gevolge van de pest afgebroken waren, zonden wij Ibrahim naar de gouverneur, om hem te verzoeken dat hij ons uit die verlegenheid zou redden. Aanvankelijk gaf de gouverneur zijn leedwezen te kennen, dat wij geen firman van de pacha van Egypte meebrachten, waardoor hem de macht zou zijn verleend om onze geleiders te noodzaken ons verder te brengen: aangezien hij echter bemerkte, dat dit het enige middel was om ons uit de nood te helpen, nam hij op zich om onze geleiders te gelasten zich met ons te verstaan, en daags daaraan te vertrekken.

Wij gingen over de zandheuvel, waarop wij onze tenten hadden opgeslagen, ten einde de stad en de omstreken te beschouwen. Beneden ons, ten noordwesten, lag de heerbaan, die naar Gaza leidt, dezelfde die in overoude tijden werd aangelegd; maar het was een eenzame weg, en wij zagen er slechts enige herders, die hun kudden weidden. *'Het land treurt, het verwelkt, weinige mensen zijn overgebleven'* (Jes. 24 : 4a, 6b). Wij dachten aan de Moorman, de kamerling der koningin Candacé; misschien was het wel, terwijl zijn wagen dezelfde zandige weg doortrok, dat Filippus de gelegenheid vond, om hem tegemoet te gaan, en de woorden des eeuwigen levens te verkondigen (Hand. 8 : 26). Wij gingen op een verheven plaats zitten, om het hedendaagse Gaza in ogenschouw te nemen. De avondzon bescheen de fraaie, met vijgebomen beplante tuinen; de kleine torens der moskeeën staken boven de bomen uit, en wij hoorden het klagend geluid der tortelduiven, en de stemmen der spelende kinderen. Men vertelde ons, dat deze stad een bevolking had van drieduizend zielen; anderen beweerden echter, dat zij er tienduizend telde.

Wij konden ons bezwaarlijk voorstellen, dat Gods straffen rustten op deze stad, die zulk een genoeglijk en vreedzaam voorkomen had. Ook konden wij de uitkomst niet ontdekken van deze zo duidelijke voorzeggingen: *'Gaza zal verlaten wezen'* (Zef. 2 : 4a); en *'Kaalheid is op Gaza gekomen'* (Jer. 47 : 5a); maar toen wij de zaken meer van nabij beschouwd hadden, bespeurden wij dat niet één dezer woorden gefaald had.

Wij verdeelden ons, ten einde deze merkwaardige plaats uit verschillende gezichtspunten waar te nemen. Doctor Black ging de zandheuvels verder over. Doctor Keith richtte zich naar de kant der zee, die op ongeveer drie mijlen afstand van de hedendaagse stad verwijderd is: want hij was van gedachte, dat de zandhopen, waarop wij onze tenten hadden opgeslagen, de bouwvallen van het oude Gaza bedekten, omdat de oude stad veel nader aan de zee heeft moeten zijn. De beide overigen van

ons gezelschap gingen naar de hoge heuvel, die de hedendaagse stad bestreek. Nadat zij de droge bedding van een beek waren doorgegaan, beklommen zij de heuvel, die overdekt is met tijm, die een welriekende geur verspreidt, terwijl op de top de grafstede van een mohammedaanse heilige gevonden wordt. Van dit punt te zien, had de stad een veel ellendiger voorkomen, dan men aanvankelijk gedacht zou hebben. De huizen schenen allen in de grond te zijn gebouwd. Men zag er vier moskeeën, de bouwvallen van een oude kerk, en enige andere met fraai geboomte omringde gebouwen. Tegen het oosten zag men een enigszins golvende landstreek, bedekt met weiden; terwijl ten noorden tuinen en plantsoenen van olijfbomen zich in de verte naar het dal Eskol uitstrekten. Dit moest, dachten wij, de heuvel geweest zijn, waarheen Simson de deuren der stadspoort met de beide posten en de grendelboom droeg, als zo vele gedenktekenen van de zegepraal, door hem, in zijne hoedanigheid van opperhoofd van het Israëlietische volk, behaald, terzelfder tijd, toen dat volk het zware juk der zonde droeg. Ofschoon deze heuvel niet zeer hoog is, kan men toch van zijn top de hoogten zien, die Hebron bestrijken; en om die reden wordt hij *'de berg, die in het gezicht van Hebron is'* genoemd. De bergketen, die men ten oosten bespeurt, is waarschijnlijk Ramath-Lechi *'de hoogten van Lechi'* (Richt. 16 : 3 en 15 : 17b).

Toen wij naar onze tenten terugkeerden, waren wij voorbereid om de gegrondheid te erkennen van de onderstelling van Doctor Keith, dat die zandheuvels, waarop wij onze tenten hadden opgeslagen, inderdaad de bouwvallen van het oude Gaza bedekten. Elk onzer had in de tussenruimten, die de zandheuvels van elkander scheidde, fragmenten van gepolijst marmer gevonden; dit moesten blijkbaar de overblijfsels zijn van *'Gaza's paleizen'*; en ophopingen van verkalkte stenen bewezen, dat God *'een vuur in de muur van Gaza gezonden had'* (Amos 1 : 7). Wij zagen met eigen ogen, dat God dit woord had bewaarheid: *'Kaalheid is op Gaza gekomen.'* Men ontdekte, op die zandheuvels, die hare puinhopen bedekten, geen spoor van landelijk groen, zelfs geen grashalmpje. Een geheel alleen staande boom maakte dit voorkomen van onvruchtbaarheid nog treffender. Die dorre, naakte heuvel was Gaza's kaalheid. Met wat een geduchte nauwkeurigheid worden de bedreigingen des Almachtigen vervuld! Op de gehele Filistijnse kust hadden wij de vervulling gezien van de woorden: *'Ziet, ik strek mijn hand uit tegen de Filistijnen, en zal de Cherethieten uitroeien, en het overblijfsel van de zeehaven verdoen'* (Ez. 25 : 16b). Er blijven geen afstammelingen meer over van die krijgslieden, die uit deze kust op Juda's kinderen aanvielen. 'Er is geen koning meer te Gaza;' het heeft nog maar een armzalige gouverneur, wiens gezag ter nauwernood voldoende is, om aan reizigers kamelen te verschaffen. 'De landstreek der zee is geworden tot hutten, uitgegraven putten der herders, en betuiningen der kudden;' men ziet weinig bebouwde akkers; de bergen en dalen bestaan slechts uit weilanden; en van boven de berg gezien, telden wij die avond tien grote kudden grof en klein vee. Er blijft nog maar één voorzegging te vervullen over: *'Die landstreek zal wezen voor het overblijfsel van het huis van Juda, dat zij daarin weiden; des avonds zullen zij in de huizen van Askelon legeren, als de Heere, hun God, hen zal bezocht, en hun gevangenis zal gewend hebben'* (Zef. 2 : 6, 7). Voortreffelijke lichtstraal temidden der duisternis! Moge die voorzegging weldra in vervulling gaan!

Op onze wandeling hadden wij gelegenheid gehad, om enige belangrijke Oosterse gebruiken op te merken. Een goede Arabier was buiten zijn tent gekomen om ons te vragen, of wij ook water wensten te drinken. De belofte des Heeren schijnt op zulke gevallen te doelen, waarin men, zonder af te wachten, dat men er toe aangezocht wordt, degenen, aan wie men welwillendheid betonen wil, daarin voorkomt. Wij kwamen vervolgens aan *'de tenten van Kedar'* (Hoogl. 5 : 1m). De tenten der Beduinen bestaan uit vier staken, waarover een grove stof is uitgespreid van

donkerbruin kemelshaar. Wat een tegenstelling tussen een dergelijke tent en 'de gordijnen van Salomo,' die ongetwijfeld, evenals die van Ahasveros, uit *'witte, groene en hemelsblauwe behangselen bestonden, gevat aan fijn linnen en purperen banden, in zilveren ringen, en aan marmeren pilaren!'* (Esther 1 : 6a). Wij gingen een van boomtakken vervaardigde hut voorbij; het gehele huisgezin was aan de deur, op het zand, neergezeten. Die goede mensen groetten ons vriendelijk, terwijl zij ons warm brood, dat zij zojuist uit de oven gehaald hadden, aanboden, en daarvoor geen tegengeschenk wilden aannemen.

De 5de juni kwamen, 's morgens vroeg, zeven kamelen van Gaza aan, en Mustapha stelde zich weer aan het hoofd van onze karavaan; maar wij moesten besluiten om rechtstreeks naar Jeruzalem te gaan, zonder door Hebron te trekken, zoals wij eerst gewent hadden, aangezien onze geleiders beweerden, dat men ons, om de pest die te Gaza woedde, niet zou toelaten. Wij gingen tussen hoge heggen van cactus opuncia heen, waarmee tuinen omheind waren, waarin men weinig bloemen, maar een grote menigte granaat, vijge- en olijfbomen aantrof. Meer dan eens zagen wij de wijngaardranken zich met de takken der vijgebomen samenvlechten, zodat men letterlijk kon nederliggen in 'de schaduw van de wijngaard en de vijgeboom.' Op een niet ver van de stad verwijderd kerkhof zagen wij lampen, die boven verscheidene graven opgehangen waren.

Wij kwamen vervolgens in een bos van olijfbomen, en legden ongeveer drie mijlen af, te midden dezer fraaie, regelmatig geplante, bomen. Op de weg ontmoetten wij boeren, die levensmiddelen stadwaarts brachten, en ons moerbeziën lieten proeven, die wij vrij wat beter vonden dan die uit Egypte. Het genoeglijk aanzien van dit bosje met olijfbomen, die een uitgestrekte groene weide beschaduwden, herinnerde ons dat deze boom vaak het zinnebeeld is van schoonheid en jeugdige kracht. Er wordt gezegd: *'Zijn heerlijkheid zal zijn als des olijfbooms'* (Hos. 14 : 7m). Jeremia zegt van Israëls volk: *'de Heere had uw naam genoemd een groene olijfboom, schoon van liefelijke vruchten'* (Jer. 11 : 16a), en de Psalmddichter roept uit: *'Ik zal zijn als een groene olijfboom in Gods huis'* (Ps. 52 : 10a).

Voorbij dit bosje kwamen wij op een uitgestrekte vlakte en zagen een grote menigte mensen, met gerstenoogst bezig. Vier met schoven beladen kamelen kwamen ons tegen; elk had aan de hals een klokje hangen. Dit gebruik moet ten tijde van de Profeet Zacharia zeer algemeen zijn geweest, gezien zijn woorden: *'Te dien dage zal op de bellen der paarden staan: de heiligheid des Heeren'* (Zach. 14 : 20a); om aan te duiden dat de heiligheid, die in het ganse land gebied zal voeren, zich tot in de meest gewone bijzondere omstandigheden des levens zal uitstrekken.

Weldra zagen wij rechts van ons een klein dorp, genaamd Bet-Hanoon, gelegen op een hoogte, bestaande uit vierkante bruine, en met geboomte omringde hutten. In het eerste boek der Koningen, hoofdstuk 4 : 9b, wordt van Elon-Beth-Hanan, in de stam van Dan, gesproken; deze naam gelijkt op die van dat dorp. In de nabijheid bevindt zich een beek, die zich naar het noorden richt, en zich enige mijlen verder met een ander vlietend water verenigt, 't welk wij onderstelden de beek Sorek te moeten zijn; terwijl die, welke wij voor ons hadden, de beek Eskol wezen moest. Hoewel sommige schrijvers het dal Eskol meer nabij Hebron stellen, menen wij gegronde redenen te hebben om te geloven, dat wij toen werkelijk het dal doortrokken, waarin de verspieders de druiventros afsneden, die zij bij Mozes brachten. Dit brede dal, dat zich vele mijlen ver ten noorden en ten zuiden uitstrekt, en omringd is door heuvels en door verscheidene rivieren besproeid werd, moet zeer vruchtbaar zijn geweest toen het nog met zorg bebouwd werd. Waar zijn thans de wijngaarden, die het bedekten? Wij

zagen er uitgebreide akkers met gerst, maar niet één wijnstok, overeenkomstig de profetie: 'Ik zal verwoesten haar wijnstok en haar vijgeboom, waarvan zij zegt: *deze zijn mij een hoerenloon, dat mij mijn boelen gegeven hebben;*' 'Ik zal mijn most op zijn gezette tijd wegnemen', Hos 2 : 11a. Door alle reizigers kan getuigd worden, dat in de gehele landstreek Joëls woorden zijn vervuld geworden: 'De wijnstok is verdord, de vijgeboom is flauw, de granaatappelboom, ook de palmboom en appelboom; alle bomen des velds zijn verdord', Joël 1 : 12a. Kunnen wij niet met dezelfde zekerheid de vervulling verwachten van de in de Bijbel vervatte tegenovergestelde belofte: 'Ik zal haar haar wijnstokken wedergeven.' 'Ziet de dagen komen, spreekt de Heere, dat de ploeger de maaier, en de druiventreder de zaadzaaiër genaken zal; en de bergen zullen van zoete wijn druipen, en al de heuvelen zullen smelten' (Amos 9 : 13). Tegen twaalf uur legerden wij ons bij het dorp Deir-Esnait. Toen wij het naderden, riep onze gids, terwijl hij ons zes fraaie vijgebomen aanwees, ons toe: 'In de schaduw der vijgebomen.' Wij ondervonden inderdaad, dat deze lommer boven elke andere te verkiezen is, en voelden al het troostrijke der belofte: 'Te dien dage, zult gijlieden een iegelijk zijn naaste nodigen tot onder de wijnstok en tot onder de vijgeboom' (Zach. 3 : 10).

De fraaie bomen, waaronder wij wat uitrustten, toonden duidelijk aan, dat deze grond nog zeer vruchtbaar is: maar het is haast al wat thans van de schoonheden van het dal Eskol overgebleven is. Een eindje verder, rechtsaf, zag men een met geboomte omringd dorpje. De dorpen, die wij gezien hadden, konden nauwelijks meer dan een vijftigtal inwoners bevatten; en toch waren wij in het land, waarin 'Juda en Israëel weleer velen waren, als zand, dat aan de zee is in menigte' (1 Kon. 4 : 20a). Maar de Profeet Jesaja had gezegd: 'hoe lang, Heere? En de Heere had geantwoord: *totdat de steden verwoest worden, zodat er geen inwoner zij, en de huizen, dat er geen mens zij, en dat het land met verwoesting verstoord worde. Want de Heere zal die mensen verre wegdoen, en de verlating zal groot wezen in het binnenste des lands*' (Jes. 6 : 11, 12). De vervulling dezer voorzegging treft de reiziger nog levendiger wanneer hij verneemt, dat, onder de inwoners van deze verlaten dorpen, niet één enkele Jood is.

Wij beklommen één der nabijgelegen hoogten en trachtten ten noordwesten de eenzame bouwvallen van Askelon te ontdekken; doch vruchteloos: wij zagen duidelijk de zee, maar de rij zandheuvels, die de kust omzoomt, belette ons de oever te bespeuren. Ten oosten zagen wij in de dalen een grote menigte kudden grof en klein vee. Verscheidene zochten onder een zware boom een schuilplaats tegen de middaghitte. Menigmaal zagen wij ook om een waterput kudden verzameld; en dit gezicht herinnerde ons de woorden uit het Hooglied van Salomo: 'Zeg mij aan, gij, die mijn ziel liefheeft! waar gij weidt, waar gij de kudde legert in de middag', (Hoogl. 1 : 7a). Bij het zien der kudden, die daar toen in de lommer van een boom bij elkaar stonden, begrepen wij de juiste zin van een andere plaats: 'Ik zal hun een plant van naam verwekken' (Ez. 34 : 29a). Die plant van naam is ongetwijfeld een voortreffelijke en fraaie, en om de koelte van zijn schaduw beroemde boom, waaronder de schapen een schuilplaats, rust en overvloedig voedsel vinden zullen. Zo wordt de verheven Heiland voorgesteld, als die eerst zijn kudde tegen de verterende hitte van Gods toorn beschermt en ze vervolgens in vreedzame weiden geleidt. Wanneer zal Israël zich tot die plant van naam begeven?

Wij keerden naar onze kamelen terug over velden, waarin enige boeren de gerst maaiden: anderen lazen achter hen de aren op, gelijk Ruth op de akker van Boaz, terwijl de reeds afgemaaide gerst door ossen vertreden werd, teneinde de aren van de halmen af te scheiden. Terwijl wij het dorp doortrokken, vernamen wij dikwijls het geluid van de korenmolen. Het is een doordringende en vrolijke klank, die

denkbeelden van rust en welvaart opwekt; meermalen wordt er in de Schrift gewag van gemaakt. Op het binnenplein van één der huizen werd het geluid van de molen door een lied vergezeld. De boeren boden ons enige fraaie abrikozen aan, en gaven ons te drinken van hun 'hemat,' of 'lebanhemat,' een soort van uiterst verfrissende zure melk. Dit is waarschijnlijk hetgeen Jaël Sisera aanbood; want het oorspronkelijke woord is dat, waarmede de Arabieren nog heden ten dage deze drank benoemen. Zij bereiden die door het laten staan, gedurende een dag, van de melk in een aarden kruik. De smaak ervan gelijkt op die van karnemelk; en voor degenen, die door de hitte overstelpt zijn, schijnt hij zo aangenaam te wezen, dat de Arabieren beweren dat de zieken er door genezen.

Wij gingen vervolgens verscheidene velden door, beplant met tabak, gerst en दौरa (een soort van gierst of Indisch koren); de halmen zijn zwaar en sterk; zij dragen een grote menigte korrels, en men eet ze vaak, in plaats van ze te malen. Soms verschaft een enkele halm de ingezetenen des lands een voldoende maaltijd. Dit was wellicht het geroosterd koren, 't welk Boaz aan Ruth gaf, en dat David aan zijn broeders bracht (Ruth 2 : 14 en 1 Sam. 17 : 17). Wij hadden een ontmoeting, die ons de aanbeveling van de Profeet Eliza aan Gehazi, om onderweg niemand te groeten, begrijpelijk maakte. Wij troffen namelijk op de weg een Beduïn aan, die onze kameeldrijver kende: vijfmaal kusten zij elkander op de wang, stelden over en weer drie of vier vragen, en scheidten niet eerder dan nadat al deze plichtplegingen geëindigd waren. Indien Gehazi op die wijze met alle mensen, die hij ontmoet mocht hebben, gehandeld had, zou hij voorzeker niet vóór zijn meester aan het huis der Sunamietische aangekomen zijn, (2 Kon. 4 : 29).

Nadat wij verscheidene dorpen doorgetrokken waren, kwamen wij in Doulis aan, waar wij ons voor die nacht legerden. Terwijl men onze tenten opsloeg, gingen wij zitten bij de waterput, waaruit men toen, op een vrij zonderlinge wijze, het water ophaalde; het touw, dat over een katrol loopt, is aan de ene kant vastgehecht aan een zware lederen zak, die tot emmer dient; terwijl het andere einde van het touw aan een os gebonden wordt, die, terwijl hij de helling van de heuvel afloopt, de met water gevulde lederen zak weer doet opwinden. Wij bespeurden hier en daar in dit dorp fragmenten van marmeren zuilen en op de helling van de heuvel diepe gaten, die eertijds gestrekt konden hebben om '*verborgen schatten van tarwe en gerst*' te bewaren (Jer. 41 : 8m).

Wij werden op minzame wijze door een boer uitgenodigd om in zijn hut te komen en op zijn tapijt neder te zitten. Hij liet ons de sleutel zien, waarvan men zich gewoonlijk bedient om de deuren der huizen te openen, en die niets anders is dan een stuk hout, waarin men pinnen heeft gestoken, die in evenveel gaatjes sluiten, als er van binnen in de houten grendel aangebracht zijn. Men steekt die sleutel door een gat, dat in de deur gemaakt is; en men schuift er de grendel gemakkelijk mee af. Gewoonlijk draagt men zijn sleutel aan de gordel; maar men zei ons, dat men die ook soms aan een ander stuk hout vasthecht, om hem op de schouder te dragen, naar dit woord van de Profeet: '*Ik zal de sleutel van het huis van David op zijn schouder leggen*' (Jer. 22 : 22a). De wijde opening, waarin men de sleutel steekt, verklaart de plaats uit het Hooglied van Salomo: '*Mijn liefste trok zijn hand van het gat der deur*' (Hoogl. 5 : 4a).

De 6de juni hadden wij, vóór vijf uur, onze kamelen beklommen, omdat Mustapha, vóór de tijd der meest drukkende hitte, een plaats die van vliegen wemelde wenste door te trekken. Indien Doulis, zoals wij onderstelden, gelegen is waar zich Esthaol, waarvan in Simsons geschiedenis wordt gewaagd, bevonden heeft, dan moet de ligging van Zora, zijn geboorteplaats, ten noorden zijn geweest; en dan waren wij nog meer nabij de legerplaats van Dan, waar voor het eerst de Geest des Heeren hem

begon te drijven, en de wijngaarden van Thimnath, waar hij de leeuw doodde (Richt. 13 : 2a, 25; 14 : 5m). Ten noorden zagen wij, op een kegelvormige hoogte, een met geboomte omringde stad; het was Shdood, gebouwd op de grondvesten van het oude Asdod, waar Dagon vóór de Ark des Heeren ter aarde viel (1 Sam. 5 : 3a). Het bevond zich op zeer korte afstand.

Terzelfder tijd dat wij de bergengte van Dan, die wij volgden, met enige bergachtige Schotse landstreken vergeleken, kwamen wij op de top van de heuvels en werden verrast door het fraaie landschap, dat zich aan ons vertoonde. Een onmetelijke vlakte spreidde zich voor ons uit. Men zag er weinig bomen; maar zij was als bedekt met goudgele aren, en men merkte er een grote menigte kleine steden op, overblijfsels van de oude tijd. Er waren ook vele onbebouwde gronden. Aan de gezichtseinder verhieven zich Juda's bergen; en de opgaande zon verspreidde een lichtstroom over de vlakte van Sofala.

Wij verzochten onze Arabieren om ons de namen op te geven van de voor ons liggende dorpen, en lieten ze die zorgvuldig herhalen, ten einde ons niet te vergissen. Aan drie dorpen, die vlak voor ons lagen, gaven zij de naam van Safeen. Rechts was een ander dorp, met een hoog uitstekende toren; dit gaven zij de naam van Karatieh: het was, wellicht, het oude Beth-Car. Zij wezen er ons verscheidene aan, wier namen geen overeenstemming hoegenaamd hadden met die uit de Bijbel; en toonden ons tenslotte de ligging aan van Bet-Jibrin, waarvan men meent dat het Eleutheropolis is. Onze gids Ibrahim had het met professor Robinson bezocht; en hij beschreef ons de merkwaardige bouwvallen, die zij er gevonden hadden. Noordwaarts lag, in het verschiep, een aanzienlijk dorp, genaamd Bet-Daras, en ten noorden een kegelvormige berg, die zij El-Betane noemden. Wij vertoefden enige minuten bij de drie dorpen Safeen, die, gelijk de drie hoeken van een triangel gelegen waren, een kwart mijl ongeveer van elkander. Wij begonnen last te krijgen van het ongemak, waar Mustapha over gesproken had; de lucht was vervuld met zwermen kleine vliegen, die ons zodanig staken, dat wij ons haastten om het gelaat zo goed mogelijk te bedekken. De door die insecten gekwelde kamelen lieten zich ook, voor de eerste maal, zeer moeilijk besturen.

In het laatste van deze drie dorpen vonden wij overblijfsels uit de oudheid; in de nabijheid was het droge bed van een beek, genaamd Ouady-Safeen, die in de winter aanmerkelijk gezwollen moest wezen. De ligging en de naam van die drie dorpen brachten ons op het denkbeeld, dat wij in het dal Zefatha waren, waarin de koning Asa de Moor Zerah, die een leger had van duizendmaal duizend, sloeg (2 Kon. 14 : 9a). Die uitgestrekte vlakte was ruim genoeg voor die menigte krijgers, en hun driehonderd wagens. Ook herinnerden wij ons, dat de Ark des Heeren door zogende koeien uit het land der Filistijnen naar Beth-Semes langs deze zelfde vlakte werd teruggevoerd, vermoedelijk een weinig noordwaarts van de plaats, waar wij ons bevonden. In het zicht van Juda's bergen dachten wij aan het bezoek van de moeder onzes Heeren aan haar nicht Elizabeth. Lakis en Libna waren eveneens in deze vlakte gelegen.

Om negen uur kwamen wij in Kasteen aan, waar wij een waterput aantroffen. De inwoners spreidden op de daken korengarven uit, om ze te drogen; wat ons aan Rachab, de verspieters te Jericho onder vlasstengels verbergende, deed denken. Temidden van het dorp verheft zich een eenzaam staande palmboom. Een half uur daarna hielden wij stil bij een ander dorp, genaamd Mesmieh. Er was in de nabijheid een dorsvloer, waarop twintig of dertig paar ossen het koren vertraden om het graan van de halmen af te scheiden. De meeste waren niet gemuilband, wat ons aan het gebod deed denken: *'Een os zult gij niet muilbanden, als hij dorst,'* alsmede de

toepassing, die de Apostel ervan maakt (Deut. 25 : 4, 1 Cor. 9 : 10).

Tegen het zuiden ziet men, op een hoogte, een dorp en een soort van schans, door onze gids Asenibba genoemd. Dit is vermoedelijk het Nezib van Jozua (Joz. 15 : 43b), en het Beit-Nuzib, dat door professor Robinson beschreven werd als hebbende een vervallen toren.

Iets verder vonden wij een kleine stroom, Maruba genaamd, waarvan het water modderig was, waardoor echter onze Arabieren zich niet lieten weerhouden om ervan te drinken, en er zich in te baden. Dit was de eerste maal dat wij stromend water zagen, sedert wij gekomen waren in dit land, weleer geheten: *'Een land van waterbeken, fonteinen en diepten'* (Deut. 8 : 7m). Eens zal het woord van de Profeet Joël vervuld worden: *'Alle stromen van Juda zullen vol van water gaan'*, (Joël 3 : 18m).

Die dag reisden wij uren lang door velden, met doornen, distels en zulk een menigte van allerlei onkruid bedekt, dat wij er tien verschillende soorten van telden; nimmer hadden wij iets dergelijks gezien. Er is geschreven: *'Op het land mijns volks zal de doorn en de distel opgaan; totdat over ons uitgegoten worde de Geest uit de hoogte. Dan zal de woestijn tot een vruchtbaar veld worden en het vruchtbare veld zal voor een woud geacht worden'* (Jes. 32: 13a, 15); *'De waterstromen zijn uitgedroogd, en een vuur heeft de weiden der woestijn verteerd'* (Joël 1 : 20b); *'Uw hemel, die boven uw hoofd is, zal koper zijn, en de aarde, die onder u is, zal ijzer zijn'* (Deut. 28 : 23).

Wij volgden gedurende enige tijd een kleine stroom, omzoomd met zwaar riet, in welks midden het vee een wijkplaats tegen de hitte zocht. In de moerassige plaatsen liep een troep grote vogels, met rode bek en poten, wit lijf en zwarte staart, en die in gedaante op onze reigers geleken. Zij werden door de inboorlingen abusat genoemd. Tegen de avond kwamen wij aan een rij heuvels, waarachter Juda's bergen zich verhieven. Links lieten wij Hulda liggen, een vervallen dorp, gebouwd op een hoogte, dat oudtijds een goed versterkte stad moet geweest zijn. Wij ontmoette in de nabijheid een Afrikaan, die op een soort van herdersfluit speelde, uit twee rietjes samengesteld. Dat was voor het eerst dat een vreugdegeluid in dit land onze oren trof. Later vernamen wij dat de Joden noch harpen, noch trommels, noch enig ander speeltuig in het Heilige Land bezitten. *'Alle blijdschap is verduisterd, de vreugde des lands is heengevaren.'* *'Allen, die blijhartig waren, zuchten; de vreugde der trommelen rust, het geluid der vrolijk huppelenden houdt op; de vreugde der harp rust'* (Jes. 24 : 1b, 7b en 8). Wij hebben nog geen enkel kind van Abraham ontmoet in dit land, dat hem geschonken werd. Jesaja's bedreiging is vervuld geworden: *'Uw land verteren de vreemden in uw tegenwoordigheid, en een verwoesting is er, als een omkering door de vreemden'* (Jes. 1 : 7b).

De 7de juni stonden wij vroeg op; wij beschouwden die dag als een der merkwaardigste van ons leven, want wij hoopten 's avonds te Jeruzalem aan te komen. 's Morgens om vier uur waren wij op weg, en de maan scheen nog. Wij gingen verscheidene beekjes over, wier oevers bedekt waren met bloeiende struiken, bevolkt met leeuwerikken en ander gevogelte, dat zacht gekweel horen liet. De Psalmdichter heeft een dergelijk tafereel geschetst: *'De Heere zendt de fonteinen uit door de dalen, dat zij tussen de gebergten henenwandelen. Bij dezelve woont het gevogelte des hemels, een stem gevende van tussen de takken'* (Ps. 104 : 10, 12). De gedachte aan deze liederen Davids had voor ons, in deze oorden, zo nabij grenzende aan die, welke Israëls koning bewoonde, een geheel enige bekoorlijkheid. Tegen vijf uur kwamen wij aan het uiteinde van het dal, aan welks ingang, boven op een rotsachtige heuvel, het dorp Latroon gelegen is, en traden in een zonderlinge bergengte, genaamd de

doortocht van Latroon. Men vermoedt dat het die is, welke in de Bijbel de beide namen van opper- en neder- Beth-Horon draagt. Door andere reizigers is in de nabijheid een dorp gevonden, dat Betur genoemd wordt. De zon kwam boven de toppen der bergen op; het was een woest en romantisch schouwspel. Het pad is steil en rotsachtig, en inzonderheid moeilijk voor de kamelen, wier tred meer geschikt is voor het effen woestijnzand; Maar zij beklommen het met verwonderlijke volharding. De woeste rotsen, die ons omringden, waren met de weelderigste plantengroei bedekt; het pad was met zwaar geboomte of bloeiende heesters omzoomd, en de oosterse kledij van Mustapha en onze overige geleiders strookte met de aard van dit toneel. Niet gemakkelijk zou men een meer geschikte schuilplaats vinden kunnen voor rovers; en het schijnt dat men die eertijds in dit oord aantrof, en het de naam van Latroon verkregen heeft naar een overlevering volgens welke de bergengte de gewone verblijfplaats geweest zou zijn van een roversbende, waartoe de bekeerde moordenaar behoord zou hebben. Naarmate de bergen zich verwijdden, herkenden wij beter de sporen der aardlagen, waarmee zij bedekt waren, en waarop men eertijds de wijnstok plantte. Wij bemerkten echter dat deze aardlagen op een menigte van die bergen geheel natuurlijk waren, en geenszins de vrucht van menselijke nijverheid; terwijl men op andere plaatsen slechts de natuurlijke aanwijzing gevolg had. God Zelf schijnt deze bergen zo gevormd te hebben, dat natuurlijke krijtwindsels, kringsgewijze, en op regelmatige afstanden, naar het middelpunt samentrekkende, eromheen getrokken zijn. De Israëlieten hadden de wijnstok en de olijfbom op deze natuurlijke aardlagen geplant; hun God had hun geleerd zelfs het geringste stukje grond van hun vruchtbaar erfdeel met vlijtig overleg te benutten, en zelfs de rotsen onder de lommer van hun wijngaarden en olijfbomen te bedekken.

Wij kwamen aan een plantsoen van olijfbomen en aan de bouwallen van een klein fort, dat het Modin wezen moet, waarvan door verscheidene reizigers gewaagd wordt. Het hoogste punt van die merkwaardige bergengte wordt door middel van dit fort, dat op vier en een half uur afstands van Latroon gelegen is, aangewezen. Uit deze hoogte onderscheidden wij, ten noordwesten, in Sarons vlakte, Ramla; men zag er duidelijk de torens van de stad en van de moskee, alsmede de voornaamste gebouwen. Men meent dat deze stad dezelfde is als Arimathea, de woonplaats van de bemiddelde Jozef, van wiens gehechtheid aan de Zaligmaker in al de Evangelieën gewaagd wordt. Wij waren op de weg van Jaffa naar Jeruzalem; dezelfde, die Petrus moet genomen hebben, toen hij tot de heiligen kwam die te Lydda nabij Ramla woonden, waar hij Eneas genas, en de ogen van al de inwoners dier fraaie vlakte op Hem richtte, die, onder het beeld van de roos van Saron, werd aangekondigd (Hoogl. 2 : 1a).

Wij daalden naar een fraai dorp af, 't welk de Arabieren Kuriet noemden, en dat, na vroeger het verblijf van een vermaard opperhoofd geweest te zijn, thans nog aan zijn geslacht toebehoort. De huizen zijn hecht van steen gebouwd, en men bespeurt er de overblijfsels van oude gebouwen, en inzonderheid van een grote kerk of abdij in gotische stijl, waarvan men later een moskee gemaakt heeft. Olijf, granaat en zeer schone vijgebomen sieren dit dorp; boven al dit geboomte steekt een palmboom uit. Professor Robinson meent dat dit de ligging van Kirjath-Jearim moet wezen, waar de Ark des Heeren twintig jaren verbleef (1 Sam. 7 : 1, 2), en dat zijn hedendaagse naam Kuriet-el-Enab wellicht een verbastering is van Kirjath-Abinadab, de stad van Abinadab, evenals men tegenwoordig Bethanië de stad van Lazarus noemt.

Terwijl wij naar het midden dezer overheerlijke vlakte afdaalden, bemerkten wij dat de bergen met terrassen bedekt waren, meer regelmatig dan alle, die wij tot nog toe gezien hadden. Deze bergen hebben geen afzonderlijke spitsen; zij lijken veeleer op naast elkaar gestelde ronde ballen. Menigmaal telden wij veertig, vijftig, tot zeventig

terrassen van de diepte der vallei af tot aan de top der bergen; toen zij bedekt waren met wijnstokken, beladen met druiven, moeten zij op een heerlijke tuin geleken hebben. Wij beseften toen, hoe Joëls woorden letterlijk vervuld zullen kunnen worden: 'De bergen zullen druipen van most.' Wij bemerkten tevens duidelijk de zin der belofte, die bij de Profeet Ezechiël gevonden wordt: *'Gij, o bergen Israëls! gij zult weder uw takken geven, en uw vrucht voor Mijn volk Israëls dragen, want zij naderen te komen'* (Ez. 36 : 8). De Psalmddichter zinspeelt ongetwijfeld op deze wijze van aankweking van de wijnstok op de bergen, wanneer hij zegt: *'Gij hebt een wijnstok uit Egypte overgebracht. De bergen zijn met zijn schaduw bedekt geweest'* (Ps. : 9a, 11a). Nadat wij een ander rotsachtig pad beklommen hadden, daalden wij in een aangename vlakte af, bestreken door een toren, El-Kustul geheten, een naam die van het Latijnse Castellum afkomstig is, maar waarvan de oorsprong onbekend is. Het pad was zo steil, dat wij het voorzichtiger achtten om herhaaldelijk van onze kamelen af te stijgen; maar die getrouwe dieren struikelden geen enkele keer. Tot onze grote verwondering ontmoetten wij in deze bergengte een jonge man, op Europese wijze gekleed, en op een muilezel gezeten, die ons in 't voorbijgaan: 'Good morning (goeden morgen)' toeriep. Het waren de eerste Engelse woorden, die wij in lange tijd door vreemdelingen hoorden uiten. Die jonge man was de heer Bergheim, geneesheer van de Jeruzalemse zending, die zich naar Jaffa begaf. Verscheidene hoogten waren met vijgebomen en wijnstokken bedekt, maar in de diepte der vallei vonden wij een echte boomgaard. De wijngaardranken strengelden zich om de vijgebomen heen, die in grote menigte onder de wijngaarden geplant waren, wat ons aan de gelijkenis des Heeren herinnerde. Een heldere beek besproeide deze vlakte, die het voorkomen van vrede en welvaart had.

Wij kwamen toen in hetgeen men algemeen voor de vlakte van Elah houdt. De Arabieren noemen haar Ouady-Bet-Hanina; doch dicht in de nabijheid bevindt zich een Ouady-Aly, die de aloude naam behouden schijnt te hebben. Velen geloven, dat David hier Goliath, de kampvechter der Filistijnen doodde (1 Sam. 17 : 1); hoe dit ook zij, deze vlakte stelde ons dit merkwaardig gevecht levendig voor de geest. De holle weg, die de twee bergen van elkander scheidt, is smal en diep. *'De Filistijnen stonden aan een berg aan gene, en de Israëlieten stonden aan een berg aan deze zijde; en de vallei was tussen hen'* (1 Sam. 17 : 3). Zij konden niet handgemeen worden, zonder in de diepte der vallei neder te dalen; doch zij konden elkander, van de ene berg tot de andere, toespreken en uitdagen. Dit verklaarde ons hoe de reus zich vertonen en de slagorde van de levende God honen kon, maar toch buiten het bereik der Israëlietische wapenen stond. Toen echter David zijn uitdaging aangenomen had, daalde hij in deze smalle vlakte af, ging de kleine beek over, koos zich vijf gladde stenen voor zijn slinger, en maakte aanstalten om de tegenoverliggende helling weer te beklimmen. Goliath ziet hem aan, veracht hem, en nadert om hem te verpletteren; maar David werpt de steen met zijn slinger, en treft de Filistijn in het voorhoofd. De reus stort neer, David houwt hem met zijn zwaard het hoofd af en beweegt de Israëlietische legers om de beek over te trekken en de vijanden, die de naam van de levende God gehoond hebben, aan te vallen. Diep in de vlakte lag een dorpje, Caglione of Kolonie geheten, een naam die vermoedelijk van het Latijnse Colonia afstamt; men kent echter de oorsprong van die naam niet. Langs een zeer steil pad beklommen wij een onvruchtbare berg; de kamelen kweten er zich wonderwel van. Op de top scheen het ons als hadden wij alle cultuur achter ons gelaten: rechts strekt zich, in een onafzienbare verte, een wildernis van door de zon verschroeide rotsen uit. Wij brachten ons de beschrijving te binnen, die door reizigers van deze bergen gemaakt is; en bemerkten, dat wij ons nabij de heilige stad bevonden. Elk ogenblik verwachtten

wij Jeruzalem te zullen aanschouwen. Hoewel vermoeid van een tocht van zeven uren, vervolgden wij zoveel mogelijk onze reis. De heer Mac Cheyne steeg van zijn kameel en bereikte te voet de plaats, waar de stad des Heeren voor het eerst gezien wordt. Onmiddellijk stonden wij allen bij hem, stilzwijgend, in gedachten verzonken, en aanschouwden met gretige blikken het wondervolle lijdenstoneel van onze Goddelijke Zaligmaker. De verwijderde bergen aan de andere zijde der stad schenen ons zo nabij te wezen, dat wij ze op het eerste gezicht hielden voor de bergen, die *'het dal des gericht's'* (Jes. 22 : 1a, 5m), omringen; zij bevonden zich echter in het land van Moab, ten oosten van de Dode Zee. Die heldere dampkring, waaraan wij nog niet gewend waren, misleidde ons vaak in onze berekening der afstanden. Terwijl onze kamelen langzaam de stad naderden, zagen wij haar donkere muren zich verheffen; maar wat de meeste indruk op ons maakte was de gedachte dat wij ons toen bevonden te midden der *'bergen, die rondom Jeruzalem zijn'* (Ps. 125 : 2a); en wij zeiden tot ons zelf: *'wij zullen uw poorten intreden, o Jeruzalem.'* Op weg naar de poort van Jaffa ontdekten wij de Olijfberg; hoe meer wij naderden, des te meer gevoelden wij dat het een indrukwekkende gebeurtenis was om de grond te betreden, die begaan was door *'God in het vlees geopenbaard.'* Onze gewaarwordingen waren onbeschrijfelijk; allen traden wij stilzwijgend voorwaarts, of vergenoegden ons met nu en dan een enkel woord te wisselen. Toen wij langs het oostelijke muurwerk gingen en de poort van Jaffa binnentraden, begrepen wij de woorden, en waren geheel bereid ze over te nemen: *'Is dit die stad, waar men van zei, dat zij volkomen van schoonheid was, een vreugde der ganse aarde?'* (Klaagl. 2 : 15b). Haar sombere muren, smalle en gladde straten, laag en slecht gebouwde huizen, en het armoedige voorkomen der bevolking, niets bracht de luister der aloude dagen in herinnering. Weldra moesten wij echter vernemen, dat al de bestanddelen van Jeruzalems roem en heerlijkheid thans nog in die wondervolle staat aanwezig zijn, die haar nog eenmaal zal doen worden *'de stad des groten Konings.'*

3. JERUZALEM, HEBRON, BETHLEHEM

De engelse consul, de heer Young, die ons wachtte, en ons nabij het klooster der Latijnen moest huisvesten, ontving ons op de innemendste wijze. Hij berichtte ons dat te Jeruzalem de pest nog niet had opgehouden; dagelijks echter verminderde zij, en het gezondheidskordon om de stad was opgeheven. Hij overreedde ons, dat wij ons niet, gelijk wij voornemens waren, op de Olijfberg vestigden; maar binnen de stad onze intrek namen, en de gebruikelijke voorzorgen namen niemand op de straat aan te raken, en alle mondbehoefte door water te halen. Vervolgens stelde hij ons aan twee reizigers voor, die, langs de weg van Hebron, zoëven van Petra gekomen waren, namelijk aan lord Claude Hamilton en de heer Lyttleton. Eerstgemelde was niet weinig verwonderd de heer Black te Jeruzalem aan te treffen, die hij tevoren als leraar van het kerspel Tarvis, in Aberdeenshire, gekend had. Wij maakten spoed om ons naar de woning, die voor ons gereed gemaakt was, te laten brengen, ten einde uit te rusten en wat van de vermoeienissen te bekomen. Men gaf ons twee vertrekken, afgescheiden door een plat, 't welk de beide daken samenvoegde. Wat later kwam de heer Nicolayson, zendeling van het Londense Genootschap tot bekering der Joden, ons als broeders en als Israëls vrienden begroeten, en heette ons welkom in de heilige stad. Hij onderhield ons lang over onze reis, zijn werkzaamheden en zijn verwachtingen voor de toekomst. De plaats, waar wij verenigd waren, vermeerderde de belangrijkheid van ons gesprek. 's Avonds hoorden wij de weklachten van mensen, die het sterven van een vriend betreunden; dat geluid,

hetwelk altijd een diep bedroevende indruk maakt, doet het in dubbele mate ter plaatse, waar de pest verwoestend heerst. Niet een enkele maal vernamen wij vreugdeklanken in Jeruzalems straten; weleer sprak de Profeet: *'Ik zal doen ophouden al hare vrolijkheid'* (Hos. 2 : 10a).

Met gewaarwordingen, die men zich beter kan voorstellen dan beschrijven, droegen wij, alvorens ons voor de eerste maal binnen Jeruzalems poorten aan de slaap over te geven, onszelve en allen, die ons dierbaar waren, onze Kerk en de heilige zaak die zij ons aanbevolen had, aan de zorgen op van Hem, die als een vorst gezeten is op Sions heilige berg. Het is ons niet bekend dat, ooit voor ons, enig leraar van de Schotse Kerk het voorrecht genoten heeft om de heilige stad te bezoeken; en aangezien de weldadige hand van onze God zich over ons had uitgestrekt om vier der onzen daarheen te voeren, schonk ons dit het vertrouwen, dat het een gelukkig voorteken was, en misschien de dageraad van een luisterrijker tijdperk voor onze teder geliefde Kerk, van een tijdperk van edelmoedige en opofferende pogingen ten gunste van het verstrooide Israël, en van een in het ongeloof verzonken wereld.

Wij hadden onze matten op de stenen vloer uitgespreid, en hoopten gerust te zullen slapen; doch wij brachten integendeel, een zeer vermoeiende nacht door, omdat het in onze kamers wemelde van insecten. Dit is een beproeving, waaraan zij, die in het Oosten reizen, zich behoren te onderwerpen. De dageraad maakte een einde aan onze kwelling. Wij stonden vroegtijdig op, en de weg naar Jaffa's poort nemende, gingen wij de stad uit, en zetten ons onder een Olijfboom neder. Wij lazen de 48ste Psalm: *'De Heere is groot en zeer te prijzen, in de stad onzes Gods, op de berg Zijner heiligheid. Schoon van gelegenheid, een vreugde der ganse aarde is de berg Sion, aan de zijden van het noorden; de stad des groten Konings. God is in haar paleizen; Hij is er bekend voor een hoog vertrek.'* Onder het lezen van deze woorden, en de ogen op Jeruzalem gevestigd, schenen de gebeurtenissen der aloude dagen zich in menigte aan ons voor te doen. Wij dachten daarbij aan de heilige Profeten en de Godsmannen, die eertijds langs de velden en de straten der stad gingen; en zo deed zich, door de herinneringen, die wij opzamelden in de uren, gewijd aan het onderzoek van de Bijbel, en door de beschouwing van het toneel van al die gebeurtenissen, Jeruzalem aan ons voor als een stad, waarin wij eertijds geleefd hadden met geliefde en geachte vrienden, wier afwezigheid nu aan dit alles een treurige indruk gaf. Wij lazen een gedeelte van Jeremia's Klaagliederen, en konden met de Profeet in gedachten overeenstemmen, wanneer hij uitroept: *'Hoe heeft de Heere de dochter Sions in Zijn toorn bewolkt? Hij heeft de heerlijkheid van Israël van de hemel op de aarde nedergeworpen. Hij heeft Israël verslonden, Hij heeft al haar paleizen verslonden'* (Klaagl. 2 : 1a en 5m).

In de namiddag drong de heer Nicolayson met veel goedwilligheid er op aan, dat wij in één der zendelingshuizen, op de noordelijke kruin van Sions berg, onze intrek zouden komen nemen. De heer Pieritz en doctor Gerstrnann, geneesheer der zendingen, afwezig zijnde, stelde men ons in het bezit van hunne woningen. In dit huis had een onzer vensters het uitzicht op het oosten, en van daar zagen wij het koepeldak van de moskee van Omar, gesticht op de grond van Salomo's tempel, en verder op de Olijfberg. Deze voor altijd gedenkwaardige berg, met zijn drie spitsen en de witte rotsen, die zich hier en daar vertonen, temidden der olijfbomen, waarmee hij nog bedekt is, was het eerste voorwerp waarop onze ogen zich in de ochtendstond vestigden. Ten westen bespeurden wij een eenzame palmboom, temidden van puinhopen.

Men was toen bezig, vlak bij het huis van de heer Nicolayson, de grondvesten voor de Hebreeuwse kerk uit te graven; en wij zagen de kamelen de stenen overdragen uit een

groeve, enige mijlen van Jeruzalem, nabij het dorp Anata, het oude Anathoth, het vaderland van Jeremia. Reeds had men op een diepte van ongeveer veertig voet gegraven; en nog was men niet tot de rotssteen genaderd. Daarna vernamen wij dat men de oude grondvesten op een diepte van vijftig voet gevonden had. Men heeft er een menigte puin en oude stenen weggenomen. Het is een opmerkelijk feit, dat niet slechts op Sions berg, maar ook in verscheidene gedeelten van Jeruzalem, de hedendaagse stad letterlijk op de puinhopen der oude stad gebouwd is. De Profeten spraken met verwonderlijke nauwkeurigheid, toen zij zeiden: *'Jeruzalem zal tot steenhopen worden'* (Micha 3 : 12m), en *'Ik zal Jeruzalem stellen tot steenhopen'* (Jer. 9 : 11a). Zullen de voorzeggingen, die dezelfde mond omtrent Israëls toekomstig herstel uitgesproken heeft, niet even volledig vervuld worden? De diepte dezer puinhopen deed ons denken aan een letterlijke verklaring van de woorden van Jeremia: *'Haar poorten zijn in de aarde verzonken'* (Klaagl. 2 : 9a). De oude poorten, waarvan Jeremia gewaagt, vindt men niet meer; en het is zeer wel mogelijk, dat verscheidene dezer poorten werkelijk onder de voeten van de reiziger die ze zoekt, begraven liggen.

In de loop van de dag vingen wij aan, omtrent de toestand der in de stad aanwezige Joden, gegevens te verzamelen. Men vertelde ons, dat in de wijk die zij bewoonden, het grootste aantal slachtoffers van de pest gevonden werd en men bij het bezoeken van hun huizen veel behoedzaamheid in acht moest nemen. De heer Nicolayson verschaftte ons al de inlichtingen, die wij maar enigszins verlangden. Ten opzichte van de bekering der Joden treft men in Palestina meer dan ergens elders hinderpalen aan; zie hier de voornaamste: Jeruzalem is de zetel van het Rabbinisme, en de daar woonachtige Joden zijn uiterst bijgelovig. Een zendeling bezit minder gelegenheid om met de Joden daar te lande, dan met die van enig ander land, in aanraking te komen; hij kan ze, door middel van de drukpers niet bereiken, noch in grote vergaderingen zich tot hen wenden; slechts door persoonlijke omgang kan hij zijn werk volbrengen, en dit heet, als het ware, de stenen van het gebouw één voor één uitrukken. Een Jood, die naar de waarheid uitziet, of tot bekering neigt, ondervindt hier een veel heviger tegenstand dan ergens elders: want men beschouwt het als een zware ramp, wanneer in de heilige stad een Jood afvallig wordt. Alle Joden in het heilige Land worden min of meer ondersteund door middel van geldelijke hulp, die men hun jaarlijks uit Europa toezendt: doch zodra men verneemt, dat een Jood zich met de Christengodsdienst inlaat, verbeurt hij zijn aandeel in dat fonds, en wordt hij hulpeloos.

Nimmer heeft men te Jeruzalem kinderscholen opgericht, en in de tegenwoordige stand van zaken kunnen zij geen opgang maken; men vindt hier niet, evenals in Polen en in Duitsland, tijdelijke aanlokselen, die de Joden bewegen kunnen om in dergelijke scholen hun kinderen te doen opvoeden: want voor jonge lieden bestaan geen vooruitzichten op winstgevende of eervolle betrekkingen, die de begeerte kunnen opwekken om hun een zorgvuldige opvoeding te verschaffen. Het Londense genootschap heeft het ontwerp gevormd om scholen voor bekeerlingen op te richten; men zou er in onderscheiden takken van wetenschap onderwijs geven, en wellicht zouden enigen van hun broeders daardoor uitgelokt worden om er gebruik van te maken.

Een bekeerde Jood wordt, om verschillende redenen, een geschikter zendeling dan iemand die altijd de naam van Christen gedragen heeft. Weliswaar ondervindt hij aanvankelijk grotere tegenstand; maar de omkeer, die in zijn denkwijze plaats gegrepen heeft, laat nimmer na om na verloop van tijd op zijn broeders indruk te maken, mits hij in zijn karakter en gedrag zich zelf gelijk blijft. Een Jood zal wel aan

een onder Christenen geboren zendeling meer ontzag betonen en hem met meer genoegen aanhoren; doch hij zal aan zijn rede minder aandacht schenken, omdat hij het niet vreemd zal vinden, dat hij zo spreekt. De Christenzending bezit het voorrecht om gemakkelijker met de Joden in aanraking te komen en minder vooringenomenheid te verwekken, maar wanneer eenmaal het vertrouwen gevestigd is, oefent een bekeerde Jood sterker invloed uit. Waarschijnlijk zou het wel het verkieslijkste zijn, om Joodse en Christenzendingen tezamen in hetzelfde bearbeidingsveld te verenigen.

Het is van een overwegend belang om op de berg Sion, een kerk te bouwen, waarin de protestantse eredienst in haar volkomen zuiverheid uitgeoefend wordt, opdat de Joden zien mogen wat het echte Christendom inderdaad is. Zij beschouwen de Griekse en Roomse kerken als afgodische kerken, en houden de Engelsen voor ongelovigen, die geen godsdienst bezitten.

Een groot aantal Palestijnse Joden voeden in hun hart de hoop op de komst van de Messias; velen dachten, dat hij in het jaar 1840 komen zou, omdat dit het einde van een tijdperk is dat in de Zohar aangewezen wordt; en sommigen van hen zeiden, dat, aangezien dat jaar ten einde liep, zonder dat hij mocht gekomen zijn, zij Christenen worden zouden; doch zij hebben reeds meermalen hetzelfde gezegd, en vonden altijd enige redenen, die het wegblijven van de Messias verklaarden.

Het feit, dat Palestina de zetel is van het Rabbinisme, is voor de Christenen een voldoende beweegreden om de sterkste pogingen aan te wenden om onder de daar te lande aanwezige Joden het licht van het Evangelie te doen opgaan. In de laatste tijden hebben zich onder de Jeruzalemse Joden verscheidene bemoedigende kentekenen voorgedaan. Hun deerniswekkende toestand ter plaatse waar hun voorouders geheerst hebben, moet het innigst medegevoel opwekken. Zij zijn arm en veracht en er bestaan betreurenswaardige verdeeldheden onder hen. De consul verhaalde ons dat de gouverneur, in de vorige week, een Jood onder stokslagen had doen omkomen. Men had niet kunnen bewijzen dat hij aan het feit, waarvan men hem betichtte, schuldig was, en het schijnt dat hij er werkelijk onschuldig aan was; maar niemand meldde zich aan te verdediging van zijn zaak noch ook om wraak te nemen over zijn dood.

's Avonds, toen het wat koeler werd, doorwandelden wij, voor de eerste maal Jeruzalem. Wij gingen langs het Armenische klooster, 't welk ons het grootste der stad toescheen en door een tamelijk fraaie tuin omringd is; en de Sionspoort uitgaande, de enige, die aan de zuidzijde van de stad gevonden wordt, kwamen wij op de naakte kruin van Sions berg, waarvan de grootste helft zich thans buiten de muren bevindt. In de nabijheid van de poort bespeurt men een somber en slecht opgetrokken gebouw; het is een Armenisch klooster, bevattende hetgeen de monniken het huis van Kajafas noemden; en meer nabij de kruin staat een kleine moskee, die Davids graf bedekt. De kleine torens van die moskee, evenals die der op de Olijfberg gebouwde moskee, zijn enige jaren geleden door een aardbeving vernield. Een overlevering die op goede gronden schijnt te rusten meldt dat dit wel degelijk hetzelfde graf is, waarvan Petrus gezegd heeft: *'Zijn graf is onder ons tot op deze dag'* (Hand. 2 : 29b).

Dit zijn de enige merkwaardige gebouwen, die buiten Sions muren staan. Wij lieten ze ter linkerzijde liggen en bezochten de begraafplaatsen der Grieken en Latijnen, die niets anders zijn dan op de grond gelegde platte stenen. Men wees ons de graven aan van sommige Amerikaanse zendingen en een grond van weinig omvang, die zij gekocht en omheind hebben om hem als kerkhof in te richten; men vertelde ons echter dat het nog niet geheel zeker was, of het hun zou worden toegestaan om daar te begraven, omdat de Mohammedanen ontdekt hadden dat op bepaalde uren van de dag

de schaduw der moskee van David op dat punt stond.

Sion is werkelijk vernield. Het enige nog aanwezige versterkte gebouw is de toren van Hippius, opgetrokken ter plaats, waar Davids sterkte, binnen de omtrek der muren en nabij de poort van Jaffa, heeft gestaan. Toen wij derhalve het gebod opvolgden: *'Gaat rondom Sion, en omringt haar; telt hare torens'* (Ps. 48 : 13), deed de verwoesting van haar torens en sterkten ons levendig de kracht gevoelen van de woorden: *'Die op de Heere vertrouwen, zijn als de berg Sion, die niet wankelt, maar blijft in eeuwigheid'*, (Ps. 125 : 1b). De sterkten en paleizen zijn van boven de oppervlakte van de grond weggevaagd en hebben geen spoor achtergelaten; doch de heuvel is aanwezig: evenzo kan der schepselen steun ons ontzinken, maar het vertrouwen in de Oneindige schenkt ons een vrede, die door niets aan het wankelen kan gebracht worden.

Op weg naar de berg Sion bevonden wij ons temidden van een uitgestrekte gerstakker. De halmen waren kort en dun gezaaid; toch boezemde ons het gezicht daarvan een levendig belang in, en wij plukten enige halmen af om ze naar Schotland mee te nemen, als zichtbare blijken van Gods Woord getrouw was vervuld: *'Daarom, om uwentwil, zal Sion als een akker geploegd worden'* (Micha 9 : 12a). De paleizen, de torens, alles heeft voor des Heeren woord gezwich; en de wind doet een gerstenoogst golven terzelfder plaats, waar hij eertijds de krijgsbanier deed wapperen. Wij zagen beneden ons het dal Hinnom liggen, 't welk nog heden ten dage Ouady-Jehennam genoemd wordt; het scheen ons toe zeer diep te zijn, terwijl de tegenoverliggende helling steil en rotsachtig, en de bodem van het dal met olijfbomen bedekt is. Daar liet Manasse ter ere van Moloch zijn zonen door het vuur doorgaan en sprak Jeremia de schrikkelijke voorzegging uit: *'Deze plaats zal niet meer genoemd worden het Tofeth, of dal des zoons van Hinnom, maar moorddal'* (Jes. 19 : 6b). Dit belommerde dal heeft heden ten dage een bevallig voorkomen; doch eertijds, toen de steile wanden dezer bergen met zwaar geboomte bedekt waren, moet het zeer somber zijn geweest. In plaats van naar die kant af te dalen, keerden wij ons naar het westen, ten einde het dal Gihon op te zoeken en de beide vijvers van Gihon op te nemen. Wij bezochten eerst de onderste vijver, en stonden verbaasd over de uitgestrektheid van die waterkom, die verreweg de grootste vergaarbak der heilige stad is; doch zij is zeer verwaarsloosd en volkomen uitgedroogd. Zij is hoogst eenvoudig aangelegd en het benedenste uiteinde van het dal is door middel van een hechte stenen muur afgesloten. Deze muur dient tegelijkertijd als brug, die men overgaat om naar Bethlehem te gaan. Midden op de brug is een springbron, die een Arabisch opschrift bevat; maar wij troffen er geen water aan. De stenen van die muur zijn met een zeer hecht cement samengevoegd; en dit werk is duidelijk uit de oude tijd afkomstig. Ook bespeurt men aan het uiteinde en aan beide kanten van de waterkom overblijfsels van muurwerk; zij heeft geen andere bodem dan het gewone rivierbed, 't welk rotsachtig is. De vijver heeft een lengte van ongeveer zeshonderd, een breedte van tweehonderdvijftig en een diepte van veertig voet.

Wij gingen vervolgens opwaarts naar de bovenste vijver van Gihon; zijn muren zijn in veel betere staat dan die van de onderste vijver; de treden waarlangs men aan de hoekzijden van de vijver afklimt, zijn nog intact. Hij was met helder water half gevuld. Daar werd Salomo gezalft, en deze dalen hebben eertijds weergalmd van de kreet: *'De koning Salomo leve!'* (1 Kon. 1 : 38). Hier kwam ook de Profeet Jesaja met zijn zoon Schear-Jaschub. *'De Heere zeide tot Jesaja: ga nu uit, Achaz tegemoet, gij en uw zoon Schear-Jaschub, aan het einde van de watergang des oppersten vijvers, aan de hoge weg van het veld des vollers'* (Jes. 7 : 3). Dit is ongetwijfeld het kanaal, dat thans het water uit de vijver stadwaarts voert, in de vijver van Hizkia, een grote vergaderbak, die op de berg Akra aangelegd is en die wij later achter de woning van

de consul zagen. Nabij de plaats waar Salomo gezalfd werd, verkondigde de eerbiedwaardige Profeet aan Israëls volk de komst van de Koning, die hun uitredding verschaffen zou: *'Ziet, een maagd zal zwanger worden, en zij zal een Zoon baren, en Zijn naam Immanuël heten'* (Jes. 7 : 14b).

Hier kwam ook de Assyrische veldheer Rabsake, aan het hoofd van een aanzienlijk heir, de levende God honen, terwijl hij het volk dat op de muur stond, in het joods toeriep; een gebeurtenis, die het bewijs schijnt te leveren, dat Jeruzalems muur zich destijds veel verder ten noordwesten uitstreekte dan thans (Jes. 36 : 2, 13).

De bovenste vijver heeft een lengte van ongeveer driehonderd, een breedte van honderdzestig en een diepte van achttien voet. Uit een nabij gelegen hoogte zagen wij het dal Refaïm, (II Sam. 5 : 18b; II Sam. 5 : 22b; II Sam. 23 : 13b; Jes. 17 : 5b), 't welk ten zuidwesten der stad ligt en nog zeer vruchtbaar is; men verzekerde ons, dat men er driemaal 's jaars kon oogsten.

In dit dal versloeg David tweemaal de Filistijnen, en in de nabijheid bevond zich Baal-Perazim, alwaar een hevig gevecht voorviel, een zinnebeeld van een nog woedender strijd, die ten laatsten dage zal gevoerd worden, als *'de Heere Zich zal opmaken, gelijk op de berg Perazim'* (Jes. 28 : 21a).

Met behulp van de heer Nicolayson zochten wij de uitgestrektheid van het oude Jeruzalem ten noorden te bepalen. De verheven grond, noordwaarts van de tegenwoordige muur, biedt genoegzame ruimte aan voor een grote stad; en het is zeer waarschijnlijk dat het Bezetha van Jozefus, 't welk Agrippa met een zeer hechte derde muur omringde, een aanzienlijk deel van die hoogte bezette. Thans ziet men er bebouwde akkers en plantsoenen van olijfbomen; men ontdekt echter nog hier en daar de sporen van bouwvallen. Het valt niet moeilijk te begrijpen dat, toen de stadsmuur zich aldus noordwaarts uitstreekte, en geheel de berg Sion zuidwaarts insloot, Jeruzalem de miljoenen Joden, die zich daar op de feesttijden verzamelden, bevatten kon. Noordwaarts, in de verte, konden wij de heuvel Scopus zien, waarop Titus zich neerzette, toen hij Jeruzalem kwam belegeren. *'Uit de vlakte, zegt Jozefus, kon men de stad en de tempel zeer fraai zien'*, Jozefus Joodsche oorlog V: 385 (uitgave van Haverkamp). Wij keerden terug door Jeremia's spelonk, die in de rots is uitgehouwen, ten noorden van de poort van Damaskus, en zich op de weg bevindt van Anathoth, het dorp waar de Profeet geboren is; volgens overlevering schreef hij in deze spelonk het boek, genaamd: de Klaagliederen. Wij kwamen aan onze woning, weinig ogenblikken vóórdat men de stadspoorten tegen de nacht sluit.

Met vreugde zagen wij de naderende dag des Heeren tegemoet, die wij te Jeruzalem vieren moesten. Wij beschouwden het als een voorrecht om God te kunnen verheerlijken op dezelfde plaats, waar Immanuël gestorven is, en Zijn stem zo vaak gehoord werd, de zondaren, op de toon van een meer dan menselijke meewarigheid, tot Zich nodigende. *'Hoe menigmaal heb Ik uw kinderen willen bijeenvergaderen, gelijkerwijs een hen hare kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen; en gijlieden hebt niet gewild'* (Matth. 23 : 37b).

Zondag 9 juni. — Wij begroetten, met aandoening en vreugde, de dag des Heeren, die binnen Jeruzalem voor ons aanbrak, Wij zongen, bij onze ochtenddienst, Psalm 84 : 14. *'Hoe lieflijk zijn Uw woningen, o Heere der heirscharen!'* Om tien uur begaven wij ons naar het huis van de heer Young, bij wie toen de godsdienstoefening gehouden werd. Men was in een opperzaal bijeen; de ruimste en luchtigste vertrekken, en die tevens het meest van de beweging en het gedruis op straat verwijderd zijn vindt men in het Oosten, gewoonlijk op de bovenverdieping (Markus 14 : 25). Er bevond zich daar een kleine vereniging van vijftien mensen, bijeengekomen om God, overeen-

komstig de Schrift, te aanbidden. Hoezeer waren wij verwijderd van de tijd, toen het getal der gelovigen omtrent vijfduizend was! Nadat de heer Nicolayson de liturgie gelezen had, predikte doctor Black over Jesaja 2 : 1, 5. Het was uiterst strelend om ter plaatse, waar Jezus gestorven is en de Heilige Geest geschonken werd, aldus onze verschillende erediensten te doen ineensmelten, en de kenmerkende verscheidenheden onzer kerkelijke Genootschappen voorbij te zien. Bij het terugkeren naar onze woning moesten wij de markt gedeeltelijk overgaan. Het ging er in elk opzicht toe gelijk op andere dagen, 't geen ons met nadruk herinnerde *'dat Jeruzalem door de volken met voeten wordt vertreden.'*

Om vier uur, toen de grootste hitte voorbij was, begaven wij ons naar een bekeerde Jood, Simeon genaamd; en de heer Nicolayson las de liturgie van de avonddienst in het hoogduits en predikte over Hebr. 12 : 5, 6. Wij verenigden ons vervolgens andermaal in de opperzaal; en doctor Keith leidde de dienst, overeenkomstig onze presbyteriaanse vorm, predikende over 1 Kon. 18 : 21. Deze godsdienstoefeningen waren allen plechtig en zielversterkend: meermalen echter gevoelden wij in de loop van die dag dat, hoe heilig de plaats ook wezen moge, zij op zichzelf het vermogen mist om de ziel des zondaars op te klaren en te vertroosten. Ofschoon wij van alle kanten omringd waren door herinneringen aan het door de Zaligmaker volbrachte werk, en de ogen naar de Olijfberg gericht hielden, terwijl onze voeten op Sions heilige berg rustten, gevoelden wij meer dan ooit behoefte *'dat de Geest nam hetgeen in Christus is, en het ons verkondigde'* (Joh. 16 : 15b), gelijk de Heere Jezus dit Zelf verklaarde toen Hij met Zijn discipelen gezeten was in een opperzaal, gelijk aan die waarin wij ons bevonden. Gods heerlijkheid, in Christus geopenbaard, is geen voorwerp dat voor het oog van de natuurlijke mens zichtbaar is; de denkbeelden, die tot tijden en plaatsen bepaald zijn, zijn niet bij machte om de ogen te openen ten einde haar te aan schouwen, ofschoon ook de voorwerpen die ons toen omringden, onze gedachten naar God kunnen helpen heenleiden, en het verlangen in ons opwekken om te verstaan wat *'God, in het vlees geopenbaard'*, aan de wereld heeft verkondigd.

Gedurende die dag was de dampkring niet buitengewoon heet: hij deed ons denken aan één van onze warmste zomerdagen. Jeruzalem ligt hoog. De vlakke, waarop het gebouwd is, steekt tweeduizendvijfhonderd voet boven de zee uit. De stad wordt door aangename koeltjes gestreeld, die het klimaat zeer gezond maken.

De volgende dag deelde ons lord Hamilton het één en ander mee over Petra en de Sinai. Hij meent, dat de hoogte die men aanwijst als de plaats, waar Mozes zou gebeden hebben, terwijl Jozua met de Amalekieten in de vlakke strijd voerde, met nauwkeurigheid aangewezen kan worden, omdat zij de gehele vallei beheerst. Hij beschreef ons de rots, waaruit Mozes water deed stromen, als hoogst merkwaardig. In Opper-Egypte had hij een mostaardplant gezien, waarvan hij de top niet bereiken kon, en waarvan de stam dikker was dan zijn arm. Hieruit laat zich verklaren, hetgeen de Heere van die planten vermeldt in zijn gelijkenis (Matth. 13 : 31).

Wij troffen bij de consul een opperhoofd aan der Beduïnen, die lord Hamilton naar de landstreek der Hammonieten, aan de andere zijde der Jordaan, zou vergezellen. Hij was een echte zoon van Ismaël, van een indrukwekkend voorkomen. Op het hoofd droeg hij, naar de gewoonte der Beduïnen, de gele doek, door een kemelsharen koord, die tweemaal om het hoofd geslagen was, vastgehecht. Zijn armen waren tot aan de elleboog naakt, en zijn gebaren waren sierlijk en vol uitdrukking. Doctor Keith wilde van hem weten of er inderdaad te Petra stekelvarkens waren; en vroeg hem daarom welk soort van dier de kangfud is. Onmiddellijk bootste hij zijn geschreeuw na; en toen men hem een pen van het stekelvarken liet zien, verklaarde hij dat die van de

kangfud was. Hij vroeg de reizigers 10 pond sterling, voor een vrijeleide naar het land der Beduïnen.

In het huis van de consul was een tamme antilope, een zacht en schuw beest, met zwarte en schitterende ogen. De twee dochtertjes van de heer Nicolayson hadden ook één van die lieve dieren. *'De meisjes van Jeruzalem kennen ze nog, evenals in de dagen van Salomo.'* *'Dochters van Jeruzalem, ik bezweer u bij de reeën en bij de hinden des velds'*, (Hoogl. 2 : 7).

Wij bezochten de kerk van het heilige Graf, die, naar het algemeen gevoelen, de plaats bedekt op Golgotha, waar onze Heere gekruisigd en begraven is. Dat bezoek gaf ons geen bevredigende gewaarwordingen. De beschrijvingen, die men in de reisverhalen aantreft, zijn zeer nauwkeurig. De kerk onderscheidt zich noch door sierlijkheid, noch door schoonheid en op zeer weinige uitzonderingen na, zijn er de schilderstukken bepaald niet fraai. In het midden van de kerk staat het marmeren gedenkteken, waarin het graf is. Wij traden erin, en onderzochten de graftombe van wit marmer. Daarop bracht men ons bij een stuk roodachtig marmer, hetwelk, naar men beweert, de plaats aanduidt waar het lijk van de Heiland met doeken omwonden en in welriekende specerijen gelegd werd. Men ontstak flambouwen, om ons in de sombere en vochtige plaats te doen nederdalen, waar Helena de drie kruisen vond. Op weinige schreden afstand van het graf ligt de heuvel Golgotha, die door de monniken aangewezen wordt. Na ongeveer twintig treden opgegaan te zijn, kwamen wij in een kleine kapel, waar onze gids, terwijl hij een steen opbeurde, waarop een schitterend gouden ster staat, ons de zogenaamde opening van de heuvel toonde, waarin het kruis bevestigd is geweest. In een andere kapel, beneden, die door een enkele lamp verlicht wordt, wees hij ons de scheur aan die op het ogenblik van de dood des Heeren in de rots moet ontstaan zijn. Het ontbrak ons aan het vereiste geduld om al de plaatsen te gaan zien, die binnen de kerk van het heilige Graf als gewijde plaatsen vereerd worden. Wij vestigden alleen onze aandacht op de scheur in de rotssteen, en op de zogenaamde graven van Jozef en Nicodemus, die in een sombere kapel achter het marmeren graf staan. Daar toch ziet men niets anders dan de naakte rots.

Als men voor waarheid wil aannemen, dat die plaats werkelijk Golgotha zou zijn, is de enige aannemelijke reden om het zo dicht bij de stad te zoeken, hierin gelegen, dat 'de hoofdschedelplaats' een heuvel geweest is nabij de muren, waar het vonnis aan de misdadigers uitgevoerd werd. Maar naarmate wij langer in de heilige stad vertoefden klom onze overtuiging, dat dáár de ware ligging van Golgotha niet zijn kan. Er wordt uitdrukkelijk gezegd, dat *'Jezus buiten de poort geleden heeft'* (Hebr. 13 : 12), en ook dat *'de plaats, waar Jezus gekruist werd, nabij de stad was'* (Joh. 19 : 10), terwijl toch de kerk van het heilige Graf binnen de muren van Jeruzalem gelegen is; en men mag met grond aannemen, dat voor zover de oude stad nauwer of meer beperkt van omvang zou geweest zijn dan de tegenwoordige, zij daarentegen veel uitgestrekter was. Men besteedt nauwelijks vijf minuten gaans langs de Weg der Smarte, van de westelijke muur der moskee van Omar tot aan de kerk; en dat zou dan de gehele breedte van de stad moeten uitmaken, indien het tegenwoordige Golgotha vroeger buiten de poort gelegen was geweest. Professor Robinson verklaarde ons later te Berlijn, dat hij daarover met ons eenstemmig dacht; en het komt ons voor dat de gronden die hij uit de plaatselijke beschrijving en uit de geschiedenis der kerk van het heilige Graf ontleent, en die in zijn werk vermeld worden, op beslissende wijze aan dat langdurige geschil een einde maken.

De overlevering wijst geen andere plaats voor de heuvel Golgotha aan; en het leek ons, dat men hem had moeten zoeken bij de graven, waar men uit de hoogte over de vijver Gihon heen ziet. Zo laat het zich verklaren hoe Jezus, het kruis dragende, tot de

plaats kwam, genaamd Golgotha, *'en buiten de poort leed'*. Men kan zich dan ruimte denken voor de hof; alsmede voor de rotsen, waarin een nieuw graf voor Jozef kon uitgehouwen zijn. Maar hoge wijsheid verordende, dat de plaats, waar Emmanuël gestorven is, aan de vergetelheid werd prijs gegeven; en het is een strelende gedachte, dat de grond waarop zijn bloed vloeide, niet ontheilgd is geworden door een blind bijgeloof.

In de namiddag woonden wij de treurzangen bij van de Arabieren over de dood van een vriend. Salomo heeft met nauwkeurigheid dat toneel beschreven: *'De mens gaat naar zijn eeuwig huis, en de rouwklagers gaan in de straat om'* (Pred. 12 : 5b). Het geschreeuw *'Allah! Allah!'* en andere uitroepen mengden zich onder de verzuchtingen, en bij de tonen der muziekinstrumenten. Men leest in het Evangelie: *'Als Jezus in het huis kwam van de overste van de synagoge, zag Hij de pijpers en de woelende schare'* (Matth. 9 : 23).

Tegen de avondkoelte begaven wij ons, gezeten op kleine Syrische paarden, vol vuur, naar de Olijfberg. Wij gingen de poort van Jaffa uit, en trokken door de vallei van Gihon; verder sloegen wij de weg rechts in, langs de noordelijke muur van de stad. Nu eens betreedt men de naakte rots, dan weer gaat men midden door de stenen. Op de weg wordt men alleen de stap der kamelen gewaar. Nergens kan men in de omstreken van Jeruzalem per rijtuig gaan. Spoedig ontdekten wij de vallei van Josafat; en wat wij van de Olijfberg verwachtten werd overtroffen door de bevallige verscheidenheid, die de rotsen, de tuinen, het olijfplantsoen, en de kleine graanvelden, waarmee hij overdekt is, opleveren. Wij gingen naar het zuiden in de richting van de stadsmuren; en voor wij aan de poort van Stefanus, kwamen, trokken wij langs een kleine vijver, voor de helft met water gevuld. Men wist ons noch de naam, noch de geschiedenis ervan te vertellen. In de nabijheid staat het gedenkteken van Stefanus, waarmee de plaats aangeduid wordt, waar hij gestenigd werd. De overlevering vermeldt nog, dat de poort, die zijn naam draagt, dezelfde is, waardoor hij geleid werd, *'toen men hem ter stad uitwierp'*. Wij daalden af over de steile bergrug van Morija langs een pad, dat op de poort van Stefanus uitloopt en, door middel van een kleine brug, gingen wij over de verdroogde bedding van de beek Kedron. Het pad wordt hier aanmerkelijk breder en iets verder verdeelt het zich in tweeën. Het ene voert rechtstreeks naar de top van de Olijfberg; het andere kronkelt zich bijna onmerkbaar om de zuidelijke spits van de berg. Beiden leiden naar Bethanië en op de helft van die afstand ligt tussen beide een vierkante ruimte, door een muur omgeven uit harde stenen. Die tuin, waarin acht zeer oude, grote olijfbomen staan, is Gethsemané. Wij bepaalden ons toen tot een vluchtig opnemen van die plaats: want zij is zeker waard, onder de indruk van rustige en plechtige stilte, bezocht te worden; en via het pad, dat regelrecht naar de top van de berg leidt, joegen wij onze kleine paarden de steile helling op, die ze moedig beklommen. Op die avond was de Olijfberg niet onbezocht. Op ieder ogenblik ontmoetten wij mannen, van tulbanden voorzien; en die ontmoeting werd voor ons des te belangrijker, toen wij ze aan hun gelaatstrekken als Joden herkenden. Iets verder merkten wij enige Jodinnen op, die niet, zoals de Turkse vrouwen, gesluierd waren, en hare fraaiste klederen aanhadden. Al die Joden begaven zich naar de heer Mozes Montefiore, van Londen, die zijn broeders in het heilige Land was komen bezoeken, en die zijn tent had doen opslaan op een der uitstekende punten van de berg.

Wij keerden ons vaak om, ten einde de stad, die aan onze voeten lag, de diepe vallei van Josafat, en de nabijgelegen bergen te aanschouwen. Geen plaats is gunstiger, om het bevallig en belangwekkend aanzien van Jeruzalem zo treffend te doen uitkomen. Weldra bereikten wij de tent van de heer Mozes Montefiore. Op zekere afstand van zijn tent had hij een touw in de rondte gespannen, om zich in quarantaine te stellen.

Een twintig of dertigtal Joden legden daar buiten hun verzoekschriften voor hem neer. Sommigen vroegen geld voor zichzelf, anderen voor hun vrienden, nog anderen voor godsdienstige aangelegenheden. Dat treffende toneel herinnerde ons aan de tijd, waarin de Israëlieten geen vreemdelingen waren in hun eigen land. De heer Mozes en mevrouw Montefiore ontvingen ons met veel welwillendheid, en spraken met ons, op ongedwongen toon, over de toestand van het land, over de ellende der Joden en de vervulling der godsspraken. De heer Mozes verklaarde ons, dat hij de overtuiging had dat de Bijbel de beste gids is voor reizigers in het heilige Land. Met aandoening voegde hij er bij, dat hij op die zelfde plaats, in het gezicht van de berg Moria, het gebed van Salomo gelezen en herlezen had (1 Kon. 8). Hij was van Safet en van Tiberias gekomen, en vertelde ons dat er in die laatstgenoemde stad vijftienhonderd Joden waren, en dat hun aantal nog groter was in de eerstgenoemde; maar dat zij in de ellendigste toestand verkeerden. Zij waren door de Arabieren bestolen; en, behalve dat zij geleden hadden door een aardbeving, door de Drusen geplunderd. De heer Mozes stemde doctor Keith toe, dat het hoogst nuttig zijn zou om de Joden voor het aanleggen van wegen te gebruiken; hij vreesde echter, dat men er geen vergunning toe geven zou. Hij scheen hartelijk belang te stellen in de tijdelijke welvaart van zijn broeders; en wenste dat de jongelieden gebruikt werden voor de aankweeking van de wijnstok, de moerbeziën en de olijfbomen. Wij maakten hem bekend met liet doel van ons bezoek in dat land, en gaven hem de verzekering dat de Schotse Kerk met blijdschap de goede uitslag vernemen zou van zijn pogingen om de tijdelijke aangelegenheden der Joden te verbeteren.

Wij gingen door een vijgeboomgaard naar de top van de berg, die 175 voet boven het hoogste punt van Sion uitsteekt. Het uitzicht is van daar voortreffelijk, en biedt van alle zijden de meest bekoorlijke voorwerpen aan; jammer maar, dat de zon onderging en wij daardoor niet alles goed konden opnemen. Ten noordwesten ziet men Naby-Samuel, dat voor Rama gehouden wordt, de vaderstad van Samuel. Die stad zal van daar op een afstand liggen van vijf of zes mijlen, en de moskee die haar bekroont is zeer opvallend. Ten oosten en ten zuidoosten ontdekten wij aan de andere zijde een dorre en rotsachtige bergketen, de Dode zee, waarvan het water donkerblauwe tinten heeft. De dampkring was zo helder, en liet alles zo gemakkelijk onderscheiden, dat wij eerst dachten nog voor de nacht te paard daar te kunnen aankomen; toch moesten wij onze tocht nog gedurende een volle dag en met veel moeilijkheden voortzetten. Aan de horizon lagen voor ons de hoge bergketen van Habarim en de bruine en dorre rotsen van Moab. Wij waren van Jericho gescheiden door een keten van rotsachtige bergen. Aan de andere zijde konden wij de vallei van de Jordaan zien; maar het groen, dat haar oevers dekt, benam ons het uitzicht op de rivier. De toppen van Habarim vormen bijna een rechte lijn, zodat wij geen enkele afzonderlijke spits konden onderscheiden; en toch hadden wij voor ons Bethpehor en Pisga, die de kruin uitmaken van de berg Nebo. Op de eerstgenoemde stond weleer Bileam, toen hij de wens uitsprak dat hij de dood des oprechten sterven mocht; en Mozes stierf werkelijk op de laatstgenoemde die godzalige dood (Num. 23:10; Deut. 34:1).

Wij namen onze richting naar het westen en aanschouwden Jeruzalem, dat aan onze voeten lag, met zijn moskeeën, koepels en vlakke daken. Onze ogen overtuigden zich van de nauwkeurigheid der volgende beschrijving: *'Rondom Jeruzalem zijn bergen; also is de Heere rondom Zijn volk'* (Ps. 125 : 2). Wij overzagen de gehele berg Moria, die van al de overige het meest nabij gelegen was, en waarop thans de Haram-Sherif of 'het edele heiligdom' staat met zijn Turkse moskeeën. Daar werd de hand van Abraham teruggehouden, toen hij gereed stond zijn zoon Izak te offeren (Gen. 22 : 2, 9); en ook daar bewerkte het gebed van David, dat de verdervende engel zijn

uitgetrokken zwaard terughield, (1 Kron. 21 : 17). Die plaats werd aangewezen om er de tempel van Salomo te vestigen, waar God woont tussen de Cherubs. Gedurende verscheiden eeuwen werd daar het lam geslacht des morgens en des avonds, om het offer aan te duiden van het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt. Daar had Jezus gestaan op de laatste dag, de grote dag van het feest, en had er groepen: *'Zo iemand dorst, die kome tot Mij en drinke'* (Joh. 7 : 37). Ja daar scheurde het voorhangsel des tempels in tweeën, van boven tot beneden, toen Jezus de geest gaf, en de weg tot het Heilige der heiligen geopenbaard werd (Matth. 27 : 50b, 51a). Maar nu is het Woord Gods vervuld: *'Hij heeft Zijn hut met geweld afgerukt, als een hof; Hij heeft Zijn vergaderplaats verdorven; de Heere heeft in Sion doen vergeten de hoogtijd en de Sabbat, en Hij heeft, in de gramschap Zijns toorns, de Koning en de Priester smadelijk verworpen'* (Klaagl. 2 : 6). *'De berg des tempels is tot hoogten eens wouds geworden'* (Micha 3 : 12b). De berg, waarop het huis Gods stond, is letterlijk een plaats geworden, waar de heiligdommen der heidenen gebouwd zijn, zoals die welke ten tijde van Micha in de bossen en wouden aangelegd werden.

De muur van de Haram-Sherif heeft aan drie zijden bijna dezelfde gedaante als de buitenste omtrek van de tempel van Salomo. De moskee van Omar staat in het midden en vermoedelijk op dezelfde plaats, waar het Heilige en het Heilige der heiligen stonden. Ten zuiden vindt men de moskee El-Aksa; en verscheidene andere bedehuizen en heiligdommen treft men rondom de muren aan. De overige ruimte is smaakvol beplant met cypressen en oranjebomen, waar op feestdagen de Turkse vrouwen gewoon zijn te wandelen. Doorgaans wordt het aan geen Christen toegestaan daar binnen te komen. *'De kwaadste der heidenen alleen kunnen de hof van het heilige huis Gods ontheiligen, zodat de heilige plaatsen ontheiligd worden'* (Ezech. 7 : 24). Hoe nauwkeurig en getrouw is het Woord des Heeren! Ten tijde van Hizkia werd Micha naar een welvarende stad gezonden, *'het schoonste oord des lands, de vreugde van de gehele aarde.'* Hij was gezonden om Sion te doorkruisen en, bij het zien van haar torens en versterkingen, te zeggen: *'Al die prachtige gebouwen zullen omgehaald, en de grond, waarop zij staan, zal als een akker omgeploegd worden'*. Hij moest de lange straten doorgaan en voor de paleizen uitroepen: *'Dat alles zal tot puinhopen gemaakt worden'*. Tenslotte moest hij zich midden in de hof des tempels plaatsen, van die prachtige tempel, waarin God waarachtig op de aarde woonde, en daar zeggen: *'De berg des tempels zal gelijk worden aan de hoogten der heidenen'*. Wij stonden toen op de Olijfberg, en onze ogen aanschouwden de vervulling van die godsspraken. Dat heeft de Heere gedaan. *'Groot en wonderlijk zijn uw werken, Heere, Gij almachtige God! rechtvaardig en waarachtig zijn Uw wegen, gij Koning der heiligen! Wie zou U niet vrezen, Heere! en Uw naam niet verheerlijken? Want Gij zijt alleen heilig: alle volken zullen komen, en voor U aanbidden; want Uw oordeelen zijn openbaar geworden'* (Openb. 15 : 3b, 4). Wij brachten den avond door bij de heer Nicolayson, met een onzer landgenoten, die te Jeruzalem in de volstrektste afzondering leeft, en zich, naar het uitwendige, met geen Kerk verenigt, maar de komst wacht van de Zoon des Mensen. Hij draagt, naar de wijze der Oosterlingen, een lange baard, de tulband en het ruime kleeid. Hij is een zeer godvruchtig, maar hoogst zonderling man. Hij woont te Jeruzalem met het oogmerk om *'één der lieden te zijn, die zuchten en uitroepen over al de gruwelen, die in het midden der heilige stad gedaan worden'*, Ezech. 9 : 4b. Hij wacht ook om het geroep te horen: *'ziet, de bruidegom komt'*, en om de Heere ten dienst te staan, zo Hij hem gebruiken wilde tot enig nuttig werk voor zijn oude volk. Hij vertelde ons, dat er in zijn huis een trap was, waarlangs hij van het vlakke dak in de straat komen kon zonder binnen door het huis te gaan; en hij voegde er bij, dat hij zo veel te beter het bevel des Heeren verstond: *'die op het dak is, kome niet af in het*

huis, en ga niet in, om iets uit zijn huis weg te nemen, Marc. 13 : 15; dat ook zijn toestand veel overeenkomst had met die der discipelen van Jezus, weinig jaren voor de verwoesting van Jeruzalem. Het was ons een strelende gewaarwording de avond, in gesprekken over het Woord Gods, door te brengen binnen de muren van Jeruzalem.

Wij vernamen de volgende dag, dat de gouverneur van Jeruzalem, de heer Mozes Montefiore, met zijn gevolg, de toegang tot het graf van David op de berg Sion vergund en hem toegestaan had, dat hij zijn gebed op die plaats doen zou; welk voorrecht, sedert vele eeuwen, door geen Jood genoten was. De vorige dag had de gouverneur de heer Mozes bezocht. Hij had hem met veel onderscheiding bejegend, om zijn titel van burger van Groot-Brittannië, en hem een geschenk toegezonden van vijf schapen. De heer Nicolayson, die zich op dat ogenblik bij de heer Mozes bevond, had hem naar het graf van David vergezeld, en de Joden een uitvoerig gebed horen uitspreken, en Psalm 15, 122, 126, op de grafsteen van de liefelijke zanger Israëls horen voorlezen, hetgeen een plechtige en aandoenlijke gebeurtenis was.

De heer Young deelde ons mee, dat er nagenoeg tienduizend Joden in geheel Palestina zijn; vijf à zesduizend te Jeruzalem, tweehonderd te Nablus, zeven à achthonderd te Hebron, zes à zevenhonderd te Tiberias, bijna tweeduizend te Safet; de overigen zijn verdeeld tussen Tyrus, Sidon, Jaffa, Acra en de dorpen van Galilea. Het is erg moeilijk nauwkeurige inlichtingen in te winnen. De Joden geven ze ongaarne, en de verwoestingen, door de pest aangericht, doen hun getal vaak zeer inkrimpen. De Joden, die zich in Palestina vestigen, zijn doorgaans van gevorderde leeftijd en laten geen kinderen na; zodat degenen, die de dood weggenomen heeft, door de nieuw aankomenden jaarlijks vervangen worden. Zij zijn zeer arm. De bijdragen uit Europa zijn sedert enige tijd zeer verminderd en geven veelal aanleiding tot twist en onenigheid. *'Te Jeruzalem ziet men de broeders niet eendrachtig samenwonen'* (Ps. 133 : 1). Geen Jood vertrouwt zijn broeder. Vele Joden laten zich, door hun uitzien naar jaarlijkse hulp uit Europa, tot een werkeloos leven verleiden. Zo zijn er vijfhonderd erkende armen onder de Joden van Jeruzalem, en nog vijfhonderd worden in het geheim met aalmoezen begiftigd. De meesten zijn zo behoeftig dat zij, zonder hulp gedurende de winter niet zouden kunnen bestaan. Sommige Joden houden winkels of gaan als marskramers met hun waren rond; maar in geheel Palestina is er niet één, die zich op de landbouw toelegt of de grond zijner vaders bewerkt. Eén van de redenen van hun armoede ligt, deels in de hun opgelegde verplichting, om voor hun woningen een zwaardere huur te voldoen, dan zij die tot andere natiën behoren; deels in de verdrukking en de misleiding, die zij van hun rabbijnen moeten ondervinden, door wie zij veeleer beschermd moesten worden. Het gewone volk veracht de Joden, en geeft ze gedurig aan onrechtvaardigheden prijs. Vaak dringen de soldaten met geweld in hun huizen en dwingen ze hun voorwerpen ter leen af te staan, die ze hun nimmer teruggeven. Zij die zich in het land voor Christenen uitgeven, de Grieken, de Armeniërs en de Rooms-Katholieken betonen zich nog vijandiger tegen de Joden dan de Mohammedanen; zodat een Jood, wanneer hij met vervolging bedreigd werd, eerder in het huis van een Turk dan in dat van een Christen vluchten zou, en ook nimmer langs de deur van het heilige Graf zou durven gaan.

In de namiddag bestegen wij onze kleine paarden en gingen, onder geleide van de heer Nicolayson, enige merkwaardige plaatsen bezoeken. Wij gingen de poort van Jaffa uit, en namen onze weg noordwaarts, over de muur van de lage vijver van Gihon, die als brug aangelegd is. Men geeft algemeen de naam Hinnom aan deze westelijke vallei, evenals aan die, welke ten zuiden van Sion ligt; maar haar ware naam is waarschijnlijk de vallei van Gihon, aangezien daar de twee vijvers van Gihon gevonden worden. Wij

trokken langs de waterleiding van Salomo; en beklommen toen, aan de kant van het zuidoosten, de heuvel die ten zuiden van Sion ligt, waarvan hij gescheiden is door de diepe vallei van Hinnom. Die keten wordt genoemd de berg van de Boze Raad, omdat daar bovenop een bouwval gevonden wordt, die de monniken voor de buitenwoning van Kajafas houden. Daar waren, naar men beweert, de overpriesters, de schriftgeleerden en de ouderlingen vergaderd, om tezamen te raadslagen, hoe zij Jezus doden zouden. Van daar zagen wij, ten zuidwesten, de vlakte der Refaïn, die toen aan alle zijden door maaiers ingenomen was. Aan de zuidkant wordt de aandacht het meest bepaald bij een kegelvormige berg, die men de heuvel der Franken noemt, en die door sommigen voor Beth-Kerem gehouden wordt.

Terwijl wij, van de steile bergspits op de buitengewoon diepe en belommerde vallei van Hinnom neerzagen, zeiden wij tot elkander, dat het geschreeuw van de mensenoffers, die men weleer voor Moloch slachtte, tot aan de paleizen van Sion moest doorgedrongen zijn; indien het althans niet geheel verdoofd werd door het geraas van trommels en andere muziekinstrumenten, waarmee men trachtte te voorkomen, dat het smartgeschreeuw de feesten van de koning stoorde. Wat moet er in Manasse omgegaan zijn, toen hij, na zijn bekering, uit de torens van Sion op die vallei zijn oog deed rusten, en toen de bossen herdacht, de afgoden en al de gruwelen, waarmee die verfoeilijke dienst vergezeld ging, en tenslotte zijn eigen kinderen, aan Moloch geofferd? Wel mocht hij zijn ogen met tranen bezwaard van de vallei van Hinnom afwenden, om ze op de tempel te vestigen en op het altaar van Moria, en daarbij in het volle vertrouwen op de verzoening van een Verlosser, mocht hij wel uitroepen: *'Wie zal oordelen?'*

Wij daalden aan de oostelijke zijde af en kwamen op de plaats Akeldama, *'de akker des bloeds'*, gekocht met de dertig zilveren penningen, en bekend geworden aan allen, die te Jeruzalem wonen (Matth. 27 : 7, 8; Handel. 1 : 19). Men wijst daar een boom aan, waaraan Judas zich verworpd zou hebben. Die overlevering is onjuist; maar bewijst dat het schrikkelijke oordeel van de zoon des verderfs nog niet vergeten is door de bewoners van Jeruzalem. Van die zijde ziet u de vallei van Josafat zeer fraai. Men merkt er verscheidene terrassen op, en tuinen besproeid door het water uit de beek Siloa. Het dorp Siloa hangt als het ware boven de vallei, ter rechterzijde; ter linkerzijde ligt Ofel, en de berg Sion, die door een langzame helling nederwaarts neigt. Hij heeft genoeg ruimte, om grote scharen te bevatten, zoals die, welke Joël beschrijft: *'De heidenen zullen zich opmaken, en optrekken naar het dal van Josafat; menigten, menigten in het dal des dorswagens!'* De profeet had zeker die uitgestrekte vallei voor ogen, toen hij die voorzegging uitsprak. Het was hem, als zag hij die gewapende menigten, en levendig stelde hij zich die ontzaglijke laatste worstelstrijd voor de geest, en het ogenblik waarop de stem des Heeren zal vernomen worden, tot beschaming der vijanden van Zijn volk: *'de Heere zal uit Sion brullen, en uit Jeruzalem Zijn stem geven'* (Joël 3 : 12a, 14a, 16a).

Vanuit die plaats ziet men ook de niet zeer diepe groeve, die de afscheiding tussen Sion en Moria uitmaakt. Op verscheidene andere afstanden doen die twee heuvels zich slechts als een en dezelfde voor; maar hier laat zich de afscheidingslijn gemakkelijk onderkennen. Het is de zogenaamde Tyropoeon van Josefus, of de vallei van de kaaskopers, die bij de poort van Jaffa een aanvang neemt, en die zich naar het oosten uitstrekt tot aan de muur van de moskee, en vervolgens naar het zuiden tot aan de vallei van Josafat. Die vallei was ongetwijfeld in vroegere tijden veel dieper. Zij is vol over gebleven bouwvallen van verscheidene geslachten. Tussen die kleine vallei en die van Josafat stond, buiten de muren der stad, de toren, die in de Schrift Ofel genoemd wordt. Men vindt daar, op het uiteinde van de heuvel, een rots van hard krijt,

die, ter hoogte van ongeveer zestig voet, over de beek Siloa helt. Ten oosten van de berg des Bozen Raads, aan de andere zijde van de vallei, verheft zich de zogenaamde berg der Ergernis, waarop beweerd wordt dat Salomo tempels gebouwd zou hebben voor zijn vreemde goden. Hij is onvruchtbaar en rotsachtig, en kan als een lagere voortzetting van de Olijfborg beschouwd worden. Dicht aan de spits meenden wij bouwvallen op te merken.

Toen wij om de berg heengingen kwamen wij aan de laagst gelegen plaats van de vallei van Josafat, een eenzaam oord, met vruchtboomen beplant. Men ziet daar de put van Nehemia, of liever, waaraan men ternauwernood twifelen kan, het oude HenRoguel, 'de Vollersfontein'. Men vindt er overblijfsels van oude gebouwen, en een grote kom van honderd vijftwintig voet diepte. Men haalde weleer het water uit de put op door middel van een rad op dezelfde wijze als wij dit te El-Arish en op verscheidene andere plaatsen gezien hadden; maar toen liet een oude Arabier een lederen zak neer, en gaf ons te drinken. Het water was voortreffelijk. Bij die bron stond weleer de grensscheiding tussen Juda en Benjamin; want met de grootste nauwkeurigheid staat geschreven: *'de landpaal gaat af van het dal der Refaïten (of reuzen) tot aan het uiterste des bergs, en gaat af door het dal van Hinnom, en dan aan de fontein van Roger*, Jos. 18 : 16. Aan die plaats, zo dicht aan de stad, en toch zo afgezonderd, hielden Jonathan en Ahimaaz zich verborgen toen Absalom Jeruzalem machtigde, om aan David bericht te kunnen brengen (2 Sam. 17 : 17a). Temidden van die vruchtbomen lag ook 'de steen Zohéleth, die bij de fontein Rogel is', en daar had Adonia een gastmaal aangericht, toen hij naar de troon stond; maar de vreugde der genoden werd plotseling gestoord door het geroep dergenen, die Salomo tot koning uitriepen (1 Kon. 1 : 9m). Het aandeel van Joab aan die merkwaardige gebeurtenis heeft wellicht de Arabieren op het denkbeeld gebracht, om aan die put de naam te geven van Beer-Eyub, 'de put van Job', of van Joab.

Op de terugweg naar de stad, gingen wij door een bosje van olijf, granaat en vijgebomen. Een jong meisje liep op ons toe met haar voorschoot vol rijpe abrikozen. Haar hoofd was met een reeks zilveren plaatjes opgesierd. Wat verder lieten enige boeren het graan door ossen of ezels vertreden, terwijl anderen het alzo vertredene door de wan zuiverden. Dat rustige toneel in een zo afgezonderd dal, en in de nabijheid van een fontein, gaf ons de verklaring van het woord van de profeet, toen hij Israël over zijn traagheid berispte: *'Dewijl Efraïm een tamme koe is, gewend gaarne te dorsen, zal Ik haar vette hals het juk opleggen; Ik zal Efraïm inspannen, Juda zal ploegen, Jakob zal weten wat eggen is'* (Hos. 10 : 11).

Toen wij de rots Ofel, die wij reeds beschreven hebben, naderbij kwamen, ontdekten wij een oude moerbeziënboom, wiens wortel ondersteund werd door een laag harde stenen; zij duidt de plaats aan, waar, volgens de overlevering, Manasse de profeet Jesaja in stukken liet zagen (Hebr. 11 : 37m).

Aan de bron Siloa gekomen, waren wij verwonderd haar zo gaaf, en zo geheel overeenkomstig te vinden met de platen, die wij ervan gezien hadden. Zij heeft de gedaante van een langwerpige vierkant, en al de muren zijn van uitgehouwen steen. De trappen waarlangs men naar de oostelijke hoek neerdaalt, liggen daar ongetwijfeld sedert eeuwen. Er stond toen een of twee voet water. Nadat wij een weinig opgeklommen waren in een grot, die in de rots uitgehouwen is, gingen wij langs enige trappen naar beneden, om de plaats te bereiken, waar het water in de bron stort. Zij is, door middel van een onderaardse gang, die de gehele heuvel doorsnijdt, met de fontein van de Maagd verbonden, of liever met de fontein van Siloa, wier oorsprong veel hoger in het dal van Josafat ligt. Het water vloeit zachtjes door die gang in de bron; niet, zoals doorgaans voorgesteld wordt, met stromen boven de opening van de

grot, maar met dunne stralen langzamerhand van onderen in. Op de randen bespeurt men een grote menigte wilde bloemen. Het water van die bron vloeit door een geul, hetzij door de kunst, hetzij door de tijd in de rots uitgegraven, en besproeit de tuinen, die beneden op terrassen aangelegd zijn. Dit verklaart de benaming *'fontein der hoven'* (Hoogl. 4 : 15a); want een fontein, die alzo gelegen is, kan verscheidene tuinen besproeien. Die tuinen zijn het enige dat overgebleven is van de 'hof des konings', waarvan sprake is bij Nehemia en bij Jozefus. Men beweert, dat de muur van de vijver, die bij de hof des konings staat, ten tijde van Nehemia herbouwd is. Het is ongetwijfeld dezelfde vijver; en het is zeer wel mogelijk, dat de muren en trappen, die thans gezien worden, reeds ten dage, dat de Heere op de aarde was, bestonden. Terwijl wij op de kant van de bron nederzaten, was het ons als of de geschiedenis van de blindgeborene voor ons verwezenlijkt werd. Aan een soortgelijke blinde, als die, welke wij op die zelfde dag, in de straten van Jeruzalem, aangetroffen hadden, had de Heere gezegd: *'Ga heen, was u in het badwater Siloa'*. De man gehoorzaamt; hij gaat de poort uit van de stad, klimt de zachte helling van Sion af, komt al rondtastende beneden aan de trappen, steekt de hand uit naar het frisse water, wast zich het slijk van de ogen; en, o vreugde, niet te beschrijven! zij openen zich. Hij aanschouwt de heerlijkheid van Jeruzalem, maar vooral keert hij met haast terug, om de Zoon Gods in het aangezicht te zien, het Licht der wereld, Wiens woord het licht deed schijnen voor zijn verduisterde ogen, en voor zijn hart, dat in nog dieper duisternis gedompeld was.

Terwijl wij het dal van Josafat weer opgingen, zagen wij aan de rechterzijde het dorp Siloa, dat letterlijk aan de steile spits van de berg der Ergernis hangt. Weldra kwamen wij aan de bron Siloa, die in een uitgestrekt hol gelegen, en daar geheel of gedeeltelijk door mensenhanden in de rotsachtige wand van Moria uitgehouwen is. Nadat wij langs de trappen, die zo effen en wit waren geworden als marmer, twee bordessen afgeklimmen waren, stonden wij voor het water. Het vloeit zo zacht door de onderaardse gang naar de plaats waar het in opgenomen wordt, dat wij de stroom niet eer konden gewaar worden, dan nadat wij de hand in de kom gestoken hadden. Die bron kon niet beter beschreven worden dan met de woorden van Jesaja: *'de wateren van Siloa gaan zachtjes'*. De profeet duidt met dit beeld het verschil aan, tussen de zachte stille gang, waarmee de God der verzoening zijn genade en almacht openbaart, en de luidruchtige en hoogdravende beloften van Rezin en de zoon van Remalia (Jes. 8 : 6b). Het gelovig gemoed is in het bezit van een verborgen en onuitputtelijke bron van vreugde, die van *'de heilige tabernakelen des Allerhoogsten'* afstroomt, en die het volmaakte tegenbeeld oplevert der onstuimige en dwaze vreugde van hen, die God niet kennen. Wij dronken van dat water. Het kwam ons fris voor en aangenaam van smaak; en de godzalige en weldadige herinneringen, die het in ons opwekte, deden voorzeker veel af om er ons met waar genoegen van te doen gebruiken.

Wij zetten onze weg voort door het dal van Josafat, en zagen met belangstelling de Joodse begraafplaats. Op de grond, die zich naar de helling uitstrekt van de Olijfberg, vlak tegenover de plaats, waar weleer de tempel stond, is het dal met een ontelbare menigte vlakke en witte stenen bedekt, waarop Hebreeuwse opschriften te lezen staan, die veelal zeer kort en weinig betekenend zijn. De Joden willen daar begraven worden, om in de hemel te kunnen komen, zonder vooraf onder de aarde te moeten ronddolen tot aan het dal van Josafat, zoals, naar hun mening met de Joden gebeurt die elders sterven. Uit die graven hopen zij, bij de opstanding, opgewekt te worden, en tot de eersten te behoren, die de Messias aanschouwen zullen. Nadat wij de Kedron doorgegaan waren, onderzochten wij de gedenktekenen, die men onder de namen aanwijst van de graven van Zacharias, van Jakobus den Rechtvaardige, van Josafat, en de pilaar van Absalom. Het is zeer wel mogelijk, dat die pilaar werkelijk op de plaats

staat, waar Absalom de pilaar voor zich had doen oprichten in het Koningsdal, en die hij naar zijn naam noemde, Absaloms gedenkteken (2 Sam. 18 : 18). Zo denken er de Joden over, en vaak werpen zij stenen tegen dit gedenkteken, om daarmee hun haat tegen Absalom uit te drukken. De oorspronkelijke pilaar schijnt een vierkante klomp geweest te zijn, die in de vaste rots uitgehouwen, en ongeveer zestien voet hoog was. De kolommen en kleinere pilaren zijn ongetwijfeld van latere datum, en zeker niet door Jodenhanden vervaardigd.

Wij beklommen de Olijfberg, ter plaatse waar de weg naar Jericho leidt, om Jeruzalem te kunnen zien van de plaats, waar men veronderstelt dat de Heiland gestaan heeft, toen Hij, *'nabij de stad komende, en haar ziende, over haar weende'* (Luk. 19 : 41). Wanneer de reiziger, die van Jericho komt, een punt bereikt waar de weg kronkelt, wordt hij eensklaps de gehele stad gewaar; en de dampkring is daar zo helder, en het uitzicht zo uitgestrekt, dat dit punt inderdaad voortreffelijk mag genoemd worden. Jeruzalem ligt niet beneden, maar vlak voor de toeschouwer. Als men het dal doorgegaan is, rust het oog op de tempel; bijna zou men de straten en de huizen kunnen tellen. Eens zag Jezus op dit gehele toneel, en op het schuldige volk, dat die stad bewoonde, en toen getuigden Zijn tranen van Zijn onuitsprekelijke liefde voor Israël, op hetzelfde ogenblik waarop Zijn mond een zo geducht oordeel over dat volk uitsprak. Mochten wij nu ook maar op Israël zien met dat tedere mededogen, waarin onze Meester jegens dat volk ons is voorgegaan. Nadat wij enige ogenblikken in stille overdenking over dat plechtige en belangwekkende toneel hadden doorgebracht, richtten wij onze schreden naar Bethanië. Aan de andere zijde van de berg loopt de weg zacht af, en terstond verliest men Jeruzalem uit het oog.

Wij verlieten de weg van Jericho; en na een kleine daling bevonden wij ons eensklaps te Bethanië, dat de Arabieren Azarieh noemen, naar de naam Lazarus. Het voorkomen van dit merkwaardige plaatsje beantwoordde aan hetgeen wij verwacht hadden; het ligt haast verholten in een klein dal van de Olijfberg, zodat men het van de top van de berg niet zien kan. Het is omringd door vijge-, amandel-, olijf- en granaatbomen. Het dal is door korenvelden of vruchthoornen omzoomd. Wellicht zijn daar niet meer dan twintig huizen bewoond; maar men vindt er vele bouwvallen. Men wees ons de woning aan van Lazarus, een stevig gebouw, dat vermoedelijk voorheen een toren geweest is. Zij die ze gekozen hebben, om er de naam aan te geven van de woning van Lazarus, dachten zeker dat Lazarus, omdat de Heere hem met zoveel onderscheiding bejegende, een der aanzienlijkste mannen uit die plaats geweest is. Zij wisten niet, dat Christus Zich wendt tot de armen naar deze wereld, die rijk zijn in het geloof, om ze erfgenamen te maken van Zijn koninkrijk. Het graf, dat het graf van Lazarus genoemd wordt, trok onze aandacht meer dan de woning. Wij ontstaken fakkels, en klommen zes en twintig trappen, in de rots uitgehouwen, af, eer wij in een vertrek kwamen, waarin verscheidene nissen zijn, bestemd voor doden. Men kan met geen mogelijkheid zeggen, of dat waarlijk het graf is, waarin Lazarus vier dagen verbleef, en dat op de stem van Jezus de dode teruggaf. De bedenking, die men doorgaans opwerpt, dat het te diep zijn zou, komt ons voor ongegrond: want in het verhaal wordt met geen enkel woord gemeld dat het graf met de grond gelijk was. Belangrijker bedenking is dat het graf zeer nabij de plaats zelf, thans zelfs daarin gelegen is; maar het is mogelijk, dat het hedendaagse Bethanië niet precies op dezelfde plaats gelegen is als het oude. Wat ervan zij, zeker is het, dat daar *'Bethanië is, het vlek van Maria en haar zuster Martha, omtrent vijftien stadiën van Jeruzalem'* (Joh. 11 : 1b en 18b). Bij het zien van die plaats ontwaakte in ons een reeks van de strelendste gedachten, en wij genoten daar wellicht meer en volkomener dan ergens elders: want het scheen ons, dat dit nederige vlek de vloek, die zo zichtbaar op het land rust, met verschoning

ondervindt. Met betrekking tot de ligging, kon niets beter het denkbeeld verwezenlijken, dat wij ons gevormd hadden van de plaats, waar Jezus zo gaarne des avonds het gewoel van de stad, en de ongelovige scharen, waarmee Hij zo vaak omringd was, ontweek, als Hij de weg ging, waarlangs wij gekomen waren; of, hetgeen Hij wellicht nog veel meer deed, als Hij recht doorging langs het pad, dat ten noorden van Gethsemané ligt. Hoe rustig moet dat toneel geweest zijn! De Heere heeft menigmaal vele uren in innige gemeenschap met zijn Vader doorgebracht, temidden van die bomen en die hoge grasperken. En ook toen Jezus Zijn discipelen tot aan Bethanië geleid had, sprak Hij hun Zijn laatst vaarwel toe, en voer op tot Zijn Vader en onze Vader, tot Zijn God en onze God, *'terwijl Hij hen zegende op het ogenblik, waarop Hij van hen scheiden zou'* (Luk. 24 : 51a). Daarop kwamen de engelen Zijn discipelen vertroosten met de heerlijke boodschap: *'Deze Jezus, Die van u opgenomen is in de hemel, zal also komen, gelijkerwijs gij Hem naar de hemel hebt zien heenvaren'* (Hand. 1 : 11b).

Omdat wij voornemens waren Bethanië nogmaals te bezoeken, vertoefden wij er nu niet lang, en beklommen de top van de Olijfberg. In de nabijheid is het graf van Hulda, de Profetes; het is een groot vertrek, in de rots uitgehouwen. Het is ons onbekend, op welk gezag men daaraan de naam gegeven heeft van Hulda. Niet ver van daar bezochten wij de kerk der Hemelvaart, oorspronkelijk door Helena, de moeder van Constantijn, in 526 gebouwd, waar men meent dat de Heere ten hemel gevaren is. Men wijst er een teken aan, dat voor het indruksel van zijn laatste schrede op aarde gehouden wordt. Ofschoon die overlevering zeer oud is, is zij in volstrekte tegenspraak met de woorden van de evangelist. Zij ontleent haar oorsprong aan het feit, dat daar het hoogste punt van de berg is; en wellicht ook aan het teken dat in de krijtrots gevonden wordt, en op de afdruk van een voet gelijk. Maar de eenvoudige woorden van de evangelist maken de zaak uit: *'Hij leidde hen buiten tot aan Bethanië'* (Luk. 24 : 50a). Hij bracht hen voorbij de top, deed hen de berg aan de andere zijde afdalen, ter hoogte van het afgezonderde vlek Bethanië; en, waar Hij zo menigmaal tegen het vallen van de avond van hen scheidde, verliet Hij hen *'een kleine tijd'* (Joh. 14 : 19a), totdat het uur komt, waarop *'Zijn voeten staan zullen op de Olijfberg'* (Zach. 14 : 4a).

Wij gingen boven over de berg, in de richting van de noordelijke top, en nadat wij van daar afgedaald waren in het dal Kedron, trokken wij het door, ten noorden van de stad, om de graven der koningen te bezoeken. Eerst daalden wij op een vrij ruim en open plein af, dat in de vaste rots uitgehouwen is; westelijk ligt de ingang van het hol, dat men langs een helling bereikt; hij is versierd met fraai beeldhouwwerk, voorstellende een met druiven beladen wijnstok. Met ontstoken fakkels gingen wij er in door een zeer lage opening, die van de ingang naar een vertrek heenleidt, en waar de toegangen zijn tot de bewaarplaatsen van die weleer zo machtige doden. Wij onderzochten met belangstelling de overblijfsels der stenen deuren, die door verscheidene reizigers beschreven zijn; één daarvan is bijna ongeschonden, maar ligt op de grond; de panelen zijn in de rots uitgehouwen, en evenzo de hengsels, door duimen gevat, die in de rots zijn ingebracht. Op zo'n plaats zinspeelde Job, toen hij sprak: *'Nu zou ik nederliggen en stil zijn; ik zou slapen; dan zou voor mij rust wezen, met de koningen en raadsheren der aarde, die voor zich woeste plaatsen bebouwden'* (Job 3 : 13, 14). Zo zegt ook Jesaja: *'Al de koningen der heidenen, zij allen liggen neder met ere, een iegelijk in zijn huis'* (Jes. 14 : 18). De helling, die naar die graven leidt, herinnerde ons hetgeen Johannes van zichzelf gezegd heeft, toen hij bij het graf van Christus kwam: *'Als hij nederbukte, zag hij de doeken liggen'* (Joh. 20 : 5a).

De geschiedenis van die merkwaardige graven ligt geheel in het duister. Sommige

schrijvers menen dat zij door Herodes en zijn huis aangelegd zijn; andere beweren dat het de begraafplaats is van Helena, koningin van Adiabene die met haar zoon de Joodse godsdienst aannam, en in de nabijheid van Jeruzalem begraven werd. Zo verliepen onze dagen te Jeruzalem. De verschillende voorwerpen, die zich aan ons voordeden, wekten onze belangstelling op, die eer toe dan afnam, naarmate wij ze nader beschouwden. Twee van ons begaven zich op zekere dag, in de vroege morgen, op weg om Gethsemané te bezoeken. De zon was juist opgekomen; men zag weinige mensen op de weg, en het dal van Josafat was rustig en eenzaam. Wij trokken over de lage muur heen, waarbinnen de eerbiedwaardige plek besloten is, die sedert eeuwen de naam draagt van Gethsemané. Haar acht olijfboomen zijn zeer groot en zeer oud, maar de takken zijn nog sterk en hecht. Enige van die bomen zijn door de tijd uitgehold, maar met aarde opgevuld, en bijna allen zijn aan de wortel door steenhopen omgeven. Die besloten plaats schijnt eerst voor korte tijd aangelegd te zijn. In een boek heeft een pelgrim een steen opgericht en daarop de Latijnse woorden geplaatst: 'Et hic tenuerunt eum', daarmee de plek aanduidende, waar Judas zijn Meester door een kus verraden zou hebben. De weg van Bethanië ligt aan het einde van de hof; en het smalle pad, dat naar de top van de berg leidt, gaat langs de muur, die aan de noordzijde staat. Aan de kant van de Kedron wordt de gezichtseinder bepaald door de steile top van Moria, en de sombere muur van de Haram, waarboven men de punt van de moskee van Omar ziet uitsteken. Wanneer 's avonds de poorten van Jeruzalem gesloten zijn, zou men zich daar in een volstreekte eenzaamheid bevinden. Onze Goddelijke Meester heeft de mannen, die men afgezonden had om Hem te grijpen, duidelijk van Moria kunnen zien afdalen, en met hun lantaarnen, hun fakkels en hun blinkende wapenen, de hof naderen. Nochtans *'was Hij niet wederspanning en week niet achterwaarts'* (Jes. 50 : 5b); Hij zag de bittere drinkbeker, die Hij geroepen was te drinken, en sprak: *'Zal ik die niet drinken?'* (Joh. 18 : 11b).

Terwijl wij in die hof nederzaten, herlazen wij al de plaatsen van de Schrift, die op Gethsemané betrekking hebben. De zwakheid der drie discipelen, die onder de zware strijd des Heeren in slaap gevallen waren, bevreedde ons niet, toen wij bedachten dat zij, evenals de discipelen van onze dagen, ellendige zondaars waren, Maar hoe treden de genade en het onuitputtelijke mededogen van Jezus, door de tegenstelling in het heerlijkste licht! Tot behoudenis van zielen, gelijk aan de onze, deed Hij dat dal van Zijn klachten weergalmen, bevochtigde Hij die grond met Zijn bloedig zweet, en maakte *'Zijn aangezicht aan een steen gelijk'*, om voort te gaan tot aan het kruis. *'Als wij nog zondaars waren, is Christus voor ons gestorven'*. Wij hadden ons van elkander verwijderd, om een gedeelte van de tijd in eenzame overdenkingen door te brengen. Vervolgens kwamen wij weer bijeen om te bidden, en betreurden onze zonden bij het gelovig aannemen van de drinkbeker, die onze Meester op die plaats gedronken had, en stortten onze gebeden uit voor onze zielen, voor onze vrienden, van wie wij gescheiden waren, en voor de gemeenten, die de grote Herder aan onze zorg toevertrouwd heeft.

Vermoedelijk kwam Jezus dikwijls in Gethsemané, niet slechts omdat het een afgezonderd oord was, maar ook omdat het een geschikt verenigingspunt opleverde voor de discipelen, wanneer zij 's avonds tezamen kwamen om met Hem naar Bethanië terug te keren: dat wordt door het oorspronkelijke in de volgende tekst uitgedrukt: *'Judas wist ook die plaats, dewijl Jezus aldaar dikwijls vergaderd was geweest met Zijn discipelen'*.

Op de terugweg naar de stad bezochten wij het grote badwater Bethesda, dat thans verdroogd is. Het heeft driehonderdenzestig voet lengte, honderdendertig voet breedte, en ongeveer zeventig voet diepte. Het is omringd door een vrij lage borstwering, die

uit grote stenen vervaardigd is. De kom is gedeeltelijk met puin bedekt, en gedeeltelijk met oude bomen en bloemen beplant. Aan het uiteinde staan twee bogen, die tot ingang dienen van de donkere gewelven, welke in het algemeen voor de overblijfsels gehouden worden der vijf galerijen. Doctor Robinson denkt, dat die zo diepe kom een gedeelte uitmaakte van de gracht der vesting Antonia, die aan de noordwestelijke hoek stond van de oude tempel. En dat vermoeden is inderdaad op grote waarschijnlijkheid gegrond. Maar kan het ook niet mogelijk wezen, dat, toen men de gracht voor de vesting uitgroef, die haar van de heuvel Bethesda scheidde, men het badwater van Bethesda, dat toen reeds op die plaats bestond, daarvoor benuttigd heeft? De tras, waarmede de wanden bekleed zijn, duidt voldoende aan, dat het voorheen een badwater was, en de inwoners van Jeruzalem geven er nog heden die naam aan. Het badwater van Bethesda lag bij de tempel en bij de stadspoorten; en, naar het Evangelisch verhaal, was het ruim en belangrijk. Thans bestaat te Jeruzalem geen andere badkom, die met deze beschrijving overeenkomt; zodat, ofschoon ook de grote kom tot de gracht van de vesting Antonia moet behoord hebben, zij toch ook de bouwval zijn moet van het badwater Bethesda. Terwijl wij op de borstwering leunende het verleden herdachten, begonnen enige Turkse jongens stenen op te nemen en ze op ons te werpen, onder het geschreeuw van Nazireërs. Wij waren nader aan de poort van de moskee gekomen, dan het aan Christenen vergund is. Een Egyptische soldaat bemoeide zich ermee, en wij verwijderden ons.

Die middag brachten wij in gesprek met de heer Nicolayson door, van wie wij de vereiste inlichtingen verkregen om op de vragen die ons door het comité van onze kerk voorgelegd waren, te kunnen antwoorden. Wij laten hier die vragen volgen, met de antwoorden die wij er op gegeven hebben.

1. Hoe groot is het getal der Joden te Jeruzalem en in het heilige Land?

Bij hetgeen wij reeds over dat onderwerp gezegd hebben, zullen wij hier het een en ander voegen. Er zijn te Jeruzalem duizend Joden, die in de aanslag in de belastingen begrepen zijn, waartoe alleen mannen, boven de dertien jaar oud, gehouden zijn. Indien men, naar de gewone berekening, vijf mensen stelt voor ieder huisgezin, zou zulks, naardien de Joden vroeg trouwen, vijfduizend mensen uitmaken; maar, naar alle waarschijnlijkheid, zou dat getal te hoog opgevoerd zijn, en men mag het daarom tot vierduizend terugbrengen. Men moet daarbij ongeveer tweeduizend vreemde Joden tellen, waaronder Russische, Hongaarse, en Poolse en ook nog anderen, die onder de bescherming staan der Europese mogendheden, die aan geen belastingen onderworpen zijn.

De aardbeving, die in 1837 Saffet verwoestte, heeft een groot aantal Joden, welke die stad bewoonden, in alle landstreken zich doen verspreiden, en in het bijzonder te Akra, te Jeruzalem, en in de kuststeden. Voorheen was het de Joden niet geoorloofd een enkele nacht te Tyrus door te brengen; maar door het gezag van de pacha is die bepaling tenietgedaan, en thans is in die stad een Joodse gemeente en een rabbijn. De meesten van die Joden zijn van de Barbarijse kust gekomen. Sedert Algiers aan Frankrijk toebehoort, roepen de kust-Joden de bescherming van Frankrijk in; en kunnen beter besluiten hun land te verlaten, om handel te drijven. De joodse bevolking, die in geheel Palestina verstrooid is, kan niet meer bedragen dan twaalfduizend zielen; hoger opgaaf hebben wij niet horen doen; en wanneer men ze vergelijkt met de menigten, die Palestina, ten tijde van Salomo, bevolkten, mag men Jesaja wel nazeggen: *'weinige mensen zullen overig blijven'* (Jes. 24 : 6b).

2. Neemt het getal van de Joden, die Palestina bewonen, toe?

Het getal der Joden, die Palestina bewonen, is toegenomen gedurende de vijf eerste jaren van het bewind van de tegenwoordige pacha, namelijk van 1832 tot 1837; sedert is het op dezelfde hoogte gebleven. Er komt jaarlijks geregeld een zeker aantal Joden in het land; maar er heerst onder hen een grote sterfte. Het zijn doorgaans mensen van gevorderde leeftijd; en de verandering van luchtstreek en van gewoonten werkt ook mee om hun leven te bekorten. Daarbij komen de verwoestingen, sedert twee jaren door de pest aangericht, en de vermeerderde duurte der levensmiddelen. De drijfveren, die de Joden nopen om zich in het heilige Land te vestigen, zijn: 1^e. het heersende geloof, dat iedere Jood, die buiten dit land sterft, daar moet terugkeren, om na zijn dood onder de aarde te rollen, en in het dal van Josafat weer opgewekt te worden; 2^e. de mening, dat de zaligheid dergenen, die in dat land sterven, verzekerd is; ofschoon zij het niet ontkomen kunnen, om in hun graven geslagen te worden, en elf maanden in een vagevuur door te brengen; 3^e. houdt men het er buitendien voor, dat de Joden, die in Palestina wonen, onmiddellijk met de hemel in gemeenschap staan, en dat hun rabbijnen enigermate aan de Geest Gods deel hebben; 4^e. wachten zij daar op de verschijning van de Messias, en de herstelling van het koninkrijk Israëls, die er het gevolg van zijn moet; en daar zij de tamelijk algemeen verspreide mening voorstaan, dat een beslissend tijdperk nadert, oefent die mening meer dan ooit haar invloed uit. De Joden van dat land zijn, als natie beschouwd, geheel niet ongelovig; maar velen worden door hun ellende gedrukt, en bijna geheel beheerst.

3. Worden de Palestijnse Joden door hun broeders, die andere landen bewonen, ondersteund?

In het algemeen kan gezegd worden, dat zij allen door jaarlijkse bijdragen, onder hun broeders uit andere landen verzameld, ondersteund worden. Al de vreemde Joden, die Palestina bewonen, zijn geheel afhankelijk van de giften, die hun uit Europa toegezonden worden. Daarvan zijn uitgezonderd degenen, die in Europa enige bezitting hebben, maar van welke het getal niet groot is. Deze laatsten voeren hetgeen zij bezitten met zich mee, of staan het aan betrekkingen in Europa af; onder voorwaarde dat zij hun jaarlijks, tot hun levensonderhoud, een bepaalde som gelds overmaken. Maar ook dezen zelfs kunnen hun aandeel (in de jaarlijkse bijdragen) verkrijgen; want iedere Jood, rijk of arm, die het land gedurende één jaar bewoond heeft, heeft daardoor aanspraak op zijn aandeel, die hij kan doen gelden. De som, die ieder persoon ontvangt, is zeer gering. Een gedeelte van de bijgedragen gelden wordt door hun geschillen en twisten verspild; en een ander gedeelte moet dienen tot voldoening der renten van hun schuld, die thans tot 8000 Pond Sterling geklommen is. Vijf dukaten, of ongeveer 3 Pond Sterling en 10 schellingen, worden als een belangrijk aandeel in de bijdragen aangemerkt, en tegenwoordig is het ook nog wel kleiner. Voorheen werden, van Jeruzalem, naar de verschillende steden van Europa, waar inzamelingen plaatshadden, sommigen afgezonden, om het verzamelde geld naar Palestina over te brengen. Aan die gewoonte waren grote bezwaren verbonden; want, door de reiskosten der afgezonden, ging nagenoeg een vierde gedeelte van de bijeengebrachte som verloren. Dat geld wordt, sedert enige jaren, aan de heer Hirsch Lehren, een rijke Joodse handelaar in Amsterdam, wie men de titel geeft van president van het heilige Land, overgemaakt; en deze verzendt het aan de Oostenrijkse consul te Beyrut, die het aan de Joden, te Jeruzalem, remitteert. Men schat het geheel van die bijdragen op 2800 Pond Sterling. De voornaamste inzamelingen komen uit

Amsterdam; de giften uit Groot-Britannië zijn weinig betekenend.

4. Maken de Joden, die in Palestina wonen, en die, welke op de andere delen van de aarde verstrooid zijn, elkander spoedig en voortdurend hun aangelegenheden onderling bekend?

De rabbijnen uit Palestina staan in geregelde verstandhouding met hun broeders, die over de gehele aarde verspreid zijn. De Joden, die eenmaal in Palestina geweest zijn, verlaten niet gemakkelijk dat land; maar men kan Jeruzalem het middelpunt noemen van de natie, terwijl ook al wat in het heilige Land voorvalt, weldra aan al de Joden bekend is. Wanneer daar bekeringen plaatshebben, verspreidt zich het bericht daarvan spoedig overal heen, ofschoon de Joden ze gaarne geheim zouden houden. Een Jood zei laatst aan de heer Nicolayson dat hij meende, dat, als de zendelingen hun werkzaamheden met zoveel ijver bleven voortzetten, men welhaast aan de jonge Joden niet meer zou toestaan om naar het heilige Land te gaan, en dat men zulks alleen vergunnen zou aan oude Joden, die, door hun gevestigde mening, in staat zijn de tegen hen gerichte aanvallen van zich af te weren. Nochtans geschieden die mededelingen doorgaans niet zeer haastig; want zij worden uitsluitend door daartoe afgezonden mensen overgebracht. Die handelwijze levert grote bezwaren op; de rabbijnen onderscheppen soms de brieven der arme Joden, vrezende dat deze zich over hun gedrag beklagen zullen, daar zij zich dikwijls niet ontzien om hen te onderdrukken.

5. Uit welke oorden zijn veelal de Joden, die zich in het heilige Land metterwoon neerzetten?

Die Joden komen in grote menigte uit Polen en uit de staten van de keizer van Oostenrijk. Evenzo komen er ook uit Rusland, en dat voorbeeld zou door vele anderen gevolgd worden, indien hun dat niet belet werd. Daar zijn er nog, die uit Wallachië en uit Moldavië, sommigen die uit Duitsland en uit Holland komen, maar bijna geen uit Engeland. Al de Europese Joden worden Ashkenazim genoemd. De onderdanen van het Turkse rijk, en bijna allen uit Spanje afkomstig, noemt men Sephardim; zij komen voornamelijk uit Europees Turkije, uit Thessalonika, uit Constantinopel en uit de Dardanellen. Die van Klein-Azië komen, zijn veelal uit Smirna. Daar komen er ook uit Afrika, en, in de laatste jaren, vooral uit Marokko en van de Barabarijse kust, uit Tunis en Tripoli. Zij zijn van Franse paspoorten voorzien, en staan onder de bescherming van Frankrijk. Sommigen zijn uit Alexandrië en uit Caïro gekomen. De heer Nicolayson heeft nooit Joden uit Indië zien komen, ofschoon velen van hen die in het land wonen, naar Indië gegaan en er van teruggekeerd zijn. Er worden vele Spaanse en Poolse Joden aangetroffen, die hier sedert verscheidene geslachten gevestigd zijn, wier vaders en grootvaders hier zijn gestorven, en die zelf in Palestina geboren werden; de meesten hunner beschouwen zich echter nog als vreemdelingen, en nemen hun maatregelen, om eenmaal in hun leven een reis naar Europa te kunnen maken.

6. Zijn er vele rabbijnen in Palestina?

Men verkeert dikwijls in grote dwaling omtrent de rang van hen, die de titel van rabbijn aannemen. Die rang wordt bekleed door allen, die niet ongeletterd zijn. De rabbijnen maakten voorheen enigmate een geestelijke stand uit. Zij werden door handoplegging gewijd; maar thans bestaat die onderscheiding niet meer. De officiële rabbijn bestuurt zelfs niet de godsdienstoefening in de synagogen; maar draagt die

plicht op een ander over, de Hazan, op wie dikwijls de keus valt om de schoonheid van zijn stem. De enige verrichting, die aan de priester overgelaten wordt, is het uitspreken van de zegen. Er is maar één Cohen, een priester uit het geslacht van Aaron, die het volk zegenen mag. Alle Joden kunnen in de synagoge tot het voorlezen geroepen worden; en dit gebruik bestond reeds ten tijde toen de Heere op aarde was (Luk. 4 : 16). De enige onderscheiding die gemaakt wordt, is dat men eerst een Cohen tot de voorlezing oproept, vervolgens een leviet, en dan een leek. De meeste Joden, die het heilige Land bewonen, brengen hun tijd door met studeren of met lezen; maar zij zijn zozeer in hun woningen op elkander gedrongen, dat zij moeilijk de vereiste stilte genieten kunnen om zich met vrucht te oefenen; en ook hun twisten staan hun vorderingen niet weinig in de weg. Zij oefenen zich alleen in de Talmud, en zijn er veel minder in ervaren dan de Europese Joden.

De Yishvioth, of oefenscholen, zijn geen wetenschappelijke inrichtingen, die door geleerden bestuurd worden, ofschoon zij tot aanmoediging van de wetenschap ingesteld zijn: thans strekken zij alleen om die werkkringen in stand te houden, welke, wegens de geldelijke voordelen die zij aanbieden, zeer gewild zijn. Er zijn te Jeruzalem zesendertig verschillende bibliotheken of oefenscholen; maar men brengt dikwijls de boeken, die aan twee of drie van die inrichtingen toebehoren, bij elkander. Zij hebben hun bestaan te danken aan mensen, die daarmee hun zieleheil meenden te bevorderen. Een weinig geld is afgezonderd om er boeken te plaatsen, en sommigen in de gelegenheid te stellen, om zich op de kennis van de wet toe te leggen: want dit wordt voor een verdienstelijk werk gehouden. Vijf à zes lezers of studenten worden voor ieder van die bibliotheken benoemd, opdat er steeds één of twee zijn mogen, die er de Talmud lezen, en ieder ontvangt jaarlijks 100 à 150 piasters voor zijn onderhoud. Men verkrijgt die aanstellingen door de gunst en de invloed van mensen van aanzien; en menigmaal worden die oefenplaatsen slecht bezocht en gewaardeerd.

7. Wat kenmerkt in het bijzonder de Joden van Palestina?

De Joden van Palestina nemen de rabbijnse instellingen zeer nauwgezet in acht, waarin zij weinig van de Poolse Joden verschillen. Zij zijn ook uitermate bijgelovig; men mag ze voor de keur der vrome en strenge Joden van de andere landen houden. Hun handelskring is zozeer beperkt, dat zij hun neiging tot winzucht en bedrog alleen in hun onderlinge betrekking tot elkander openbaren kunnen.

8. Hoe zijn de Joden, die Palestina bewonen jegens het Christendom gezind?

9. Wat is de uitkomst geweest van de pogingen, die men tot op heden in het werk gesteld heeft, om ze tot bekering te brengen?

Deze twee vragen kunnen niet gescheiden worden. De eerste agent van het Londense genootschap voor dat land, was een Zwitserse predikant, Tschudi genaamd, die daar in 1820 aangekomen is, en vooral getracht heeft de Schrift onder de Joden te verspreiden. Daarop heeft Jozeph Wolff Jeruzalem twee malen bezocht, en in verscheidene persoonlijke betrekkingen tot de Joden gestaan. Het is hem steeds gelukt hun de indruk te geven, dat de Christenen waarlijk hun bekering wensen, en in gemoede geloven dat er buiten Christus geen schuldvergeving is. Enige tijd later kwam de heer Lewis Way in het Oosten aan, met het oogmerk om er een zending te vestigen; hij was vergezeld van de heer Lewis, een Iers predikant, en van verscheidene bekeerde Joden. Te Antoura huurde hij een oud klooster, om het als een soort van

kweekschool voor zendelingen in te richten; maar werd om gezondheidsredenen genoodzaakt naar Engeland terug te keren. In 1824 werd de zendeling en geneesheer Dalton afgezonden, om de heer Lewis behulpzaam te zijn in het tot stand brengen van een inrichting te Jeruzalem; maar in datzelfde jaar vertrok deze laatste weer naar Engeland. Doctor Dalton stelde zich toen in verbinding met twee Amerikaanse zendelingen, die onlangs aangekomen waren, de heren King en Pliny Fiske; en huurde een van de kleine kloosters om er hen te vestigen. Maar Pliny Fiske stierf in november 1825, vóór de voltooiing van hun onderneming, en wederom stond de heer Dalton alleen. In december 1825 werd de heer Nicolayson, hem te hulpe, afgezonden; terwijl kort daarop, in januari 1826, doctor Dalton aan de gevolgen van een ziekte, die hij op een tocht naar Bethlehem opgedaan had, bezweek. De heer Nicolayson keerde naar Beyrut terug, en besteedde de winter tot grondige beoefening van de taal. In de zomer van 1826 brak de opstand uit, waardoor de heer Nicolayson naar Saffet moest terugtrekken, waar hij zich tot in juni 1827 ophield. Hij knoopte er velerlei betrekking met de Joden aan, en maakte grote indruk, waardoor een geweldige naijver bij de rabbijnen opgewekt werd. De man, die hem zijn huis verhuurde, en de vrouw, die zijn linnengoed waste, bedreigden zij, zodat hij genoodzaakt werd naar Beyrut terug te keren. Hij verliet vervolgens het land en reisde gedurende vier jaren op de Barbarijse kust. In 1832 kwam hij weer met zijn gezin te Beyrut, op het ogenblik toen de pacha bijna meester geworden was van Akka. Het land was toen aan alle zijden toegankelijk, zodat hij de zomer te Sidon doorbracht, en in contact raakte met de Christenen en de Joden. Hij had de bouw van een hut ondernomen, toen hij, door de naijver der Griekse priesters, daarin verder verhinderd werd. In 1833 voegde zich bij hem de heer Calman, een bekeerde Jood, met wie hij de heilige steden bezocht. De heer Calman wist zich zeer grote invloed te verwerven bij de Joden, door zijn eenvoudige en hartelijke manieren. Zij bezochten Tiberias, en hadden met de Joden verscheidene gesprekken, die niet zonder bemoedigende gevolgen waren; en vervolgens brachten zij, tot hun niet gering genoegen, veertien dagen te Saffet door. Toen zij te Beyrut teruggekeerd waren, vonden zij daar twee Amerikaanse zendelingen, die zich te Jeruzalem wilden vestigen, om onder de Christenen werkzaam te zijn. Zij kwamen overeen onderling een huis in de heilige stad te huren. De heer Nicolayson vestigde zich in 1833 met zijn gezin te Jeruzalem, in het huis, hetwelk hij thans bewoont, op de berg Sion, en bracht er de winter rustig door. De Amerikaanse zendeling Thomson kwam in de lente van 1834; en daar de opstand in die tijd uitgebroken was, gebeurde het hun dat zij op een zondagmorgen als het ware in hun huis belegerd waren, naardien de soldaten de stad aan de boeren ten prooi hadden overgeleverd. Op diezelfde dag had de aardbeving plaats. Zij bleven tot op vrijdag in hun woning ingesloten, toen Ibrahim opdaagde; toch bleven zij in staat van beleg gedurende vijf à zes weken, en hadden tien dagen lang alleen rijst tot voedsel. Er ontstonden daaruit ziekten. De echtgenoot van de Amerikaanse zendeling Thomson overleed aan een hersenontsteking. Mevrouw Nicolayson leed gedurende een maand aan ziekte en enige tijd daarna werd ook haar echtgenoot daardoor aangetast, zodat zij genoodzaakt werden naar Beyrut terug te keren, en daarmee die zomer voor verloren konden houden. In de lente van 1835 kwamen twee nieuwe Amerikaanse zendelingen aan, doctor Dodge en de heer Whiting; maar doctor Dodge stierf voor het einde van het jaar. Men kan de Joodse zending van die tijd af aan, als gevestigd in de heilige stad beschouwen. In 1835 werd in Engeland het plan gevormd om op de berg Sion een kerk te bouwen, waarin de godsdienstoefening in het Hebreeuws plaats zou hebben; en de heer Nicolayson werd in 1836 naar Engeland ontboden om zijn gedachten daarover mee te delen. In 1837 keerde hij terug; en was een jaar lang te Jeruzalem alleen werkzaam. In juli 1838

werden de heren Pieritz en Levi, bekeerde Joden, afgezonden om de zending bij te staan; maar zij misten de bevoegdheid tot het leraarsambt. In december kwamen doctor Gerstmann en de heer Bergheim aan, beiden bekeerde Joden en geneesheren. Zo is Jeruzalem het middelpunt geworden van de zending voor de Palestijnse Joden. De pogingen, die tot nu toe in het werk gesteld werden, waren niet geheel vruchteloos, ofschoon men nog in het tijdperk was van de eerste beginselen. Een Jood, met name Simeon, ontwaakte, te Bukarest, door de lezing van het Nieuwe Testament, en van enige traktaatjes, welke hij van een Jood gekregen had, die ze niet verstond. Het ontbrak hem niet aan overtuiging; maar hij had bedenkingen, die hij niet wist op te lossen. Een bekeerde Jood predikte te Bukarest, en raadde Simeon aan, dat hij de zendelingen te Constantinopel zou opzoeken. Hij begaf zich daarheen; maar, daar het hem niet gelukte ze aan te treffen, ging hij naar Smyrna, waar hij een andere Jood vond van gelijke gezindheid als hij, met name Eliëzer. Destijds bevond zich de heer Nicolayson te Smyrna, om naar Jeruzalem te gaan. Toen Simeon vernomen had, dat er in die plaats een zending was van de heilige stad, zocht hij hem op, en opende hem zijn hart. De heer Nicolayson nam hem op in zijn dienst en reisde met hem naar Jeruzalem. Gedurende de afwezigheid van de heer Nicolayson in 1836, werd hij de heer Calman aanbevolen; zijn echtgenote, die bitter treurde over de gemoedsverandering die bij hem plaats gegrepen had, weigerde lange tijd Wallachië te verlaten, om zich weer bij hem te voegen. Men slaagde er echter in om haar naar Jeruzalem te laten komen. De heer Pieritz gaf haar geregeld onderwijs; en, ten gevolge van een ziekte, die heilzame overdenkingen bij haar opwekte, gaf zij tekenen van bekering, en thans is zij als het ware zelf een zendinge onder de Jodinnen. Het gehele gezin, bestaande uit Simeon, zijn echtgenoot, een jonge knaap en een jong meisje, is op het laatstgehouden Paasfeest te Jeruzalem gedoopt. Bij hen thuis hebben wij laatstleden zondag, de Duitse godsdienstoefening bijgewoond. Een andere Jood, een vriend van Simeon en genaamd Hijman Paulus, ontving de Heilige Doop op het Pinksterfeest.

De eerste te Jeruzalem geboren Jood, die tot het Christendom bekeerd werd, is de rabbijn Jozef. Hij ontwaakte in september 1838. Het was een zeer wel onderwezen jongmens; en de Joden betoonden zich zozeer verbitterd wegens zijn bekering, dat men hem vóór zijn Doop naar Constantinopel zenden moest. Zeer onlangs zijn drie rabbijnen onderzoek begonnen te doen naar de waarheid, en schijnen besloten het Christendom te belijden.

Toen de rabbijn Jozef ontwaakt was, werd in de Synagogen een herem of een verklaring van uitwerping uitgesproken tegen de zendelingen en tegen allen, die in enige betrekking tot hen stonden. Maar nadat doctor Gerstmann, de geneesheer, in december aangekomen was, namen de Joden het verbod niet in acht. Een tweede herem werd uitgesproken, maar vruchteloos. Niemand sloeg er acht op; en de rabbijn Israël weigerde ze uit te spreken; daar hij, naar zijn zeggen, zijn arme zieke broeders niet verhinderen wilde, om zich te laten genezen. Die belangrijke bijzonderheid getuigt van het overgrote gewicht van zendelingen, die in de geneeskunst ervaren zijn. De zending heeft nog andere vruchten voortgebracht. Het verschil tussen het ware en het valse Christendom is voor de Joden duidelijk in het licht gesteld. Men heeft ze genoodzaakt, om zich in het Oude Testament te oefenen; zodat zij zich daar niet meer aan onttrekken kunnen. Het Woord van God is hoe langer hoe meer de enige grondslag geworden van godsdienstige twistredenen. Men beroept zich thans niet meer op het gezag van de Talmud; die is in 't geheel niet meer ter sprake, dan alleen om te weten of hij aangehaald moet worden, of welk gebruik men van hem maken moet.

Het is voor zendelingen een der grootste moeilijkheden, om middelen uit te denken, waardoor in het onderhoud van hen, die naar de waarheid onderzoek doen, en van hen die reeds bekeerd zijn, voorzien kan worden. Men heeft het denkbeeld geopperd om een drukkerij aan te leggen, die hun tevens handenarbeid en voedsel voor de geest verschaffen zou. Men zoekt ook een hospitaal te stichten voor de zieken.

10. Welke middelen zijn aangewend?

Geen ander middel wordt aangewend, dan dat van persoonlijke bemoeiing. De zendelingen reizen vaak naar andere steden, en verspreiden het Oude Testament. De heer Nicolayson heeft ongeveer vijfduizend Hebreeuwse Bijbels verkocht. Zij stellen het Nieuwe Testament niemand in handen, behalve van mensen, die zij menen te mogen vertrouwen: want, nadat zij vijftig Nieuwe Testamenten met het Oude in één band gebonden uitgedeeld hadden, hebben zij gemerkt, dat het Nieuwe Testament er uitgerukt en door wit papier vervangen was, waarop men de commentarius van Jarchi overgeschreven had. De Joden willen niet dan in het geheim de traktaatjes aannemen. Verscheidene Oude Testamenten, die door de zendelingen verspreid waren, zijn naar Bagdad en naar Indië overgebracht.

11. In hoeverre oefent het klimaat nadelige invloed uit op de gezondheid der zendelingen?

Het klimaat van Jeruzalem is buiten enige twijfel gezond. Daaraan kunnen de ziekten en de sterfte onder de zendelingen niet toe geschreven worden. Doctor Dalton voelde zich niet goed, toen hij in het land aankwam. Mevrouw Thomson is aan hersenontsteking gestorven; en de dood van doctor Dodge werd veroorzaakt door een al te snelle tocht, waarin hij aan allerlei ontberingen blootstond.

12. Kan men gemakkelijk huisvesting vinden in Palestina, en is het er duur leven?

Men kan te Jeruzalem voor vrij redelijke prijs huisvesting vinden. Een van de zendelingen betaalt aan huur 15 Pond Sterling, en een ander 17 Pond. Het is in de winter zeer moeilijk, door de vele regens, om het vocht buitenshuis te houden. Voorts is een zending aan velerlei bezwaren blootgesteld, die hij niet voorzien kan. Hij mag wel veel geduld hebben en zich vooraf voornemen om welgemoed teleurstellingen en vertragingen te dragen, die moeilijker te verduren zijn dan tijdelijke ontberingen, die weinig te betekenen hebben. Een pas aangekomen zending moet zich niet voorstellen, dat hij zo dadelijk zijn werk kan aanvangen. Hij behoort bereid te zijn om in rust zijn tijd af te wachten. Van hem kan vaak gezegd worden; *'hierin is zijn kracht gelegen, dat hij zich rustig houde'*.

Men kan zich zonder veel moeite voorraad aanschaffen; maar de eetwaren zijn thans dubbel zo duur als voorheen, en er zijn voorwerpen waarvan de prijs viermaal hoger geworden is sedert de komst van de heer Nicolayson. Zulks is toe te schrijven aan het meerdere geld, dat zich in het land bevindt.

Toen wij, tegen de avond, buiten de poort van Sion wandelen gingen, zagen wij twee kudden, waarvan de een uit geiten, de andere uit schapen bestond, die langzaam naar de top van de heuvels opklommen; de herder liep vooruit, en de schapen volgden hem. Dit deed ons aan de woorden denken van de Heiland: *'Wanneer hij zijn schapen*

uitgedreven heeft, zo gaat hij vóór hen heen; en de schapen volgen hem, overmits zij zijn stem kennen' (Joh. 10 : 4). Hierover wordt verteld, dat, toen een reiziger tegen een Syrische herder volgehouden had, dat de schapen zijn kleding en niet de stem van de herder kennen, de herder hem zou voorgesteld hebben om van gewaad te wisselen. Beiden plaatsten zich toen midden in de kudde. De reiziger, die het kleed van de herder aan had, riep de schapen en poogde ze te leiden; maar zij kenden zijn stem niet, en weken ook niet, terwijl daarentegen de vermomming van hun herder hen niet belette om dadelijk, als hij ze riep, naar hem toe te lopen.

Op de terugweg gingen wij naar de consul, die de gouverneur van Jeruzalem uitgenodigd had om de avond met ons door te brengen. Die Turk bewoont het huis, waarvan men meent dat het aan Pontius Pilatus toebehoort heeft. Hij was gekleed in een prachtig oosters gewaad, en vergezeld van drie bedienden, waarvan de een zijn pijp droeg. Hij was zeer minzaam, en vond een bijzonder groot genoegen in het bekijken van onze brillen en horloges. Hij dronk met ons wijn, waarschijnlijk om ons te doen zien, hoe vrijgevig de aanzienlijke Turk kan zijn.

De volgende morgen vertrokken wij naar Hebron; de consul en zijn echtgenote, de heren Nicolayson en George Dalton gingen met ons mee. Sommigen bereden muilezels, anderen paarden. De zadels waren, als naar gewoonte, zeer breed en tamelijk ongemakkelijk. Nadat wij het dal Gihon doorgetrokken waren gingen wij zuidwaarts en kwamen in de schone vallei van Rephaïn. Ongeveer op drie mijlen afstands van de stad kwamen wij bij een put, waaraan een belangrijke overlevering verbonden is. Men vertelt dat de wijzen, die sedert enige tijd de ster die hen leidde uit het oog verloren hadden, bij die put gingen uitrusten; en dat een van hen onverwacht de ster in het heldere water van de put zag weerkaatsen. Hij wees zijn reisgenoten erop, en allen *'verheugden zich met zeer grote vreugde'*. Die put is wellicht de waterfontein Nefthoah (Joz. 15 : 9m).

Wij trokken langs het klooster van Elias: want de monniken veronderstellen, dat de Profeet Elias langs deze weg naar Ber-Séba gevlucht is (1 Kon. 19 : 3), en zij menen onder een boom de indrukken te kunnen aanwijzen, die zijn lichaam zou hebben achtergelaten, nadat hij op de grond in slaap geraakt was, ofschoon ook dat teken op een zeer harde rots staan zou. Vandaar zagen wij voor het eerst Bethlehem, op drie mijlen afstands naar het zuiden, op een hoogte. Een eindweegs verder werd ons het graf van Rachel aangewezen. Het is klaarblijkelijk later, en vermoedelijk door de Turken gebouwd; maar daar zal toch de plaats wel wezen, waar Rachel gestorven en begraven is. *'En zij reisden van Bethel; en er was nog een kleine streek lands om tot Efratha te komen; en Rachel baarde en zij had het hard in haar baren. En Rachel stierf; en zij werd begraven aan de weg naar Efratha, hetwelk is Bethlehem. En Jakob richtte een gedenkteken op boven haar graf: dit is het gedenkteken van Rachels graf tot op deze dag'* (Gen. 35 : 16, 19, 20). De Joden bezoeken dat graf dikwijls; en, gelijk zij reeds deden ten tijde van Benjamin de Tudèle, vermeldden zij hun naam en hun woonplaats op de witte binnenmuren. Ten westen van het graf bespeurt men op een heuvel een groot en fraai dorp, Bet-Jalah genaamd, waarvan men ons zei, dat het geheel door Christenen bewoond wordt. Het is wellicht het oude Tseltsah, *'bij het graf van Rachel, aan de landpale van Benjamin'* (1 Sam. 10 : 2m), waar men de ezinnen van Sauls vader gevonden had. In andere gedeelten van de Schrift wordt die plaats Tselah genoemd (Joz. 18 : 28a), waaruit de nieuwere naam is kunnen gevormd worden, met bijvoeging van de lettergreep 'bet' (dat is: huis). Als dat zo is, zijn daar de beenderen van Saul en van Jonathan begraven, *'te Tselah, in het graf van Kis, vader van Saul'* (2 Sam. 21 : 14a).

Terwijl wij Bethlehem ten oosten lieten liggen en onze tocht naar het zuiden vervolgden, kwamen wij al spoedig aan het dal, waar de drie grote vijvers van Salomo gevonden worden. Zij zijn niet ver van elkander, en op verschillende hoogten aangelegd, zodat het water van de een in de andere uitloopt: vandaar wordt het naar Bethlehem geleid en vervolgens naar Jeruzalem, door middel van een stenen leiding, die om de heuvels heen gaat. De muren der vijvers zijn van sterk metselwerk, dat met tras overtrokken is. In de nabijheid ziet men een fort, dat door de Turken gebouwd is, en waarvan de muren hoog en van kantelen voorzien zijn. Het was, bij de aanleg, bestemd om de vijvers te beschermen. Wij plaatsten onze muilezels onder de schaduw van de muren; en, voor zover de gesteldheid van de grond dat toeliet, maten wij de vijvers met nauwkeurigheid op. De bovenste vijver heeft bijna vierhonderd voet lengte, tweehonderddertig breedte, en, op zeker punt, vijfentwintig diepte. De middelste vijver is iets langer, maar minder breed; en de laagstgelegene heeft nagenoeg zeshonderd voet lengte, maar geen tweehonderd voet breedte. Aan al de hoeken staan trappen, om in de vijver af te dalen; alle waren voor de helft met zuiver en smakelijk water. Die vijvers zijn ongetwijfeld zeer oud, en naar alle waarschijnlijkheid door Salomo aangelegd. De enige toespeling op die vijvers, die in de Heilige Schrift gevonden wordt, leest men in het boek Prediker: *'Ik maakte mij hoven en luthoven, en ik plantte bomen in dezelve, van allerlei vrucht. Ik maakte mij vijvers van wateren, om daarmede te bewateren het woud, dat met bomen groeiende'* (Pred. 2 : 5, 6). Vermoedelijk dienden die vijvers onder andere tot besproeiing van uitgestrekte tuinen; en het lager gedeelte van het dal, dat thans met een rijke oogst bedekt is, bood een hoogstgeschikte ruimte aan voor de tuinen, de luthoven en de boomkwekerijen, die in Prediker beschreven worden. Bij Josefus en in de Talmud wordt die plaats Etham genoemd. De eerste zegt daarvan: *'Ongeveer op zes mijlen afstands van Jeruzalem is een plaats, Etham genaamd, waar men tuinen en waterbronnen aantreft; daar bracht Salomo, te paard, een gedeelte van de morgen door'*. Wij gingen naar de fontein, die aan de hoek ligt van de bovenste vijver, om er wat water te drinken. Volgens de overlevering is dat *'de besloten wel en de verzegelde fontein'* die in Salomo's Hooglied vermeld worden (Hoogl. 4 : 12b). Oudtijds was men gewoon de opening der putten bedekt te houden, om het zuivere grondwater, dat in die oorden zoveel waarde heeft, te bewaren. Men oogstte dan de gerst. In de nabijheid van die plaats troffen Naomi en Ruth, toen zij uit de velden Moabs kwamen, maaiers aan: want *'zij kwamen te Bethlehem in het begin van de gersteoogst'* (Ruth 1 : 22b). De vruchtbare velden, die wij voor ons zagen liggen, waren wellicht die van Boaz, waarop Ruth achter de maaiers de aren oplas, evenals wij het toen de Syrische vrouwen zagen doen.

Wij trokken vervolgens over rotsachtige bergen. Aan de zomen van het pad stonden geurige heesters en wilde bloemen. De meest algemene boom was de groene eik, en nu en dan werden wij door de kamperfoelie aan ons vaderland herinnerd. Die plekken, met jong hout beplant, waren blijkbaar in vroegere tijd voor de aankweeking van de wijngaard bestemd. Wij vonden op het uiteinde van een uitgestrekt dal een dorp, Sifeer genaamd, dat staat waar voorheen Kirjath-Sefer stond, de stad, die Othniël sloeg, om Achsa, Kalebs dochter te verkrijgen (Joz. 15 : 16). De tijd ontbrak ons, om de hoge en lage waterwellingen op te sporen, die Achsa van haar vader vroeg en verkreeg. In de nabijheid hebben andere reizigers grafholen gevonden. Men kan vaak uit de hoogten de bouwvallen zien der steden en der dorpen van Juda. Ongeveer op een uur afstands van Hebron is een belangrijke en druk bezochte fontein, Ain-Derwa genaamd. Wellicht is zij *'de bornput van Sira'*, waar Joabs boden Abner vonden, toen zij hem naar Hebron deden wederkeren, om hem door verraad het leven te benemen (2

Sam. 3: 26a).

Wij reisden al bijna acht uren, maar wilden toch daarom onze beesten niet overhaasten. Op ongeveer twee mijlen van de stad kwamen wij in het dal Hebron. De weg loopt door een plantsoen van wijngaarden, door vijge- en granaatbomen doorsneden; terwijl de heuvels, die daarboven uitsteken, met olijfbomen beplant zijn. De wijnstokken stonden in volle pracht, de trossen begonnen zich te zetten en verspreidden een aangename geur. *'De vijgeboom brengt zijn jonge vijgjes voort, en de wijnstokken geven reuk met hun jonge druifjes'* (Hoogl. 2 : 13a). In verscheidene wijngaarden merkten wij de toren op, die tot bescherming van de oogst bestemd was, en waarvan in de Schrift vaak melding gemaakt wordt. Tegen vier uur legden wij ons op het gras neer, onder de lommer van fraaie olijfbomen. Hebron heeft haar vroegere schoonheid behouden. De zegen Gods rust op de plaats, waar Hij zich weleer aan Zijn vriend Abraham openbaarde. De stad ligt in een fraai en vruchtbaar dal, dat ten oosten en ten westen door hoge bergen omzoomd is. De huizen vormen door hun plaatsing vier wijken, die door een aanmerkelijke ruimte van elkander gescheiden zijn. De grootste wijk is die, waarin de moskee staat; de huizen bedekken de helling aan de oostzijde. Hogerop liggen de bouwvallen van oude gebouwen. Die verdeling van de stad geeft haar een enigszins zonderling voorkomen. De koepeldaken die op de huizen staan en de fraaie olijfbomen, waarmee zij omgeven zijn, vermeederen niet weinig de schoonheid. Op enige mijlen afstand van de stad wordt een bouwval aangewezen, waarvan alleen de vier muren over zijn, en die de Joden het huis van Abraham noemen. Zij geven aan de vlakte die hem omringt, de naam van de vlakte van Mamre; maar wij menen, dat de ware vlakte van Mamre het schone dal is, dat ten zuidoosten van de stad ligt.

Toen de Turkse gouverneur bericht gekregen had van de aankomst van de Engelse consul, zond hij hem een schaap ten geschenke, en kwam ons enige ogenblikken daarna bezoeken. De heer Nicolayson was ons tot tolk. Toen de consul hem voor zijn geschenk dankte, gaf hij tot antwoord: 'het is Abrahams zegen. In de stad El-Halil alleen moet die plaatshebben. Ware Abraham hier geweest, hij had u een schaap of een kalf toegezonden, en wij bekleden de plaats van Abraham'. De Arabische naam der stad is El-Halil, 'de veelgeliefde'. Men noemt haar zo ter gedachtenis van Abraham, 'de vriend Gods.'

De heer Nicolayson ontving van een oude Jood, Rabbi Haiim, die op zijn oude dag blind geworden was, toen deze zijn komst vernomen had, een oka wijn, als blijk van eerbied en toegenegenheid. Die bijzonderheid trof ons zeer, omdat het op de plaats geschiedde die Abraham bewoond had; en het was ons een bewijs, dat de Palestijnse Joden welwillend gezind zijn jegens de Protestantse zendelingen, ofschoon zij wel zeer weten, welk doel zij wensden te bereiken. Een Grieks Christen, Elias genaamd, die aan onze reisgenoten kennis had, betoonde ons allerlei beleefdheden.

Na het vallen van de avond bespeurden wij verscheidene glimwormen rondom onze tent. Het was een heldere hemel. De sterren schenen ons groter en schitterender toe dan in ons land. Het was een gevolg van de heldere dampkring, die er ons ook een groter aantal van deed ontdekken. Daar onder die zelfde hemel en in die zelfde vlakte van Mamre *'leidde God Abraham naar buiten, en zeide hem: zie nu op naar de hemel, en tel de sterren, indien gij ze tellen kunt: zo zal uw zaad zijn!'* (Gen. 15 : 5). De beschouwing van die prachtige hemel bracht ons ook in gedachte de heerlijke belofte: *'De leraars zullen blinken, als de glans des uitspansels, en die er velen rechtvaardigen, gelijk de sterren, altoos en eeuwiglijk'* (Dan. 12 : 3).

Wij kwamen allen te zamen in dezelfde tent, om de avondgodsdienst te houden. De heer Nicolayson las het 18de hoofdstuk van Genesis voor, en bad uit de grond zijns

harten voor Israël, God smekende dat zij, aan wie de beloften gedaan waren, in de gemeenschap van de Verlosser delen mochten, zoals Abraham er in deelde te dezer plaats; en dat wij de geest der voorbeding mochten ontvangen, die aan Abraham geschonken was, opdat wij niet vruchteloos bidden zouden voor een wereld, die in duisternis van bij en ongelooft verzonken ligt.

De volgende dag ontwaakten wij vroegtijdig; en, terwijl wij trachtten te Hebron de gewaarwordingen van waarachtige kinderen Abrahams ons eigen te maken, overdachten wij al de uitspraken van de Schrift, die op deze plaats betrekking hebben. Nauwelijks hadden wij het ontbijt gebruikt, of wij ontvingen andermaal een bezoek van de gouverneur, die ons aanbod om ons naar de moskee te geleiden, waarvan men meent dat die boven de spelonk van Machpela gebouwd is. Wij begaven ons naar de moskee. De janitsaar van de consul liep voor ons uit. Verscheidene Joden volgden ons. Toen wij de straten van Hebron doortrokken, schreeuwden ons de knapen en de meisjes na: Nazarani!, wat ons deed opmerken, dat 'Nazareër' thans nog een scheldnaam in dat land is. De moskee is een groot vierkant gebouw, dat aan de tegenover elkander gestelde hoeken twee torens heeft. Het lagere gedeelte der muren is vermoedelijk zeer oud. De stenen zijn groot, en aan de randen op bijzondere wijze uitgehouwen, evenals de oude stenen van de grondslagen van de tempel van Jeruzalem. Een van die stenen maten wij op; hij had ongeveer vierentwintig voet lengte en vier voet breedte, en sommige waren nog groter. Aan de twee hoofdzijden staan zestien pilaren en tien aan de andere zijden; zij zijn uit die reusachtige stenen vervaardigd. Het bovenste gedeelte van het gebouw heeft ongetwijfeld een Turkse oorsprong en is van kantelen voorzien. Men stond ons toe om de wijde en stevige trap op te gaan, die naar het binnenste van het gebouw leidt. De deur der moskee werd geopend; maar aan niemand van ons werd het vergund de marmeren drempel over te gaan. Men wees ons het venster aan van de plaats, die het graf bevat van Abraham en Sara. Men beweert, dat de spelonk van Machpela daaronder ligt. Geen der heilige plaatsen wordt met zoveel nauwgezette zorg bewaakt als het graf van Abraham. Het werd ons als een hoogstbijzondere gunst toegerekend, dat men het ons liet bezichtigen: want doorgaans is het aan de reizigers verboden om de deur van de moskee te naderen. Dat voorrecht hadden wij te danken aan een brief van de gouverneur van Jeruzalem. Iets verder werd het ons toegestaan, om door een venster naar een graf te zien, dat met een prachtig groen zijden kleed overdekt was. Naar men ons zei, zou dat het graf van Jozef zijn, ofschoon wij uit de Schrift wisten, dat Jozef te Sichem begraven is, Handel. 7 : 16. Volgens de Schrift zouden te Machpela geen anderen dan Abraham en Sara, Izak en Rebekka, Jakob en Lea begraven zijn (Gen. 49 : 31; 50 : 13). De Joden houden dit belangrijk gedenkteken voor een van de werken van Salomo; en naar de bijzondere gedaante van het gebouw en de grootte der stenen te oordelen, is het, althans naar alle waarschijnlijkheid, van Joodse oorsprong. Het is overigens zeer natuurlijk, dat de Joden de plaats, waar de vader van hun volk begraven ligt, in gedachten hebben willen houden. Men veroorlooft hun thans slechts om door een opening te zien, die bij de ingang gevonden wordt, en met het aangezicht, naar het graf van Abraham gekeerd, hun gebed te doen.

Wij beklommen vervolgens de hoogstgelegen berg ten zuidoosten van Hebron om, als dat mogelijk zou zijn, de vlakte van Sodom te zien van de plaats, waar Abraham ze gezien had op de dag waarop de stad door het vuur des hemels verteerd werd. De zijden van de berg waren rotsachtig en glibberig, maar daarentegen was de top met wijngaarden bedekt. Wij zetten ons neer onder de schaduw van enige struiken en genoten van het prachtige panorama, dat zich aan alle kanten voor ons opdeed. De

stad, die uit vier delen bestaat, lag onmiddellijk beneden ons. Men zag duidelijk de moskee, de vlakke daken en de koepels. De helling van de bergen was beplant met wijngaarden, en hogerop stonden bosjes olijfbomen. Men meent dat de oude stad boven de plaats, waar thans de moskee staat, gebouwd was; en wellicht mag men de overlevering van de rabbijnen geloven, dat men te Jeruzalem de stralen zien kon van de ondergaande zon, zo als ze van de torens van Hebron in verguld schijnsel weerkaatsten, en die tot een sein zouden gediend hebben om het avondoffer te ontsteken. Hebron was een der vrijsteden, en men moest ze van verre kunnen zien. Zuidwaarts ligt een bergketen, aan de andere kant waarvan men een uitgestrekte woestijn kan zien. In die richting was Karmel, waar Nabal zijn kudden weiden liet (1 Sam. 25 : 2). Maar ons kwam dat gezichtspunt het meest belangrijk voor, dat zich uit het oosten aan ons zien liet: want naar die kant waren de ogen van Abraham gericht, toen *'hij naar Sodom en Gomorra zag, en naar het ganse land van die vlakte; en bespeurde, dat er een rook van het land opging, gelijk de rook eens ovens'* (Gen. 19 : 28). Een hoge bergketen verspert het uitzicht naar de Dode Zee; maar duidelijk ziet men de diepe vlakte, die zij vormt, alsook verder de bergen van Moab. Als Abraham waarlijk op de berg gestaan heeft, op wiens kruin wij thans stonden, heeft hij de vlakte zelf niet kunnen zien, maar de rook die van het land opging, gelijk de rook eens ovens. Zo hij de vlakte gezien heeft, dan moet hij op een van de bergen gestaan hebben, die dichter aan de Dode Zee gelegen zijn.

Langs deze weg zal Abraham de engelen geleid hebben, die naar Sodom gingen; en voor ons was het een indrukwekkende gedachte, dat wij ons op de plaats bevonden, waar Abraham tot de Heere toetrad, en zeide: *'Zult Gij ook de rechtvaardige met de goddeloze ombrengen?'* Hoe getuigden eens die bergen van Gods genade en van Zijn oordelen!

Toen wij naar de stad terugkeerden, bezochten wij de uitgestrekte vijver van Hebron. Hij is nog in zijn geheel aanwezig; het metselwerk is oud en stevig, en beslaat honderd drieëndertig voet in het vierkant. Zonder twijfel is dit de vijver, waarbij David de afgehouden handen en voeten der moordenaars van Isboseth hangen liet (2 Sam. 4 : 12a). Er is nog binnen de stad een andere vijver, die echter zo groot niet is. Verder bezochten wij het graf van Hothniël, dat in de rots uitgehouwen, en van negen nissen voorzien is. Wij rukten hysopstengels uit de reten van de buitenmuur (1 Kon. 4 : 33m). Hij groeit met dunne stengels, die door een dicht gebladerte omgeven zijn. In de omtrek van de stad liggen nog verscheidene andere graven: in de stad zelf wijst men graven aan, die men houdt voor die van Abner, van Jessé, Davids vader, en zelfs van Ezau. Wij zagen in de straten moeders, die haar kinderen op de schouder droegen (Jes. 49 : 22b); sommigen hadden haar ogen geblanket (Ez. 23 : 40b), en allen droegen aan de enkels ringen die met wat Jesaja *'het sieraad der kousebanden'* noemt overeenkwamen (Jes. 3 : 18m).

's Middags bezochten wij de wijk der Joden. Zij hebben twee synagogen; de ene is het eigendom van de Spaanse, en de andere van de Poolse Joden. Die, welke aan de Spaanse Joden behoort, is de grootste, ofschoon zij niet meer dan veertig voet lengte heeft; zij is zindelijk, maar slecht voorzien van meubilair. De zitplaatsen bestonden uit half verbroken banken. Er hingen metalen lampen. Een gedeelte van de vloer, dat een weinig verheven, en van een traliewerk omgeven was, maakte het spreekgestoelte uit van de voorlezer. De ark onderscheidde zich in geen opzicht. De enige versierselen, die men er aantrof, waren de gewone zilveren sieraden van de rollen der wet; benevens enige verzen, die in het Hebreeuws op de gordijnen en de muren geschreven stonden. Veertien kinderen met zwarte, schitterende ogen zaten op de grond en leerden een Hebreeuwse les van een oudere Jood.

De Poolse synagoge was in nog slechter staat. Er waren echter sierlijke lampen, waaronder een van zilver, door een Jood uit Londen, die ze te Jeruzalem had laten maken, ten geschenke gegeven. Men vertelde ons, dat er ongeveer tachtig Duitse en Poolse Joden in de stad aanwezig waren.

Verder bezochten wij een der vier yishvieth of bibliotheken van de Joden. De boeken waren met stof bedekt; en wij vonden er niet meer dan twee lezers. Wij brachten een bezoek aan de oude, blinde rabbijn, die ons bij onze aankomst een geschenk in wijn had gezonden. Hij ontving ons met grote welwillendheid. En op de voorplaats van zijn huis hadden wij met hem een belangrijk gesprek. Op vierentwintigjarige leeftijd was hij in Palestina gekomen, en was nu vijftig jaar oud. Gelijk van Izak gemeld wordt, waren ook *'zijn ogen donker geworden, dat hij niet zien kon'*. Een twaalfstal Joden en een gelijk getal kinderen, verzamelden zich om ons heen: terwijl verscheidene Jodinnen, die wat verder zaten, in stilte ons gesprek aanhoorden. De heer Nicolayson sprak hen toe met veel vrijmoedigheid. Hij zei hun, waarom hij in dat land was gekomen, en welke wensen de Christenen voor hun heil hadden. Wij verheugden ons, dat wij op die wijze met de Joden in hun land spreken konden. Zij brachten ons sorbet (een Turkse drank) en water. De kleding der Jodinnen is zeer bevallig. Velen dragen kostbare sieraden, zelfs wanneer zij haar huiselijke bezigheden verrichten.

Tegen de avond reden wij te paard naar de eik van Abraham, op ongeveer een mijl afstands ten noordwesten. Die boom is buitengewoon zwaar en van hoge ouderdom. Wellicht staat hij op dezelfde plaats, die ten tijde van Hiëronimus door hem als de eik van Abraham aangewezen werd. Zijn uitgestrekte takken beslaan tweehonderd zesenvijftig voet in omtrek, en eenentachtig voet in diameter. Waar de stam het dunst is, maten wij tweentwintig voet negen duim, en waar de takken zich verspreidden, vijftentwintig voet negen duim. Onder zo'n boom sloeg Abraham zijn tenten op, toen hij *'aan de eikebossen van Mamre, die bij Hebron zijn, kwam wonen'* (Gen. 13 : 18m). Daar was het ook, dat hij zijn hemelse gasten onthaalde (Gen. 18 : 18). De weg, die van deze boom naar de stad gaat, loopt door heerlijke wijngaarden; in het midden van elke wijngaard is een toren, die door de wijngaardenier bewoond wordt. Men vertelde ons dat één tros van die druiven soms zes pond woog; en de heer Mozes Montefiore verzekerde ons, dat hij te Hebron een tros druiven gekocht had, die bijna drie voet lang was. Zo'n tros was het, die de verspieters aan een stok met z'n tweeën droegen. Men schat Hebron op zevenhonderd Joden, en op ongeveer negenduizend inwoners.

De 15de juni vertrokken wij in de vroege morgen van Hebron. Enige uren later stonden wij aan de rand van de vijvers van Salomo; en volgden toen, rechtsaf de oude waterleiding die het water naar Jeruzalem voerde. Beneden ons lag een kleine groenende vallei, waaraan de Arabieren vanwege haar vorm de naam van 'El Tos, de beker', gegeven hebben. Misschien is zij wel een van die eenzame dalen, waar David zo gaarne zijn kudde heenleidde, en waar hij zijn Psalmen dichtte, zoals de 23ste: *'De Heere is mijn Herder; mij zal niets ontbreken. Hij doet mij nederliggen in grazige weiden. Hij voert mij zachtjes aan zeer stille wateren'*. Een liefelijke beek kronkelde in de diepte van het dal. Men vindt er ook een oud dorp, door goed aangelegde tuinen omgeven. Het merkwaardigste voorwerp ten oosten is de berg der Franken, met zijn vlakke kruin en zachte helling. Indien dit Beth-Kerem is, kon men geen geschikter plaats uitkiezen om er een vuurbaak op te richten. Wij gingen tussen heuvels door, bedekt met terrassen, waarop wijngaarden en vijgebomen geplant waren; en kwamen zo te Bethlehem aan. De stad ligt op de top van een aan de zuidzijde steile en rotsachtige berg. De witte krijtbergen leken op marmer; daar ze zeer glad waren oordeelden wij het raadzamer om ze te voet te beklimmen. Toen wij dichtbij de top

waren, zagen wij *'Bethlehems bornput, die onder de poort is'*. Van boven wordt hij gedekt door een galerij, die uit vier kleine bogen bestaat, waaronder het water door twee openingen opgehaald wordt. Verscheidene mensen stonden onder de galerij, waarvan één in de put afgedaald was om hem te reinigen, zodat wij vergeefs van dat water, waarnaar David dorstte, verlangden. Wij vernamen later dat de hoogleraar Robinson meende, dat die openingen boven aan de waterleiding aangebracht zijn, die het water naar Jeruzalem voert; en dat er noch in de stad noch in de omstreken enige bron is van levend water. Wat er van zij, de ligging van die put beantwoordt volkomen aan de beschrijving, die ervan gegeven wordt in het boek der Kronieken (1 Kron. 11 : 17), en aan de richting van hetgeen gehouden wordt voor het hol van Hadullam, dat ten zuidoosten van Bethlehem gelegen zou zijn, boven de berg Tekoah. Wij schepten er behagen in, om hier het Bijbels geschiedverhaal ons levendig voor te stellen. Het leger der Filistijnen was geschaard in het Reuzendal; hun bezetting lag te Bethlehem en David bevond zich in het hol van Hadullam. In de brandende hitte zag hij op naar de berg, die hem van zijn geboortestad scheidde en riep onnadenkend uit: *'wie zal mij water te drinken geven uit Bethlehems bornput, die onder de poort is?'* Toen besloten drie van zijn moedigste bevelhebbers om direct hun verknochtheid aan hun opperhoofd te bewijzen; en zij waagden hun leven onder de pijlen van hun vijanden, om van dat water te putten. *'Die drie braken door het leger der Filistijnen, en putten water uit Bethlehems bornput, die onder de poort is, en zij droegen het en brachten het tot David. Doch David wilde het niet drinken; maar hij goot het uit voor de Heere.* De berg, waarop de stad gebouwd is, is wit van het krijt; zij is met stof bedekt en de weerkaatsing van de zon op de witte stenen is afmattend voor de ogen. De vijge-, olijf- en granaatbomen, benevens de gerstlanden, die het noorderdeel van de berg bedekken, tonen aan dat Bethlehem nog wel de betekenis handhaven kan van de naam: 'het huis des broods'. Maar thans werd de stad door de pest ontvolkt; en wij konden zelfs in de bazar geen brood krijgen, zodat wij het halen moesten in het Latijnse klooster. Dit klooster is een stevig gebouw, en lijkt een vesting. De buitenpoort is buitengewoon laag; en is, zoals beweerd wordt, zo ingericht om te voorkomen, dat de Arabieren te paard het klooster binnendringen om het te plunderen. De kerk, waarvan men algemeen meent dat die door Helena in het jaar 526 gesticht werd, is ruim en fraai, met granietzuilen van Corinthische stijl. Wij verlustigden ons met voor een ogenblik in de koelte van dat eerwaardig gebouw te vertoeven. De monniken drongen er bij ons op aan, dat wij de plek, die door de gedachtenis van des Heeren geboorte geheiligd is, zouden bezoeken. Zij wezen ons een marmeren krib aan, als de plaats, waarin het Goddelijk kind zou gelegen hebben; toch gaven zij toe, dat zij niet de ware krib, maar alleen de plaats, waar deze gestaan heeft, aanduidt. Zij toonden ons de steen, waarop Maria zou gezeten hebben, en een zilveren ster, die de plek moest vereeuwigen waar de Verlosser geboren was. Zij stelt de ster voor, *'die boven de plaats stond, waar het kindeke was'*. De grot wordt door menige fraaie lamp verlicht; en men vindt er verscheidene schilderstukken van voornamelijk meesters. Dit alles echter gaf ons, evenals de kerk van het heilige Graf, smartelijke indrukken. Zo die grot waarlijk de plaats is van Jezus geboorte, dan blijkt het dat men het nederige aanzien van de stal en van de krib heeft willen verbergen. Ofschoon ook de overlevering, dat Christus in die grot zou geboren zijn, tot de hoogste oudheid opklimt, laat het zich toch niet uit de eenvoudige woorden van het Evangelie denken dat die mening gegrond is; want er staat geschreven: *'Zij baarde haar eerstgeboren Zoon, en wond Hem in doeken, en leide Hem neder in de krib, omdat voor henlieden geen plaats was in de herberg'*; en er bestaat geen bewijs, dat de stal van een oosterse herberg een grot zou geweest zijn, die in de rots uitgehouwen was. Men bracht ons

ook nog in een andere grot, die evenzo uit de rots gevormd was, waarvan de monniken beweerden dat de maagd Maria daar haar dagen doorbracht.

Wij beklommen toen het dak van het klooster, en aanschouwden van daar met welgevallen de blauwe hemel, benevens de velden en dalen, die Bethlehem omgeven. Die voorwerpen althans zijn dezelfde gebleven als in de tijd, toen David zijn kudde in die weiden liet grazen; en wij mochten met zekerheid geloven, dat wij het dal voor ons hadden, waar de Engel des Heeren de blijde boodschap verkondigde: *'Vreest niet, want ziet, ik verkondig u grote blijdschap, die al den volke wezen zal'*. Tegen de middag werd ons, op een afstand van ongeveer zes mijlen, de berg Tekoah aangewezen, waaraan de woestijn, die hem omgeeft, haar naam ontleent. Weleer ging de profeet Amos langs de schrale helling van die berg, vergezeld van de andere herders, die er hun kudden weidden; maar wij zagen er noch herders noch kudden. Terwijl wij dit klooster doorgingen, herdachten wij dat daar Hiëronymus geleefd had en gestorven was. Dagelijks mocht hij het toneel, dat wij voor ons hadden, aanschouwen, en daar vervaardigde hij zijn Latijnse vertaling van het Woord Gods.

Wij zetten onze weg voort, en vertoefden enige ogenblikken bij de bron der Wijzen, vanwaar men voor het eerst de heilige stad in het zicht krijgt. Achter ons hadden wij Bethlehem, vóór ons Jeruzalem: aan de ene zijde, de plaats waar God Zijn liefde begonnen is te openbaren; aan de andere, de plaats waar die liefde alles volbracht heeft door de dood van de Emmanuël. Tasso laat langs die weg de kruisvaarders te Jeruzalem aankomen; van daar aanschouwden zij de stad voor het eerst.

Wanneer men uit het zuiden op Jeruzalem ziet, heeft de stad op verre na hetzelfde voorkomen niet van de verwoesting, als wanneer men haar van de westzijde nadert; en toch doet zij zich altijd in het verschiet voor *'als een hutje in de wijngaard'* (Jes. 1 : 8m). Toen wij in de nabijheid kwamen van het dal Hinnom, wekte zijn diepte en tevens de trotse verheffing van Sion onze bewondering. Bij onze aankomst aan het huis van de heer Nicolayson vonden wij de eerste brieven, die wij sedert ons vertrek uit Schotland ontvingen. Dankbare vreugde werd bij ons opgewekt door het bericht dat allen, die ons lief waren, in goede welstand waren, en dat onze gemeenten niet verwaarloosd werden. Men schreef ons, dat, in de kamer der Lords, de zaak van Auchterard ten nadele van de Schotse Kerk uitgewezen was. Allen gevoelden wij, dat het een gewichtige ervaring was, zulke tijdingen te Jeruzalem te ontvangen: zij waren ons een aanwijzing, dat de dag der beproeving vermoedelijk welhaast voor de Schotse Kerk aanbreken zou. Het oordeel Gods zou wel het eerst, dachten wij, in Schotland over het huis Gods komen. Wij herinnerden ons de woorden van de Godsspraak, waarbij verkondigd wordt, dat er in de tijd wanneer Israël zou verlost worden, *'grote verslagenheid zijn zal, zoals er van het begin der wereld af tot op heden toe geen dergelijke geweest is'*. Met de gemeenschappelijke lezing van het tweede hoofdstuk van Lukas' Evangelie besloten wij de zaterdagsavond.

Met aandoening en met heilige ernst zagen wij die dag des Heeren aanbreken, waarop wij voornemens waren gezamenlijk het Heilig Avondmaal te vieren. De plaatsen, die wij in de afgelopen week bezocht hadden, namelijk Golgotha, Gethsemaré, Bethanië en Bethlehem, waren uitnemend geschikt om ons hart tot de Avondmaalviering voor te bereiden. Terwijl wij langs de straten en de bazar, onder een menigte van mensen, naar het huis van de consul, waar wij bijeen zouden komen, onze schreden richtten, gevoelden wij levendiger dan ooit de kracht der waarheid: dat Jezus voor zondaren, als die, welke toen de straten van Jeruzalem opleverden, en daaronder ook voor ons, gestorven was. Voor wezens, die van geen verhevener aanleg waren, en de liefde Gods niet meer verdienden, dan de toenmalige bewoners van de stad, was *'God in het*

vlees geopenbaard'. Wanneer men de liefde van Christus in dat licht beschouwt, is zij dan niet een wonder, dat alle verstand te boven gaat? De toegang tot de weg, die naar de Vader leidt, staat voor de grootste zondaars open; en zo wordt ieder aan zijn hart gewaar, dat hij zich de verlossing kan toeëigenen. Indien Christus iemand onzer op die dag in de straten van Jeruzalem ontmoet had, Hij zou hem gevraagd hebben: *'wilt gij genezen worden?'*

Wij verenigden ons dan in de opperzaal, waar wij op de vorige dag des Heeren de heilige dienst gehouden hadden. Wij waren veertien in getal, daaronder gerekend twee bekeerde Joden en één Christen van Nazareth, die door de Amerikaanse zendelingen tot de kennis van de waarheid gebracht was; dat was *'een tijd der verkoeling van het aangezicht des Heeren'* (Hand. 3 : 19b). Na geëindigde liturgie der Anglikaanse Kerk, predikte de heer Nicolayson, met grote warmte en eenvoudigheid over 1 Joh. 1 : 3b: *'Wij hebben gemeenschap met de Vader en met Zijn Zoon Jezus Christus'*. Doctor Keith stond hem ter zijde om het brood en de wijn uit te reiken; des avonds predikte de heer Bonar over Joh. 14 : 2, 3: *'In het huis Mijns Vaders zijn vele woningen'*; en over de begeerte der Christenen om met Christus te zijn, en de begeerte van Christus om met Zijn verlost te zijn. Wij waren diep getroffen, toen wij God dankten na dit Avondmaal, waardoor wij de dood des Heeren verkondigd hadden, totdat Hij komt, en Zijn schreden zet op de Olijfberg; en met vernieuwde ijver verenigden wij ons nogmaals tot het gebed, waarin één onzer de smeking uitsprak dat Israël zich weer verheugen mocht in zijn plechtige feesten, dat de wegen Sions van hun rouw mochten ontslagen worden, en de Heilige Geest, van dit ogenblik af, op ons en op al de kerken mocht neerkomen, zoals Hij weleer in deze zelfde stad op de Apostelen afgedaald was. Nadat wij met elkander het slot gezongen hadden van de 116de Psalm, scheidden wij. Over de berg Sion terugkerende vertoefden wij aldaar, om de Olijfberg te beschouwen, door de laatste stralen van de ondergaande zon als met goud overtoegen. Na het eerste Avondmaal was de Heere naar de hof Gethsemané gegaan, om er de smartelijkste zielestrijd te lijden; en ook van de Olijfberg verliet Hij Zijn discipelen, om van dáár naar de hemel op te varen.

De 17de juni, zes uur 's morgens, woonden wij in het zendelingshuis de Hebreeuwse godsdienstoefening bij. De heer Nicolayson las op stichtelijke wijze de liturgie in de Hebreeuwse taal voor; en de heer Bergheim, Simeon en wij, lazen de antwoorden. Het was ons verkwikkend de taal van het volk Gods te mogen gebruiken, om God te loven in de naam van Jezus.

In de namiddag gingen wij de burg Davids bezichtigen, de enige vesting die nog in wezen is op de berg Sion. Hij ligt ten zuiden van de poort van Jaffa en verheft zich boven het dal Gihon; het lagere gedeelte van een der torens draagt kennelijk sporen van hoge ouderdom. De stenen zijn uitermate groot; in de hoeken zijn ze uitgehouwen, en ons werd verzekerd dat zij hecht en sterk zijn. Men houdt hem voor de toren van Hippicus, die Josefus voorstelt als een vaste klomp, en die door Titus gespaard werd bij de verwoesting van stad en tempel. Wellicht mag hij tot nog vroegere tijd teruggebracht worden, en althans de plaats aanwijzen van *'de burg Sion, die David van de Jebuzieten nam'* (2 Sam. 5 : 7), of de toren van David zijn, van welke Salomo gezegd heeft in het Hooglied: *'uw hals is als Davids toren, die gebouwd is tot ophanging van wapentuig, waar duizend rondassen aan hangen'* (Hoogl. 4 : 4a). Wij daalden af in het dal Hinnom, en maakten een schets van de berg Sion, welke aan die zijde zeer steil is. Toen wij terugkeerden, plukten wij verscheidene takken van de plant genaamd Spina Christi; de Arabieren noemen ze Nabka; zij groeit bij menigte op de heuvels van Jeruzalem; haar takken zijn zeer buigzaam, waar door men er

gemakkelijk een kroon van vlechten kan; zij is ruim voorzien van scherpe doornen, die ongeveer een duim lang zijn. Hoogstwaarschijnlijk werd van die plant door de Romeinse krijgsknechten een kroon gevlochten, om ze op het hoofd van Christus te vestigen (Matth. 27 : 29).

Tegen de avond gingen wij het gedeelte van de oude tempel zien, waar het aan de Joden toegestaan is hun gebed te doen en de roem van vroegere dagen te bewenen. Het behoort tot de westelijke omtrek van de Haram en is toegankelijk via nauwe en eenzame straten. De Jood, die ons tot geleider was, ontdeed zich van zijn schoeisel, toen hij onder het bereik kwam van die zware stenen, en kuste de muur.

Elke vrijdagavond, wanneer de Joodse sabbat een aanvang neemt, treft men dáár verscheidene Joden biddende aan: immers zij geloven, dat God met bijzondere goedgunstigheid de gebeden aanhoort, die tot Hem opgezonden worden door de scheuren van dit gebouw, waarvan de Heere gezegd heeft: *'Mijn ogen en mijn hart zullen dáár zijn te allen dage'* (1 Kon. 9 : 3b). Dat gebruik heeft sedert eeuwen stand gehouden; en zo worden de profetische woorden van Jeremia verwezenlijkt: *'Gaat het ulieden niet aan, gij allen, die over de weg gaat? Schouwt het aan en ziet, of er een smart zij gelijk mijn smart, die mij aangedaan is, waarmede de Heere mij bedroefd heeft ten dage der hittigheid Zijn toorns'* (Klaagl. 1 : 12). Wij telden tien rijen van zulke zware stenen, op elkander bevestigd. Een dier stenen was vijftien voet lang op een breedte van drie voet; een andere was acht voet in het vierkant; nog andere, zuidwaarts gelegen, waren vierentwintig voet lang; zij zijn op ongemene wijze uitgehouwen, evenals de reusachtige stenen van de moskee van Hebron, en van een zeer witte krijtachtige substantie, die op marmer lijkt. Van verscheidene kan men zeggen dat zij als het ware glad geworden zijn door de tranen en het kussen van de kinderen Israëls. Boven die grote stenen zijn, tot voortzetting van de muur, kleinere en meer onregelmatige aangebracht; dit gedeelte is kennelijk van latere tijd, en stemt in geen opzicht met de grondslag overeen. Later bezocht de heer Mac Cheyne met de heer George Dalton deze plaats andermaal; zij gingen de woningen langs, waar de melaatsen zich allen onderling ophouden, en die ten oosten van de poort van Sion, binnen het rechtsgebied van de stad gelegen zijn. Een klein eind verder waren opgestapelde bouwvallen, die als met een krans van cactus, welke op de berg Sion in menigte voorhanden is, bedekt waren, en die tot boven de muur van de stad heenreikten. Van hier aanschouwd, ligt de Olijfberg daar prachtig. De koepel van de moskee El Aksa leek ons in tamelijk slechte staat te verkeren, en die van de moskee Omar is geheel niet fraai. Nadat wij in de richting van het dal van de Tyropoeon, en langs de zogenaamde mestpoort, die thans gesloten is, voortgegaan waren, wees de heer Dalton de heer Mac Cheyne, in de muur van de Haram, de sporen aan van een oude boog, die Professor Robinson voor een overblijfsel houdt van de brug, die de tempel met de berg Sion verenigde; Jozefus spreekt er meermalen van, en hij is om zijn hoge oudheid zeer merkwaardig. De stenen van de tempelmuur, die tot grondslag dienden van die aloude brug, zijn reusachtig groot. Die belangrijke ontdekking zou tot bewijs strekken kunnen dat de grote stenen, die merendeels de grondslag uitmaken van de tegenwoordige omtrek van de Haram, werkelijk dáár door de Joden gelegd, en de overblijfsels zijn van de buitenmuur van Salomo's tempel. Die bewering weerspreekt geenszins de voorzegging des Heeren: *'Niet een steen zal op de andere steen gelaten worden, die niet afgebroken zal worden'* (Matth. 24 : 2), want dat schrikwekkend woord was van toepassing op de tempel zelf, die met fraaie stenen en aanzienlijke geschenken verrijkt was, en het is ook letterlijk vervuld geworden: de moskee van Omar toch is in haar geheel door de Mohammedanen gebouwd op de rots van Moria, en waarschijnlijk op dezelfde plaats, waar weleer de tempel stond.

De plaats, waar de Joden hun voormalige luister bewenen gaan, is een klein eind noordwaarts van die oude brug gelegen. De heer Mac Cheyne vond er een jonge Jood op de grond liggen. De grauwwkeurige tulband, zoals die door de Joden van dat land gedragen wordt, verhoogde de sombere tint van zijn bleek en peinzend gelaat; zijn gebedenboek lag voor hem opengeslagen, en hij scheen in diepe overdenking verzonken. De heer Dalton vroeg hem wat hij las. Daarop liet hij zijn boek ons zien: het was de 22ste Psalm. Hierdoor getroffen, las de heer Mac Cheyne uit die Psalm overluid tot aan het 17de vers: *'zij hebben mijn handen en mijn voeten doorgraven'*, en vroeg hem: 'van wie zegt dit de Profeet?' De Jood antwoordde: 'van David en al zijn smarten!' 'Maar men heeft Davids handen en voeten nimmer doorgraven!' De Jood erkende dit. En toen werd hem uitgelegd, dat David met profetisch gezag bekleed was, en die dingen geschreven had van de Emmanuël, Die tot verzoening der zonden van velen gestorven was. Hierop bewoog hij zijn lippen op de wijze waarop de Oosterlingen gewoon zijn te doen, als zij te kennen geven willen, dat zij geen acht slaan op hetgeen men hun zegt. 'Kent gij het middel om de vergeving te verwerven, waarvan David gewaagt in de 32ste Psalm?' De Jood schudde het hoofd ontkennend; want juist dit vooral ontbreekt de Joden: *'zij kennen de weg des vredes niet'*.

Op die zelfde avond bezochten wij al de synagogen van Jeruzalem, op 't uur van het avondgebed. Er zijn er zes; alle klein, en slecht gestoffeerd, en vier ervan staan onder hetzelfde dak. Tamelijk fraaie lampen maken haar enig sieraad uit. Het voorlezersgestoelte is slechts een verhevenheid van de vloer, omringd door een houten traliewerk. De ark is er niet, zoals in de Europese synagogen, met kostbaar borduurwerk verrijkt. Daar het geen plechtige feestdag was, troffen wij in iedere synagoge de Joodse kinderen aan, die in het lezen onderwezen werden; en in een der grootste synagogen was een groep wezen, aan wie men gratis onderwijs gaf. Wij gingen daarop een bezoek brengen aan een rabbijn, wiens huis, evenals dat van Justus, 'aan de synagoge paalde' (Hand. 18 : 7b). Wij genoten met hem de vrije lucht op het dak. Het was in een traliewerk of borstwering ingesloten, zoals het in de wet is voorgeschreven: *'Gij zult op uw dak een leuning maken'* (Deut. 22 : 8m). Er zijn in de stad zesendertig yisvioth voor de studie van de wet. In een der vertrekken, die aan de synagoge grenzen, deden sommige grijsaards hun avondgebed; maar wij meenden op te merken, dat men over het algemeen nalatig is in het samenkomen voor dat gebed. Toen onze geleider, een Jood, de synagoge binnentrad, verliet hij ons ogenblikkelijk, en plaatste zich voor de ark, om er, ofschoon niet zonder enige vertoning, met de diepste aandacht te bidden. De Joden van Jeruzalem maakten op ons, door hun ellendig voorkomen, een treurige indruk, uit hun haveloze kleding, hun bleke gelaatstrekken, hun beschroomdheid, uit alles spreekt de grootste ellende. Zij zijn onmiskenbaar veel armer dan de Joden van Hebron. *'De kroon van hun hoofd is afgevallen; o wee hunner, dat zij zo gezondigd hebben!'* (Klaagl. 5 : 16).

Die avond hadden wij een belangrijk gesprek over de letterkundige bekwaamheid, die wel gevergd mag worden van de zendelingen, welke bestemd zijn om in Palestina te arbeiden. Het Hebreeuws is de meest noodzakelijke taal, die vooral naar het Spaans dialect wordt gesproken. Een zending mag wel in zijn vaderland zich toelagen op de beginselen van het Arabisch, en het is wenselijk dat hij zo veel mogelijk die taal leert kennen; maar de ware uitspraak kan hij alleen op de plaats zelf leren. Toch is het Arabisch niet zo volstrekt nodig als het Hebreeuws. De Spaanse taal is nuttig; zo ook de Duitse; en om zich in het algemeen voor de Europeanen verstaanbaar te maken, moet men geen vreemdeling zijn in de Italiaanse. De Sephardim spreken het Spaans zoals het door de Joden gewijzigd is, en de Ashkenazim, of Europese Joden, het pools naar Joodse wijze. Allen kennen een weinig Italiaans. Al de Joden, die Palestina

bewonen, spreken ook het Hebreeuws; maar zij hechten dikwijls aan de woorden een betekenis, die er de ware of taalkundige zin niet van uitmaakt; waarom men volstrekt de oorspronkelijke taal goed kennen moet, om verzekerd te zijn, dat men geen andere betekenis aan de woorden hecht dan die zij er aan geven. De zending behoort ook van de profetiën grondige kennis te hebben; daarmee zal hij in staat zijn om met de Joden van gedachten te wisselen, en het zal zijn hoop aanvuren en hem doen volharden. Het is voor hem ook meer nodig dat hij de geschiktheid heeft om te kunnen redetwisten, dan dat hij de gave der prediking bezit; men mag nochtans de hoop koesteren, dat van beide een vermeerderd gebruik gemaakt wordt. De zending moet in de Hebreeuwse letterkunde genoeg ervaren zijn om de Talmud te kunnen verstaan, die hij geroepen is te bestrijden. Zo mag hij ook geen vreemdeling zijn in de Cabbala, om de bron te kennen van de Joodse denkbeelden; en de indruk te kunnen berekenen, die de bewijzen, welke uit de Schrift ontleend zijn, vermoedelijk op de overtuiging der Joden zullen uitoefenen. De Zohar is een der belangrijkste gedeelten van de Cabbala. De kennis van het Chaldeeus en het lyrisch mag ook niet voor overbodig gehouden worden. Dat er Joden en heidenen in de zending werkzaam zijn, kan als een gunstige omstandigheid beschouwd worden. Een bekeerde Jood, die zich in de vereiste wetenschappelijke kennis geoefend heeft, en die tot de zendelingsdienst ingewijd is, zou wel de voordelen van beider geschiktheid voor het zendelingswerk in zich verenigen; maar het zou toch wenselijk zijn, dat hij tot medewerker iemand had, die niet onder het Jodendom geboren was. De zending, die zich de toebreding van de Joden ten doel stelt, moet vooral met geloof en de geest der volharding vervuld wezen. Wanneer de dringende noodzakelijkheid het niet vereist, behoort hij nimmer de plaats, waar hij werkt, te verlaten. Hij moge bezoeken afleggen in de omliggende streken; maar zijn invloed moet van dezelfde plaats, als van het middelpunt, uitgaan. Het is van het uiterste belang, dat de zendingen de nieuwbekeerden bij zich houden, en met hen een gemeente trachten te vormen en wel om de twee volgende redenen: men is nog weinig gevorderd, als men iemand tot overtuiging, of zelfs tot bekering brengt, zo men hem niet tevens de weg, door het Evangelie voorgeschreven, leert bewandelen; en ten andere oefenen de oprecht bekeerden, die tot enige zending behoren, grote invloed uit op de overige Joden. Men mag ook wel als vaste regel aannemen om, zoveel mogelijk, geen hulp te verlenen aan nieuwbekeerden, dan tegen ruiling van zulke arbeid, die door de beoefening der letterkunde of van de landbouw verkregen wordt.

De volgende morgen gingen enigen onzer op weg, om Bethanië en de merkwaardigste, ten oosten van de stad gelegen plaatsen, vaarwel te zeggen. Wij vertoefden enige tijd bij Gethsemané, hetwelk wij steeds met vernieuwde belangstelling weerzagen, en waarvan wij een vertroostende en heilige herinnering behouden hebben, die de tijd nimmer zal uitwissen. Wij gingen verder dóór ten noorden van de kerk der Hemelvaart, en bereikten de top van de Olijfberg, vanwaar wij nog eens de ogen richtten op de Dode Zee, wier stille wateren een donkerblauwe tint hebben, alsmede op de bergen van Moab. Wij verstonden toen de taal van de Profeet Ezechiël tot Jeruzalem: *'Uw grote zuster is Samaria, zij en hare dochteren, dewelke woont aan uw linkerhand; maar uw zuster, die kleiner is dan gij, die tegen uw rechterhand woont, is Sodom en hare dochteren'* (Ez. 16 : 46). Wanneer men de ogen afwendt van dat geheimzinnig meer, onder welks zware golfslag Sodom en Gomorra bedolven liggen, en zich keert naar de plaats waar Jezus, *'de stad ziende, over haar weende'*, dan gevoelt men dat ook de aanschouwing van het oordeel Gods over Sodom, het onuitsprekelijke mededogen van de Verlosser zoveel te meer kan

opgewekt, en hem de tedere ontboezeming van de Profeet in de mond gelegd hebben; *'Hoe zou ik u overgeven, o Efraïm? u overleveren, o Israël? Hoe zou ik u maken als Adama? u stellen als Zeboïm? Mijn hart is in mij omgekeerd, al Mijn berouw is tezamen ontstoken'* (Hos. 11 : 8). Vandaar vestigden wij ook nog voor de laatste maal onze ogen op de loop van de Jordaan, die slechts door een groene strook wordt aangeduid. Aan de andere zijde ligt het dal Sittim, in de vlakten van Moab. Het is een onbewoonde streek met overvloedige weiden; men beweert dat zij vijftien mijlen lang en tien mijlen breed is, en een uitgestrekte ruimte oplevert, waarop de tenten van duizenden Israëlieten gemakkelijk opgeslagen konden worden. Niet verre van daar voer Elia ten hemel in een vurige wagen, en viel zijn mantel af in de nabijheid van zijn opvolger. Die zelfde hemelen werden andermaal geopend, toen de Heilige Geest onder de gedaante van een duif nederdaalde, en op het hoofd kwam van de Zaligmaker, toen Hij door Johannes in de Jordaan gedoopt werd.

Op een hoogte ten zuiden van Bethanië, en op de afstand van ongeveer een halve mijl, werden wij een dorp gewaar, gehuld in bouwvallen en Abudis genaamd. Zijn het niet wellicht de bouwvallen van Bethfagé, de plaats waarheen de discipelen een veulen zoeken gingen, om het tot Jezus te brengen? Geen andere sporen van Bethfagé zijn ooit ontdekt geworden; en door geen enkele reiziger is aan het dorp Abudis enige oude naam toegeschreven, die men voor de oorspronkelijke zou kunnen houden. De enige bedenking, die men daartegen zou kunnen inbrengen is dat Abudis, in plaats van op de weg van Jericho gelegen te zijn, een halve mijl meer zuidwaarts gevonden wordt. Maar wanneer men de woorden van de Evangelist wel verstaat, volgt daar niet uit dat Bethfagé op de weg van Jericho zou geweest, of dat Jezus in het dorp zou gekomen zijn; Jezus kwam van Jericho terug, vermoedelijk langs de grote weg, die thans nog bestaat: *'En toen zij Jeruzalem genaakten, te Bethfagé en Bethanië, aan de Olijfberg, zond Jezus twee van Zijn discipelen uit, en zeide tot hen: 'gaat heen in het vlek, dat tegen u over is'* (Mark. 11 : 1, 2a). Het is toch de natuurlijkste zin, die men hieraan geven kan, dat, toen zij bij die twee vlekken kwamen, die aan de Olijfberg lagen (en wellicht werd Bethfagé het eerste genoemd, omdat het dichterbij gelegen was), Jezus twee Zijner discipelen naar het vlek zond, dat op de hoogte tegenover hen was. Als Hij toch het vlek had moeten doorgaan, zou Hij geen boden hoeven uit te zenden om het veulen te zoeken.

Wij daalden af in het vlek van Maria en Martha, haar zuster, dat achter terrassen, rotsen en vijgebomen schuilt. Lang bleven wij daar vertoeven, en waren nu eens door enige landlieden omringd, en lazen dan weer gezamenlijk het elfde hoofdstuk van Johannes' Evangelie. In die plaats, waar weleer de welriekende zalf van Maria op de voeten van de Zaligmaker uitgegoten werd, is thans de naam van Christus door de werken Zijner macht en liefde geheiligd, en de herinnering daaraan verheugt ook nu nog het hart van Zijn ware aanbidders. Node verlieten wij Bethanië, en richtten onze schreden naar Jeruzalem langs het brede en rotsige pad, dat waarschijnlijk de oude weg van Jericho is. Op die weg ging Jezus, toen Hij gezeten was op het veulen ener ezelin. Daar werden op de weg klederen en takken van de bomen gespreid, terwijl men riep: Hosanna! Op kleine afstand van Bethanië werden wij in de verte een gedeelte van Jeruzalem gewaar; dan weer verdwijnt het voor het oog, als men in de holle weg afdaald; maar nu weer leidt het pad opwaarts langs de helling van de Olijfberg, en plotseling ziet men daar vóór zich de gehele stad. Op die plek lazen wij het 11de hoofdstuk van Markus. Jezus betrad die weg, toen Hij tot de vijgeboom zeide: *'Niemand ete enige vrucht meer van u in der eeuwigheid; en des morgens vroeg voorbijgaande, zagen de discipelen dat de vijgeboom verdord was, van de wortelen af; en Jezus sprak: 'Zo wie tot deze berg zal zeggen: word opgeheven en in de zee*

geworpen, het zal hem geworden, zo wat hij zegt'. Wij zagen verscheidene vijgebomen langs de weg en plukten er enige bladeren af, tot een aandenken aan die plaats.

Hier verlieten wij de weg, en langs de steile helling van de berg der Ergernis afdalende, probeerden wij om, door het als van de hoogte neerhangende dorp Siloa, het dal van Josafat te bereiken. Het mocht ons, niet zonder inspanning, gelukken, aangezien de huizen, waarvan velen voormalige in de rots uitgehouwen graven zijn, op hoogst zonderlinge wijze op elkander gesteld zijn.

Wij richtten onze weg naar het badwater van Siloa, en ondervonden daarbij de verkwikkende invloed van de schaduw der rots. Het 9de hoofdstuk van Johannes' Evangelie, benevens het 37ste vers van het 7de hoofdstuk, werd door ons gelezen. Toen wij de hoogte weer op klommen, bezochten wij nog voor het laatst de fontein van Siloa. Daarna kwamen wij in de stad terug door de poort van Sion. Terwijl wij door de Jodenwijk gingen, zagen wij met droefheid de ellende van Israël aan, in de stad, weleer door David bewoond. De Joden zijn inderdaad de meest ongelukkigigen onder de bewoners van Jeruzalem; en indien wij de grond hadden kunnen doorzien van hun kostelijke zielen, dan zou waarschijnlijk hun tijdelijk ongeluk ons slechts als een flauw beeld toegeschenen zijn van de geestelijke dood die hen beheerst. *'Ach! zondig volk, volk van zware ongerechtigheid, het ganse hoofd is krank, en het ganse hart is mat'* (Jes. 1 : 4, 5b). Mochten wij nimmer de gewaarwordingen afleggen van diep medelijden met Israël, die gedurende de weinige dagen, die wij te Jeruzalem doorbrachten, in ons opgewekt werden; en rusteloos voortgaan om een en dezelfde gloed te ontsteken in de harten van al de gelovigen onder de nakomelingschap van onze vaders!

4. GIBEON, SICHEM, SAMARIA, DE BERG KARMEL

Toen wij ons voor vertrek gereed hadden gemaakt, beklommen wij, de 18de juni, in de namiddag, onze paarden; en trokken langzaam door de straten van Jeruzalem, die wij met leedwezen verlieten. Ook kostte het ons moeite de vrienden vaarwel te zeggen, die ons in dat vreemde land met zoveel toegenegenheid ontvangen hadden. Ofschoon dat genot ons maar voor weinige dagen was te beurt gevallen, hadden wij toch in de gemeenschap der heiligen een onuitsprekelijk genoeg gesmaakt. De heer Nicolayson, wiens broederlijke liefde ons nimmer uit het geheugen zal gaan, vergezelde ons gedurende enige mijlen, en nam toen afscheid van ons.

Een Rooms-Katholiek Christen, Josef genaamd, had ons vergunning gevraagd om met ons mee te reizen. Hij woonde te Bethlehem, en menigmaal was hij ons te Jeruzalem komen bezoeken, waar hij handel dreef in paarlemoeren rozekransen, inktkokers en andere voorwerpen, die in Bethlehem vervaardigd worden. Op zijn arm waren, naar een gebruik dat reeds zeer oud schijnt te wezen, met gele verf afgezette voorstellingen van de maagd Maria en het heilige graf. Wij namen onze richting naar het noordwesten, en gingen de graven der Richteren voorbij, maar konden ze nochtans slechts ternauwernood zien. Zij zijn, even als de graven der Koningen, in de rots uitgehouwen. Zij worden algemeen gehouden voor de begraafplaats der leden van het Sanhedrin; waaromtrent echter niets met zekerheid kan gezegd worden. Wij daalden, langs een zeer rotsachtig pad, af tot binnen in de diepe vallei, die door sommige reizigers de vallei Ela genoemd wordt.

Een paar uren na ons vertrek van Jeruzalem, kwamen wij te Naby-Samuël aan, dat op de top gelegen is van een zeer hoge berg, met terrassen bedekt. Men ziet daar enige huizen staan, die een vervallen voorkomen hebben, alsmede een oude kerk, die tot

puinhopen vervallen is, en die naar men meent gebouwd werd door de beroemde Saint George, maar die thans in een moskee veranderd is, wier torenspits van verre gezien wordt. Die plaats wordt sedert veel eeuwen voor het oude Rama gehouden, waar de Profeet Samuël geboren werd, waar hij leefde en wegens het land en de afvallige koning leed droeg, en waar hij begraven werd (1 Sam. 1 : 1a; 8 : 4b; 25 : 1m). Het enige dat daaromtrent kan doen twijfelen, is het verhaal van het bezoek, dat Saul aan Samuël bracht. Samuël namelijk had de toekomstige koning van Israël, in zijn woning te Rama, ontvangen; toen nu Saul van hem wegging, gaf Samuël hem aanwijzing van de berg, die hij nemen moest, leidende *'bij het graf van Rachel, aan de landpale van Benjamin, te Zelzah'* (1 Sam. 10 : 2m). Maar omdat het graf van Rachel en Zelzah vele uren gaans ten zuiden van Naby-Samuël gelegen waren, moest Saul, in die richting voortgaande, zich van Guibha verwijderen, dat ten noordoosten gelegen is. Toch kan men die plaats op voldoende wijze verklaren. Sauls vader woonde niet te Guibha, maar te Zelzah; wij lezen immers dat dáár het graf was van zijn familie. Maar Saul had een oom, die te Guibha woonde; en dáár hield ook hij zijn verblijf, zowel vóór als na zijn verheffing, en daarom werd het genoemd het Guibha van Saul. Toen Sauls vader zijn ezalinnen verloren had, liet hij zijn zoon ontbieden om hem in het opsporen behulpzaam te zijn. Saul echter had er tevergeefs naar gezocht; en als hij nu naar Zelzah ging om het zijn vader te boodschappen, liet hij zich door zijn jongen overhalen om te Rama te vertoeven, ten einde de Profeet te raadplegen. Samuël verlatende, begaf hij zich naar Zelzah bij zijn vader, en kwam toen bij het graf van Rachel: daar waren twee mannen, die hem zeiden dat de ezalinnen weergevonden waren; verder ontmoette hij in de vlakte van Thabor (een plaats, die thans onbekend is) drie mannen, en daarna, toen hij zijn vader gezien had, keerde hij bij hem weder te Guibha, hetwelk 'de heuvel Gods' genoemd wordt, omdat daar een profetenschool gevestigd was. Overigens komt de ligging van Naby-Samuël volmaakt overeen met de voorstelling, die men zich van Rama vormt. Men vindt er de bouwvallen van op een aanmerkelijke hoogte, vanwaar men een heerlijk uitzicht heeft. De naam Rama betekent een hoogte, en zijn andere naam, Rarnathaim-Zofim, 'de hoogten der schildwachten'. De gissing van enige reizigers, die in Naby-Samuël het oude Mitspa meenden terug te vinden, kan, naar ons oordeel, op geen houdbare grond voor waarheid aangenomen worden.

Wij beklommen het dak van de verlaten moskee, vanwaar men twaalf steden of dorpen ziet liggen. Ten zuiden zagen wij duidelijk Jeruzalem, door de Olijfberg beschut, en in een verder verschiep, op ongeveer twaalf mijlen zuidwaarts, Bethlehem en de berg der Franken. Wij stonden toen op de juiste plaats om de Godsspraak van Jeremia, die van de kindermoord te Bethlehem gewaagt, te verstaan: *'Een stem is in Rama gehoord, geklag, geweest en veel gekerm; Rachel beweende haar kinderen, en wilde niet vertroost wezen, omdat zij niet zijn'* (Matth. 2 : 18). Het graf van Rachel heeft tot het denkbeeld aanleiding gegeven, om de moeder van Jozef en Benjamin voor te stellen, zich oprichtende om de vermoorde kinderen te bewenen. Het gekerm gaat uit van het graf van Rachel, en de weeklacht wordt vernomen van Bethlehem af tot de berg, waarop Rama staat. In onze nabijheid en in dezelfde richting lag een dorp, Bet-Iksa genaamd, wellicht het oude Sechu, waar een grote waterput was (1 Sam. 19 : 22m), en ten zuidoosten Keforieh, dat ongetwijfeld op de puinhopen van Kefira gebouwd is; want de andere steden der Gibeonieten, Beëroth, Gibeon, Kirjath-Jearim, lagen allen in dat gewest (Joz. 9 : 17b). Emmaüs geleek zeker op die afgelegen dorpen, en lag waarschijnlijk in dezelfde richting. Wij brachten ons de twee discipelen voor de geest, gaande langs het rotsachtige pad, dat midden door wijngaarden naar Naby-Samuël leidt, en Jezus Zelf, hen naderende, met hen sprekende, en hun de

Schrift uitleggende, zodat de tijd ongemerkt voor hen vervloog, en de moeilijkheden van de weg niet door hen opgemerkt werden; want *'hun hart was brandende in hen'* (Luk. 24 : 32m). Ten oosten strekte zich een heerlijke bergachtige streek uit, begrensd door de hoge bergketen van Moab. Op een hoogte, niet ver van ons verwijderd, lag Bet-Hanina; op een andere heuvel, ten noordoosten, Ram, en meer naar het noorden heen Kelundieh. In dezelfde richting, maar buiten het bereik van ons gezicht, bestonden ook nog Guibha van Saul en Mikmas. Vlak in het noorden zagen wij Ram-Allah, waarvan de ligging ons hoogst opmerkelijk voorkwam; zo ook, een weinig ten westen, Beth-hoor, hetwelk men voor het oude Boven-Beth-Horon houdt, en op de berg, die zich boven die plaats verheft, Bet-Unia. Ten westen, aan de andere zijde der bergen van Efraïm, zagen wij de uitgestrekte vlakke van Saron, grenzende aan de Middellandse Zee, waarover toen de ondergaande zon een stroom van gouden stralen uitstortte.

Aan onze voeten lag, noordwaarts en op ongeveer een mijl afstands, El-Geeb, het oude Gibeon, vanwaar de arglistige Gibeonieten, welke Jozua en de vergadering Israëls misleidden, uitgetrokken waren (Joz. 9). Het wordt beschreven als *'een grote stad, als een der koninklijke steden, groter dan Ai, en waar alle mannen sterk waren'* (Joz. 10 : 2b). Het ligt op de top van een heuvel, wiens ronde gedaante opmerkelijk is, en die zo geheel met terrassen, niet door kunst maar door de natuur gevormd, bedekt is, dat men menen zou van boven tot beneden toe een reeks van trappen te zien. De huizen staan op de top aan de westzijde; het overige van de grond is met fraaie olijfbomen beplant. De terrassen zijn voor een groot gedeelte met wijngaarden en vruchtbomen bezet. Aan de andere zijde van Gibeon ligt een schoon dal of diepe vlakke, ter lengte van twee of drie mijlen. De lagere heuvels, die Gibeon ten westen begrenzen, zijn er ongeveer een mijl van verwijderd. Zij vormen tussen haar en de stad twee openingen, die deze laatste in verbinding stellen met de vlakke van Saron; één van die openingen is de helling van Beth-Horon. Op onze vraag aan onze muilezeldrijvers naar de naam van dit dal, gaven zij ons tot antwoord: Ajaloun. Die vraag herhaalden wij verscheidene malen, om alle vergissing met zekerheid te voorkomen, waarop zij bleven antwoorden: Ajaloun. Het blijkt niet, dat die naam tot op heden toe bewaard gebleven en aan dit dal gegeven is; en daarom geloven wij dat onze drijvers die van den een of andere reiziger vernomen hebben. Wat er van zij, de gebeurtenis van het wonder van Jozua stond ons daar voor de geest; en de heerlijkste natuurtinten schenen haar met een bevallig kleed te omhangen. De zon neigde ten westen; haast zou zij in de Middellandse zee ondergaan, terwijl haar laatste stralen als vlakke lijnen de heuvel van Gibeon bereikten. Gelijktijd kwam de maan op, en al ras schoot zij haar zilveren stralen op dit vreedzame dal. Zo stonden waarschijnlijk zon en maan aan de hemeltrans op de merkwaardige dag, waarop Jozua bad, *'zeggende voor het aangezicht der kinderen Israëls: zon, sta stil te Gibeon, en gij maan, in het dal van Ajalon'* (Joz. 10 : 12b). Er wordt duidelijk vermeld dat de slag, die Jozua tegen de vijf koningen der Amorieten leverde, te Gibeon plaats vond. Hij werd vermoedelijk gedurende het grootste gedeelte van de dag voortgezet; het leger der Amorieten begon, tegen de avond te wijken, en werd door Israël vervolgd naar de zijde San de helling van Beth-Horon; en, in die steile bergengte, wierp de Heere grote stenen op hen van de hemel, dat zij stierven. Maar voor dat zij buiten het gezicht van Gibeon waren, had Jozua het merkwaardige gebed uitgesproken, dat wij zoeven vermeldden, en het mag als een bijzonderheid opgemerkt worden, dat Jesaja het toneel der wonderen van die dag 'het dal van Gibeon' noemt.

De avondschemering, die toen de toren en het dal met een gouden gloed bedekte, verspreidde over al de voorwerpen een betoverend licht, en zo beschouwden wij met

grote belangstelling die plaats, waar 'de Heere de stem eens mans verhoorde'. Ook was het te Gibeon dat Abner en Joab elkander bij de vijver ontmoetten, en dat vierentwintig jongelingen de strijd begonnen, die op zo schrikkelijke wijze eindigde (2 Sam. 2 : 12). Later werd ons verhaald, dat de vijver ten noorden van de heuvel nog in wezen is. Het was ook dáár, *'bij de grote steen die te Gibeon is, dat Joab Amasa doodde, en krijgsbloed vergoot in vrede, en krijgsbloed deed aan zijn gordel, die aan zijn lendenen was, en aan zijn schoenen, die aan zijn voeten waren'* (1 Kon. 2 : 5b). Op diezelfde plaats vond Johanan, de zoon van Kareah, Ismaël *'aan het grote water, dat bij Gibeon is'* (Jer. 41 : 12b). *'Te Gibeon verscheen de Heere aan Salomo in een droom des nachts, en God zeide: beger wat Ik u geven zal'* (1 Kon. 3 : 5). Zo mag dan Gibeon als een plaats des gebeds aangemerkt worden, en nog liever, als een plaats waar God, vóór de komst van de Verlosser, aan de wereld getoond heeft, dat Hij Zijn kinderen met vaderlijke liefde beweldadigt. Maar al de wonderen, waarvan die plaats getuige was, werden later geheel overschaduwed door het grote en onuitsprekelijke wonder van Gods genade, in de overgave van Zijn geliefde Zoon.

Wij daalden in de vlakte af, maar kwamen niet te Gibeon, omdat de zon onderging. Terwijl wij de wijngaarden doorgingen, die langs de heuvel van Geeb aangelegd zijn, schoten er twee vossen uit, die, dwars over de weg snelden en zich in de korenvelden verborgen. Die dieren azen op de vrucht van de wijngaard, en houden zich daartoe in dicht loof schuil. Zo wordt in het Hooglied van Salomo gezegd: *'vangt gijlieden ons de vossen, de kleine vossen, die de wijngaarden verderven: want onze wijngaarden hebben jonge druifjes'* (Hoogl. 2 : 15). Die vossen herinnerden ons aan Simson, die ze in een veld van koren en wijngaarden liet lopen, zoals wij thans zagen (Richt. 15 : 5). Wij zetten onze tocht noordwaarts voort, en kwamen in de nabijheid van twee andere dorpen, die op heuvels, met terrassen bedekt, gelegen waren: een van die dorpen heette Rafat. Ofschoon ook de duisternis op de voorwerpen, die ons omringden, neerdaalde, konden wij toch wel opmerken, dat aan Benjamin een begerlijk erfdeel was te beurt gevallen. Twee uren na ons vertrek van Rama, kwamen wij te Beer aan, het oude Beërôth. De avond was ongemeen schoon; de grond was bedekt met glimwormen, en een grote menigte glinsterende vliegen fladderden om ons heen. Onze tent werd voor een springende fontein opgeslagen: daar boven stond een vervallen Turkse kapel. Wij herinnerden ons, dat in diezelfde plaats Jotham gevloeden was, toen hij uit Sichem vluchtte, vanwege zijn broeder Abimelech (Richt. 9 : 21). Volgens de overlevering ontdekten Jozef en Maria te Beer, dat het kind Jezus niet in het gezelschap was van hun reisgenoten, en toen keerden zij weder naar Jeruzalem, om Hem te zoeken (Luk. 2 : 44, 45). Waarschijnlijk woonde ook dáár onder de palmboom Debora, de Profetes, tussen Rama en Eethel, op het gebergte van Efraïm (Richt. 4 : 5a).

Men kan de overblijfsels zien van de stad Beërôth op een hoogte, ten noordoosten van de fontein, waaraan zij haar naam ontleent. Wij begrepen niet hoe sommige reizigers kunnen menen, dat dáár Michmas zou gestaan hebben; immers ziet men in de nabijheid geen sporen van een holle weg, en er worden ook geen scherpe steenklippen aangetroffen, zoals weleer die van Bozez en Sene (1 Sam. 14 : 4b); bovendien staat men hier niet ten oosten maar ten zuidwesten van Bethel. Later vernamen wij dat Michmas, ten zuidoosten van Bethel, door de hoogleraar Robinson en de heer Nicolayson bezocht was. Aan een holle onder de bouwvallen lopende weg, en aan twee steile rotsen, weet men thans nog de ligging van de stad, die in het Arabisch Mukhmas genoemd wordt. Beërôth was een van de steden der Gibeonieten, en werd in later tijd bij de stam van Benjamin gevoegd (Joz. 9 : 17b en 18 : 25b). De moorde-naars van Isboseth waren van die stad afkomstig.

De volgende dag vertrokken wij vroeg in de morgen, en kwamen, over de weg in de noordoostelijke richting, door heerlijke weilanden. Links van ons af zagen wij een hol, dat ons zeer diep voorkwam, en ons deed denken aan dat, waarheen de vijf koningen der Amorieten uit de slag van Gibeon gevlucht waren, om zich in de spelonk bij Mekkedda te verbergen (Joz. 10 : 16).

Spoedig bereikten wij de omstreken van Bethaven of Bethel. De Arabieren noemen de bouwvallen van de stad, en de heuvels die haar omringen, Beteen. Die naam zal wel van Bethaven afgeleid moeten worden. Het schijnt dat die streek, ten tijde van Jozua, de woestijn van Bet-aven genoemd werd (Joz. 18 : 12b). en wellicht heette de heuvel, waarop de stad gebouwd was, ook Beth-aven. De mannen, die de stad gesticht hadden, noemden haar Luz; maar Jakob noemde haar, uit dankbaarheid voor het visioen dat God hem daar in zijn slaap had gegeven, Bethel, 'het huis Gods'. Later werd zij de zetel van afgodische eredienst, en toen herstelde de Profeet Israëls, daarover verontwaardigd, de oude naam 'Bethaven' of 'huis der ijdelheid', en zelfs noemde hij haar soms alleen 'Aven', (Hos. 10 : 5a, 8a).

Wij sloegen rechtsaf, en gingen op de bouwvallen aan, die de top van een tamelijk hoge heuvel bedekken. Men vindt daar enige hopen oude stenen en de grondslagen van een muur en een afgebroken put; aanwijzingen dus, dat er vroeger woningen gestaan hebben. De gehele top van de heuvel is met dit puin overdekt en er is overvloedige ruimte voor een grote stad. Met bijzondere belangstelling bezagen wij een heuvel die nog veel hoger, en aan de andere zijde van de diepte, ten oosten van Bethel, gelegen was. Daar sloeg waarschijnlijk Abraham zijn tent op, toen hij voor het eerst, als vreemdeling, het land Kanaän betrad; want er staat geschreven, *dat hij naar het gebergte opbrak, tegen het oosten van Bethel, zijnde Bethel tegen het westen, en Ai tegen het oosten; en dat hij daar de Heere een altaar bouwde*' (Gen. 12 : 8; 13 : 3). Later kwam hij dit oord opnieuw bezoeken, en gaf toen het bewijs dat hij met de innigste vrijmoedigheid zijn vertrouwen stelde op de bescherming van de Heere, ofschoon hij aan alle zijden door vijanden omringd was. Ook lazen wij het verhaal van het visioen, waarmee Jakob op die plaats begunstigd werd, toen hij stenen nam en er zijn hoofdpeluw van maakte, en droomde, dat hij een ladder op de aarde gesteld zag, welker opperste aan de hemel raakte; en op ons zelf pasten wij het gebed toe, waarmee dat verhaal besloten word (Gen. 28). Te Bethel was het dat Jerobeam een der gouden kalveren geplaatst had, en dat hij voor het altaar stond, waarop hij afgodische wierook deed ontbranden. Er lag misschien in de boze staatkunde, die hem tot de keuze van die plaats leidde, een tweeledig doel; want wij merkten op, dat zij vanaf de grote weg naar Jeruzalem gezien kon worden, zodat men de Israëlieten, die naar het huis Gods opgingen, gemakkelijk kon afleiden. Zo trachtte hij zowel om ze van God te vervreemden, als om de heiligende herinnering van de openbaringen, die de Heere daar aan hun vaders Jakob en Abraham geschonken had, uit te wissen. Uit het gedrag van die kleine jongens van Bethel, die Elisa bespotten, en hem herinnerden dat Elia ten hemel opgenomen was, terwijl zij tot hem zeiden: 'kaalkop, ga op', mag men afleiden, dat Jerobeam maar al te wel in zijn plan geslaagd was. Waarschijnlijk had de Profeet, die van Juda gekomen was om Jerobeam te waarschuwen, de weg genomen, die wij gegaan waren. Op die plaats was Debora, de voedster van Rebekka gestorven, en naar alle waarschijnlijkheid in de holle weg, die ten zuiden ligt, begraven; er wordt toch gesproken van een eik onderaan Bethel, en Jakob toonde zijn tedere genegenheid voor Debora, toen hij hem 'Allon-Bachuth' (de eik des geweens) noemde.

Er zijn weinig belangrijker gezichtspunten dan dat van Bethel. De wanstaltige bouwvallen, die op de top van de heuvel verspreid liggen, zijn stille getuigen van

Goddelijke waarheid en trouw. De Heere had gesproken: *'zoekt Bethel niet, en komt niet te Gilgal; want Gilgal zal voorzeker gevankelijk worden weggevoerd, en Bethel zal worden tot niet'* (Amos 5 : 5). Dat woord is letterlijk vervuld geworden. Wij herinnerden ons niet op dat ogenblik de Godsspraak van Hosea: *'De hoogten van Aven, Israëls zonde, zullen verdelgd worden; doornen en distelen zullen op hunlieder altaren opkomen'* (Hos. 10 : 8a); maar naar de onvruchtbaarheid van de grond, en de menigte van distelen en andere soortgelijke planten, waarmee hij bedekt is, te oordelen, is het ten volle bewaarheid dat de doorn en de distel op de altaren van Bethel opkomen, zoals het woord getuigde van Hem die niet liegen kan.

Wij zetten onze tocht voort, en zagen toen linksaf een dorp, Ain-Yebrud genoemd, dat op de top van een zeer rotsachtige heuvel gelegen was, waar evenwel toch terrassen waren met wijngaarden beplant. Iets verder zagen wij een ander klein dorp, dat dezelfde naam droeg, en op een heuvel gelegen was, die geheel onbebouwd was en enkel de kale rots te zien gaf. Het was een treffend onderscheid, waaruit wij konden opmerken, dat schaarse bebouwing in die streken grote verandering kan veroorzaken, en de Libanon, door de zegen Gods, in zeer korten tijd, in vruchtbare grond veranderd zou kunnen worden. Nog verder zagen wij, op een andere heuvel, een dorp Geeb genaamd. Sommigen houden het voor het oude Gob, dat vermaard is door de oorlogen tegen de Filistijnen (2 Sam. 21 : 18); maar anderen voor Guibha, op de berg Efraïms, de plaats, waar Eleazar, Aärons zoon, begraven werd. Die dorpen, op de toppen der heuvelen gelegen, hebben niet alleen het voordeel, dat zij gemakkelijk verdedigd kunnen worden, maar bovendien is er een gezonde lucht. Wij waren van alle kanten door de van terrassen voorziene heuvels van Efraïm ingesloten, en dikwijls was de naakte rots geheel bedekt door de frisse bladeren van de wijnstok; de rijpe gerst golfde onder de vijgebomen; een bij uitstek fraaie soort van convolvulus en andere welriekende bloemen omzoomden het pad, en de tortels zongen op de olijfbomen, die langs de heuvelen stonden. Aan het einde van deze bergengte zagen wij een ruimer dal, dat zich van het oosten naar het westen uitstreckte, en waar, midden door de bedding lag van een verdroogde beek. Wij vermoedden dat dit wel een van de beken van Gays kon zijn, in de bergen van Efraïm (2 Sam. 23 : 30b). Wij namen onze weg door de bedding van een beek die zich daar vroeger uitstortte, en die, even als de eerste, door schone vruchtbomen omringd was, en bereikten toen een gebouw, halverwege tussen Jeruzalem en Naplus. Het was vroeger een vesting, die tot schuilplaats voor rovers schijnt gediend te hebben. Er is daar in de nabijheid een opmerkelijk hol, dat dienstig was voor hun roverijen.

Na verloop van een uur kwamen wij, al opklimmende, bij een kleine, maar tamelijk vruchtbare vlakte, die zich tegen het oosten uitstrekt; links van ons lag, op de hoogte, een dorp genaamd Singeel; en rechts, op een verhevenheid in het midden der vlakte, een ander dorp genaamd Turmus-Aya. Daar hadden wij rechtsaf moeten inslaan om Seiloun te gaan zien, waar vroeger Silo stond. Onze gids had ons beloofd, dat hij ons langs die weg brengen zou; maar, vanwege de vermoeienissen van de tocht, liet hij ons noordwaarts voortgaan en waarschuwde ons pas, toen het te laat geworden was om terug te keren. Naderhand vernamen wij dat die bouwvallen op een uur afstands gelegen waren van de weg, die wij ingeslagen waren. De heer Calhoun, een Amerikaans zendeling, die Silo gezien heeft, vertelde ons dat het op een hoogte ligt, aan alle zijden door heerlijke dalen omgeven, behalve ten zuiden; en dat die dalen voldoende uitgestrektheid hadden, om, bij gelegenheid der hoge feesten, een menigte van mensen te bevatten. Achter die dalen verheffen zich vrij hoge bergen. Onze bediende Ibrahim had die plaats bezocht met de hoogleraar Robinson, en had er niets dan bouwvallen gezien. De Profeet sprak weleer: *'gaat nu henen naar mijn plaats, die*

te Silo was, alwaar Ik Mijn naam in het eerst had doen wonen; en ziet, wat Ik daaraan gedaan heb vanwege de boosheid van Mijn volk Israëel' (Jer. 7 : 12). Hoe nauwkeurig is de ligging van die stad in de Schrift beschreven: *'Silo, tegen het noorden van het huis Gods, tegen de opgang der zon, aan de hoge weg, die opgaat van het huis Gods naar Sichem, en tegen het zuiden van Lebóna'*. De omliggende landstreek is zeer geschikt om wijngaarden aan te leggen, waarvan een weinig verder gewaagd wordt (Richt. 21 : 19, 21).

Wij beklommen de kruin van een rotsachtige berg, en zagen, links van ons, een zeer diep dal, en aan de rechterzijde, onder onze voeten, een kleine schilderachtig gelegen vlakke, door heuvels omgeven. Wij daalden er in af, langs een gevaarlijk voetpad, en kwamen eerst aan een oude bouwval, Khanel-Luban genaamd, en toen aan een schone fontein. Ten noordwesten van het dal lag het dorp Luban, het voormalige Lebóna.

Een klein eind verder ontmoetten wij de Arabische sheik, die wij te Jeruzalem gezien hadden, en die lord Claude Hamilton naar Ammon en Jeras geleiden moest. Hij was getrouw zijn belofte nagekomen, en keerde van Naplus terug, waar hij lord Hamilton gelaten had. Het scheen hem te verblijden dat hij ons weer zag, en hij toonde ons de geschenken die hij ontvangen had. Toen wij uit het dal kwamen, werden wij een stadje gewaar, dat een oude Arabier Sawee noemde, en dat naar een nest geleek in het midden van de rotsen. Wij daalden af in een ander dal, dat zeer diep en rotsachtig was; sommige landlieden noemden het Oady-Deeb. Nadat wij de verdroogde bedding van de vloed doorgegaan waren, en de top van de tegenoverliggende heuvel beklommen hadden, genoten wij van een heerlijk uitzicht. Daar strekt zich tegen het noorden een grote vlakke uit; zij zal vijf of zes mijlen lang en twee mijlen breed zijn, en is omringd door bergen, waarop menig dorp gelegen is. De hoogste daarvan, aan de westzijde, is Gerizim, op wiens top men een wit graf ziet; aan de andere zijde ligt Ebal: deze beide bergen verheffen zich boven Sichar. De vlakke was daar vrij wat beter bebouwd, dan al wat wij tot hiertoe in Palestina waargenomen hadden: wij zagen er gehele velden met दौरa van een schitterend groen, en met rijpe gerst. Wij daalden in die schone vlakke af, en zetten onzen tocht, westwaarts, langs de heuvelen, voort.

Het landvolk zamelde de oogst in: zoveel beweging en bedrijvigheid hadden wij in dat land nog niet gezien. Drie dorpen hangen als het ware van de heuvelen af in de meest bekoorlijke ligging. Het waren vermoedelijk bloeiende steden, ten tijde dat Jozefs erfdeel door de Heere gezegend was, en de *'voornaamste vruchten trok der oude bergen, en het uitnemendste der eeuwige heuvelen'* (Deut. 33 : 15). Levendig herinnerden wij ons een der belangrijkste Evangelieverhalen. *'Toen de Heere Zijn aangezicht richtte om naar Jeruzalem te reizen, zond Hij boden voor Zich uit, welke heengereisd zijnde, in een vlek kwamen der Samaritanen, om voor Hem herberg te bereiden, en zij ontvingen Hem niet'*. Zijn discipelen wilden, *'dat Hij vuur van de hemel op hen liet nederdalen. Maar Hij bestrafte hen met zachtmoedigheid, en zeide: 'Gij weet niet, van hoedanigen geest gij zijt. En zij gingen naar een ander vlek'* (Luk. 9 : 51b, 52, 53a, 54m, 55 en 56b). De Heiland ging waarschijnlijk langs deze zelfde weg; en wellicht ook hadden wij vóór ons het dorp liggen, waar men Hem niet wilde ontvangen.

Nadat wij ongeveer twee uren door dit vruchtbare dal gegaan waren, beklommen wij, langs een pad, dat in de rots uitgehouwen was, de oostelijke zijde van de berg Gerizim en kwamen bij de ingang van het dal Sichar. Wij wisten toen nog niet, dat bij die kromte van de weg de Heere Zich ter rust had nedergelegd; daar toch in de nabijheid is de put van Jakob. Wij drongen in het dal door en vertoefden enige tijd bij de fontein, die Beere-Defnar genoemd wordt. Het water vloeit er in een wijde kom, en bevochtigt dan verder een fraaie moestuin. Het dal is ongeveer twee mijlen lang van

het oosten naar het westen tot aan Naplus, het oude Sichar, en omtrent één mijl breed. De zon neigde naar het westen, en haar stralen schoten recht door het dal. Wij traden in een schoon bosje van oude olijfbomen; en bereikten de oever van een beek, die zich midden door een mooi grasperk heen kronkelde, waar wij onze tenten opsloegen ten westen van Sichar. Wij hadden dikwijls beschrijvingen gelezen van de fraaiheid van die omgeving, maar nog overtrof zij onze verwachting. Een menigte koepels en torenspitsen verrijzen uit de stad, die ook door netheid en blankheid uitblinkt. In de haar omringende tuinen groeien, behalve de wijnstok, ook amandel-, granaat-, vijge-, en moerbeziënbomen. Terwijl wij voor de ingang van onze tent zaten, genoten wij bijzonder van deze heerlijke aanblik. Vóór ons lag de berg Ebal; hij verheft zich tot op ongeveer achthonderd voet boven de vlakte, en is steil, rotsachtig en dor. Aan de voet van de berg staan hier en daar enige olijfbomen; maar hogerop ontwaart men schier enkel de cactus opuncia, waarmee de gehele berg bedekt is, evenals in Schotland zo vele bergen met de doornige brem beplant zijn. Wanneer men de berg op een ander punt, meer van de westzijde, waarneemt, dan vertoont hij zich hangende over het dal in dreigende houding, en geheel ontbloot van groen. Op gelijke hoogte verhief zich achter ons de berg Gerizim; maar, ofschoon hij ook op veel plaatsen zeer steil is, heeft hij toch het sombere en dorre voorkomen niet van de berg Ebal. Hij ligt open aan de noordzijde, en dáár althans kunnen de verzengende zonnestrallen het groen niet doen verdorren. In de daar tussenliggende en met bomen omzoomde vlakten ontdekten wij graanvelden, olijfbomen, en tuinen, die de berg een aangenaam voorkomen gaven. De rotsen van Gerizim doen zich van sommige zijden voor, alsof zij werkelijk over de stad heerhangen; zodat de stem van Jotham, zwevende boven het dal, toen hij op de hoogte van de berg Gerizim de gelijkenis der bomen uitsprak, gemakkelijk door allen, die hem in stilte en met aandacht in de vlakte aanhoorden, vernomen kon worden (Richt. 9 : 7-20).

Zo gingen ook weleer, in de dagen van Jozua, op plechtige wijze, de zegen en de vloek van die plaats uit, van de helling der beide bergen (Deut. 27 : 12, 13). Zes stammen stonden op de berg Gerizim en de zes andere op de berg Ebal; terwijl de verbondsark, in het midden der Priesters en Levieten, in het dal geplaatst was. De Levieten spraken, met verheven en duidelijke stem, de vloek uit in de naam van Jehova; waarop de zes stammen, op de berg Ebal geplaatst, bij iedere verklaring, antwoordden: 'amen!' Daarna werd op dezelfde wijze de zegen uitgesproken, en de zes stammen, op de berg Gerizim geplaatst, antwoordden evenzo bij iedere zegen: 'amen!' De verenigde stemmen der Levieten, die in het dal stonden, werden gemakkelijk vernomen door de scharen, die van beide zijden de bergen bedekten; want het geluid ging op te midden van de stilte ener in de diepste aandacht verzonken menigte. Dat heerlijke dal leverde een treffend heiligdom op, waarvoor het rotsachtige gebergte tot muur, en de hemel tot gewelf diende. Men kan zich moeilijk een verhevener schouwspel voorstellen, dan toen dit volk, na een verbond gesloten te hebben met zijn God, in Zijn tegenwoordigheid het hoofd boog, en met een plechtig amen Zijn bedreigingen en beloften beantwoordde.

Bij onze avondgodsdienstoefening lazen wij, met levendige en vernieuwde belangstelling, het vierde hoofdstuk van het Evangelie naar Johannes. Nauwelijks hadden wij in onze tenten ons ter rust gelegd, of de wolven en jakhalzen, die in het naburig gebergte zich schuil hielden, lieten onafgebroken hun gehuil horen: de honden, die bij de poorten der stad omdolen, schenen ze door hun geblaf uit te dagen; en zo werd er, gedurende verscheidene uren, aan beide zijden met regelmatigheid gewedijverd. Door de aangevallenen of de aanvallers werden de koorden van onze tenten meermalen geschud; en hun gezamenlijk geschreeuw deed, tot in het midden

van de nacht, het dal weerklinken.

De volgende dag begaf zich de heer Bonar in de vroege morgen, langs een bosje van vruchtbomen, naar de poort der stad, die toen reeds ontsloten was, en waar hij dus binnentrad. Het was hem als een droom, dat hij, in dat vroege morgenuur, alleen door de straten van Sichar heendwaalde. Hij ontmoette een jodenkind, hetwelk hem naar de synagoge bracht, die klein, maar net, en geheel vol mensen was. De Joden vergaderen dagelijks bij zonsopgang gedurende één uur. Zij waren daar ongeveer vijftig in getal, en droegen allen op de linkerhand en op het voorhoofd, gelijk zulks het gebruik is bij het morgengebed, de tefillin, die men de heilband zou kunnen noemen. Zij leken zeer godvruchtig want, eerst nadat de godsdienstoefening geëindigd was, beurden zij het hoofd op, om de vreemdeling te zien, en verscheidene hunner kwamen hem toespreken. Hij richtte enige woorden in het Italiaans tot den een, en beproefde het gesprek in het Duits met een ander, daar hij gewaar werd dat zij tot verschillende volken behoorden: en er waren daar ook inderdaad Spanjaarden, Russen en een Jood van Aleppo; de overigen waren van Sichar afkomstig. Na enige oogenblikken met hem gesproken te hebben, gingen zij uitéén om hun ontbijt te gebruiken. De heer Bonar verzocht een Jood hem de weg te willen wijzen naar de put van Jakob. Zij gingen de oostpoort uit, en vervolgden hun weg langs de voet van de berg Gerizim gedurende bijna twee mijlen en bereikten toen de overdekte put, die door de overlevering wordt aangewezen. Hij lag vlak onder het rotsachtige voetpad, waarlangs wij de vorige dag gegaan waren, ter hoogte van de weg waar wij de vlakte verlaten hadden, om het smalle dal van Sichar in te treden. Onze gids nam een grote steen weg, die de ingang bedekt van het lage gewelf, dat boven de put gemetseld is; en verzocht toen de heer Bonar hem door de nauwe opening te willen volgen. Deze voldeed er aan; maar terwijl hij afdaalde, viel zijn Bijbel, die hij bij de borst hield, en stortte in de put, waar men hem in de diepte van het water hoorde neerploffen. De gids gaf veelbetekenend te kennen, dat het boek onherroepelijk verloren was, aangezien 'de put eene grote diepte had'. Het kleine vertrek, dat boven de ingang van de put staat, schijnt met zorg gebouwd te zijn: het is wellicht samengesteld uit de stenen, die de rand, waarvan in het Oosten de putten vaak voorzien zijn, uitmaakten, en die de vermoeide reizigers tot rustplaats strekt. De put zelf is in de rots uitgehouwen. De heer Calhoun, die hem onlangs onderzocht heeft, zegt dat hij vijfenzeventig voet diep was, en dat er toen tien à twaalf voet water in stond. In al de andere putten, die wij in dit dal zagen, kan men het water met de hand bereiken; maar in deze schijnt het nooit zeer hoog te staan. Het is zonder twijfel de oorspronkelijke put van Jakob; en nog heden ten dage kan gezegd worden, dat men eigenlijk niet zonder werktuig het water scheppen kan, omdat de put eene belangrijke diepte heeft. Daardoor ook is het water bijzonder koel; en de herinneringen, die deze put met de gedachte aan Jakob verbinden, moeten hem in groot aanzien doen blijven. Ofschoon er dan ook ten westen van Naplus een schone waterstroom gevonden wordt, en er binnen de muren twee springende fonteinen zijn, en die van El-Defna ongeveer een mijl dichter bij de stad gelegen is, blijven toch de bewoners van de stad grote eerbied hebben voor de put van Jakob, en komen zij er menigmaal. Daaruit kan verklaard worden, waarom de Samaritaanse vrouw zich zo ver verwijderde om water te scheppen; en het is bovendien waarschijnlijk, dat weleer de stad zich verder dan thans naar het oosten uitstreckte. Ook schijnt het Evangelieverhaal aan te duiden, dat de put tamelijk ver van de stad gelegen was. Hij *'Die de blinden leidt langs de weg, die zij niet kennen'*, bracht destijds die vrouw, door Zijn genadige gunst, tot de eeuwige bron van waarheid, om haar hart te verbinden aan Hem, Die haar gezegd had al wat zij gedaan had', de Heiland namelijk der wereld, die

ook de Redder was van haar ziel.

Op kleine afstand vindt men, ten noorden van de put, het graf van Jozef: het is een wit gepleisterd graf, dat, naar men meent, de plaats aanduidt waar de beenderen van Jozef begraven werden (Joz. 24 : 32a). De gelegenheid om er ons van te verzekeren was ons, of met opzet of bij toeval, ontnomen; een fraaie wijnstok bedekt de muur, die het graf omringt, en zijn takken slingerden over de muur heen, als wilden ze ons doen denken aan de profetische beschrijving van de begunstigde stam, die de stervende Jakob aanduidde, toen hij sprak: *'Jozef is een vruchtbare tak, een vruchtbare tak aan een fontein; elk der takken loopt over de muur'* (Gen. 49 : 22). Het schone veld, dat om ons heen lag, is ongetwijfeld *'het stuk lands, dat Jakob aan zijn zoon Jozef gaf, en hetwelk hij, met zijn zwaard en met zijn boog, uit de hand der Amorieten genomen had'* (Gen. 48 : 22). En die vlakke is die van More, bij Sichar. Sommigen hebben beweerd dat die naam afkomstig is van Jakobs feit, en betekenen zou 'de vlakke van de boogschutter'.

Tegen acht uur begaf zich het overige van ons gezelschap naar de stad, om de Joden en de Samaritanen te bezoeken. Wij zagen daar aan een boom, bij de poort, een vijf of zestal, ongelukkige, onreine, halfnaakte en door ziekte uitgeteerde mensen. Zodra zij ons ontwaarden, stonden zij ijlings op, en strekten de handen naar ons uit, smekende dat wij hun een aalmoes geven zouden. Het bleek ons dat enigen hunner de handen verloren hadden, en dat bij anderen het gelaat door ziekte misvormd was; maar het kwam bij ons niet op hen voor melaatsen aan te zien. Dat zij dat werkelijk waren, vernamen wij later. Die melaatsen bevonden zich buiten de stadspoort, niet ongelijk aan de tien mannen, die hun stem verhieven, zeggende: *'Jezus, Meester, ontferm u onzer'* (Luk. 17 : 13). Ware de Meester bij ons geweest, Hij zou gezegd hebben: *'Ik wil, dat gij gereinigd wordt'*. Aan de boom hingen lompen van verschillende kleur. Men beschouwde ze als heilige offers, naar een bijgelovig begrip der Mohammedanen, dat ons nimmer voldoende verklaard is, maar vaak in andere gedeelten van het land door ons is aangetroffen.

Wij gingen de straten door en kwamen aan een bazar, waaruit wij ons een juist denkbeeld vormen konden van de bazars in het Oosten. Het is een overdekte weg. Ofschoon ook enkele vensters in het dak aangebracht zijn, is het er toch donker; maar men geniet er een verkwikkelijke koelte. In het midden van de weg ligt een hol en ongeplaveid pad, ongeveer drie voet breed, waarover muilezels of kamelen gaan. Aan beide zijden heeft de weg enige verheffing, en is daar met effen en gladde stenen bestraat: dáár houden zich de kooplieden op met hun uitgestalde waren. Wanneer deze die plaats niet innemen, kan men ze bewandelen. Het was een vreemde gewaarwording, daar zo te midden van die kooplieden te gaan, die voor hun deuren zaten met hun lange baarden, de benen kruislings, en met de pijp in de mond. De nieuwsgierigheid wordt maar amper opgewekt door de tegenwoordigheid van een vreemdeling; men verwaardigt zich vaak niet eens de ogen tot hem op te slaan. Toen wij de Jodenwijk gevonden hadden, gingen wij naar de synagoge, en werden daar door enkele Joden gevolgd. Zo werden wij ook door de kinderen omringd; en de vrouwen namen ons door de deur op. Wij haalden onze Hebreeuwse Bijbel voor de dag, en maakten de Godsspraken, die op de Messias betrekking hebben, tot onderwerp van ons gesprek. Wij lazen en verklaarden Daniël 9, Jesaja 9 en 53, Ezechiël 36 en 37, en Jeremia 23. De mannen luisterden met aandacht, en sommige kinderen vatten ons bij de hand, maar de vrouwen leken ons ontevreden en ongeduldig: waarop Ibrahim, onze knecht, die verstond wat zij spraken, tot ons zei: 'hoor hoe die vrouw u vervloekt'.

Daar trad een Samaritaan in de synagoge, die er zich neerzette. Hij was aanmerkelijk

beter gekleed dan de arme Joden. Daar hij ons uitnodigde om de synagoge der Samaritanen te bezoeken, volgden wij hem. Vlak bij de synagoge vonden wij op een open plaats, die door netheid en smaak uitmuntte, de rabbijn op een kleed zitten. Het was een bejaard man, met een achtbaar voorkomen, en zeer goed gekleed. Hij ontving ons met welwillendheid, en sprak met ons op vrije toon.

Zodra hij zich verzekerd had dat wij hem een geschenk zouden aanbieden, opende hij de deur der synagoge; en, toen wij onze schoenen hadden uitgetrokken, stond hij ons toe erin te gaan. Het is een ruime en luchtige zaal, waarvan de vloer met een tapijt bekleed is. De ene helft van de vloer is iets hoger dan het overige gedeelte; en men schijnt zich daar neder te zetten bij de lezing van de wet. De handschriften worden in een binnenvertrek bewaard, waar het ons niet vergund werd in te gaan. Na lang wachten, en nadat wij een belangrijke som gelds geboden hadden, stond de rabbijn ons toe het afschrift te zien van de Torah, of de vijf boeken van Mozes, dat om zijn hoge oudheid zeer beroemd is. Hij zei dat de bezichtiging daarvan ons op 150 piasters zou te staan komen. Men beweert dat dit stuk geschreven werd door Abischuah, zoon van Fineas, en van het jaar 3600 zijn zou. Men nam het uit zijn fluwelen omslag, en ontrolde er een gedeelte van voor ons. De rollen zijn aan beide einden met zilver beslagen, en de achterkant van het handschrift is met groene zijde bekleed. Het is buiten twijfel een zeer oud handschrift: het perkament is vuil en versleten, maar de letters zijn zeer leesbaar; het is met de oud-Samaritaanse letter geschreven. Indien dit dan werkelijk het beroemde exemplaar is, dan hebben de Samaritanen er niet meer de vroegere bijgelovige eerbied voor; want zij veroorloofden ons het aan te raken. Er waren daar ook nog verscheidene gebedenboeken, met de pen en de Samaritaanse letter beschreven.

De Samaritanen spreken weinig Hebreeuws; hun gewone taal is de Arabische. Maar met behulp van onze knecht Ibrahim, en van een Jood die bij ons stond, werden onze vragen beantwoord. De zoon van de rabbijn was een belangrijk jong mens, van een open zin, en vol begeerte om de waarheid te vernemen. Hij gaf toe dat de Godsspraak, die van 'het zaad der vrouw' melding maakt, op de Messias doelt; en zei ons dat men nog een Profeet verwachtte, 'aan Mozes gelijk'. Maar de Samaritanen geloven niet, dat de Joden nog het bezit van hun land zal gegeven worden. Zij vertelden ons, dat er ongeveer honderdvijftig mensen in de stad waren, die tot hun sekte behoren, en waarvan veertig de synagoge bezoeken. De vijandschap tussen de Joden en de Samaritanen is niet meer zo diep geworteld als zij weleer was; maar toch was het ons duidelijk dat zij nog wel bestond. Wij hadden een Samaritaan in de synagoge der Joden zien zitten; en nu was de Jood, die ons vergezelde, in de Samaritaanse synagoge gezeten; maar het was de Jood goed aan te zien dat hij jaloers was op onze voorkomende beleefdheid jegens de Samaritanen. Wij namen afscheid van de rabbijn en zijn zoon, en keerden naar de wijk der Joden terug. In de synagoge troffen wij een bejaarde, grijs geworden rabbijn aan, die de Talmud las. Wij spraken lange tijd met hem in het Hebreeuws, en wezen hem bovenal in de Schrift op 'de Heere, onze rechtvaardigheid'. Het was verkwikkend met een Jood te kunnen spreken in de stad, waar Jakob vaak gewoond, en met een Samaritaan op de plaats, waar Jezus gezegd heeft: *'heft uwe ogen op, en aanschouwt de velden die reeds wit zijn, en gereed om gemaaid te worden'*. Onze Joodse gids bracht ons toen naar een fraaie bron aan de westzijde van de stad, binnen haar muren; zij ontspringt waarschijnlijk uit de berg Gerizim. Hij zei ons, dat Jakob de muren van die fontein gebouwd had.

Een Joodse knaap, Mordechai genaamd, met schitterende zwarte gogen, had sedert enige ogenblikken de hand gegrepen van de heer Mac Cheyne; hij sprak niets dan Arabisch, maar trachtte de heer Mac Cheyne door de nadrukkelijkste gebaren te

bewegen, dat hij hem volgen zou. Deze liet zich daartoe overhalen; en toen leidde hem de verheugde knaap door verschillende, zowel kleine als grote, straten en bracht hem vervolgens, na een deur geopend te hebben, en een trap opgegaan te zijn, in het huis van de Joodse hazan, de oorlezer van de synagoge. Het was een groot vertrek, waar hij binnen geleid werd; men genoot er van een verkwikkende koelte, en het was netjes naar oosterse wijze gestoffeerd en voorzien van een kleed en een divan met kussens bedekt. De hazan was niet thuis, maar weldra kwam zijn vrouw te voorschijn, die de vreemdeling met grote vriendelijkheid ontving. Zij was op de aan Joodse vrouwen eigenaardige wijze gekleed, en had in de hand een lange pijp, die zij nu en dan in de mond stak. Zij sprak niets dan Arabisch; want in Palestina schijnen de vrouwen geen Hebreeuws te kennen, waardoor zij geheel van het voorrecht verstoken zijn om het Woord Gods, dat in de synagogen voorgelezen wordt, te verstaan. Zij liet eerst rozenwater en toen koffie brengen, en scheen haar onverwachte gast met genoegen bij zich te zien. Bij het vertrek van de heer Mac Cheyne, drong de kleine gids aan dat hij zijn bezoek zou hervatten. Hij bracht hem toen naar de bazar, en bleef bij de winkel staan van een achtbare grijsaard, terwijl hij zei: yehudi, hetwelk betekent, een Jood. Men zette zich neder op de stenen vloer; en na de Hebreeuwse Bijbel ter hand genomen te hebben, werd uit Ezechiël de beschrijving voorgelezen van de verdroogde beenderen. Daar voegden zich verscheidene Joden bij, die het Italiaans of de lingua franca spreken konden, en allen deelden in het gesprek. De koopman leek ons een wereldse Jood te zijn, die zich om de geestelijke dingen weinig bekommerde; maar enige andere Joden schenen in dat onderhoud belang te stellen. De kleine Jood stelde de heer Mac Cheyne voor, toen deze wilde vertrekken, om hem naar de put van Jakob te brengen. Maar het was reeds te laat geworden; want wij moesten tegen twaalf uur uit Sichar gaan, en de heer Mac Cheyne kon de jonge Mordechai nauwelijks overhalen, om naar onze tenten te komen, om voor zijn moeite enige beloning te ontvangen. Wij namen van de jonge Jood afscheid, en gaven hem een Hebreeuws traktaatje voor de hazan; evenzo één voor de oude Jood van de bazar, en ook één voor zijn vader, en staken hem een stuk geld in de hand, dat hij met grote verwondering bekeek.

Wij betreurden het, dat wij deze plaats zo spoedig verlaten moesten. De zegen van vruchtbaarheid, die bij herhaling aan het erfdeel van Jozef toegezegd werd, rust ook nu nog op het dal van Sichar. *'Zijn land is gezegend van de Heere, van het uitnemendste des hemels, van de dauw, en van de diepte, die beneden is liggende; en van de uitnemendste inkomsten der zon'* (Gen. 49 : 22; Deut. 33 : 13, 14a). Het schijnt dat de Heere Zijn goedertierenheden voor Zijn volk nog gedenkt; en dat Hij er de gedachtenis aan doet voortduren door de schoonheid, waarmee Hij de natuur in dat gezegend oord begunstigd heeft.

Toen wij ons gereedmaakten om de paarden te bestijgen, zagen wij de vier Joden, met wie wij zo aangenaam van Syra naar Alexandrië gereisd hadden, naar ons toekomen; nauwelijks konden wij onze ogen geloven; zij waren te paard en gingen de weg op naar Jeruzalem. Nadat zij ons in Egypte verlaten hadden, waren zij te Alexandrië naar Beyrut scheep gegaan. Zij hadden een quarantaine doorstaan van zestien dagen, en volbrachten nu hun bedevaart. Wij onderhielden ons met elkander als oude vrienden; zij begroetten ons met veel hartelijkheid, en namen gaarne Hebreeuwse traktaatjes van ons aan.

De weg, die naar Samaria leidt, is wellicht de beste, die wij in Palestina aangetroffen hebben; hij is groot, breed en gelijk, en ligt aan de voet der heuvelen. Zeker werd hij weleer veel gebruikt door de koningen van Israël, die de weg, die naar hun hoofdstad leidde, zorgvuldig onderhielden. Men gaat ongeveer gedurende een uur

noordwestwaarts, waarna men een bergketen doortrekt, die men voor een voortzetting van de Ebal mag aanzien. Daarop troffen wij een dal aan, dat door een fraaie stroom en verscheidene fonteinen besproeid wordt; die landstreek lijkt geheel niet op het zuiderdeel van Palestina (Ps. 126 : 4). Wij waren door sierlijke tuinen omgeven; en zagen de vijge-, olijf- en oranjeboomen met vrucht beladen. Wij ontdekten ajuinbedden, die met de Egyptische ajuinen konden wedijveren; zo merkten wij ook verscheidene dorpen op, die door bomen omringd waren. Een oude waterleiding, van elf bogen voorzien, doorsnijdt het dal, waar het stromende water een molen in beweging brengt. Voordat wij het dal van Naplus verlieten, zagen wij nog eens om naar de berg Ebal, die van die zijde bezien, ons zeer onvruchtbaar en rotsachtig voorkwam.

Wij gingen vervolgens langs een vrij uitgestrekte bergketen; en, toen wij daarvan het hoogste punt bereikt hadden, zagen wij de berg van Samaria, die zich boven de vlakte verhief ter hoogte van ongeveer vierhonderd voet; hij is langwerpige, daalt langs een onmerkbare helling naar de westzijde af, en heeft op de kruin een vlakke ruimte, die tamelijk uitgestrekt is. De berg ligt aan de ingang van een vlakte, die zich ten westen uitspreidt en wier omliggende bergen hoog zijn. Het is als een heuvel te midden van hogere bergen, waardoor een ligging ontstaat, die een koninklijke zetel waardig is. In de vlakte, en onderaan de zuidelijke helling van de heuvel is een bosje olijfbomen; op de berg ter rechterzijde ontdekt men een schilderachtig gelegen dorp, Nakoura genaamd, waarboven zich een wit graf van een heilige muzelman verheft. Wij lazen de Godsspraak van Micha, die op Samaria betrekking heeft; en vroegen aan doctor Keith wat, naar zijn gevoelen, de uitdrukking te betekenen had: *'Ik zal Samaria stellen tot een steenhoop des velds, tot plantingen eens wijngaards'* (Micha 1 : 6a). Hij antwoordde, dat hij veronderstelde dat wij de oude stenen van Samaria vinden zouden, niet naar de wijze van een bouwval, maar in hopen opgestapeld, zoals men die stelt wanneer men een wijngaard of een veld zuivert. Na weinige ogenblikken werd die gissing volmaakt bewaarheid. Wij vertoefden bij de oostelijke punt van de heuvel, naast een oude waterleiding, en beneden de bouwvallen van een oude Griekse kerk, die zich aan die zijde boven het onaanzienlijke dorp Subuste verheffen. Die bouwvallen zijn opvallend best in stand gehouden. Herodes, die de stad opnieuw heeft doen opbouwen, had ze Sebaste genoemd, hetwelk betekent 'eerwaardig', ter ere van Cesar Augustus; maar haar vonnis was vele eeuwen vooraf door God in schrift gebracht. Wij beklommen de heuvel te voet langs een smal en steil pad, dat zich spoedig in tweeën verdeelt, en naar het dorp leidt dicht bij de grondslagen van een kerk, thans in puinhopen verkeerd. Aan de zoom van het pad ligt een grove muur, die uit opeengestapelde stenen samengesteld is, waarvan er verscheidene gebeeldhouwd zijn; sommige zijn los, en dreigen neer te storten; er zijn er zeer grote onder, die vermoedelijk tot de oude gebouwen behoord hebben.

Bij het zien van dat gedeelte van de heuvels komt men op het denkbeeld, dat de gebouwen der oude stad van boven de top naar beneden gestort zijn. Wij gingen de kruin rond, en zagen overal de sporen van hetzelfde verschijnsel. De inwoners hebben, om plaats te winnen voor hun velden en tuinen, de oude gebouwen verder omgeworpen en de stenen in het dal gestort; men ziet er steenklompen, en op één plaats twee verbroken zuilen. Wij telden aan de zuidzijde van het dal dertien ongemeen grote steenhopen, die voor het grootste gedeelte de stammen der olijfbomen omringden. De kerk, waarvan wij gewaagden, is de enige hechte bouwval, die nog in stand gebleven is waar de trotse stad gestaan heeft. In de landelijke woningen zagen wij verscheidene stukken van oude zuilen, die vaak horizontaal in de muur gelegd waren. Zo merkten wij onder andere een Corinthisch kapiteel op, en een steen, die met

zorg en nauwkeurigheid gebeeldhouwd was. Dicht bij het dorp, in het midden van een bebouwde akker, lagen zes zuilen, van haar kapiteelen ontdaan; en vervolgens zeven dergelijke, die de wederzijde van de zuilenrij schenen uitmaakt te hebben; en nog iets verder zeventien andere zuilen. Ten noordoosten ontdekten wij veertien pilaren, die recht overeind stonden. Maar er waren er vooral in groot aantal ten noordwesten van de kruinvlakte; wij telden er zesenvijftig, die met dubbele rijen op evenwijdige afstand gesteld en allen zonder kapiteel waren, waarvan verscheidene dwars doorgebroken zijn, terwijl van sommige niets dan de grondslag meer over is. Die bouwvallen zijn wellicht het overblijfsel van een der tempels van Samaria, of, 't geen nog waarschijnlijker is, van zuilengangen die om de stad heenlagen. Dit is al wat van Samaria overgebleven is, 'de kroon des hoogmoeds'. Het grootste gedeelte van de kruinvlakte is thans in een akker veranderd; de oogst was afgelopen, en de landlieden waren bezig het koren te vertreden. Aan de zuidzijde staan op een gedeelte van de helling van de berg vijge-, olijf- en granaatbomen. Wij vonden er een enkele wijngaardrank, als enige vertegenwoordigster der heerlijke wijnstokken, die weleer de hoofdstad omgaven. Een vos schoot dwars over de weg heen, en ijlde naar de tuinen, zichtbaar getuigende van de verwoesting der stad.

Hoe treffend is dit een en ander, wanneer men bedenkt dat daar ter plaatse de goddeloze Achab een tempel voor Baäl gebouwd had, de wrede Izebel regeerde, en Elia en Eliza zo vele wonderen verrichtten. Maar ernst en huivering grepen ons aan, toen wij op die zelfde plaats de woorden lazen, die de Profeet Gods, voor tweeduizend vijfhonderd jaar, gesproken heeft: *'Ik zal Samaria stellen tot een steenhoop des velds, tot plantingen eens wijngaards; en Ik zal haar stenen in de vallei storten, en haar fundamenten ontdekken'* (Micha 1 : 6). Ieder woord wijst een nieuw kenmerk aan van Samaria's verwoesting, die in al haar bijzonderheden van die van Jeruzalem verschilt; en ieder woord is letterlijk vervuld geworden. Wij hadden op de top en in de vallei, aan de zuidzijde, steenhopen aangetroffen, die zonder enige twijfel tot de tempels, de paleizen en de huizen van Samaria behoord hebben; en men had die gebouwen niet tot stof doen vergaan op de heuvel, waarop zij aangelegd waren, zoals het doorgaans gebeurt met andere verwoeste steden, maar zij waren in de vallei gestort, om haar plaats de landbouwers ter beschikking te stellen. Zo hadden dan de verwoesters van Samaria, wier namen onbekend zijn, en eenvoudige landlieden, het Woord Gods, buiten hun weten, vervuld. En zo zijn ook verscheidene van die in de vallei opgehoopte stenen zeer groot en zwaar, gelijk die, welke men voor fundamenten pleegt te gebruiken. Op vele gedeelten van de nog vast staande zuilenrij, zijn nog maar alleen de grondslagen der zuilen overgebleven; en wij hadden opgemerkt dat de verwoeste kerk op fundamenten opgeslagen was, die van veel hogere ouderdom getuigden dan de kerk zelf, daar de stenen ongemeen groot, en uitgehouwen waren op dezelfde wijze als die van de muur des tempels te Jeruzalem en van de moskee van Hebron. Thans waren die fundamenten ontdekt, zodat ook het laatste gedeelte van de Godsspraak met treffende nauwkeurigheid vervuld is: *'Ik zal haar fundamenten ontdekken'*.

Wij onderzochten de oude kerk. Het is een in zware stijl aangelegd gebouw, dat ten tijde der kruistochten gesticht zal zijn; immers men ziet er verscheidene kruisen der Tempelheren. De Mohammedanen hebben een der zijden van ieder dier kruisen vernield, met het oogmerk om hun het voorkomen te geven van halve manen. Onder de kerk is een graf, waarin men, volgens de overlevering, beweert, dat Johannes de Doper begraven zou zijn. Wij lieten licht aanbrengen, en bereikten aan het einde van een trap van eenentwintig treden, een sierlijke grafkelder, waarvan de vloer met marmer ingelegd was. Men vindt er vijf nissen voor de doden; die in het midden staat

zou, naar men meent, die van Johannes de Doper zijn; de deur draait er op een stenen hengsel, evenals de opmerkelijke deuren der koningsgraven te Jeruzalem.

De ligging van Samaria is zeer merkwaardig. De zon neigde ten westen en haar stralen verguldden de landstreek. Duidelijk was ons toen de zin der beschrijving van Jesaja: *'Wee de hovaardige kroon der dronkenen van Efraïm! die daar is op het hoofd der zeer vette vallei, van de geslagenen van de wijn'* (Jes. 28 : 1a en b).

Het dal, dat bij de heuvel van Samaria ligt, is ook nog heden ten dage met olijfbomen bezet; en vermoedelijk zag men daar weleer wijnstokken en tuinen; terwijl de heuvel zelf, met torens en paleizen bedekt, boven alle uitstak als eene hovaardige kroon. Uit de natuurlijke sterkte van de ligging der stad, begrepen wij aanstonds de woorden van Amos: *'Wee de zekeren op de berg van Samaria'* (Amos 6 : 1m).

Op een half uur afstands van de heuvel, ten noorden en ten zuiden, en nog dichter bij de oostzijde, verheffen zich de bergen, die het dal van Samaria insluiten; deze worden in de Schrift 'de bergen van Samaria' genoemd. Toen zij, in de dagen van Israëls grootheid, met wijnstokken bedekt waren, scheen de hoofdstad in groen en overvloed zich te baden. De dagen zijn aanstaande, waarin diezelfde bergen van Samaria meer dan ooit luisterrijk versierd zullen zijn, en bebouwd door de handen van de tot Jezus Christus gebrachte Israëlieten: want het onfeilbare Woord, hetwelk de verwoesting voorspeld heeft, die onze ogen aanschouwen, heeft ook de toekomstige heerlijkheid voorspeld: *'Gij zult weder wijngaarden planten op de bergen van Samaria; de planters zullen planten, en de vrucht genieten'* (Jer. 31 : 5).

Wij herinnerden ons het verhaal van Samaria's beleg door Benhadad, koning van Syrië (2 Kon. 6 : 24), en merkten op, dat het zeer gemakkelijk zou zijn een stad, die zo gelegen is, van alle zijden in te sluiten, en alle hulp voor haar af te snijden. Het kwam ons waarschijnlijk voor, dat de ongelovige hoofdman, die in de poort de dood vond, door de opdringende menigte, die met haast de heuvel afliep, om zich naar het Syrische leger te spoeden, vertreden is geworden (2 Kon. 7 : 17).

Daar wij nog verscheidene uren te voet moesten afleggen, moesten wij voor zonsondergang Subuste verlaten. In het voorbijgaan hoorden wij in sommige huizen het geluid van de handmolen; en zo zagen wij nog op het dak van een huis een man geknield, die ons Petrus te Joppe in het geheugen riep (Hand. 9 : 10). Ook herdachten wij met welgevallen, dat Philippus de Evangelist de Christus te Samaria verkondigd had, en dat er toen grote vreugde in de stad was, groter vreugde dan in de dagen van haar koninklijke luister: want de vreugde, die door Philippus werd aangebracht, was ontleend aan de Bron, die ten eeuwigen leven ontspringt.

Wij richtten onze schreden noordwaarts, en hadden aan de rechterzijde een dorp genaamd 'Bet-Emireen, het huis der Emirs'. Na verloop van een half uur begon de weg naar boven te gaan, en kwamen wij aan een schilderachtig dorp, Bourka genaamd. De landlieden waren er op hun vloeren druk bezig; hun huizen waren uit enkel slijk samengesteld, maar door olijfbomen omringd; een zeer steile weg bracht ons binnen weinig tijd op de bergtop en daar deed zich een heerlijk tafereel voor ons op. Ten westen, de Middellandse Zee, en het gedeelte van de vlakte van Saron, dat zich tot aan het oude Cesarea uitstrekt; ten noorden, onmiddellijk beneden ons, Ouay-Gaba, een schone golvende vlakte, door een fraaie stroom doorsneden en met olijfbomen bedekt. Die stroom zal de vloed Kana zijn, waarvan Jozua gewaagt. Ten noordoosten verhieven zich de bergen van Galilea, waaronder wij in de verte de berg Thabor meenden op te merken. Bij de ingang van het dal, beneden ons, lag een vrij grote vijver, de eerste, die wij in het land aantroffen. Wij gingen die berg af, die de Arabieren Jebel-Gaba noemden; en ten noordoosten daarvan gingen wij door het kleine dorp Matalish en verder door het dorp Gaba; wellicht wijst het laatste de

ligging aan van het oude Gibbéton, waar Nadad, de zoon van Jerobeam, door Bahasza gedood werd: immers die stad lag dicht bij Tirza, die weer zeer nabij Samaria gelegen was. De maan kwam in al haar pracht op; wij hoorden van alle zijden het geluid der nachtkrekels en sprinkhanen, en om ons heen zagen wij de lichtdragende vliegen en de glimwormen glinsteren. Wij sloegen in de vlakte onze tenten op tegenover Sanora. En terwijl onze bedienden daarmee bezig waren, benutten wij de tijd om ons onder het lommer der bomen aan onze overdenkingen over te geven. Bij de avondgodsdienstoefening lazen wij met elkander over Eliza te Samaria, naar het zesde hoofdstuk van het tweede boek der Koningen.

De volgende dag kwamen wij 's morgens langs de voet van een steile en rotsachtige heuvel, waarop het verwoest kasteel van Sanora gelegen is. Wij bevonden ons toen in de halve stam van Manasse, en merkten er de overvloed op van stromend water, benevens de overgebleven sporen van vruchtbaarheid, waardoor die streek ver boven de zuidelijke delen van het land mag gesteld worden, alsof de zegeningen, die 'over het hoofd van die, die onder zijn broeders een Nazarener was', uitgesproken waren, haar uitwerking nog niet verloren hadden.

Wij gingen langs de oever van de vijver, die wij de vorige dag gezien hadden; de Arabieren noemden hem Merj-Ibnama. Het is niet meer dan een plas water, die dikwijls in de zomer uitdroogt en slechts door de regen ontstaat. In dat jaar was er vrij wat meer regen gevallen dan gewoonlijk, waaruit het zich verklaren liet dat er in dat jaargetij nog zo veel water was.

Drie uren nadat wij Sanora verlaten hadden, kwamen wij te Jenin aan, dat op de uiterste grens gelegen is van de vlakte van Esdrelon, en waardoor het steeds een belangrijke plaats is geweest. Men houdt ze voor het oude Ginoea, waarvan melding gemaakt wordt in de Joodse oorlogen van Jozefus. Nog is het een grote stad, met tuinen omgeven; boven alle andere gebouwen steekt een moskee met haar toren uit. Die stad is de plaats van bijeenkomst voor de Beduïnische kameeldrijvers. Een grote menigte bruine tenten, die veel overeenkomst hadden met die der zogenaamde heidenen, lagen om haar heen: wij telden in een enkele kudde wel dertig kamelen.

Wij vervolgden verder, in noordwestelijke richting, de zoom van de vlakte van Esdrelon, het oude dal van Jizreël. Daar vonden wij uitgestrekte velden met rijpe gerst, en enige bosjes olijfbomen; maar de vlakte was voor het grootste gedeelte met doornen begroeid. Het levert een droevig schouwspel op, om de meest vruchtbare streken van dat heerlijke land zo geheel naakt en verwoest te zien. De grote wegen, waarover de wagens der koningen van Jizreël heenrolden, bestaan niet meer; men is teruggekomen tot de dagen van Samgar: *'in de dagen van Samgar, de zoon van Anath, in de dagen van Jaël, hielden de wegen op, en die op paden wandelden, gingen kromme wegen'* (Richt. 5 : 6). De bedreiging van Mozes is vervuld: *'het land zal rusten, en aan zijn sabbatten een welgevallen hebben, al de dagen der verwoesting'* (Lev. 26 : 34a). De zon scheen loodrecht op de vlakte, zodat het buitengewoon heet was. Op die effen vlakte lieten de Kanaänieten weleer, in de dagen van Jozua, hun ijzeren wagen werken (Joz. 17 : 16m); daar werd ook Sisera verslagen met zijn talloze benden en zijne negenhonderd ijzeren wagens. *'De koningen kwamen, zij streden; de koningen van Kanaän streden te Thaänach aan de wateren van Megiddon'* (Richt. 4 : 15; 5 : 19a). Wij overtuigden ons dat Achab gemakkelijk in zijn wagen van Karmel naar Jizreël kon rijden, terwijl Elia voor zijn aangezicht heenliep want in de gehele vlakte was er geen beletsel (1 Kon. 18 : 44, 46). En het werd ons toen ook duidelijk dat Jehu met tomeloze drift van de Jordaan naar Jizreël zich spoeden kon. In een ander gedeelte van het dal trok de goede koning Josia ten strijde tegen Farao-Necho,

namelijk in het dal Megiddon, toen de schutters hem schoten en op zijn wagen wonden, waarop hij stierf (2 Kron. 35 : 23).

Wij verlieten de vlakke, en gingen westwaarts over enige lage heuvels, in de nabijheid van een dorp, Bourkeen genaamd; en nog geen drie uren na ons vertrek van Jenin kwamen wij te Ramouni (Grenada) aan, een dorp dat omringd is door vijge-, olijf- en granaatbomen, waaruit men het gezang van de meerle en de tortel hoorde opgaan. Die plaats zou wel Hadadrimmon kunnen zijn, waarvan Zacharia gewaagt, in het dal van Megiddon (Zach. 12 : 11). Er is daar ruimte voor een grote stad, en men treft er verscheidene waterbakken aan, waaruit het zich laat opmaken, dat het weleer een vrij aanzienlijke plaats was. Er lagen bij de put kudde geiten, die door Arabische vrouwen gemolken werden, terwijl een knaap met een lederen zak water schepte en het in de bak uitstortte. Wij gingen over heuvels, die met karoebieren en groene eiken bedekt waren; men trof er ook in grote menigte zware distels aan, waarvan de kroon eene fraaie paarse kleur had, de spina Christi en de convolvulus. De sporen van terrassen en de vele puinhopen bewezen, dat deze woestijn vroeger een zeer bevolkte streek was. Het eerste dorp, dat wij aantroffen, heette Amel-Fehm, hetwelk betekent 'de moeder van de houtskool', waarschijnlijk om het overvloedige hout, dat daar in de omtrek gevonden wordt. Enige ogenblikken later zagen wij, door een opening tussen de heuvels, de vlakke van Esdrelon, en zelfs de bergen van Nazareth, die zich aan ons voordeden alsof zij op weinige uren afstands gelegen waren. Wij richtten onze schreden naar het noordwesten, waar die bergachtige streek ons gedurig onvruchtbaarder voorkwam: de valleien waren er somber en onbebouwd; de distels schoten er welig op en de witte stenen, die er in grote menigte omheen lagen, herinnerden ons het visioen van de dorre beenderen. Tegen zonsondergang werden de bergen ten westen meer zichtbaar; en ons oog onderscheidde de Middellandse Zee en de kuststreek bij Cesarea. Onze gids deed ons een verkeerde weg inslaan; maar wij bereikten toch tenslotte een plaats, die ons geschikt voorkwam om te rusten, en die niet ver was van een dorp, Dalee genaamd. Ibrahim bracht ons heerlijke geitemelk, die veel bijdroeg tot veraangenaming van ons avondeten. Wij waren op die dag een gedeelte doorgetrokken van het land, dat om zijn vruchtbaarheid beroemd is; en toch hadden wij niets ontdekt dan een doolhof van distels en doornen. Jesaja sprak: *'Op het land mijns volks zal de doorn en de distel opgaan'*; maar hij heeft ook gezegd: *'de Geest zal uit de hoogte uitgegoten worden, en dan zal de woestijn tot een vruchtbaar veld worden'* (Jes. 32 : 13a, 15a).

De volgende dag trokken wij door het erfdeel van Issaschar, 'wiens land lustig was'; en toch waren de weiden verzengd; en geen andere tekenen van vruchtbaarheid zagen wij, dan enige kleine stukken gerst en tabak. Spoedig kwam uit zee een koeltje op, waardoor de ondragelijke hitte van die morgen getemperd werd; en naarmate wij westwaarts afdaalden, werd de grond vruchtbaarder en vonden wij er gedurig meer gelijkvormigheid met de bergachtige streek, die Hebron van Bethlehem scheidt. Wij zetten onze weg voort langs een rotsachtig voetpad tussen beplante heuvels; en nadat wij een rots waren opgeklimmen, die spits uitloopt, en die boven over de ingang schijnt te hangen, ontdekten wij enige diepe door de natuur gevormde holen, die wellicht de Profeet Elia tot schuilplaats gestrekt hebben. Bij het verlaten van die bergengte bevonden wij ons weldra aan de oever van de zee in een nauwe vlakke, die de voortzetting is van de vlakke van Saron. Van de top der rots, die wij opgeklimmen waren, hadden wij in de diepte die vlakke gezien, en aan de oever puinhopen opgemerkt, zonder enig spoor van bouwval, maar die toch de ligging bepaalden van Tortura, het oude Dor, op negen mijlen afstands ten noorden van Cesarea, een der

steden, waaruit de kinderen van Manasse de Kanaänieten niet konden verdrijven (Joz. 17 : 11, 12). Nu behielden wij het zicht op de zee; en nadat wij nog verscheidene gerst-of sesamevelden, maar het meest een dorre vlakte doorgetrokken waren, bereikten wij de oever van de Middellandse Zee; en zagen niet blijdschap haar donkerblauwe golven. Wij gingen noordwaarts en ontdekten iets verder, op een klein voorgebergte, de overblijfselen van zuilen en van oude gebouwen. Die plaats, door de Arabieren Athlete genaamd, heette weleer Castellum Peregrinorum. De tijd ontbrak ons om terug te keren, om die bouwvallen nader te onderzoeken.

Wij gingen toen langs dezelfde weg, die ook Paulus gegaan was, toen hij met enige vrienden, in de tegenovergestelde richting, van Ptolemaïs naar Cesarea reisde (Hand. 21 : 8). Vier mijlen verder kwamen wij bij de berg Karmel; maar het kostte enige moeite om ons te doen geloven, dat wij werkelijk die beroemde berg voor ons hadden, waarover wij zo dikwijls als kind reeds hadden horen spreken. De berg ziet er niet indrukwekkend uit; hij schijnt zelfs tamelijk onbetekenend te zijn. Eén onzer riep onwillekeurig uit: 'Zou dat wel de Karmel zijn? De Lochnagar is zeker zo fraai!' Wij dachten dat die berg, als een ontzettende toren, statig boven de zee zou uitsteken, en zo werden wij tamelijk teleurgesteld, toen wij zagen dat de Karmel een weinig verheven bergketen is, die gedurig lager uitloopt, naarmate zij dichter aan zee komt, en die tenslotte een voorgebergte vormt, dat hoogstens een ruimte van negenhonderd voet beslaat. Maar toen wij vanuit de hoogten, die zich boven Akko verheffen, de Karmel in zijn geheel lengte gezien hadden, week van ons dat gevoel van teleurgestelde verwachting.

Waar hij aan de noordzijde eindigt, komt hij zo dicht aan zee, dat er slechts een smalle strook land ligt tussen de steile en rotsachtige berg en de oever. Daar zagen wij een menigte tenten van allerlei vorm en grootte, waaromheen mannen lagen, die op verschillende wijze gekleed waren, terwijl anderen aan de oever wandelden. Dat schilderachtige toneel zou voor ons aangenamer gewaarwordingen opleveren hebben, indien wij niet geweten hadden, dat wij daar in quarantaine verblijven moesten. De pest richtte sedert lang verwoestingen aan in menige plaats van Zuid-Palestina, maar had nog het noorderdeel van de berg Karmel niet bereikt; waardoor de reizigers, die uit het zuiden kwamen, een quarantaine moesten houden van veertien dagen, of van slechts zeven, wanneer zij toestonden dat men al hun kleding in zee reinigde. Wij vestigden ons aan de oever; de golven vloeiden haast over de koorden van onze tenten; en ons werd een Egyptisch soldaat, een eenvoudig en goedaardig man, als guardiano toegevoegd, ten einde ons te beletten de anderen aan te raken: want als de nieuw aangekomenen hen die hen vóór geweest waren, of hun kleding, of zelfs maar de koorden van hun tenten, aan zouden raken, zouden dezen verplicht worden een nieuwe quarantaine in te gaan.

Een heerlijk uitzicht hadden wij, terwijl wij voor de ingang van onze tent zaten. Voor ons lag de Middellandse Zee, rechts zagen wij de schone baai van Akko, met in de verte de vestingwerken van de stad. In de diepte van dit landschap rees voor ons op Djebel-Scheik, het oude Hermon, de beroemde berg, *'de woning der leeuwinnen en der luipaarden'* (Hoogl. 4 : 8b). De zoele zeewind bracht ons verfrissende verkwikking, en wij genoten het voorrecht ons dagelijks in zee te kunnen baden; maar het zand brandde soms als een oven, en vaak stond de thermometer op 86 graden Fahrenheit, zowel bij nacht als bij dag.

De volgende dag was het zondag, die wij met blijdschap als de dag der rust begroetten. Wij zaten dan ook rustig in onze tenten, en lazen met elkander de geschiedenis van Elia, en vooral het verhaal van zijn offerande op de Karmel (1 Kon.

18). Onder de avondkoelte dwaalden wij van onze tenten ver af, en het was een waar genot die ogenblikken van ontspanning en afzondering zo door te brengen. Door de verenigde gedachten, die de voorwerpen, waarvan wij omringd waren, in ons opwekten, werden wij gedrongen onze zielen met warmte Gode aan te bevelen, en daarbij onze gemeenten, ons vaderland en de reis, die wij toen deden voor het welzijn van Israël, onder Zijn bescherming te stellen. Ons hart had behoefte om, gelijk weleer Elia, een vurig en zielverkwikkend gebed uit te storten.

Een groot deel van de maandag werd besteed om onze tenten en kleding in de zee te dompelen, terwijl onze boeken en papieren berookt werden: wij onderwierpen ons gewillig aan die lastige maatregel, om onze quarantaine op zeven dagen terug te kunnen brengen. Men mag het voor twijfelachtig houden, of de wijze, waarop tegenwoordig de quarantainen in acht genomen worden, wel enige nuttigheid geeft. Een reiziger, wiens tent dicht aan de onze stond, vertelde ons dat zijn knecht, om een fraai kleed aan de indompeling in het zeewater te onttrekken, het onder de voorwerpen opgehangen had die gedroogd werden alsof het reeds ingedompeld was. Zelfs onze guardiano gaf ons iedere keer de raad, als het een voorwerp gold van enige waarde, niet zonder uitdrukking van slimheid, om het in het zand te begraven, totdat de beroking geëindigd zou zijn; en hij scheen niet te kunnen begrijpen, waarom wij daar niet in wilden toestemmen. De handelingen van die dag deden ons beter het woord verstaan, dat zo dikwijls in de voorschriften der wet herhaald wordt: *'hij zal zijn kleederen wassen, en onrein zijn tot aan de avond'*, Lev. 11.

Wij besteedden het overige van de week aan het rangschikken der aantekeningen, die wij op reis gemaakt hadden, tot het schrijven van brieven en tot eenzame overdenking aan de oever der zee. De warmte was drukkend; 's morgens en 's avonds stak doorgaans een aangenaam koeltje op, ofschoon de nabijheid der zee dezelfde graad van warmte aan de nachten als aan de dagen mededeelde. Men verstreekte ons gezond en eenvoudig voedsel. De inwoners der naburige stad Khaïfa brachten ons overvloedig watermeloenen en vruchten. Water was somtijds moeilijk te krijgen: want voor de gehele quarantaine was er maar één bron, die niet mild vloeide. Sedert lang waren wij de weelde ontwend om op stoelen te zitten en zij, die deze ondervinding niet opgedaan hebben, kunnen zich bezwaarlijk voorstellen, hoe moeilijk het ons was om, in zulk een klimaat, met onze lessenaars op de knie en op het zand zittende, te schrijven.

Lord Hamilton en de heer Littleton deelden in de ons opgelegde quarantaine; en dicht aan onze tent stond die van lord Rokeby, die ook in deze streken gereisd had. Terwijl wij op behoorlijke afstand van elkander in het zand lagen, onder het opzicht van onzen guardiano, spraken wij onderling vriendschappelijk over het vele merkwaardige, dat wij gezien hadden. Doctor Keith verklaarde dikwijls de Profetiën van het Woord Gods. Toen wij op zekere dag over het wild gedierte spraken, dat zich ook thans nog in het land ophoudt, vernamen wij van lord Hamilton dat zijn knecht de vorige nacht, in de nabijheid van onze tenten, twee linxen met glinsterende ogen gezien had, die bekend staan onder de naam van linxen van de berg Karmel. Zo had men ook, op de oevers van de Jordaan, linxen en wilde zwijnen ontdekt; en op zekere morgen had men, voor de opgang der zon te Jenin, zestien hyena's tegelijk waargenomen.

Wij verzamelden soms, als het tij wegviel, want er zijn daar geen onbelangrijke eb en vloed, in het midden der rotsen, sponzen en schelpen. Onze burens zochten de polyp, die weleer de beroemde purperkleur opleverde; en later vonden wij verscheidene schelpen van die dieren. Men trof ze vroeger in al de delen van de baai aan, en men onderscheidde ze toen in twee soorten. Uit de ene trok men een donkerblauwe, uit de

andere een meer schitterende kleur, evenals die van het scharlaken; en als men die twee tinten doorenmengde verkreeg men het ware purper. Zoo mocht het landschap van Azer, uit wiens schone en rijke vlakten spijzen voortkwamen, die waardig waren voor de tafel der vorsten, hun ook de verf leveren voor hun vorstelijke kleding, die de kooplieden van Tyrus en Sidon naar de verwijderde hoven overbrachten. Deze zegen had Jakob over Azer uitgesproken: *'hij zal koninklijke lekkernijen leveren'*.

Tussen de zee en de berg was een grote menigte sprinkhanen; en wij vonden er enige kleine, maar om hun gif gevaarlijke, zwarte scorpioenen. Op zekere avond verpletterde onze guardiano er een onder zijn voeten, en wees ons zijn angel aan. Het is wellicht hetzelfde dier, dat men onder de naam van de basilisk heeft aangeduid, en waarvan gezegd wordt, dat *'het gespeende kind zijn hand zal uitsteken in zijn kuil'* (Jes. 11 : 8b).

Wij zagen menigmaal de zon op prachtige wijze ondergaan. Op zekere avond vooral daalde zij in de Oceaan neer, terwijl zij de wolken, die het voorkomen hadden van wollen vlokjes, van het heerlijkste karmozijnrood deed schitteren. In de loop der week kwam de heer Mozes Montefiore aan de quarantaineplaats aan, en men sloeg zijn tenten op geringe afstand van de onze op. Hij liet ons een fraaie watermeloen brengen, alsmede twee flessen 'wijn van de Libanon', die hij zich in het klooster van de berg Karmel had aangeschaft. Als zij gelden moesten voor een proeve van die beroemde wijn, zal hij sedert de tijd van Hosea van zijn voortreffelijkheid veel verloren hebben: wij althans vonden zijn smaak niet zeer aangenaam (Hos. 14 : 7). Hij komt met die van de wijn van Cyprus overeen; en men beweert dat hij die ontleent van het teer, waarmee men het garen bestrijkt, dat gebruikt wordt om de lederen zakken, die deze wijn bevatten, te naaien. De heer Mozes en doctor Keith wandelden vaak op het strand, en spraken dan over de Godsspraken, die haar vervulling hadden in de verwoesting van het land. Het was duidelijk op te merken, dat de heer Mozes dat onderwerp nauwkeurig overdacht had; maar tevens dat hij iedere toespeling op het Nieuwe Testament zorgvuldig vermeed.

Vrijdagsavonds werd een grote menigte Arabische soldaten van de Pacha van Egypte in quarantaine gesteld. Zij sloegen hun leger tamelijk dicht bij ons op, en vormden een woeste bende, zonder enige krijgstuft, wier gehele bezitting uit hun lanssen en musketten bestond, die zij met de bajonetten in het zand staken. Zij hadden dikwijf onderling geschil, en waren daarbij zeer luidruchtig; en legden soms, als wij voorbij hun tenten gingen, half schertsend, half ernstig, op ons aan, ons toeschreeuwende Nazarani! In de avond hoorden wij ze hun Arabische liedjes zingen, zoals onze jonge Egyptenaren in de woestijn deden. Het gezang werd dan door één stem geleid, waarop door het koor met handgeklap geantwoord werd.

De geneesheer verklaarde zaterdags, dat een vrouw met haar twee kinderen, die een tent bewoonden weinige schreden van de onze verwijderd, aan de pest leden. Het was in onze toenmalige toestand een ernstige waarschuwing; maar wij brachten ons de 90ste Psalm te binnen, en verlieten ons met te meer vertrouwen op Hem, Die ons tot hiertoe geleid had. Gedurende ons verblijf daar stierf niemand aan de pest. Wij verlangden zeer de berg Karmel te kunnen beklimmen; maar voor het ogenblik moesten wij ons bij de voet van de berg bepalen, en ons tevreden stellen met het onderzoek der ruime holen, die in grote menigte in die krijtbergen gevonden worden. In zo'n hol verborg Obadja de Profeten des Heeren, en onderhield ze met brood en water (1 Kon. 18 : 13).

Nadat wij zondags onze godsdienstoefening gezamenlijk in onze tent gehouden

hadden, waren wij 's middags uit elkander gegaan om enige tijd in stille afzondering door te brengen. Daar hoorden wij toen het geschut aan de andere zijde van de baai en zagen de stad Akko door eene wolk van rook omgeven. Het duurde ongeveer een uur, en wij konden er de reden niet van verklaren, dan nadat een bode van Akko ons berichtte dat het leger van de Pacha te Nezib een grote overwinning behaald had, en dat hij bevolen had haar in al de grote steden, door vreugdebedrijven gedurende drie dagen te vieren. Aanvankelijk waren wij met die tijding ingenomen; want wij verwachtten, dat er nu meer rust in het land heersen, en dat er ook voor ons betere gelegenheid zijn zou om Galilea te bezoeken. Maar 's avonds werden wij door een bezoek van de viceconsul van Khaïfa in onze hoop teleurgesteld; hij zei ons dat de wegen, die naar Galilea leiden, zozeer door rovers bedreigd werden, dat hij ons geen paarden voor de tocht durfde leveren. Onze quarantainetijd was ten einde, en er bleef ons niets anders over dan om ons naar Beyruth in te schepen.

In de koelte van de avond beklommen wij, langs een diepe en rotsachtige weg, de berg Karmel. Toen wij de kruin bereikt hadden, ver boven het Latijnse klooster, konden wij de zee, ten westen en ten noorden, in haar gehele uitgestrektheid zien. Daar ongeveer moet Elia gestaan hebben, toen hij bad boven op de Karmel, en tot zijn jongen zei, dat hij zevenmaal naar de zee zou uitzien. Wij ook verenigden ons in het gebed om God te smeken, dat Hij Zijn zegen mocht uitstorten op onze geest, onze vrienden, onze gemeenten en onze zending, die thans door belemmeringen gedrukt scheen.

Het was een plechtig ogenblik, toen wij daar op de eenzame top van de Karmel geknield lagen. De zon ging in de zee onder; verkwikkelijk was de koelte en de zuiverheid der lucht; nauwelijks deed de wind de bladeren bewegen, en toch verspreidden de welriekende heesters de aangenaamste geuren in het rond. Om ons heen en op de zee, die aan beide zijden de voet van de berg bespoelt, en die zich in het verste verschieft uitstrekt, heerste de diepe stilte van de sabbat. Ten oosten en ten noordoosten zagen wij dat gedeelte van het schone dal Esdrelon, dat tot aan de witte muren van Akko reikt, alsmede die oude beek, 'de beek Kison' die, niet ver van de berg Karmel, kronkelend zeewaarts heenvloeit. Daar loopt het water, dat de vijanden van Debora en Baruch 'wegwentelde' (Richt. 5 : 21a), en met het bloed der Baälsprofeten geverfd werd, nadat het vuur des hemels op het offer van Elia was nedergedaald. Ten zuiden vormt zich de strook land, die de berg van de zee afscheidt, waar zij zich uitbreidt tot het dal Saron; en van de bergketen Karmel gaat een aaneenschakeling uit van hoogten, die zich naar het zuidoosten uitstrekken, en wier kruinen nu eens naakt en rotsachtig, dan weer met heesters en wilde bloemen bedekt zijn. Op één dezer bergvlakten stonden eens de scharen Israëls rondom Elia vergaderd, toen hij in haar midden tot haar zeide: *'hoe lang hinkt gij op twee gedachten?'* Daar *'vielen zij op hun aangezichten, zeggende: de Heere is God, de Heere is God'*.

Die avond zal ons niet uit het geheugen gaan; nimmer hadden wij iets treffenders gezien, dan het toneel dat zich aan ons voordeed, en de bijzonderheden van dat tafereel staan ons altijd voor de geest. Het loste voor ons al de moeilijkheden op, die zich in de Schrift voordoen, wanneer zij op die berg zinspeelt. De berg Karmel is niet om zijn hoogte merkwaardig, en nergens wordt hij om die reden in de Bijbel genoemd. Wij maakten reeds de opmerking, dat de kruin, die het dichtst bij zee gelegen is, niet meer dan negenhonderd voet hoog is. De hoogste top is aan de zuidoostelijke zijde, en verheft zich tot slechts twaalfhonderd voet. Maar die bergketen ligt bijna acht mijlen landwaarts in, en had weleer, om haar vruchtbaarheid, bijzondere vermaardheid: zij is ongetwijfeld daarom Karmel genoemd, hetwelk betekent 'vruchtbare akker'. Toen die lange bergketen, zowel op de vlakte als op de hellingen, met wijngaarden, olijf-, vijge- en amandelbomen beplant was, moest niet de

Karmel zijn naam waardig, het voorkomen hebben van een uitgestrekte tuin die midden over het land hing? Hoe gemakkelijk zal men, ten tijde van *'het sieraad van Karmel'*, zoals de Profeet zich uitdrukt (Jes. 35 : 2m), zich op de hoogte van de berg hebben kunnen verbergen (Amos 9 : 3a); want de wijngaarden en de vijgebomen boden, door hun overvloedig blad, een schuilplaats aan over de gehele lengte van zijn kruin. Thans vindt men in de tuin van het klooster enige ranken, die voortreffelijke druiven opleveren: dit enige is nog overgebleven, ter aanduiding van de plaats waar Uzzia zijn wijngaardeniers had (2 Kron. 26 : 10m). Ten noorden van de berg groeien ook nog enige olijfbomen; maar zo ver wij zagen, was die wijde kruin, weleer een tuin gelijk, met wilde heesters en doornachtige planten begroeid, behalve op de plaatsen waar de rots geheel naakt is. Dezelfde God, Die gesproken had: *'Als een akker zal Sion beploegd worden'*, en: *'Ik zal de stenen van Samaria in het dal werpen'*, had ook gezegd: *'de hoogte van Karmel zal verdorren'* (Amos 1 : 2b). Men treft bij de Profeten talrijke toespelingen aan op die merkwaardige berg. Amos stelt de zondaar voor, als die het niet ontgaan kan dat hij ontdekt wordt, al verstak hij zich op de kruin van Karmel, of al stortte hij zich neder in de zee, die zijn voet bespoelt. Als Micha de zorg wil vermelden, waarmee de grote Herder Zijn gekochten weidt, of van het volk Israëls gewagen zal, teruggevoerd tot het verbond met zijn God, zegt hij: *'weid Uw volk, dat nu alleen woont in het woud, in het midden van Karmel'* (Micha 7 : 14a), en als Jesaja de vruchtbaarheid en de schoonheid van de vernieuwde aarde beschrijven zal, roept hij uit: *'het sieraad van Karmel zal haar gegeven worden!'*

De volgende dag begaven wij ons naar Khaïfa, een lief klein met muren omringd stadje, en wij bezochten er de synagoge, waar wij een dertigtal Joden aantroffen. Wij onderhielden ons met drie of vier Russische Joden, die Duits spraken, en deelden hun het doel van onze reis mee. Er waren daar verscheidene jonge knapen, die, evenals de mannen, de tephilim droegen. Enige kinderen kwamen naar ons toe, kusten ons de hand, en legden ze op hun hoofden, opdat wij ze naar de wijze der Joden zegenen mochten. Zij wisten niet hoe oprecht wij wensten, dat God 'Zijn Geest mocht uitstorten op de nakomelingschap van Israël, en Zijn zegen op die uit hem gesproten zijn'. Wij gingen scheep op een grote onoverdekte boot, waarop evenmin een kajuit als tent voorhanden was. Zij werd door een man en een jonge knaap bestuurd, treurig overschot der weleer zo vermaarde Fenicische zeelieden. Spoedig werden wij de lastige slingering gewaar van onze boot, die door de minste wind in beweging werd gebracht, en waarin wij zonder enige beschutting aan de brandende zonnestrallen blootgesteld waren. Wij voeren Akko voorbij en merkten op dat die plaats geen geducht voorkomen heeft, en zich bevallig voordoet. Het was het oude Ptolemaïs, waar Paulus één dag vertoefde (Hand. 21 : 7). Kort daarop wees men ons Zeëb aan, het oude Achsib, een der steden van Aser, vanwaar hij de Kanaänieten niet verdrijven kon (Richt. 1 : 31). Tegen zons ondergang waren wij tegenover Tyrus, 'de sterke stad', en konden duidelijk onderscheiden welk gedeelte weleer een eiland uitgemaakt heeft. Daar ging de wind liggen en er kwam een volstreckte stilte, die verscheidene uren voortduurde. Wij brachten een moeilijke nacht door, blootgesteld aan een sterke dauw; maar wij brachten ons tebinnen dat ook weleer onze Meester in een dergelijke boot sliep, en wij klaagden daarom niet. Bij het aanbreken van de dag lagen wij voor Saïda, het oude Sidon, en enige tijd daarna zagen wij de bergketen van de Libanon, die zich met stille majesteit tot de wolken verheft. Tegen de middag bereikten wij de haven van Beyruth. De stad heeft een aangenaam voorkomen en de heuvel, die er achter ligt, is met lusthuizen bezet en geheel bedekt met lommerrijke tuinen en moerbeziënbossen. Middenin een baai van zeldzame schoonheid steekt in zee een

vesting uit, die in slechte staat is; en de berg Libanon beheerst dit ganse schone landschap.

Het houden van openbare vermakelijkheden duurde nog voort. De inwoners hadden hun feestgewaad aan; sommigen liepen door de straten met hun muziekinstrumenten, onder gezang en handgeklap, en anderen hielden spiegelgevechten met begeleiding van muziek. Het was ons aangenaam dat wij onze toevlucht konden nemen tot de herberg van een Griekse Christen, Jozef genaamd; het was de eerste herberg sedert ons vertrek uit Alexandrië.

Wij werden al spoedig bezocht door twee Amerikaanse zendelingen, de heren Thompson en Hebard, die ons op de minzaamste wijze bejegenden. Zij schenen met de grootste ijver bezielde te zijn, en hun pogingen zijn met goed gevolg bekroond. Zondags houden zij geregeld godsdienstoefening in het Arabisch; een honderdtal mensen, die voor het merendeel, tot de Griekse, Latijnse en Armenische kerk behoren, wonen ze bij. Hun zondagsscholen voor de kinderen stichten veel nut; en hun school in de week wordt door zestig jongens en veertig meisjes bezocht. Een twintigtal Syriërs zijn daarenboven in een kweekschool verenigd, die bestemd is om inlandse meesters te vormen. De jonge knapen moeten er een proeftijd van twee maanden doorstaan; en, wanneer zij in die tijd geen voldoende proeven geven van geschiktheid en bekwaamheid, wordt hun onderwijs niet verder voortgezet. Enigen van die jongelieden zijn van Arabische afkomst; men vindt er een Armeniër, een Maroniet, een Drusiër, en enige anderen behoren tot de Griekse Kerk. De zendelingen hebben achttien mensen gedoopt. Zij ondervinden tegenstand van de Rooms-Katholieken, en nog meer van de Maronieten. De Grieken en de Armeniërs zijn gunstiger gestemd. In de winter woont de heer Hebard te Beyruth; maar zomers bezoekt hij de berg Libanon, en is dan onder de Drusiërs werkzaam. Het is een vreemd volk. Men meent dat zij oorspronkelijk Mohammedanen zijn, maar thans kan men ternauwernood aannemen dat zij een godsdienst hebben. Zij houden hun eredienst in het geheim en belijden sommige waarheden, die zij alleen aan de ingewijden doen kennen. Ze zijn zeer onkundig; maar gedragen zich minzamer jegens de zendelingen dan jegens de Maronieten.

Wij hadden het voorrecht te Beyruth de heer Scott Calman te ontmoeten, een bekeerde Jood, die onlangs uit Engeland aangekomen was. Wij hadden hem te Londen gekend, en de Voorzienigheid bracht hem weer op ons pad als reisgenoot voor onze terugtocht naar Engeland. Het was ons ook tot grote blijdschap, dat wij in kennis mochten komen met de heer Pieritz, weleer een joodse rabbijn te Yarmouth, en thans zending van het genootschap van Londen, alsmede met de heer Levi en doctor Gertsman.

Gedurende ons verblijf te Beyruth bezochten wij dikwijls de Amerikaanse zendelingen. Hun huizen zijn aangenaam gelegen, ter hoogte van een halve mijl gaans, aan de zuidzijde van de stad, en te midden van moerbeziënbossen. Van het dak en uit de ramen konden wij, bij de heer Thompson, ten noorden de Syrische kust ontdekken met haar talrijke baaien; maar vooral trok onze aandacht de statige aanblik van de Libanon. Die verheven bergketen, haar vermaardheid overwaardig, is op een hoogst bijzondere wijze met terrassen aangelegd, en onderscheidt zich thans nog door haar vruchtbaarheid. Men ziet op sommige punten, ter hoogte van meer dan tweeduizend voet boven de oppervlakte van de zee, dorpen, die met heerlijke plantsoenen omgeven zijn; en wij konden op verscheidene spitsen, die zesduizend voet hoog zijn, hoogopgeschoten pijnbomen opmerken, die tot aan de hemel schenen te reiken. Op de eerste dag bedekten eerst de wolken de kruin van de berg, maar weldra dreven zij voorbij, en aan het uiteinde van een diepe kloof, die de gehele berg van één schijnt te scheuren, zagen wij Sannin, de meest verheven punt van de Libanon, ter

hoogte van tienduizend voet. De stralen van de ondergaande zon verguldden de top van de berg op prachtige wijze; en wij begrepen dat zijn kalme en onveranderlijke majesteit weleer voor de kerk een zinnebeeld geweest was van de Goddelijke Verlosser: *'Zijn gestalte is als de Libanon'* (Hoogl. 5 : 15m). De sneeuw blonk schitterend in vele van de hoogstgelegene scheuren. Niet ver van Sannin vindt men de oude cederbomen, die blijven staan als gedenkteken van de heerlijkheid des Libanons. Men ziet ook nog op andere delen van de berg kleinere ceders. In de dorpen van de Libanon zijn bijna tweemaal honderdduizend inwoners. Die bevolking overtreft die van geheel overig Palestina. Daarmee kan men zich een denkbeeld vormen van de voormalige heerlijkheid van de Libanon en van de vurige wens van Mozes: *'Laat mij toch overtrekken, en dat goede land bezien, dat aan gene zijde der Jordaan is, dat goede gebergte, en de Libanon!'* (Deut. 3 : 25). Op enige mijlen ten oosten van Beyruth, ligt, aan de andere zijde van Libanons bergketen, het schone dal Coele-Syrie (het holle Syrië), tussen de Libanon en de Anti-Libanon. Men vertelt dat het zeer vruchtbaar en overvloedig met waterstromen gezegend is: deze zijn een gedeelte van *'de wateren, die uit Libanon vloeien'*, (Hoogl. 4 : 15b). Aan de noordelijke uithoek van dit dal is een belangrijke stad, Hamah genaamd, zonder enige twijfel het oude Hamath, de noordelijke landpale van het land door God aan Israël gegeven (Num. 34 : 8m), en dat nog bestemd is om, naar Ezechiël (Ez. 47 : 16a), die het met Béroth verenigt, het Beyruth waar wij ons toen bevonden, in de laatste dag zijn landpale uit te maken. Van de heer Thompson vernamen wij, dat de beroemde lady Esther Stanhope voor enige dagen in het verblijf, dat zij zich middenin de bergen, bij Sidon, gekozen had, gestorven was. Hij had haar uitvaart bijgewoond en op haar graf, in haar tuin, de lijkdienst voor de doden gehouden.

Op zekere avond gingen wij de oude zuilen zien, die in de haven ingedreven zijn, alsmede de overblijfselen van een in mozaïek bewerkte vloer, die bij het strand gevonden wordt. Het zijn de bouwvallen van Romeinse gedenkstukken, die ten tijde dat Berythus om zijn school voor rechtsgeleerde studiën beroemd was, en door de geleerden van verscheidene landen bezocht werd, zijn aangelegd. Wij zagen ook een oude Oosterse herberg, waar de reizigers weleer een schuilplaats zochten, maar die thans verlaten is. Het is een groot vierkant gebouw; het benedengedeelte was voor de beesten bestemd, en de hogere verdieping, door een galerij omgeven, werd door de reizigers ingenomen. Aan de oostzijde van de stad is eene Turkse begraafplaats, waarop een alleenstaande cypres gevonden wordt. Men heeft in Syrië 's avonds een buitengewoon zachte lucht. Men zag gehele huisgezinnen op de daken van hun huizen om er de koelte van de avond te genieten; zelfs wordt de nacht in dat seizoen er wel eens op doorgebracht. Beyruth is een der steden van Syrië, waar de warmte zich het meest doet gevoelen: doorgaans klom er de thermometer tot op 85 à 90 graden Fahrenheit, en 's nachts dikwijls tot op 96 graden. Door de nabijheid der bergen wordt er weinig of geen landwind waargenomen, zodat de lucht volmaakt kalm is tot aan de morgen, wanneer de zeewind opsteekt. Er zijn te Beyruth ongeveer tweehonderd Joden. Wij bezochten de synagoge vrijdagsavonds, bij de aanvang van de Joodse sabbat.

De heer Pieritz deelde ons mee welke plaatsen hem het meest geschikt voorkwamen om er zendingsposten voor de Joden te vestigen. Naar zijn mening is het groothertogdom Posen het veld van arbeid, hetwelk de meeste perspectieven biedt; er zijn ongeveer honderdduizend Joden. Het Londense genootschap heeft er drie zendingen heengezonden; een dertigtal echter zou meer overeenkomstig zijn met de bestaande behoeften. De Joden van dat land zijn verlicht genoeg geweest, om ook zonder tot het rationalisme over te slaan, zich van de Talmud los te maken. Men kan

dat toeschrijven aan hun inwoning te midden van Protestantse Christenen. De helft bijna van de Joden, die tot het Christendom overgingen, zijn uit dat land en daaronder drie der zendelingen, die te Jeruzalem werkzaam zijn.

Moldavië en Wallachije bieden weer uitgebreide, en tot op heden verwaarloosde werkkringen aan; men leeft er zeer goedkoop en vindt er voor de handel grote hulpmiddelen, waarmee men zijn voordeel nog niet gedaan heeft; zodat de Joden, die onderzoek naar de waarheid doen, en die het Christendom aannemen wilden, in hun onderhoud gemakkelijk zouden kunnen voorzien, zonder tot hun broeders de toevlucht te moeten nemen.

Zijn eigen ervaring had hem ook Gibraltar als een plaats doen kennen, waar het nuttig zijn zou een zendingspost te vestigen. Men heeft daar aan de ene zijde de Barbarijse kust, waar in iedere stad duizenden Joden gevonden worden, die opvallen door hun nijverheid; aan de andere zijde liggen Spanje en Portugal, waar een grote menigte van 'nieuwe Christenen' gevestigd is, en die allen gedoopte Joden zijn, tot wie een verstandige zending toegang zou kunnen verkrijgen. In Gibraltar zelf zijn ongeveer tweeduizend Joden, die Hebreeuws en Spaans spreken; en onder hen zijn er velen, die hun kinderen naar de Christenscholen zenden. De heer Pieritz meent dat een goed christelijk traktaatje voor de Joden wel het meest dienstig zijn zou, wanneer het eenvoudig en helder gesteld was; gelijk als een, die men de onverschillige Christen in handen zou geven, om hem met de eenvoudige waarheid van zijn zondige toestand, en van de noodzakelijkheid van de verzoenende dood van Jezus Christus bekend te maken. Hij oordeelt dat dit verre te verkiezen zijn zou boven een twistschrift van middelmatige waarde. Wanneer men geloofsmeningen in behandeling wil nemen, behoort het grondig en volledig gedaan te worden: de Joden toch, daar zij door de studie van de Talmud aan strenge redeneringen gewoon zijn, zouden anderszins spoedig opmerken wat er aan ontbrak, en het met onverschilligheid terzijde leggen.

De heer Pieritz deed ons verscheidene belangrijke verhalen met betrekking tot de Joden van Palestina. Te Jeruzalem werd een Jood dringend gevraagd om de Bijbel te lezen, waarop hij ten antwoord gaf: 'dat durf ik niet doen'. En toen hem naar de reden daarvan gevraagd werd, was zijn antwoord: 'omdat ik vrouw en kinderen heb'. Hij wilde daarmee te kennen geven, dat, zo hij de Bijbel onderzocht, hij van de waarheid zou overtuigd worden, en dat dan de haat der Joden zijn gezin aan ellende ten prooi zou geven. Zes weken na de aankomst van de heer Pieritz te Jeruzalem, kwam de geleerde rabbijn Jozef, wiens bekering wij reeds vermeld hebben, zich met hem onderhouden, en vertoefde bij hem van 's morgens tien tot 's avonds vijf ure. Dit gesprek had tot uitslag, dat hij zijn rabbijnse boeken niet meer wilde lezen. Kort daarop bezocht hij hem heimelijk iedere dag, en zij bestudeerden met elkander het grootste gedeelte van de Profetieën, en het gehele Evangelie van Mattheüs. Hij zei hem eens dat de gedachte bij hem opgekomen was, dat de Messias, daar hij in de tijd, waarin Jezus geboren was, verschijnen moest, die omstandigheid zich wel te nutte had kunnen maken, en er door de kracht van zijn genie in kon geslaagd zijn om de vervulling van al de Profetieën op zich toepasselijk te maken. De heer Pieritz wilde dat hij Jesaja 53, Daniël 9 en Zacharia 12 overdenken en die hoofdstukken onderling vergelijken zou. Nadat hij het eerste gelezen had, kwam hij terug, en zei dat hij het verstond; hij paste het gedeeltelijk toe op de Joden, en gedeeltelijk op de Messias, als op één onder de Joden. De heer Pieritz wekte hem op om de drie hoofdstukken te lezen; lang bleef hij in ernstige overdenking verdiept, en zei toen: 'het valt ligt om te verstaan; maar niet te verstaan, daarin ligt de moeilijkheid'. Van dat ogenblik af waren de geestelijke aangelegenheden het voorwerp van zijn angstvallige zorg. Op zekere vrijdagavond, toen er sprake was van waarheidsliefde voor God en de mensen, werd

hem een der gebeden van de Talmud aangehaald, waar gezegd wordt: 'Ik dank U dat Gij geboden hebt enz.', ofschoon ook in de Bijbel geen gebod te vinden zij, dat daarop betrekking heeft; hij gevoelde dan ook dadelijk de kracht van dit voorbeeld. In zijn huis teruggekeerd, vond hij alles tot de dienst geregeld, waarmee de sabbat wordt aangevangen; maar toen weigerde hij die te besturen. Zijn vrienden begonnen vermoedens tegen hem op te vatten, toen de omkering, die bij hem had plaats gevonden, op geheel onverwachte wijze openbaar werd. Op zekere dag bevond hij zich ten huize van de heer Pieritz, toen deze aan een Mohammedaan zei, 'dat het ongeloof der Joden geen geldige tegenwerping was tegen het Christendom, aangezien er onder hen verscheidenen waren die geloofden'; en hij beriep zich op Jozef, die ronduit erkende dat ook hij daartoe behoorde. De Mohammedaan bracht die verklaring aan de Joden over, en toen was Jeruzalem in rep en roer. De banvloek werd tegen Jozef zo heftig uitgesproken, dat allen die in de synagoge waren in tranen wegsmolten. Hij werd vervolgens tot echtscheiding met zijn vrouw gedwongen; hij liet zich door herhaalde aanzoeken overhalen om Jeruzalem te verlaten, en vertrok naar Konstantinopel om er de Doop te ontvangen.

Bij een andere gelegenheid, toen er een openbaar godsdienstig gesprek gevoerd werd, nam de rabbijn Benjamin de verdediging op zich van de Talmud. Wel liet hij er zich maar kort over uit; maar na drie maanden bezocht hij opnieuw de heer Pieritz, en verklaarde hem toen dat, ofschoon hij ook, bij dat gesprek, de vaste overtuiging had dat hij voor de waarheid ijverde, hij toch bij het naar huis gaan zich gedrongen gevoeld had, om nogmaals ernstig na te denken en de zaak van naderbij te onderzoeken. Later kwam hij andermaal, vergezeld van de rabbijn Eleazar. Zij hadden een lijst met geschrevene vragen bij zich; doch, nadat zij de heer Pieritz de waarheid hadden horen voorstellen, vertrokken zij zonder ze te tonen. Zij zetten zich tot het gezamenlijk lezen van het Nieuwe Testament. Op zekere avond, terwijl zij daarmee bezig waren, trad onverwacht de rabbijn Abraham binnen. In allerijl trachtten zij hun boeken te verbergen; maar hij drong erop aan om ze te zien. Hij beloofde hun geheimhouding, en daarop toonden zij hem hun Nieuwe Testamenten. Hij was er zeer bedroefd over en verlangde met hen naar de heer Pieritz te gaan, bij wie hij dan ook hevig tegen het Christendom ingenomen aankwam. Al aanstonds beweerde hij dat de aanhaling, in het tweede hoofdstuk van Mattheüs, die op Bethlehem-Efrata betrekking heeft, onnauwkeurig is, en maakte daarover verscheidene tamelijk scherpzinnige aanmerkingen: de heer Pieritz echter hield zich aan hetgeen in het Evangelie geschreven staat. De rabbijn Abraham onderscheidde zich spoedig boven zijn beide geloofsgenoten door zijn ijver voor het Christendom; en allen besloten openlijk voor hun overtuiging uit te komen. Twee van die Joden behoren tot de aanzienlijkste Joodse families van Rusland.

De heer Pieritz meent dat er niet meer dan achtduizend Joden in Palestina zijn. De Ashkenazim zijn bijna geheel afhankelijk van de bijdragen uit Europa; de Sephardim hangen er niet in gelijke mate van af, daar zij enige handel drijven. Indien men die bijdragen zou eindigen, zouden zij allen genoodzaakt worden tot de arbeid hun toevlucht te nemen, hetgeen vrij wat beter zijn zou. Daaromtrent zijn het al de ware vrienden van Israël eens. Onder de Ashkenazim zijn er geen eigenlijke rabbijnen: want de rabbijn wordt slechts als lid van het genootschap onderhouden; onder de Sephardim echter zijn er 'Hachamim of wijzen', want zij geven hun niet de naam van rabbijnen. Daaronder verstaat men al degenen, die zich boven de lagere stand verheffen en door beschaafdheid onderscheiden. Aan het hoofd van deze stand staat de 'hachem morenu, of leraar'. Zij bewijzen hem een onbepaalde eerbied en zijn hem onderworpen, alsof hij hun paus was. Hij wordt door hen goed onderhouden, en leeft

vaak in grote overvloed; de Ashkenazim hebben op verre na die eerbied niet voor hun rabbijnen. De Poolse en Duitse Joden zijn doorgaans geleerder dan de Sephardim, die inboorlingen zijn; maar daarentegen kennen dezen de Bijbel beter. Men treft vaak op de Barbarijse kust zeer ongeletterde Joden aan, die met hun Bijbel zeer gemeenzaam zijn. Er is bij de Joden van Palestina een mengeling van gebruiken uit allerlei landen; maar over het geheel genomen schikt men zich gaarne naar de zeden en de wetten der Sephardim, inzonderheid met betrekking tot de begrafenisplechtigheden. Er is veel meer farizeïsme onder de Sephardim dan onder de vreemde Joden, en veel minder zedelijkheid. Bij hen wordt menigmaal de veelwijverij waargenomen, terwijl zij onder de Ashkenazim verboden is. Thans zijn er te Jeruzalem verscheidene Joden die twee vrouwen hebben, en sommige hebben er vier. De echtscheiding heeft er dagelijks plaats. De heer Pieritz noemde ons een Jodin uit Jeruzalem, die niet ouder was dan dertig jaar, en met haar vijfde man gehuwd was. Wij dachten daarbij aan de vraag, die door de Farizeeërs onze Heere gedaan werd: *'Is het een mens geoorloofd zijn vrouw te verlaten om allerlei oorzaak?'* en aan het voortreffelijke antwoord van de Heere Jezus. De Palestijnse Joden zijn in zedelijkheid minder nauwgezet dan de Europese. Die Saffet bewonen zijn niet met die van Jeruzalem gelijk te stellen. De meest achtenswaardige van allen zijn die van Hebron. Zij zijn veelal zeer arm. Wat wel eens beweerd is, dat namelijk hun woningen, ofschoon zij van buiten een ellendig aanzien hebben, niettemin van binnen van goede meubelen voorzien zijn, is onwaar. De Joden zijn daar te lande door hun treurige toestand toegankelijker en welwillender dan ergens elders. De Bijbel getuigt, dat tegenspoed een middel zal zijn om ze te verootmoedigen. Zo is het in Palestina. In andere landen, waar zij in velerlei zaken ingewikkeld, of door welvaart verstrooid zijn, laten zij zich aan de zendelingen weinig gelegen liggen.

De Karaiten, of Joden die zich streng aan de uitspraken houden van het Woord van God en de overleveringen verwerpen, zijn zeer talrijk in Krimea. Zij zijn over het algemeen zeer onkundig, en hebben geen eigen letterkunde. Men beweert, dat zij in Turkije en in de Krim hun gebeden in het Turks vertolken. Hun gebedenboek is een fraaie verzameling van uittreksels; het is bijna geheel aan de Schrift ontleend en bevat ook enige gezangen. Zij worden ten onrechte beschuldigd enige boeken van het Oude Testament van hun Bijbels uit te sluiten. De overige Joden hebben van deze sekte nog grotere afkeer dan van de heidenen.

Ten opzichte van de studie, die voor de zending noodzakelijk is, kwamen de waarnemingen van de heer Pieritz, met hetgeen wij daarover gezegd hebben, overeen. Alleen drong hij vooral daarop aan, dat men, behalve het Hebreeuws, de dialecten kennen moet, die door de Joden in de verschillende landen die zij bewonen gebruikt worden. Zo achtte hij ook de studie van de Talmud uiterst nuttig voor de zending. De laatste woorden van die achtenswaardige man zullen wij niet gemakkelijk vergeten: 'zend liever één goede zending, dan vijftig middelmatige. Meermalen gebeurde het mij, als ik een land bezocht na de een of andere zending, dat ik zijn komst vóór mij betreuren moest; maar hoe verkwikkelijk daarentegen was het om op Wolff te volgen!' Op de plaatsen, die hij bezocht had, wisten al de Joden welk het doel geweest was van zijn komst: te weten, om hun op het hart te drukken, dat er buiten Christus geen vergeving van zonden is.

Men ontmoet dikwijls, op de straten van Beyruth, Drusische vrouwen, die op het hoofd de zogenaamde tantour dragen, een zilveren sieraad in de vorm van een horen, waarover een witte sluier neerhangt. Het wordt alleen door de vrouwen van de Libanon gedragen, en mag geen aanspraak maken op sierlijkheid. Waarschijnlijk hebben enige uitdrukkingen van de Schrift in vroegere tijd tot deze dracht aanleiding

gegeven; ofschoon de horen, waarop de Bijbel zinspeelt, geen ander is dan de horen van de dieren, zoals het ook door de Grieken verstaan wordt. En daar het hun voornaamste middel van verdediging is, werd het ongezoekt als zinnebeeld van macht gebezigd.

Wij ontmoetten een man, die een houten sleutel op de borst droeg, en een ijzeren, die hem van de schouder op de rug hing; en wij merkten later op, dat de kooplieden, die meer dan één sleutel bij zich hadden, die vaak op hun schouder droegen. In Judea was dat eertijds in gebruik: *'Ik zal de sleutel van het huis van David op zijn schouder leggen'* (Jes. 22 : 22a). Ook zagen wij dat Christenen, Joden en Mohammedanen eveneens een soort van rozenkrans in de hand hielden, waarvan zij de koralen gestadig tussen de vingers lieten gaan.

Sedert enige tijd beraadslaagden wij over de wijze, waarop wij de belangrijke zending, die men ons had opgedragen, volbrengen moesten, en kwamen tot het besluit dat doctor Black, wiens gezondheid door het Syrische klimaat en de vermoeienis van de reis geleden had, met doctor Keith over Konstantinopel en de Donau naar Engeland terug zou keren, en onderweg in de voornaamste steden die zij zouden doortrekken, gegevens over de Joden verzamelen; terwijl de twee jongste leden de Galilese Joden bezoeken zouden en over Europa zich naar Engeland begeven. Bij hen voegde zich de heer Calman, een bekeerde Jood en volijverige zendeling, die vijf jaren in Palestina had gearbeid, en het Arabisch en Duits volkomen machtig was.

Zaterdagavond woonden wij een godsdienstoefening in het Arabisch bij, samen met een twintigtal bekeerde Syriërs, onder wie een eerwaardige grijsaard, Karabet genaamd, die gedurende twintig jaren Armenisch bisschop te Jeruzalem geweest was; maar die, met opoffering van al zijn aardse belangen, van de dwaalleer dier kerk afstand had gedaan. De volgende dag geleidden de zendelingen ons naar de woning van de Amerikaanse consul, bij wie zondags de ochtenddienst gehouden wordt. Aldaar bevond zich een broederlijk gezelschap van meer dan honderd mensen, bestaande uit de Engelse residenten en hun huisgezinnen en uit Syriërs, die Engels verstonden. Doctor Black predikte over Romeinen 5 : 1. Om drie uur scheidden wij van onze geliefde reisgenoten, die zich op een stoomboot naar Smyrna inscheepten. Het was waarlijk plechtig en smartelijk, om aldus van elkander te scheiden, *'niet wetende wat ons ontmoeten zou'* (Hand. 20 : 22b).

Vervolgens begaven wij ons naar de woning der zendelingen, en toen wij bij de deur verscheidene Syrische jonge knapen aantroffen, die op het begin van de Arabische godsdienstoefening wachtten, gingen wij onder de lommer der moerbeziënbomen zitten, en onderhielden ons met twee hunner, die uitstekend Engels spraken. Zij deden ons, met veel nauwkeurigheid, een aaneengeschalkt verhaal van de Bijbelse geschiedenis, tot aan de uittocht uit Egypte. De heer Thompson predikte in het Arabisch voor een aandachtig gehoor, bestaande uit ongeveer honderddertig mensen van verschillende landen, waaronder twee Armenische bisschoppen, Karabet en Jacob-Aga; Grieken, Grieksch-Katholieken, een Christen uit Abyssinië en een Drusiër, bekeerde Joden, presbyteriaanse Amerikanen en leraars van de Schotse Kerk. Wij droegen verschillende namen; echter, naar wij vertrouwen mogen, waren velen onzer eenstemmig in Christus. Na afloop van de dienst begaven wij ons naar een, meer afgezonderde, opperzaal, om aan des Heeren Avondmaal deel te nemen. Een van ons zat tussen twee Joden in, die vol geloof waren; de ander tussen de twee Armenische bisschoppen. Verscheidenen der overige toehoorders namen evenzeer deel aan de tafel des Heeren; zodat het een zinnebeeld was van de vergadering der grote menigte, die zich daarboven, uit alle landen en volken aan de tafel des Vaders verenigen zal. Deze Avondmaalsviering strekte ons tot een bron van levend water: en

wij werden gesterkt tot de voortzetting van onze reis, na het vertrek van onze oudere broeders. Het was ons toen, alsof wij onze zending, met een dubbele verantwoordelijkheid, weer opvatten. Wij hoopten echter dat de over Aser uitgesproken zegen aan ons vervuld zou worden: *'uw sterkte zal zijn gelijk uw dagen'* (Deut. 33 : 25b).

5. SYRO-PHENICIË, GALILEA

Maandag, de 8ste juli, vertrokken wij naar Galilea. Wij scheidden van Ahmed en Ibrahim; de laatstgenoemde betoonde veel hartelijkheid en gevoel, toen hij ons vaarwel zeide. Wij richtten ons naar het zuiden, te midden van een pijnbomenbosje, dat door een plantsoen van moerbeziënbomen omringd is, en besteedden twee uren om de zandbank, die het voorgebergte van Beyruth afsluit, over te trekken. Wij waren van de Libanon gescheiden door een bos van olijfbomen, dat, naar men zegt, het grootste van gans Palestina is: doch hetgeen allermeeest onze levendige bewondering opwekte, was de Libanon zelf: want het lagere gedeelte der bergketen is als met dorpen bedekt; vanuit een enkel punt telden wij er eenentwintig, omringd door bebouwde gronden. Welk een indruk moesten niet, ten tijde dat deze prachtige hoogten met bossen pijn en cederbomen gekroond waren, de woorden van de Profeet teweegbrengen: *'De Libanon is niet genoegzaam om te branden; en zijn gedierte is niet genoegzaam ten brandoffer'* (Jes. 40 : 16).

Tegen zonsondergang kwamen wij ten zuiden van het voorgebergte, en trokken langs een kleine khan, waaromheen veel beweging plaats vond; sommigen ontladden hun ezels, anderen spreidden hun tapijten voor de nacht uit. Die reizigers raadden ons aan om te vertoeven en zeiden dat wij, door verder te gaan, gevaar liepen van geplunderd te worden. De duisternis viel korte tijd daarna in en wij raakten de weg kwijt bij de oever van een brede rivier, die van de Libanon afstroomt en Damour genoemd wordt; dit is het oude Tamyras. Wij dwaalden te midden van moerbeziënbomen en vonden tenslotte een doorwaadbare plaats bij de bouwvallen van een brug. De berglagen strekken zich daar tot aan de zee uit, en vormen rotsachtige voorgebergten. Wij trokken ze achtereenvolgens over, langs wat ons een oude Romeinse weg scheen te zijn, en, na een dorp te zijn doorgetrokken, kwamen wij bij een aan de oever gebouwde khan, Naby-Younes genoemd, 'de Profeet Jonas.' Daar bevindt zich een kleine baai, die volgens een Mohammedaanse overlevering, de plaats is waar Jonas door de vis op het strand geworpen werd. De opzichter van de khan bood aan, om ons daar te herbergen; doch, na wat van zijn gezouten brood en zijn leban (zure melk) gekocht te hebben, verkozen wij ons aan de oever nabij de zee te legeren.

De volgende morgen kwam een oude Muzelman met grijs haar, die zich derwisch van Naby-Younes noemde, aan onze tent een aalmoes vragen, en ontving met erkentelijkheid wat. Wij namen onze richting naar het dichtst nabij gelegen voorgebergte en zagen van daar op twee uren afstand de kust en Sidon. Die stad ligt op een vrij verheven voorgebergte, dat zich tamelijk ver in zee uitstrekt; aan de oostkant is zij door een hoge en versterkte muur omringd, en twee moskeeën bestrijken de overige gebouwen. Het opmerkelijkste voorwerp is een sterkte, die op een rots in de haven gebouwd en met de stad verenigd is, door middel van een brug met negen bogen, naar men zegt een overblijfsel uit de tijd der kruistochten. Tussen de stad en het gebergte treft men tuinen aan, die behoorlijk aangelegd en van hoog geboomte voorzien zijn. Meer dan vijf bergketenen van de Libanon kan men tellen, die zich boven elkander verheffen. Het vermaarde Sidon, hoewel zijn vorige roem aanzienlijk gedaald is, doet zich evenwel nog gunstig voor. Ten noorden van de stad

loopt een brede rivier, die van de Libanon afstroomt en zich in de baai uitstort. Toen wij ze doorwaad hadden, deed zich een bedrijvig toneel voor ons op. De boeren brachten hun meloenen en hun fruit naar de markt, de muzelmanse vrouwen deden haar morgenwandeling naar de grafsteden, gekleed in het wit, het gezicht bedekt met een donker gekleurde sluier en de voeten van brede, gele, halve laarsjes voorzien. Wij lieten ons brengen naar de synagoge, een hecht gebouw met gewelfd dak in gotische stijl. Een grijsaard zat op de grond, omringd door kinderen, aan wie hij hebreuws leerde lezen; weldra kwam de oude rabbijn aan, wiens huis aan de synagoge grensde, gevolgd door twintig of dertig Joden. Verscheidenen van hen herkenden de heer Calman, en toonden hun genoegen hem weer te zien. Zij schenen bereid te zijn om over godsdienstzaken in redewisseling te komen. De heer Bonar geraakte in een levendig onderhoud met twee jonge knapen; hij haalde zijn Hebreeuws Nieuwe Testament voor de dag en verzocht één van hen om hem een hoofdstuk voor te lezen. Zij begonnen het tweede hoofdstuk van het Evangelie van Mattheüs te lezen; maar een oudere Jood, die hen over de schouder heen zag, fluisterde hun in het oor in welk boek zij lazen, en onmiddellijk sloten zij het. Wij zeiden de rabbijn, dat wij uit een ver afgelegen land gekomen waren, ten einde Israël te bezoeken, en dat wij de vervulling van Gods Woord, in Jeruzalems verwoesting, aanschouwd hadden. Een zekere Jood trachtte door tekenen te bereiken, dat men ons uit de synagoge verdreef; maar de overigen toonden zich beter gezind, inzonderheid een jonge rabbijn van de kust van Barbarije, die een beetje Frans sprak, en die ons de handschriften der wet toonde, waarvan één, naar hij ons zeide, driehonderd jaar tevoren, te Bagdad geschreven werd en 200 dollars gekost had. Vervolgens ontving hij ons met beleefdheid in zijn huis, liet ons limonade en koffie brengen, en nam een Hebreeuws traktaatje aan, genaamd 'de Vrijstad.' Hij vertelde ons, dat zich in Sidon driehonderd Joden bevonden.

Wij trokken de bazar over, om ons naar een fraaie khan te begeven, die eertijds aan de Franken had toebehoord. De stad is hecht gebouwd en de bazars bevinden zich in goede staat. Men ziet weinig nieuwerwetse gebouwen, maar wij vonden bij iedere voetstap overblijfselen van zuilen en van gebeeldhouwde stenen, die de aloude luister dezer beroemde stad in herinnering brengen.

Sidons pracht is geheel verdwenen; want *'de Heere heeft Zijn gericht in haar geoefend'* (Ez. 28 : 22m, 23m). *'Het zwaard is van rondom tegen haar geweest.'* Er zijn te Sidon geen kooplieden meer van enige betekenis; er is geen spoor meer over van de uitgebreide handel, die zijn rijkdom uitmaakte. *'Word beschaamd, o Sidon! want de zee spreekt, ja de sterkte der zee, zeggende: ik heb geen barensnood gehad, ik heb ook niet gebaard, en ik heb geen jongelingen groot gemaakt en geen jonge dochters opgebracht'* (Jes. 22 : 4).

Een Grieks Christen, die consulaire agent is, kwam ons de raad geven om niet verder te gaan, en zei dat de vorige dag een reiziger, op de weg van Tyrus, door de Arabieren vermoord was. Wij hadden geen reden om aan de geloofwaardigheid van die man te twifelen; maar wij hoopten, dat hij niet behoorlijk was ingelicht, en, in ieder geval, gaven wij ons in Gods hand over, en verlieten Sidon om één uur.

De tuinen en bosjes, die de stad aan de oostkant omringen, verschaften ons aangename lommer; in één van die tuinen vond Alexander de Grote wellicht Abdolonymus. Wij trokken toen de vlakke door, die zich aan de andere zijde van Tyrus uitstrekt; men zag er akkers met gerst, doura en tabak beplant; maar het grootste gedeelte der vlakke was onvruchtbaar en bedekt met distels en doornen. Ten oosten is zij omzoomd door een keten van bergen, die zich aan de Libanon aansluiten: dikwijls geven zij door een opening uitzicht op bevallige kleine dalen, terwijl de hoogten met dorpen en olijfbomen bedekt zijn.

Drie uur na ons vertrek vonden wij fragmenten van marmeren zuilen op het strand verstrooid liggen. Het zijn overblijfselen van voormalige lusthuizen, of misschien van een kleine stad. Ten tijde van Tyrus' en Sidons luister, was dit een geschikte ligging voor de lusthuizen der vorsten en bemiddelde kooplieden.

In de nabijheid vonden wij Sarfend, het oude Sarepta. De stad, die zich eertijds tot op het strand uitstrekte, ligt thans op een hoogte, ongeveer een mijl van de zee af. Zij beheerst een met olijfbomen gevuld eng dal. De wijnstok groeide eertijds op die heuvels, en Sarepta's wijn werd door een Latijns dichter bezongen; maar wat ons een levendig belang in die stad deed stellen, was de herinnering aan het verblijf, dat de Profeet Elia er gehouden had, ten huize van de arme weduwe, wier zoon hij uit de dood opwekte. De Almachtige sloeg geen acht op de weduwen uit Israëls land, noch op de vorsten van Tyrus en Sidon, en koos een door de wereld vergeten arme weduwe uit, die te Sarepta woonde, daarmee aan de wereld tonende, dat Hij Zijn uitverkoren vaten uitkiest, naar het Hem behaagt. Menigmaal zal zij aan die oever gewandeld hebben; en het was ons een strelende gedachte, dat wij haar voetstappen drukten. Deze vruchtbare vlakte, die men veilig noemen kan 'de landpale van Tyrus en Sidon,' is misschien tevens de schouwplaats geweest van een der aandoenlijkste Evangelieverhalen: vermoedelijk richtte zich de Heere terwijl Hij zich van het Galilese meer verwijderde, naar deze kant, toen de Kananese vrouw Hem tegemoet trad, en zich voor Zijn voeten wierp, ter verkrijging van genezing voor haar dochter (Matth. 15 : 21).

Een klein eind voorbij Sarfend, verwijderden wij ons van het strand en beklommen een berg, om een grote spelonk te bezichtigen, die door de natuur schijnt gevormd te zijn, en ongeveer een diepte van zestig, tegen een breedte van dertig en een hoogte van twintig tot dertig voet heeft. Vanuit de ingang der spelonk telden wij een twintigtal in de rots uitgehouwen grafsteden: dit zijn vermoedelijk de graven der aanzienlijken en der vorsten van Tyrus. Twee uren verder kwamen wij aan de voornaamste der stromen, die wij tot nog toe in dat land gezien hadden. Het is de Kasimieh, die men onderstelt het oude Leontes te wezen; hij ontspringt nabij Balbec, doorloopt de fraaie vlakte van Coele-Syrië, en stort zich ten noorden van Tyrus in zee. Wij gingen over de rivier langs een brug, waarbij wij enige Beduïnen met een verwilderd en verdacht voorkomen zagen zitten, die volkomen het aanzien hadden alsof zij een prooi begluurden. Deze ontmoeting mishagde blijkbaar aan onze bedienden; wij groetten hen echter vreedzaam, en vervolgden onze weg. Op een der steile oevers van de rivier bevindt zich een oude khan, waarin wij besloten gedurende de nacht ons te legeren: want de zon was juist ondergegaan, en wat men ons te Sidon verhaald had, deed ons te meer denken aan 'het gevaar van rovers.' Men vermeerde onze ongerustheid, door ons te zeggen dat dit oord door schorpioenen gekweld werd: wij besloten niettemin onze tent boven het dak van de khan op te slaan. Weldra kwamen verscheidene reizigers met hun muilezels aan, en onze rust werd alleen door het gehuil der jakhalzen gestoord.

Wij kwamen vroegtijdig te Tyrus aan, een stad die op een lang voorgebergte gelijk, dat zich in zee uitstrekt. Tussen de stad en het gebergte ziet men een kegelvormige heuvel, waarop zich een khan of een grafstede bevindt, en meer nabij Tyrus de overblijfselen van de voormalige waterleiding. Bij iedere voetstap brengen fragmenten van zuilen de oude stad in het geheugen terug, waarvan de tegenwoordige als het ware slechts de schaduw is. Wij hielden ons enige tijd op temidden der bouwvallen van de oude Christenkerk, waarin men zegt dat Eusebius gepredikt heeft: de golven sloegen tegen twee grote zuilen, die zich aan de voet van de muur bevonden en nog van hun kapitelen voorzien waren.

Vanaf een toren aanschouwden wij de gehele uitgestrektheid van dat eiland Tyrus, dat eertijds bedekt was met de paleizen der kooplieden. Het besloeg, zo het schijnt, haast een mijl van het noorden tot het zuiden: zijn breedte is niet makkelijk te bepalen, omdat men niet precies weet waar de heerbaan van Alexander aanving. De gebouwen der stad, of liever van het hedendaagse dorp, zijn op het oostelijke deel van het voormalig eiland hier en daar verspreid; het dichtst nabij de zee gelegen gedeelte is bebouwd, en levert tabak op. De kleine haven van Tyrus ligt ten noorden van het schiereiland, en is haast geheel omringd door een vervallen muur. Heden ten dage evenaart zij de havens niet van een onzer grote schotse dorpen. Wij telden er een tiental grote vissersschuiten; grotere vaartuigen zouden er niet binnen kunnen lopen. Oorspronkelijk lag het eiland een halve mijl van het strand: doch Alexander liet in de tussenruimte, die het van elkander afscheidde, zijn vermaarde heerbaan aanleggen; het was een verbazingwekkende arbeid, en hij liet er de stenen en zelfs het stof van het oude Tyrus, hetwelk hij liet wegvagen, voor gebruiken. In de loop der eeuwen heeft de zee aan weerszijden van die heerbaan zand doen aanslibben, zodat zij thans een smalle landengte vormt, aan weerszijden van fraaie zandige baaien voorzien. Op verscheidene plaatsen vindt men nog vervallen muren en fundamenten. De huizen van Tyrus zijn van goede stenen gebouwd, waartussen palmbomen, wijnstokken, vijge- en granaatbomen staan, die aan dit dorp een fris en aangenaam voorkomen geven. De hedendaagse naam is Sour, en men telt er omstreeks vijftienhonderd inwoners. Het is zeer waarschijnlijk dat de zee op deze kust gewonnen, en de uitgestrektheid van het eiland zeer ingekort heeft; waardoor zich verklaren laat, hoe de haast onwinbare vestingwerken, waarvan de geschiedenis gewaagt, en de paleizen der kooplieden van Tyrus, op deze ruimte, die thans te klein schijnt om ze te kunnen bevatten, verenigd konden worden. De heer Wylde, die onlangs in Palestina gereisd heeft, levert verscheidene belangrijke bewijzen van die aanwinst van de zee op de Syrische kust. Dit wordt evenzeer aangetoond door de geringe diepte van de havens van Jaffa en Akko.

Om de vervulling der voorzeggingen aangaande Tyrus goed te verstaan, dient men zich voor te stellen, dat, hoewel men in ver verwijderde tijden een sterkte op het eiland heeft kunnen bouwen, de oudste stad, door de geschiedschrijvers Palae-Tyrus, of het oude Tyrus, geheten, aan de kust gelegen was, op een afstand van haast vier mijlen, ten zuiden van het eiland. Daar lag 'Tyrus, de vaste stad,' die in de geschiedenis van Jozua voorkomt, en *'de vesting van Tyrus, door Joab in Davids tijd bezocht'*, (Jos. 19 : 29m, 2 Sam. 24 : 7a). Evenals vele reizigers vóór ons deden, plaatsten wij ons te midden der bouwvallen, die het eiland Tyrus bedekken, en zuidwaarts van de baai opziende, trachtten wij te gissen waar het oude Tyrus kon gelegen zijn geweest: later zochten wij, in het wederkeren van Akko, met de grootste zorg enige overblijfselen der sterkte, doch tevergeefs. Het Woord des Almachtigen is vervuld: *'Als gij gezocht wordt, zo zult gij niet meer gevonden worden in eeuwigheid, spreekt de Heere Heere'*, (Ez. 26 : 21b). Ongeveer acht mijlen zuidwaarts van het eiland ziet men een rotsachtig en steil voorgebergte, genaamd Cape Blanco, aangezien de rots wit is. De weg loopt er overheen, en men merkt er een in de rots uitgehouwen zonderlinge trap op, die naar men vermoedt te wezen de Scala Tyriorum, of Tyrische ladder der ouden is. Tussen Cape Blanco en het eiland strekt zich een brede baai uit. Wij beseften dat, in Tyrus' roemrijke dagen toen men de ceders van de Libanon gebruikte om er masten van te maken, en Bazans eiken om riemen te vervaardigen, en het fijn Egyptisch lijnwaad om tot zeilen te dienen, en toen *'alle schepen der zee en hare zeelieden in die stad waren, om onderlinge handel met haar te drijven'* (Ez. 27 : 9b), die ruime baai, als een mastbos, een schouwspel moest opleveren, nagenoeg

gelijksoortig aan dat van de tegenwoordige havens van onze grote handelssteden, en nog grootser vanwege de voortreffelijkheid van het oord en van de luchtstreek.

Het is vrij waarschijnlijk, dat het oude Tyrus zich even ver uitstreckte als de steile spits van Cape Blanco, waarvan zijn benaming Tsour, 'rots', afkomstig wezen kon. Misschien was het op het eiland gelegen Tyrus, gelijk de heer Jowett gegist heeft, aanvankelijk slechts de haven van de oude stad, waaraan het verbonden was door waterleidingen, die nog voor een gedeelte aanwezig zijn, hoewel zij op vier mijlen afstand gelegen was. Is deze onderstelling gegrond, dan zou dat een verklaring zijn van de uitgestrekte omvang, die de stad, volgens Plinius, had, en van de prachtige beschrijving, die Ezechiël ervan maakt: *'Uw bouwers hebben uw schoonheid volkomen gemaakt'*.

Met welke treffende nauwkeurigheid, is Gods Woord omtrent de beide steden Tyrus vervuld! Amos heeft gezegd: *'Om drie overtredingen van Tyrus, en om vier zal Ik dat niet afwenden: daarom zal Ik een vuur zenden in de muur van Tyrus, dat zal hare paleizen verteren'* (Amos 1 : 9a en 10). En van haar paleizen blijft geen ander spoor over, dan die omgevallen zuilen, waarover de golven komen heenslaan. Ezechiël is tot in de kleinste bijzonderheden getreden: *'Die zullen de muren van Tyrus verderven, en hare torens afbreken; ja Ik zal haar stof van haar wegvagen, en zal haar tot een gladde steenrots maken. Zij zal in het midden der zee zijn tot uitspreiding van netten: want Ik heb het gesproken, spreekt de Heere Heere'* (Ez. 26 : 4, 5a). Het blijkt, dat Alexander de Grote Tyrus' stof letterlijk heeft doen wegvagen, en dat hij zich daarvan, evenals van de stenen van het oude Tyrus, bediend heeft om zijn heerbaan aan te leggen. Quintus Curcius' woorden zijn zeer opmerkelijk, *humus aggregatur*; en de gladde steenrotsen, die op de grond der oude stad de oever omzomen, die nen letterlijk om de netten uit te spreiden.

Die onzekerheid, waarin men verkeert omtrent de ware ligging van het oude Tyrus, is ook iets zeer treffends; aangezien enigen het aan het strand plaats en, anderen te Ras-el-Ain, meer landwaarts in, wederom anderen noord-oostwaarts op een rotsachtige hoogte, Marschuk genaamd; allen, zodoende, de volkomen vervulling van de driewerf herhaalde vervloeking aanduidende: *'U zal Ik tot een grote schrik stellen, en gij zult er niet meer zijn; als gij gezocht wordt, zo zult gij niet meer gevonden worden in eeuwigheid, spreekt de Heere Heere'* (Ez. 26 : 21).

De reiziger, die het oord, waar Tyrus stond, beschouwt, staat gereed om zich met de woorden van de Profeet af te vragen: *'Is dit uw vrolijk huppelende stad? welke oudheid wel van oude dagen af is? Wie heeft dit beraadslaagd over Tyrus, welke kooplieden vorsten zijn, welke handelaars de heerlijkste in het land zijn? De Heere der heerscharen heeft het beraadslaagd, opdat Hij ontheilige de hovaardij van alle sieraad, om al de heerlijksten der aarde verachtelijk te maken. Hij heeft Zijn hand uitgestrekt over de zee, Hij heeft de koninkrijken beroerd; de Heere heeft bevel gegeven tegen Kanaän, om hare sterkten te verdelgen'* (Jes. 23 : 7a, 8, 9, 11). Doch voor Tyrus zal een glansrijker dag aanbreken, wanneer zij een heilige stad zal wezen. Want die Profeet verklaart dat, hoewel zij na haar val tot haar hoerenloon zal wederkeren, er niettemin een tijd zal komen dat *'haar koophandel en haar hoerenloon den Heere heilig zijn zullen; het zal niet ten schat vergaderd noch opgesloten worden; maar haar koophandel zal wezen voor hen, die voor den Heere wonen, opdat zij eten tot verzadiging, en dat zij gedurig deksel hebben'* (Jes. 23 : 18). Dit zal een toespeling wezen op enige gebeurtenis, die zich aan de wederkering van het volk Israëls in Palestina aanknoopt: want de Joden zijn in een bijzondere zin, *'degenen, die voor den Heere wonen.'* Evenals Hiram, ten tijde van Salomo, cederen en andere bouwstoffen voor de tempel leverde, zal Tyrus de Israëlieten wellicht evenzeer te hulp komen,

wanneer zij in hun land zullen wederkeren.

De eerste Jood, die wij te Tyrus ontmoetten, was van Algiers gekomen; hij had er wat Frans geleerd, en zei ons dat in Tyrus omstreeks honderd Joden waren; vijf families waren onlangs van Algiers gekomen, en de overige van Saffet, na de aardbeving van de 1ste januari 1837. Hij geleidde ons naar de synagoge, die er zeer ellendig uitzag, daar nabij de ark slechts één lamp was. Verscheidene Joden verzamelden zich om ons heen. Wij namen onze Hebreeuwse Bijbel, en vingden aan te redetwisten. Een jeugdige Jood, die in onze rede behagen scheen te scheppen, ging dikwijls bij de meer bejaarden een antwoord halen. Vervolgens bezochten wij de rabbijn van Tyrus; hij ontving ons met genoegen, en scheen ons toe een oordeelkundig mens te zijn. Telkens, wanneer de heer Calman hem in het nauw bracht, als zij over Schriftuurplaatsen spraken, nam hij de toevlucht tot zijn uitleggers, zeer dunne oude foliobanden in zijn boekenkast. Daar wij bij een open venster, dat uitzicht op zee had, zaten, herinnerden wij hem aan de belofte Gods, dat *'de aarde vol zal zijn van kennis des Heeren, gelijk de wateren de bodem der zee bedekken'* (Deut. 33 : 24b); en hij voegde er de niet onbelangrijke opmerking bij, dat, evenals in de zee holen en oneffenheden zijn, en de oppervlakte van het water nochtans glad en volmaakt effen is, het eveneens in die tijd wezen zal; de mensen zullen nog een ongelijke mate van kennis en genot bezitten, en toch zullen allen hetzelfde voorkomen hebben, omdat een ieder naar zijn mate vol zal wezen. Hij verzekerde, dat de Joden over de gehele wereld verspreid waren, om alom de ware God te doen kennen; doch hij werd tamelijk verlegen, toen wij hem Ezechiël 36, 23a en 23m aanhaalden: *'Ik zal Mijn grote naam heiligen, die gij in het midden der heidenen ontheiligt hebt.'*

Wij keerden naar de khan terug, om uit te rusten; ons bezoek had onder de Joden een grote nieuwsgierigheid opgewekt en verscheidene van hen, die wij nog niet gezien hadden, kwamen ons opzoeken. Met de rug tegen één der pilaren van de khan geleund, en de Hebreeuwse Bijbel in de hand, hielden wij met de gaande en komende Joden een telkens afgebroken woordenwisseling. Wij hadden er somtijds zes tegelijk. Enigen onder hen toonden een weinig wrevel; doch de overigen gedroegen zich beleefd en minzaam.

Terwijl wij langzaam om de baai, die ten zuiden van het schiereiland ligt, heenvoeren, dachten wij met aandoening aan hetgeen aan diezelfde oever voorgevallen was, toen de apostel Paulus, naar Jeruzalem terugkerende, te Tyrus vertoefde. De discipelen van Tyrus, *'geleidden ons allen met vrouwen en kinderen tot buiten de stad; en aan de oever nederknielende hebben wij gebeden. En als wij elkander gegroet hadden, gingen wij in het schip, maar zijlieden keerden wederom, elk naar het zijne'* (Hand. 21 : 5b en 6).

Op een kleine afstand van de stad hielden onze muilezels stil om uit een put te drinken, waarvan de bak uit een zeer goed gebeeldhouwde steen bestond, die op een oud grafgesteente geleek. Iets verder zagen wij een vreemdsoortig gedenkteken, van een kolossale omvang, dat op gehouwen stenen rustte. Later vernamen wij, dat de bewoners dit gedenkteken aan doctor Robinson aangewezen hadden, onder de benaming van Kabr Hairan, 'Hirams grafstede'. Het is dus zeer goed mogelijk, dat het de begraafplaats is van Salomo's bondgenoot.

Toen wij op de top van het gebergte gekomen waren, namen wij onze richting naar het zuidoosten en bespeurden, dat de helling en zelfs de kruin der bergen, waarvan sommigen zich tot een hoogte van duizend voet verhieven, met olijfbomen beplant waren. Dit hadden wij in het zuiden van Palestina niet gezien; en het trof ons te meer, daar wij in de stam van Aser waren, waarover deze profetische zegen werd uitgesproken: *'Hij zal zijn voet dopen in olie'* (Deut. 33 : 24b).

De grond dezer bergen schijnt niet voor de aankweking van de wijnstok, noch voor weiden geschikt te wezen; maar de olijfbomen komen er uitmuntend wel op en de olie, die zij opleveren, is van een uitnemende hoedanigheid.

Wij kwamen aan een dorp, dat lief gelegen is in het diepste van een dal, en door korenvelden en olijfbomen omringd is: een oude boer zei ons, dat het genaamd was 'Kana'. Met verrassing hoorden wij die naam uit de Schrift door een onkundige Muzelman uitspreken; ongetwijfeld is dit het Kana, in de stam van Aser, waarvan Jozua melding maakt (Joz. 19 : 28m).

Toen wij uit Kana gingen, beklommen wij met moeite een steile berg, op welks top zich een ander dorp bevond, genaamd Sedeekin, 'de gelovige of de rechtvaardige;' de Mohammedanen hebben het die naam gegeven, omdat al de inwoners van hun godsdienst zijn. Het is door vijgebomen en tabaksvelden omringd. De luchtstreek van het Galilees gebergte kwam ons overheerlijk voor. Vervolgens daalden wij in een zeer belommerd dal af, genaamd 'het Wolfsdal.' De bergen, die ons omringden, waren omstreeks achthonderd voet hoog, en tot aan de top met geboomte en struikgewassen bedekt. Het pad, dat midden door deze fraaie bergen heen kronkelt, wordt vermoedelijk in de winter het bed van een bergstroom. In dit jaargetijde leverde deze holle weg het meest romantische schouwspel op; te midden van veel ander geboomte, zag men er de beukeboom, de eik, de wilde rozeboom en de bremstruik; en de kamperfoelie en het klimop omstrengelden de zwaardere bomen met hun guirlandes, en verspreidden in de verte liefelijke geuren. Na verloop van anderhalf uur kwamen wij aan een grote natuurlijke spelonk; het pad werd toen zeer steil, doch onze kleine Syrische paarden klommen moedig naar boven.

De duisternis overviel ons voordat wij boven aangekomen waren: en aan een zekere strolucht, die aan de Arabische dorpen eigen is, merkten wij dat wij ons nabij een dorp bevonden. Dit dorp heette Jettar, waar wij in de khan een geschikt en veilig kwartier vonden. De dorpelingen spoedden zich om ons op te zoeken. Zij zijn allen Mohammedanen; men telt er ongeveer veertig huisgezinnen, en de aardbeving van 1837 heeft vijftien huizen omvergeworpen. Nabij het dorp is een grote waterkom, waaruit een menigte luipaarden en wolven komen drinken. Men vertelde ons dat, in het dal, dat wij doorgetrokken waren, vele wolven, wilde zwijnen en gazellen zich ophielden. Het schijnt dat men in de nabijheid de overblijfselen van verscheidene oude steden ziet. De naam Jettar en het opmerkelijke voorkomen van het land deden de gedachte bij ons opkomen, dat wij misschien het door Jozua vermelde dal Jiftah-El uitgekomen waren' (Joz. 19 : 27m).

Wij werden vroegtijdig gewekt door een geluid van paarden en zagen een soldaat, met geweer en pistolen gewapend, voorbijgaan; en, weinige ogenblikken daarna, twee Joden, die wij in Tyrus hadden gezien. Eén hunner zei ons in gebroken Frans, dat een bode te Tyrus was komen berichten dat, op twee uren afstand vandaar, op de weg van Saffet, een Jood door de Beduïnen was afgemaakt, en dat zij zijn lijk gingen opzoeken. Wij hebben nimmer vernomen of dat bericht gegrond was; maar het deed ons beseffen, dat onze reis in Galilea niet zonder gevaar was. De boeren van Jettar waren door de schrik aangegrepen; zij moesten zich naar een enigszins verwijderde markt begeven, die nagenoeg in dezelfde richting lag als Saffet, en hadden ons wel willen overhalen, om allen gezamenlijk op te trekken. Wij meenden echter aan hun verlangen niet te moeten voldoen; want de omweg zou ons belet hebben, om die zelfde dag te Saffet aan te komen. Hun raadgeving herinnerde ons de dagen van Samgar, *'waarin de reizigers kromme wegen gingen'*, (Richt. 5 : 6b). Wij lazen, bij onze ochtenddienst, het 26ste hoofdstuk van Jesaja; en op de Heere vertrouwend, begaven wij ons weer op weg en trokken de stam van Nafthali door.

Wij daalden af in een diepe vallei, omringd door bergen, die tot aan de top met houtgewas bedekt waren; en nadat wij een, aan de uitgang dier vallei gelegen kegelvormige berg omgetrokken waren, bevonden wij ons te midden van verscheidene herders, die hun kudde te drinken gaven, en werden getroffen door de tegenstelling, die dit vreedzame schouwspel met de ontsteltenis van de morgen opleverde. Wij trokken beurtelings over heuvels en door dalen, bedekt met bomen en heestergewassen, en vooral met jasmijn en bremstruiken, die in Palestina in 't wild groeien. Op verscheidene plaatsen zagen wij de overblijfselen van meestal natuurlijke oude aardophoppingen. Tegen de middag vertoefden wij in een dorp om uit te rusten, genaamd Kefr-Birkom, gelegen op de kruin van een berg; de inwoners, ten getale van tweehonderd, zijn allen maronitische Christenen. Zij ontvingen ons met veel welwillendheid, en wij maakten kennis met hun priester, die een zachtzinnig en eerwaardig voorkomen had. Hij was in een kaftan of zwarte mantel gekleed, en droeg een soort van zeer hoge zwarte tulband. Hij ging in de schaduw van een grote vijgeboom naast ons zitten; verscheidene boeren namen, op een eerbiedige afstand, plaats; en, met behulp van de heer Calman, raakten wij over enige leerstellige punten in gesprek. Eén der onzen ging in het dorp wandelen, waar hij, in de hut van een maroniet, hem in zijn gebedenboek in het Syrisch voorlas, wat deze arme man zulk een genoeg verschaft, dat hij die onbekende reiziger met de naam van broeder begroette. Toen wij wat later allen onder de vijgeboom gezeten waren, kwam deze man met een geschenk van vier eieren aan; wij gaven hem een tekenpen en daarop ging hij ijlings naar zijn woning, om ons twee duiven terug te brengen. De gouverneur van Hebron had ons een schaap geschonken, en die arme man bracht ons twee duiven: zodanig was de in Leviticus 1 : 10, 14 aangewezen verhouding tussen de gave van de rijke en van de arme. Wij zagen verscheidene Joden van Tyrus aankomen, die zich naar Saffet begaven; en onder hen de jongeling, die met ons in de synagoge had geredetwist. Hij kwam naar ons toe, en de Hebreeuwse Bijbel opnemende, legde hij de vinger bij Jozua 2 : 1, waar gezegd wordt, dat Jozua twee verspieters uitzond, om het land te bezichtigen, en zei ons: 'Thans zijt gij, evenzeer als zij, verspieters.'

Wij vonden in het dorp verscheidene bouwvallen, waarvan de voornaamste van een oude synagoge zijn. De deur en twee vensters zijn nog tamelijk goed bewaard gebleven, doch half in het puin ingezonken. Het bovenste gedeelte van de deur is versierd met een fraaie, in steen gebeitelde, guirlande van wijngaardbladen en druiventrossen. De vensters zijn mede met beeldwerk versierd; er staan nog drie zuilen overeind en in het dorp liggen verscheidene fragmenten verstrooid. Wij betreunden dat ons de tijd ontbrak om, op een kwart mijl afstand van het dorp, een andere vervallen deur te gaan bezichtigen, waarvan men ons verhaalde, dat zij niet zo sierlijk gebeeldhouwd was als die, welke wij gezien hadden, maar dat zij van een opschrift voorzien was.

Wij begaven ons weer op weg, vergezeld door de Joden, met wie wij ons al gaande onderhielden. Twee uur later zagen wij, rechts van ons, een fraaie berg, die men gemeenlijk voor de berg Nafthali houdt. Aan zijn voet spreidt zich een uitgestrekte vlakte uit, die een gedeelte van de vlakte van Zaännaim wezen kan, waar Heber de Keniet woonde, en Barak zijn leger bijeenriep (Richt. 10, 11). De berg, die van verre 'door gans Zebulon en gans Nafthali,' gezien ken worden, strekte tot sein voor de plaats der samenkomst; en de stad, waarin men zich verenigen moest, was Kedes, een der vrijsteden, waar Barak geboren was. Als Kedes inderdaad bij die berg lag, was zij goed voor een toevluchtsoord gekozen: want de berg wees haar de doodslager, die voor de bloedwreker vluchtte, van verre aan en de vlakte maakte zijn loop gemakkelijk. Zo waren ook Sichem en Hebron gelegen, die eveneens vrijsteden

waren.

Wij lieten, doch zonder het te weten, aan onze linkerhand het dorp Gish liggen, waarvan men meent dat het oord Gischala is, waarvan Jozefus gewaagt, als voornamelijk door landbouwers bewoond en in welks nabijheid hij zegt, dat Kydessa gelegen was, dat misschien het hedendaagse dorp Kadyta is, een weinig zuidoostwaarts gelegen. De heer Calman had Gish bezocht, onmiddellijk na de aardbeving, die dit dorp verwoest heeft. Een der rotsen was tot op een aanmerkelijke breedte gespleten; en het is onmogelijk de diepte dezer kloven te kennen. Een halve mijl verderop gingen wij van de weg af, om een vreemdsoortige vijver te zien, genaamd Birket-el-Gish, die eertijds de krater van een vuurspuwende berg geweest moet zijn. Hij heeft een ovale vorm en kan elfhonderd voet in omtrek hebben. De rotsen zijn zwart en bestaan uit lava; de velden zijn, zuid en oostwaarts, met gelijksoortige zwarte stenen bedekt: terwijl men er, ten noorden en ten westen, geen vindt. Er lag veel water in de vijver, waar de kudden hun dorst kwamen lessen. Bij het terugkeren naar de gebaande weg, ontdekten wij, voor het eerst, een gedeelte van het Galilese meer. Wij zagen ook Saffet ten volle: zijn sneeuw witte en op de top van een hoge berg gelegen huizen, schitterden in de stralen der ondergaande zon. Men meent, op niet vol komen vaste grond, dat dit 'de op een berg gelegen stad' is, waarop de Heere zinspeelt, en die Hij wellicht, bij het uitspreken der bergrede, aanduidde; in ieder geval bestaat er voorzeker niet een stad in Palestina, die beter met deze beschrijving overeenstemt. De Joden zelf konden ons de naam van geen, in de Schrift vermelde, stad opgeven, welke eertijds terzelfder plaats gelegen is geweest.

Nadat wij verscheidene holle wegen, die alle hun richting zuidwaarts, naar de zijde van het Galilese meer hadden, overgetrokken waren, beklommen wij de berg, waarop Saffet gelegen is, langs een door de voetstappen der dieren, in een krijtachtige rots, diep gebaad steil pad. De heer Calman, die deze stad en de Joden, die er woonden, volkomen kende, verschaftte ons een geschikt verblijf in de hut van een Duitse Jood, die ze ons gewillig afstond. Hij stak de met olijfolie gevulde lamp aan; en wij spreidden onze matrassen op de vloer uit. De Joden waren in gedurige angst. Men had de troepen van de Pacha doen vertrekken, zodat de Beduïnen dagelijks de stad dreigden aan te vallen en te plunderen. Men had daar slechts vier soldaten achtergelaten, die, vergezeld van tien Joden, gedurende de ganse nacht patrouilleerden, om, in geval van overrompeling, alarm te slaan. Wij merkten op, dat de meeste Joden zeer armoedig gekleed waren; en men vertelde ons, dat zij hun fraaiste kledingstukken, hun zilver en al wat zij van waarde bezaten, in de grond geborgen hadden. Men kon hun diepe angst in hun gelaatstreken lezen; zij waren wezenlijk zoals Mozes drieduizend jaren tevoren hen afgeschilderd had: *'De Heere zal u een bevend hart geven, en bezwijking der ogen, en mattigheid der ziel. En uw leven zal tegenover u hangen; en gij zult nacht en dag schrikken, en gij zult van uw leven niet zeker zijn.'* (Deut. 28 : 65b, 66). En dat in hun eigen land!

De Joden stonden zeer verbaasd, dat mensen, die zelfs geen vuurwapenen bezaten, zo gerust gereisd hadden; maar *'de Heere was voor ons uitgegaan, en Israëls God was onze achterhoede geweest.'* Vervuld met innige dankbaarheid voor de gunsten, die ons gedurende de loop van deze dag verleend waren, sliepen wij gerust in de hut van onze gastheer in, terwijl de nachtelijke stilte slechts door het gehuil der jakhalzen werd afgebroken.

De morgenlucht was, in deze hoge luchtstreek, fris en alleraangenaamst. De berg, waarop Saffet gelegen is, zal even hoog wezen als de berg Thabor. De stad is op twee verhevenheden gebouwd; de hoogste wordt door de Joden, de andere door de Mohammedanen bewoond; de bouwvallen van het kasteel beheersen de stad. Al de

huizen zijn in wit krijt gebouwd, waardoor zij iets verbindends hebben. Nog ziet men de door de aardbeving van de 1ste januari 1837 aangerichte verwoestingen; op sommige plaatsen zijn de puinhopen letterlijk op elkander gestapeld: want, daar de stad op de helling van een steile berg gebouwd werd, was de ene rij huizen boven de andere geplaatst, en de aardbeving heeft de huizen op elkander geworpen. De Joden hebben, uit een gevoel van eerbied voor de heilige stad, een groot gedeelte van hun buurt weder opgebouwd; maar de mohammedaanse buurt levert nog een ontzettend schouwspel van verwoesting op.

De ligging van Saffet is uitnemend fraai. Voor de deur van onze hut gezeten, zagen wij ten westen de tot aan zijn kruin in het groen gedoste edele berg van Nafhali en de fraaie golvende vlakke, die zich aan zijn voet uitstrekt. Met wijngaarden en olijfbomen beplante aardlagen omringen de berg, waarop Saffet gebouwd is; en de paden, die de witte rotssteen, in alle richtingen, doorkruisen, waren bedekt met landlieden, op muilezels of kamelen gezeten, die op de vrijdagse markt kwamen. Noordwestwaarts nabij de stad is een dorp, Ain-Zeitoun, 'olijfbomenbron,' genaamd; verderop het dorp Kadyta en op een hoogte, westwaarts, Saccas. Op de helling van de berg van Nafhali onderscheidde men de witte grafsteden der rabbijnen, die te Marona begraven liggen.

Wij bezochten de zuidelijke top, waarop de Mohammedaanse buurt gebouwd is, en gezeten temidden der graven, tegenover het Galilese meer, welks voorkomen rustig en treffend was, dachten wij aan de gebeurtenissen, die in dit oord waren voorgevallen. Bij het terugkeren door de bazar, hadden wij gelegenheid om de markt te zien, die elke week te Saffet gehouden wordt. Evenals op de Europese markten, was alles gewoel en verwarring. Men zag daar de Beduïnen, met hun lang geweer onder de arm: want, hoewel zij als rovers bekend staan, kunnen zij zonder gevaar naar de markt komen. De Syrische vrouwen droegen in de neus het versiersel, waarop Jesaja zinspeelt; het steekt in een door de neusgaten gemaakte opening, en is noch zo groot, noch zo onaangenaam om te zien, als wij ons voorgesteld hadden (Jes. 3 : 21a). Een zeer algemeen, en veel meer afstotelijk gebruik bestaat in het maken van vlekken onder de mond en op de kin, met een kleur henné genoemd. In verscheidene winkels zagen wij geen ander gewicht in de weegschalen dan gladde stenen; een gebruik dat tot de vroegste tijden gaat: want er wordt melding van gemaakt in het boek, de Spreuken, hoofdstuk 11 en 16.

Het gebruik om koren en andere voorwerpen op de daken der huizen te drogen, is thans even algemeen als ten tijde van Rachab (Jos. 2 : 6). Deze daken zijn zo aan elkander verbonden, dat niets gemakkelijker zijn zou, dan om, in geval van nood, langs die weg te ontvluchten (Luk. 17 : 31). Te Saffet zijn zelfs nog enige plaatsen aanwezig, waar de daken van de onderste rij huizen voor de bovenste rij tot een straat verstrekken. Vóór de aardbeving vond zulks algemeen plaats. Men verhaalde ons een daar te lande alom bekend voorval. Een man, die in een straat achter zijn kameel liep, stond zeer verbaasd hem te zien inzakken; het dak van het huis, waarover hij gegaan was, was ingestort. De eigenaar, verschrikt door dit onverwacht bezoek, diende zijn aanklacht bij de kadi in en eiste schadeloosstelling voor zijn gebroken dak; maar in de gehoorzaal vond hij de kameeldrijver, die ook schadevergoeding wilde hebben voor het nadeel, aan zijn kameel toegebracht, ten gevolge van de onachtzaamheid van de eigenaar, die zijn dak niet behoorlijk in stand hield. Er wordt niet gemeld, hoe de beslissing van de kadi was.

Tegen de avond klommen wij midden door een wijngaard tot aan de misvormde bouwvallen van het op de hoogste spits van de berg Saffet gebouwd kasteel, ten einde het Galilese meer in zijn volle luister te kunnen aanschouwen. Wij verstoorden verscheidene grote slangen, die op onze nadering zich verwijderden. Onmiddellijk be-

neden ons lagen het huis van de gouverneur en de Mohammedaanse buurt. Tussen ons en het Galilese meer waren drie heuvelketens; en, hoewel het ons toescheen, alsof het niet verder dan op twee mijlen afstand van ons af gelegen was, dient men inderdaad meer dan vier uren te lopen om er te komen; zo zeer bedriegt de doorschijnendheid van de dampkring. Van daar af zagen wij het grootste gedeelte van het meer, dat ons, in een ovale vorm, van een grote uitgestrektheid, een stille en effen donkerblauwe watervlakte aanbod. In een gedeelte van het meer konden wij, omstreeks het midden, een vore onderscheiden, zoals die door een schip, dat zoëven het water doorkliefde, gemaakt wordt. Waren er geen ogenblikken geweest, waarop wij haar niet meer zagen, wij zouden gedacht hebben, dat die streep veroorzaakt werd door de stroom van de Jordaan, die door het meer heenloopt. Oostwaarts zijn de bergen hoog en naakt en nemen eensklaps een einde aan de oever. Wij konden noch stad noch dorp op die kust ontdekken, hoezeer wij, vanuit een of twee punten, rook zagen opstijgen. Op de westkust zijn de bergen noch zo hoog, noch zo nabij de oever; en hun voorkomen is meer afwisselend. Wij zagen dat aan de oever van het meer niets te zien was, dat op een vlakte leek, behalve naar het noordwesten, waar zich een uitgestrekte groene vlakte uitspreidt, die één of anderhalve mijl in de grootste breedte schijnt te beslaan. Wij maakten eruit op, dat dit het land van Gennesareth moest wezen, waarvan zo menigmaal in de Evangeliën gewag wordt gemaakt: want in deze vlakte waren Kapernaüm en vele andere steden gelegen, wier ligging thans niet meer nauwkeurig kan worden aangewezen.

Ten zuiden van deze vlakte ziet men twee voorgebergten in het meer vooruitsteken. Op het dichtst bij ons, wijzen sommige gebouwen, die wij ternauwernood konden onderscheiden, de ligging van Tiberias aan; enigszins verder trekt een wit gebouw de aandacht naar de oever; dit zijn de warme baden van Tiberias. Op het tweede voorgebergte konden wij een in de verte liggend dorp, vermoedelijk Kerak, het oude Tarichaea, onderscheiden; en tot aan die plaats grenst het meer. Het zal vijftien mijlen lengte en negen mijlen in zijn grootste breedte beslaan. Het bergachtige land, dat ten westen en zuidwesten het meer omringt, levert een zeer fraai panorama op. Een weinig westwaarts van Tiberias ziet men de hoogten van Huttin, die de overlevering als de berg der Zaligheden aanduidt. Daarbovenuit verheft zich de bevallige spits van de berg Thabor, en aan de andere zijde de kleine Hermon, vermaard door zijn dauw (Ps. 133: 3a); verderop bevinden zich de onvruchtbare bergen van Gilboa, waar Saul en Jonathan gesneuveld zijn, en die David in zijn klaaglied bezongen heeft (2 Sam. 1 : 21).

Wij konden ons de tijd voorstellen, toen Jezus aan de oevers van dit meer wandelde en voor een rondom Hem vergaderde zwijgende menigte predikte. Wat een onuitsprekelijke liefde! Gods Zoon, bekleed met de menselijke natuur, en staande op de helling dier bergen die wij aanschouwden, verwaardigde Zich om naar de zondaren zijn hand uit te strekken, en met een hemelse meedogendheid tot hen te zeggen: *'Komt herwaarts tot Mij, en Ik zal u rust geven!'* (Matth. 11 : 28). Er was iets zeer plechtigs in de gewaarwording, waarmee wij de bergen aanschouwden, waarop Hij, met Zijn Vader alleen, gebeden had. *'Hij ontweek wederom op de berg, Hij Zelf alleen; en Zijn discipelen gingen af naar de zee'* (Joh. 6 : 15b, 16b). De oevers van het meer zijn thans, vergeleken bij wat zij toen waren, woest en onvruchtbaar, maar in overeenstemming met de plechtige stilte van dit toneel. Geen boom ziet men op de bergen; en deze vlakte van Gennesareth, ten tijde van Jozefus, zo vermaard door de wonderlijke verscheidenheid en fraaiheid van het geboomte en van het plantsoen, dat haar bedekte, is thans niets meer dan een eenzaam oord, opgevuld met riet en struikgewassen. *'Ziet, uw huis wordt u woest gelaten'* (Matth. 23 : 38). De woning

bestaat, maar zij is ledig. De rotsen en bergen, die dit meer omringen, zijn dezelfde gebleven; het water van het meer is even helder en in overvloed aanwezig als in oude tijden, echter heeft dit alles een woest voorkomen. De steden zijn verdwenen; en de talrijke bevolking, die zich aan deze oever verdrong, is verminderd tot ellendige bewoners van met slijk opgevulde dorpen.

Wij richtten vervolgens onze schreden naar de Jodenbuurt. Deze schrijven aan Saffet een bijzondere heiligheid toe, omdat Simeon, de schrijver van de Zohar en verscheidene andere voortreffelijke rabbijnen, in de nabijheid van deze stad begraven liggen. Wij gingen een synagoge in, waar verscheidene mensen de Talmud en zijn uitleggers lazen. Door een jongeling werd een verklaring gelezen van 1 Kron. 29, waar de woorden van de stervende David vermeld staan. Dat leidde ons tot een gesprek over de vertroosting, die men in de ure des doods behoeft, en wij kwamen tenslotte tot de vraag: 'Hoe kan een zondaar voor God gerechtvaardigd worden?' Wij spraken een mengeling van Hebreeuws en Duits. De jongeling scheen zeer ernstig te wezen; doch verscheidene mensen verzamel den zich om ons heen en braken de rede af door ons af te vragen, uit welk land wij gekomen waren. Alvorens hen te verlaten las hun de heer Bonar, in een traktaatje, de geschiedenis van Salmasius voor, die op zijn sterfbed betreurde, dat hij aan het onderzoek der heilige Schrift zijn leven niet gewijd had. In een andere synagoge onderhielden wij ons met een jongeling, die Hebreeuws en Duits sprak, en intussen bleven drie grijsaards enige ogenblikken bij ons; doch zij zagen ons met een wantrouwige blik aan en verlieten ons weldra. Wij vernamen in de loop van de dag, dat zij, door enige lieden uit het gevolg van Sir Mozes Montefiore, hadden horen zeggen, dat wij gekomen waren met het doel om hen tot het Christendom te brengen, en dat men hun geraden had zich niet met ons in te laten.

Tegen zonsondergang zagen wij de toebereidselen, die men in alle Joodse huizen voor de sabbat maakte. De vrouwen brachten zeer wit tarwebrood uit de oven, het eerste van dit soort, dat wij bij de bewoners van Palestina gezien hadden. In de huizen bracht men alles in gereedheid, men rangschikte de tafel, benevens de rustbedden waarop men zich nedervleide; overal was de sabbatslamp ontstoken en men hoorde de kinderen de zegen, die de huisvader luid uitsprak, zacht prevelen: 'Gezegend zijt Gij, Heere, Koning van het heelal, Gij die ons door Uw geboden geheiligd, en ons bevolen hebt de sabbatslamp te ontsteken.' Kort daarna, stormden allen naar de synagoge, om er de sabbat aan te vangen. Te Saffet zijn twee synagogen voor de Ashkenazim en twee voor de Sephardim en zes van die oefeningsplaatsen, die men yishvioth noemt. Wij bezochten een der synagogen van de Ashkenazim en vonden ze zindelijk, en behoorlijk verlicht door lampen, waarin olijfolie brandde. Verscheidene zeer eerwaardige mannen zaten er omheen. Meer dan de helft van hen droegen bijkans witte baarden, en hun grijze haren golfdan over hun schouders heen. Niets overtreft de hevigheid, waarmee zij hun gebeden lazen. Zij schreeuwden uit alle macht, en nu en dan verhief zich de stem van de een of andere hoogbejaarde Jood, boven die van al de overige. Het was duidelijk, dat men deze godsdienstoefening voor een bijzonder verdienstelijk werk hield. Een grijsaard strekte herhaaldelijk de hand uit, terwijl hij de Almachtige aanriep, en in zijn vurige smekingen zijn bevende vuist vastklemde. De één sloeg in de handen, anderen vouwden ze tezamen, en wrongen ze als in de angst der verslagenheid, uit hevig verlangen om hun bede verhoord te zien. Sommigen sloegen zich op de borst. Een man, die van ouderdom beefde, hield op bij het woord 'Adonäi,' Heere, en herhaalde het met de grootste verscheidenheid van stembuiging, totdat hij geen geluid meer geven kon. Allen, oud en jong, slingerden zich voor en achterwaarts en bogen tot aan de grond. Dit is, volgens het voorschrift der strenge

talmudisten, een belangrijk gedeelte van de dienst, omdat David gezegd heeft: *'Al mijn beenderen zullen zeggen: Heere wie is u gelijk!'* (Ps. 35 : 10a). Nadat de dienst geëindigd was, zette een jongeling zijn godsdienstverrichtingen met grote hevigheid voort; waardoor wij eerst dachten, dat hij verward van geest was; maar men gaf ons de verzekering, dat hij integendeel een zeer vroom mens was. Nu eens sloeg hij tegen de wand, dan weer stampte hij met de voeten; en dikwijls boog hij het lichaam geheel en al ter aarde, terwijl hij met geweld en op een bestraffende toon, alsof hij vertoornd was, dat God hem niet onmiddellijk antwoordde, schreeuwde: *'Adonai, is Israël niet Uw volk?'* Deze gehele dienst bracht ons de beschrijving van Jesaja levendig voor de geest: *'Waarom vasten wij, en Gij ziet het niet aan? Waarom kwellen wij onze ziel, en Gij weet het niet? Vast niet gelijk heden, om uw stem te doen horen in de hoogte'* (Jes. 58 : 3a, 4b). Nimmer waren wij meer innig aangedaan bij de beschouwing van Israëls volk, nimmer deed het zich aan ons voor, onder een meer treurige en indrukwekkende gedaante; die oprechte en godsdienstige mensen schenen 'hun eigen gerechtigheid te willen bewerken.' Toen alles afgelopen was, had niemand het tevreden voorkomen van mensen, die reden hebben om te geloven, dat hun gebeden aangenomen zijn. Verscheidene gezichten droegen integendeel het stempel van kommer en bijkans van vertwijfeling.

Er bleef ons slechts de tijd over om, vóór het eindigen van de dienst, twee andere synagogen terloops te bezoeken, waar wij, zoals overal, dezelfde hevigheid aantroffen. Toch zegt men, dat de Joden van Tiberias die van Saffet, in dit opzicht, nog overtreffen. Al de hier aanwezige Ashkenazim behoren tot de sekte van de zogenaamde Chasidim, die de meest bijgelovige en farizeese van allen is.

Wij hadden gaarne het noordelijkste uiteinde van het meer van Galilea bezichtigd, om te onderzoeken of wij enige aanwijzing omtrent de ligging van Bethsaida vinden konden; doch de één zei ons, dat wij die tocht in twee uren doen konden, terwijl anderen meenden dat wij er zeven voor nodig hadden, en dat een geleide noodzakelijk was, aangezien de Beduïnen aan die zijde paarden gestolen hadden. Wij wilden niet op de rustdag onze reis voortzetten, en besloten daarom om alleen naar Marona en naar een dorp, Jurmah genaamd, te gaan, waar vele Joden een wijkplaats gezocht hadden. Jaarlijks worden de grafsteden van Marona door Joodse bedevaartgangers bezocht, waar zij, na vele gebeden te hebben gehouden, ter ere der gestorven rabbijnen, kostbare, in olie gedoopte, shawls verbranden. In ditzelfde jaar had sir Mozes Montefiore die bedevaart gedaan, waarbij de Joden van Saffet, al zingende en in de handen klappende, hem vergezeld hadden. De heer Calman bleef te Saffet, om sommige oude Joodse vrienden te bezoeken, en hen niet nodeloos te ergeren door op de joodse sabbat te reizen.

Twee uur, nadat wij Saffet verlaten hadden, kwamen wij te Marona aan. Wij vonden er overblijfsels van terrassen, holen en grafsteden, in de rots uitgehouwen, waarvan sommige zeer groot zijn; maar het opmerkelijkste voorwerp is een fraaie deur, gelijk aan die wij te Kefr-Birhom gezien hadden. Het beeldwerk scheen naar hetzelfde model vervaardigd te zijn. De stenen zijn zeer groot, en uit de fundamenten, die nog aanwezig zijn, kan men de ruimte, die het gehele gebouw besloeg, afmeten. Iets lager liggen de graven der heilige mannen, die door de Joden vereerd worden; en daarboven heeft men een wit gepleisterd, en door wit muurwerk omringd, bedehuisje gebouwd. Wij gingen er door een smalle deur in en bevonden ons op een binnenplein, waar, in het midden, een vijgeboom stond. Vandaaruit treedt men het bedehuisje in, waar een aangename koelte heerst. Aan de zoldering hangt een struisvogelei; op een lessenaar zagen wij gebedenboeken liggen voor de Joodse bedevaartgangers en legden er één

van onze Hebreeuwse traktaatjes bij. De godsdienstige Joden hebben hun naam op de wand geschreven. Daaronder liggen de heilige Joden, waarvan de meest aanzienlijke de voornaamste schrijver is van de Zohar. Wat later gingen wij op de heuvel een grote spelonk in, waarin zeven nissen waren uitgehouwen, met verscheidene plaatsen voor dode lichamen bestemd, maar die alle ledig waren. Het dorp Marona heeft een ellendig aanzien en wordt slechts door een enkele alleenstaande palmboom enigermate verfraaid. Het wordt door maronitische Christenen bewoond, die een zo grote eerbied voor de voornaamste Jood uit het dorp hebben, dat zij alleen om hem al zijn broeders beschermen.

Wij klommen gedurende ongeveer een uur om in Jurmah aan te komen. De weg was schilderachtig woest en de lucht zuiver en hoogst aangenaam. Vanuit het dorp ziet men het meer van Galilea. Men had ons gezegd, dat wij naar de woning moesten vragen van de rabbijn Israël; echter wij vernamen, dat hij ziek was en te bed lag; maar toch werden wij door zijn gezin en de overige Joden uit het dorp met veel welwillendheid ontvangen. Zij zijn niet groter in getal dan vijftien of twintig, voor het grootste gedeelte Russen, die, wegens de in het land heersende onlusten, Saffet hebben verlaten. Men zette ons brood, kaas, melk en een soort van geestrijke drank voor. Wij spraken hebreeuws en Duits en hadden, voor ons vertrek, een onderhoud met hen over de vergeving der zonden. Wij gevoelden ons ontroerd over die Joodse gastvrijheid, die ons in één der dorpen van het Israëlitische land bewezen werd; en men scheen ook over hetgeen wij gezegd hadden hoegenaamd niet verstoord te zijn. Vanuit de huisdeur wezen zij ons Bet-Jan aan, een dorp, dat op een half uur afstand gelegen is, en waarheen verscheidene Joodse families een toevlucht gezocht hadden; zo gewaagden zij ook van een dorp, dat drie uren hogerop in het gebergte ligt, en Bukeah genaamd is, en waar een twintigtal Joden gevestigd zijn, die als fellahs (Egyptische landbouwers) de grond bebouwen. Als dit waar is, dan is dit het enige voorbeeld, voorzover wij hoorden vermelden, van Joden, die zich in Palestina op de landbouw toeleggen.

Wij keerden tijdig naar Saffet terug, om de synagogen der Sephardim te bezoeken. Onderweg ontmoetten wij een bejaarde Jood, die zijn gebedenboek in de hand droeg, gelijk onze oude Schotse boeren hun Bijbels ter kerke dragen. O! mochten de Israëlieten de kennis van Gods Woord bezitten, gelijk dit het voorrecht is van verscheidene onzer schotse boeren! De synagogen der Sephardim zijn beide op een klein met vijgebomen beplant plein gelegen; zij zijn zindelijk en behoorlijk verlicht. Wij onderhielden ons opnieuw met de jeugdige Jood, die ons uit Tyrus gevolgd was. Toen wij hem, naar aanleiding van de 32ste Psalm, over het geluk spraken om schuldvergeving te verwerven, zei hij ons: 'Maar ik heb reeds lang vergiffenis verkregen, nadat ik vier voetstappen op deze heilige grond gezet had.' En vervolgens op het 53ste hoofdstuk van Jesaja zinspelende, hervatte hij: 'Ja, het is van toepassing op de Messias, Die thans, temidden der behoeftigen en zieken, aan de poort van Rome gezeten is.' Een vreemde legende uit de Talmud, en die een der middelen is, die de Joden gebruiken, om de kracht van die voorzegging te ontzenuwen. Telkens wanneer een Jood met ons in gesprek wilde treden, werd hij door de waken der oudsten teruggehouden.

In de loop van de avond vernamen wij, dat een bende Beduïnen een dorpje, Mijdel genaamd, dat aan de oever van het Galilese meer gelegen is, overrompeld en uitgeplunderd had. Dit bericht verspreidde opnieuw ontsteltenis binnen Saffet.

Wij brachten een rustige en genoeglijke zondag door. 's Morgens lazen wij gezamenlijk de brief aan de Philippensen, en deden onze gebeden in de schaduw van

een olijfboom, terwijl wij de berg Nafhali tegenover ons hadden. 's Namiddags hielden wij een tweede godsdienstoefening op de top van de berg, te midden van de graven der Mohammedanen, en beneden ons zagen wij het Galilese meer.

Te Saffet zagen wij, voor de eerste maal, 'de eruv,' een lijn, die dwars over de straat, van het ene naar het andere huis gespannen, of op hoge staken vastgehecht is. Deze lijn dient om een muur voor te stellen, en zodoende kunnen de Joden, door middel van een belachelijke vondst, het gebod van de Talmud nakomen: 'Op de sabbatdag drage niemand enige last, zelfs geen gebedenboek, of doek of stuk geld, tenzij in een met muren omringde stad.' Hoe toepasselijk zijn nog op dit volk de woorden van de Heere Jezus: *'Tevergeefs eren zij Mij, lerende leringen, die geboden van mensen zijn'* (Matth. 15 : 9).

's Avonds las onze bediende Antonio, een jongeling met een onbedorven hart, met ons in de Italiaanse Bijbel. Hij was zeer getroffen door de woorden van de gekruiste Christus: 'Mijn God, Mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten?' Sinds enige dagen las hij elke avond een stukje alleen. De heer Calman begon een gesprek met onze muilezeldrijvers; maar toen één van hen vernam, hoe men de sabbat behoort te heiligen, zei hij: 'dat hij daar niet op gesteld zou zijn, omdat het de enige dag was, die hem voor zijn vermaak overbleef.' Toen de doctoren Keith en Black nog bij ons waren, hadden wij vaak over Saffet gesproken als geschikte plaats voor een zendingspost, en nu wij dit dorp hadden bezocht, was onze mening nog versterkt, en wensten wij levendig om het ogenblik te zien aanbreken, waarop onze veelgeliefde schotse Kerk een zending voor de Joden, in een zo gunstig oord, zou kunnen vestigen. De luchtgesteldheid van Saffet is bijzonder aangenaam, zelfs midden in de zomer, en de berglucht is zuiver en gezond. De zending zou, gedurende de winter, omlaag naar Tiberias kunnen gaan, waar men nimmer kou lijdt. Thans wordt dit land slechts, bij lange tussenpozen, door Jeruzalemse zendelingen bezocht. De Joden uit Saffet zijn voortdurend in aanraking met die van Jeruzalem en van de kust, zodat zij bekend waren met al wat onze Engelse broeders te Jeruzalem verrichten, en zelfs met al onze handelingen, sinds wij ons in dit land ophielden. Over het geheel genomen zijn zij zeer toegankelijk, en de terughoudendheid, die verscheidenen hunner jegens ons aan de dag legden, sproot alleen uit de hun gedane aanbeveling voort. De Sephardim luisterden gaarne naar ons; zelfs betoonden zij ons te Jurmah, waar zij onder generlei vreemde invloed stonden, veel welwillendheid. De Joden voeren bijna niets uit, en kunnen daardoor veel tijd besteden aan lezen en redetwisten. De staat van onrust en benauwdheid, waarin zij verkeren, moet hen meer gezind doen zijn om de waarheden : van het Evangelie aan te horen, dan in tijden van voorspoed.

Indien men het doelmatig achtte de nieuw-bekeerden te bewegen, dat zij zich met de landbouw bezighielden, dan zou dit oord daartoe veel gunstiger dan enig ander wezen, gelijk uit het voorbeeld der Joden van Bukeah blijkt. De buitengewone godsdienstigheid der Joden van Tiberias en van Saffet geeft hun zoveel te meer aanspraak op belangstelling. Zij hebben een bijzondere gehechtheid aan deze beide steden, omdat zij tot hun vier heilige steden behoren. Zij beweren dat Jeremia ergens in de berg van Saffet de ark geborgen heeft, en dat de Messias allereerst in Galilea komen zal, welke mening waarschijnlijk op de tekst uit Jesaja steunt: *'Het Galilea der heidenen, het volk, dat in duisternis wandelt, zal een groot licht zien'* (Jes. 8 : 23b, 9 : 1a); een voorzegging, die haar vervulling gehad heeft, toen de Heere nabij het Galilese meer is komen wonen.

's Morgens om zes uur namen wij afscheid van onze Joodse gastheer en zijn gezin. Verscheidene Joden groetten ons, toen wij de stad doortrokken. Wij daalden naar het

zuiden af in een diepe vallei, genaamd Ouady-Hukkok, die misschien de door Jozua vermelde plaats is: *'De landpale van Nefthali wendt zich westwaarts naar AznothThabor, en vandaar gaat zij voort naar Hukkok, en zij reikt aan Zebulon tegen het zuiden'* (Joz. 19 : 34a). Nog verder naar het zuiden afdalende, ontdekten wij rechtsaf een wonderlijke rots van aanzienlijke hoogte, waarin zich verscheidene holen bevonden, waarvan sommige, zeer grote, door mensenhanden schijnen gemaakt of vergroot te zijn. Men kon ons de naam van die plaats niet geven; maar later veronderstelden wij dat het de ligging van Jotapata, Jozefus' geboortestad, wezen kon, omdat zij met de beschrijving overeenkomt, die hij in het derde boek der oorlogen van deze sterkte geeft. Het blijkt uit reisbeschrijvingen, dat de spelonken van Arbela, waarvan men meent dat ze het Beth-Arbel van Hosea zijn, en die in een zuidwestwaarts van Gennesaret gelegen vallei gevonden worden, met de zoëven vermelde holen veel overeenkomst hebben.

Wij trokken zuidoostwaarts een fraaie heuvel over, en kwamen toen in de vruchtbare vlakte van Gennesaret aan, nabij een bron, genaamd 'de vijgebomenbron,' waarvan sommigen menen dat het de bron van Kapernaüm is. Men wees ons, temidden der struikgewassen in de vlakte, puinhopen aan, die men voor de bouwvallen van Kapernaüm liet doorgaan; daarover heerst echter grote onzekerheid. De vlakte van Gennesaret heeft de gedaante van een gespannen boog; de lengte is aan de oever van het meer ongeveer vier mijlen, en de grootste breedte twee mijlen, van het meer tot aan de voet der heuvels. De heuvels, die haar omringen, behoorden waarschijnlijk, althans gedeeltelijk, tijdens Gennesarets luister, tot haar grondgebied. Men kon geen geschikter grond voor tuinen en boomgaarden vinden, en in Jozefus' tijd waren de verschillende hoogten van dit amphitheater bedekt met een menigte van allerlei geboomte, dat de vruchten de verscheidene jaargetijden afwierp. Wij trokken een fraaie stroom over, die de vlakte bespoelt, en waarvan wij de oorsprong in het beneden Saffet gelegen gebergte gezien hadden. In de nabijheid rijpte een rijke oogst van दौरa. Rietgewas en distels groeiden tot een aanmerkelijke hoogte aan de waterkant op. Verderop vonden wij een ander vloeiend water, dat uit het gebergte ontspringt. Op de hoogte lagen de overblijfselen van een oude stad, waarvan wij de naam niet te weten konden komen. Er zijn daar weiden, waarin de paarden der Beduïnen graasden; maar ook zelfs daar groeiden in overvloed riet- en struikgewassen.

Zo is de tegenwoordige toestand van het land van Gennesaret: eertijds een vorstelijk lusthof, thans een wildernis. Wij zeiden reeds dat men niet met juistheid weet, waar dat Kapernaüm, dat zo menigmaal de stad van de Zaligmaker genoemd wordt, gelegen was; doch men verkeert in nog grotere twijfel omtrent de ligging van Chorazin en Bethsaïda. Vermoedelijk lagen ook deze steden binnen de grenzen van die kleine vlakte; maar niemand weet te zeggen op welke plaats (Algemeen gelooft men, dat er twee steden, Bethsaïda genaamd, bestonden, aan weerszijden van het meer van Tiberias gelegen. De één was de stad van Philippus, Andreas en Petrus (Joh. 1 : 45), die de Heere gelijktijdig met Chorazin en Kapernaüm vermeldt (Matth. 11 : 21, 23), en die in het land van Gennesaret gelegen was (Mark. 6). Deze stad lag ongetwijfeld ten westen van het meer. De andere, die tegelijkertijd genoemd wordt met Cesarea Philippi (Mark. 8: 27), en met de woeste plaats, waar de Heere vijfduizend mensen spijsde (Luk 9 : 10), lag oostwaarts van de Jordaan, vermoedelijk ten noorden en op een uur afstand van het meer. Daar ziet men nog op een heuvel de puinhopen van een stad. Dit indrukwekkende woord: 'Wee u!' door de Heere Jezus over deze drie steden, waarin Hij het Evangelie verkondigd had, uitgesproken, is met een verdelgende macht op haar neergekomen. Tyrus en Sidon hebben een dragelijker lot gehad dan die steden).

Wij vonden het dorpje Mijdel geheel verlaten. Reeds in de vlakte hadden wij verscheidene van die arme uitgeplunderde boeren ontmoet, die de weinige goederen, die men hun had laten behouden, naar Saffet overbrachten. Het is vrij waarschijnlijk, dat dit dorp gelegen is op de grond van Migdal-el, door Jozua als een der steden van Nafthali vermeld: tevens gelooft men algemeen, dat het de ligging is van het in het Nieuwe Testament genoemde Magdala (Matth. 15 : 39), waarvan Maria Magdalena haar naam ontleende. Dit is echter twijfelachtig; want aan de oostzijde schijnt een stad van gelijke naam geweest te zijn en deze naam, die een toren betekent, was in Palestina zeer gewoon.

Toen wij aan de oever van het meer gekomen waren, zagen wij de gehele bovenkust, die de vorm van een halve cirkel heeft. Duidelijk konden wij in de tussenruimten der heuvels de plaats onderscheiden, waarlangs de Jordaan in het meer uitstroomt. Oostwaarts lijkt het gebergte veel hoger en steiler. Het meest grootse om te aanschouwen in het noorden, is de met sneeuw bedekte berg Hermon. De zon schitterde in het water, en heel dit schouwspel ademde kalmte en helderheid. Hoe vaak werd het door Jezus aanschouwd, als Hij wandelde aan de oever van dit meer! Wij beseften in dit ogenblik, waarom Hij Zich met Zijn discipelen naar de zee kant begaf, wanneer Hij door vervolgingen werd gekweld. De rabbijnen hebben, meer dan zij dachten, de waarheid gesproken, toen zij verklaarden, dat 'God deze zee meer dan alle andere liefhad.'

Voorbij Mijdel nemen de oevers van het meer een nog sterkere wending naar het zuidoosten; en daar de heuvels vlakbij de oever liggen, is het pad vaak een eind boven de oppervlakte van het water verheven. Soms stort een stroom van het gebergte neer, en krimpt de oever langzaam in, terwijl hij een kleine baai vormt, waarvan de kant bedekt is met keistenen, en dan weer ziet men de kust zich steil verheffen. Ongetwijfeld bevond zich de Heere dichtbij een van die baaien, toen een zo grote menigte zich om Hem heen verzamelde, dat Hij genoodzaakt werd in een schip te gaan, bij welke gelegenheid Hij de gelijkenis van de Zaaier sprak, terwijl *'al de schare op de oever stond'*. (Matth. 13 : 2b). Wellicht was het ook op een eenzame wandeling langs een van deze baaien, dat de Heere zich bij Jakobus en Johannes voegde, terwijl zij aan de oever hun netten herstelden (Mark. 1:19b). De meest uitgestrekte ruimte, door de opening van het gebergte gevormd, was bebouwd en leek zeer vruchtbaar, en aan het strand zagen wij een grote ronde waterput, door een vervallen muurwerk omgeven. Toen wij op het aan de andere zijde gelegen voorgebergte gekomen waren, zagen wij in zijn geheel het zuidelijk deel van het meer, terwijl de torens en de sombere muren van Tiberias zich beneden ons bevonden. Aan de overzijde vormde het gebergte van Bazan een rechte en doorlopende muur, die tot aan het meer afdaalde en over het water een meer donkerblauwe tint verspreidde. Wij ontdekten geen enkele boom op dit gebergte en aan onze kant stonden er maar zeer weinig. Men ziet enige palmbomen midden tussen de muren en torens van Tiberias, die zwart zijn als lava, wat aan deze bouwvallen een hoogst somber voorkomen geeft. Deze stad heeft door de aardbeving die Saffet verwoestte, veel geleden; en de daardoor aangerichte vernielingen zijn niet hersteld. Thans wordt zij Tabaria genoemd.

Wij wilden de oude Sint-Petruskerk binnengaan, een overblijfsel uit de eerste eeuwen van het Christendom; maar dachten dat het toch zindelijker en koeler zou zijn, door onze tent tussen die kerk en het meer op te slaan. De ellendige hutten, waarin de bewoners van Tiberias huisvesten, wekten ons medelijden op. Het zijn weinig meer dan met aarde overdekte takken van bomen; en men heeft daar geen andere brandstof dan de gedroogde mest der paarden en van het hoornvee, zoals wij dat reeds te Saffet gezien hadden.

Wij gingen onder enkele vervallen stenen bogen door, om de Jodenbuurt te bereiken. Al dadelijk zagen wij de Duitse en Russische Ashkenazim, met hun breed gerande hoeden, of gevoerde hoge mutsen, en onzindelijke Poolse mantels, het lastigste gewaad dat men bedenken kan voor een dergelijke luchtstreek. Er zijn in de stad drie synagogen voor de Ashkenazim en twee voor de Sephardim, behalve verscheidene zeer zindelijke en luchtige leerzalen. In de eerste synagoge der Ashkenazim, die wij binnentraden, vonden wij drie grijsaards, wier baarden wit als sneeuw waren; één van hen was doof, en allen waren nagenoeg blind, hoewel zij de boekdelen van de Talmud bestudeerden. Deze aanblik was goed om medelijden op te wekken, zoals de Heere medelijden had, toen Hij in Galilea de grote menigte aanschouwde, die was 'als schapen, die geen herder hebben.' Wij hadden nauwelijks een gesprek met hen aangeknoopt, of zij werden door een jonge Jood gewaarschuwd, die hen met de vinger aanstiet, waarop zij onmiddellijk zwegen. Zij schenen in hun studies verdiept te zijn, en even daarna vertrokken zij, de een na de ander. Hun hart is als bedekt met een sluier, ofschoon zij op de drempel der eeuwigheid staan. In een andere synagoge vonden wij een vrij groot aantal jongere Joden, die zich tamelijk ongedwongen met ons onderhielden, tot op het ogenblik dat ook zij gewaarschuwd werden, en zich toen meer terughoudend betoonden. Daarna echter kwam een achtenswaardige Jood, Haïm genaamd, de synagoge binnen, en herkende dadelijk de heer Calman. Het was een beminnelijk en verstandig man, die enige middelen van bestaan had, en de geneeskunde uitoefende. Bij een vorig bezoek had hij de heren Calman en Nicolayson, die hem een hebreuws Nieuw Testament gegeven hadden, zeer hartelijk ontvangen. Toen hij de heer Calman herkende, ontstelde hij, en sprak hem met enige terughoudendheid toe; alvorens ons te verlaten, nodigde hij ons uit, hoewel op enigszins koele toon, om bij hem thuis te komen, wat wij hem beloofden.

Wij bezochten vervolgens een synagoge der Sephardim, die ons veel minzamer ontvingen. Wij vonden een bejaarde Jood, omringd door twintig kinderen, aan wie hij het eerste hoofdstuk der Klaagliederen van Jeremia, met de daarbij behorende stembuigingen, leerde lezen. Verscheidene Joden verzamelden zich om ons heen, met wie wij een uur lang een belangrijk gesprek voerden. De onderwijzer begon met ons vragen over het Hebreeuws te stellen. De heer Calman sprak met hem in het Arabisch. In die tussentijd lazen de kinderen, die rondom de heer Bonar zaten, een gedeelte van het eerste hoofdstuk der Klaagliederen, en vertaalden het in het Arabisch. Een groepje jongelui onderhield zich bij de deur met de heer Mac Cheyne. Hij toonde hun aan, uit Zach. 13 : 1, dat de bron der vergeving aan de Joden onbekend was. Zij brachten twee van hun rabbijnen, die een eerbiedwaardig voorkomen hadden, bij ons en nodigden hen uit onze vragen te beantwoorden. De rabbijnen bewezen ons veel welwillendheid; maar omdat zij ongaarne redetwistten, verwijderden zij zich kort daarop.

Aan de overzijde van het binnenplein bevond zich een van hun leerzalen, waarin een aanzienlijke verzameling Hebreeuwse boekwerken was. Er waren destijds slechts zeshonderd Joden te Tiberias, wegens de onlusten, die het land beroerden. De Beduïnen boezemden daar dezelfde schrik in als in Saffet. Vergeefs probeerden wij op het spoor te komen van de oude joodse academie, waar de verzamelaars der Mischna en Guemara hun arbeid voltooiden.

Buiten de synagoge vonden wij, onder een boog van vervallen gebouwen, een perkamenten rol, die een gedeelte van het boek Esther in handschrift bevatte, en die men daar, te midden van andere verscheurde boeken, weggeworpen had, omdat er in het overschrijven een fout gemaakt was.

Wij gingen op bezoek bij de joodse doctor Haïm, begeleid door een klein Joods meisje, dat Duits sprak. Wij vroegen haar naar haar vader en moeder, waarop zij

antwoordde, dat beiden onder de puinhopen der aardbeving verongelukt waren. Wij vonden de woning van de doctor er zindelijk en ordelijk uitzien. Hij zei ons, dat de mindere ongedwongenheid, waarmee hij zich met ons in de synagoge onderhouden had, daaraan toe te schrijven was, dat hij bij zijn broeders zeer verdacht was. Enige tijd tevoren hadden enige Joden, in zijn afwezigheid, zijn Nieuw Testament gevonden; en toen hij terugkwam, had hij hen bezig gezien om het blad voor blad te verscheuren. Hij liet het ons zien; het was een Hebreeuwse Bijbel, waarbij het Nieuwe Testament gevoegd was. Hij had er een gedeelte van gered, maar men had het gehele begin tot aan de brief aan Corinthe vernield. Het was een vriendschappelijk en aangenaam man, die sterk tot het Christendom overhelde.

Terwijl wij in de loop van de avond op het strand wandelden, zagen wij een schuit, die dicht in de nabijheid vastgebonden lag. Wij hoorden dat die aan een Jood toebehoorde, die er zich van bediende om uit vissen te gaan. Men vertelde ons over in de rots uitgehouwen graven, in dat gebergte van Bazan, en wij verlangden eens te meer om het meer over te varen: want wij hadden de vaste overtuiging, dat de tegenoverliggende wal 'het land der Gadarenen, tegenover Galilea,' wezen moest. Al deze bijzonderheden in aanmerking genomen, leek het ons waarschijnlijk, dat wij de plaats voor ons hadden, waar het wonder verricht werd aan de man, die door een legioen onreine geesten bezeten was, en dat het steile punt, waarvan men ons sprak, de berg kon wezen, van waar af de kudde zwijnen zich in zee geworpen had. Zo kwamen wij dan met de schipper overeen, dat hij ons aan de overzijde zou brengen, wat hij met behulp van de koelte, die thans woei, in één uur dacht te kunnen doen; maar eensklaps, en zonder ons enige reden te geven dan de vrees dat de wind zou veranderen, weigerde hij ons het meer over te zetten, en wij waren genoodzaakt van ons voornemen af te zien. Kort daarna zagen wij hem sloop gaan.

Wij keerden naar onze aan het strand opgeslagen tent terug. Onze bedienden hadden zich voortreffelijke vis uit het meer aangeschaft, en waren bezig die te koken, hetgeen ons het verhaal, in het 21ste hoofdstuk van Johannes vermeld, levendig voor de geest bracht. Op dezelfde plaats, of dicht daarbij, gebeurde het dat Jezus Zich op zekere morgen aan het strand bevond, en tot Zijn discipelen zei: *'Kinderkens! hebt gij niet enige toespijs?'* en zorgde dat er *'een kolenvuur lag, met vis daarop en brood,'* en tot hen zei: *'Komt herwaarts, houdt het middagmaal'* (Joh. 21 : 5m, 9b, 12a). Na deze maaltijd was het dat Hij in de eerste plaats tot Petrus, maar tevens tot allen, die, gelijk wij, herders zijn van Christus' kudde, de aandoenlijke vraag richtte: *'Hebt gij Mij lief?'* en de voortreffelijke aanbeveling: *'weid Mijne lammeren, hoed Mijne schapen'* (Joh. 21 : 15-17).

Toen de duisternis gevallen was, kwam doctor Haïm bij onze tent. Hij had niet eerder durven komen, uit vrees voor de Joden. Op onze vraag, terwijl wij de ogen naar het meer keerden, of het somwijlen stormde, antwoordde hij: 'Ja, en des winters zijn er de stormen gevaarlijker dan op de grote zee.' Dit stemt volmaakt overeen met hetgeen ons door de heer Hebard, een der zendelingen van Beyruth, verteld werd. Hij had het meer in de maand april bezocht, en had op zekere avond vlak bij het water zijn tent opgeslagen. Tegen middernacht was eensklaps zulk een storm opgestoken dat hij genoodzaakt was zich aan de stijlen van zijn tent vast te houden. Zo was ook de storm, die het scheepje, waarin de Heere te midden van Zijn discipelen sliep, met golven overdekte; en men behoeft zich dus niet te verwonderen, dat zij ontsteld uitriepen: *'Heere, behoed ons, wij vergaan!'* (Matth. 8 : 25b) aangezien dergelijke stormen op het meer gevaarlijker zijn dan in volle zee.

Wij stonden tegen middernacht op en bleven enige tijd aan de oever van het meer zitten. De duisternis had zich geheel over de wateren uitgespreid. De gebeden, die de

Heere 's nachts, in de nabijheid van dit strand, ten hemel zond, verzezen voor onze geest, alsof zij thans werkelijk plaatshadden; en de herinnering aan de dag, waarop Jezus, in de vierde nachtwaak, Zijn discipelen tege moet ging 'wandelende op de zee,' gaf aan deze stille wateren een onuitsprekelijke belangrijkheid. Geen plaats, Jeruzalem niet uitgezonderd, verwekt zulk een diepe en plechtige indruk als het meer van Galilea.

's Morgens baadden wij ons in het zuivere water van het meer, dat ons even zacht en aangenaam toescheen als dat van de Nijl. Terwijl wij in het water waren, ging een visser voorbij met een net, dat hij in het meer wierp. Wij konden niet naar zijn blote benen en door de zon verbrande armen kijken, zonder er aan te denken dat aan twee mensen, eertijds, op datzelfde strand, door de Heere Jezus gezegd werd: *'Volgt Mij na, en Ik zal maken, dat gij vissers der mensen zult worden'* (Mark. 1 : 17b)

Wij besloten om tot aan de twee mijlen zuidwaarts van Tiberias gelegen warme bronnen te paard te gaan, om zo veel te beter het uiterste einde van het meer te zien. Bij het doortrekken van de stad zagen wij verscheidene inwoners opstaan, nadat zij op hun dak geslapen hadden, evenals Saul geslapen had op het dak van Samuëls huis (1 Sam. 9 : 26). Terwijl de Joden in hun synagoge vergaderd waren, zagen wij iets ongewoons, namelijk drie vrouwen, die onder een veranda zaten, met gebedenboeken, groot als folianten, voor zich. Verscheidene kinderen, waarmee wij daags tevoren gesproken hadden herkenden en groetten ons. Zou men tot de Joodse huisgezinnen geen toegang kunnen krijgen door het betonen van genegenheid jegens kinderen?

Wij gingen de stad uit via een scheur, die de aardbeving in de muur had veroorzaakt, en volgden de vlakke oevers van het meer tot aan 'Hamman-Tabaria,' of de warme bronnen van Tiberias, een wit gebouw, dat wij uit Saffet gezien hadden en waarvan men meent, dat het op de grond staat van een, door Jozua vermelde, versterkte stad, 'Hammath' genaamd, gelegen nabij de stad Sinnereth, waar het meer naar genoemd is. Dit gebouw, zeer fraai en met een vloer geheel van marmer, werd door Ibrahim-Pacha opgericht. De baden zijn voor iedereen kosteloos; men betaalt alleen de bedienden, die aan de badgasten al wat zij nodig hebben verschaffen. In afzonderlijke vertrekken staan marmeren badkuipen. De openbare badplaats bevindt zich in het midden en bestaat uit een grote ronde marmeren kom, die door het water, dat uit de bron vloeit, steeds warm gehouden wordt. Zij is omstreeks vijf voet diep, en wij hadden aanvankelijk moeite om het in het warme water uit te houden; maar als men enige tijd in het bad geweest is, wordt die warmte uiterst aangenaam en opent zij al de poriën. Vervolgens liet men ons in het voorvertrek uittranspireren en zette ons watermeloenen en koffie voor. Wij bezochten twee der voornaamste bronnen, die zo warm zijn, dat wij er niet langer dan een seconde de hand in konden houden. Tussen de bronnen en het meer ziet men verscheidene opmerkelijke versteningen, waaronder de stam en de wortelen van enige oude olijfbomen. Vanuit deze plaats zagen wij het einde van het meer niet beter dan uit Tiberias; en wij zouden gaarne tot aan de bouwvallen van Tarichaea en tot de plaats waar de Jordaan uit het meer te voorschijn komt, gegaan zijn, als wij niet zo'n lange dagreis hadden moeten afleggen.

Met spijt verlieten wij de oever van het Galilese meer, en beklommen, in westelijke richting, het steile gebergte, dat de kleine vlakte van Tiberias omringt. De rotsen, waarover wij gingen, waren zwart en van vulkanische oorsprong. Toen wij de top van de berg bereikt hadden, zagen wij rechts van ons de fraaie vlakte van Huttin; aan onze linkerhand was een vlakte, die nog hoger lag en haast geheel bebouwd was. De vlakte van Huttin leverde een menigte bebouwde velden op, maar ook gronden, die ten prooi gegeven waren aan veel in het wild groeiende bloemen. Wij trokken over uitgestrekte velden, bedekt met geurige distelstruiken, waaraan violetkleurige bloemen hingen en

wier stengels vaak zes tot acht voet hoog waren en twaalf of vijftien knoppen hadden. Wij zagen de gazellen over de struikgewassen en rotsen huppelen, en dachten aan de tekst uit het Hooglied: *'Mijn liefste komt, springende op de bergen, huppelende op de heuvelen; hij is gelijk een ree, of een welp der herten.'* (Hoogl. 2 : 8b, 9a). Al spoedig bespeurden wij in de verte, in het zuiden, de berg Thabor, door de Arabieren Djebel-Tor genoemd; terwijl zich in onze nabijheid, rechts van ons, de berg verhief, die men Huttins-Hoornen noemt, vanwege zijn beide spitsuitlopende toppen. Volgens de overlevering noemt men hem ook de berg der Zaligheden, omdat daar, naar men beweert, de bergrede zou gehouden zijn; en om die zelfde reden noemt men hem ook de berg Toubat, of der Zaligsprekingen. Naar een andere overlevering veronderstelt men, dat daar ook de Heere Jezus vijfduizend mensen met vijf broden en twee visjes spijsde (Joh. 6 : 9, 10). Het is mogelijk dat deze beide overleveringen juist zijn; maar er is geen bewijs van en wellicht berusten zij op geen andere grond, dan op het opmerkelijke voorkomen, dat deze twee spitsen aan de berg geven. Wij kwamen bij een groot dorp aan, Lubiah genaamd, vanwaar men de Thabor in zijn geheel ziet, die door de bomen, waarmee hij omringd is, een fraaie aanblik biedt. Vervolgens daalden wij in de uitgestrekte vlakte van Esdrelon af; en nadat wij aan Antonio en de muilezeldrijvers opdracht gegeven hadden onze bagage over te brengen naar Dabourieh, een dorp, dat aan de voet van de Thabor, aan de westzijde, gelegen is, trokken wij, vergezeld van Botros, de bediende van de heer Calman, haastig de vlakte over, om voor zonsondergang de Thabor te beklimmen.

De vlakte heeft een lengte van ongeveer dertig en een breedte van twintig mijlen, en is bijzonder effen. Men bebouwt weinig meer dan een zestiende gedeelte van die uitgestrekte vlakte; het overige is bedekt met doornen en distels, waarvan de afwisselende kleuren bij de eerste aanblik aan verschillende gewassen doen denken. De afstanden worden op deze grote ruimte moeilijk met het oog gemeten: want het leek ons, uit de hoogten van Lubiah, dat wij in minder dan een uur bij de Thabor zouden zijn en toch besteedden wij er meer dan twee uren aan, ofschoon onze paarden zo snel mogelijk liepen. Het onkruid was vaak even hoog als onze paarden, en wij zagen haast geen enkele boom. De Thabor heeft een zeer fraaie vorm; zijn voorkomen echter is zeer verschillend naar de onderscheidene zijden, vanwaar men hem beziet, wat de grote verscheidenheid verklaart, die in de daarvan gemaakte afbeeldingen bestaat. Van de noordzijde vertoont hij een gedeeltelijke bolrondheid, en schijnt tot aan de top met fraai bos bedekt te zijn, wat een schuilplaats oplevert voor het gedierte, waarvoor men *'een net uitspant op Thabor'* (Hos. 5 : 1b). Van de westkant lijkt hij op een afgeknotte kegel, waardoor hij dan ook hoger en steiler schijnt, en van de zuidzijde ziet men bijna geen geboomte; maar hij levert toch altijd een zeer treffende en opmerkelijke aanblik op, naar de veelbetekenende uitdrukking van de Profeet: *'Als Thabor onder de bergen.'* (Jer. 46 : 18m). Wij gingen midden door enkele kudden geiten, en zagen bij de berg een vervallen khan, en een aan de vier hoeken met torens voorziene versterking, die, tijdens de kruistochten, door de Franken schijnt gebouwd te zijn. Vlak in de nabijheid bevindt zich onder de schaduw van een hoge boom, de grafstede van een Mohammedaanse heilige; volgens muzelmans gebruik was op het graf een kruik met water neergelegd. Op de onderste takken van de boom hingen stoffen van verschillende kleuren, die daarop geplaatst waren als een soort van exvoto. Wij bleven even staan, om een ploeg, die daar onder een boom lag, nauwkeurig te bezien. Hij was geheel van hout vervaardigd; slechts het kouter was met een zeer dunne ijzeren plaat overtrokken, en daardoor was hij zeer licht en kon met één hand bestuurd worden. Wij merkten daardoor hoe gemakkelijk de woorden van de Profeet letterlijk vervuld zouden kunnen worden: *'De volken zullen hun zwaarden slaan tot*

spaden.' (Micha 4 : 3m; Jes. 2 : 4m). Men komt bij de Thabor langs een soort van brede en diepe laan, op regelmatige wijze met fraaie eiken beplant, zodat men zich eerder verbeelden zou naar een kasteel dan naar een wildernis op weg te zijn. De Thabor zelf en de lage keten, die hem met het gebergte van Nazareth verbindt, waren met hetzelfde geboomte bedekt, niet met kreupelhout, gelijk Juda's gebergte, maar met hoog geboomte, dat op regelmatige afstanden groeide, alsof het door een tuinman aangelegd was.

Wij wisten dat het dorp Dabourieh ten westen van de berg lag, en wij hadden er een gids moeten zoeken, of tenminste, zoals men doorgaans doet, langs het aan die zijde van de berg gebaande pad moeten opgaan; maar de dag was vergevorderd, wij hadden geen tijd te verliezen en besloten om, recht voor ons uit, aan de noordkant op te klimmen, langs een smal pad in het eikenbos. Weldra verloren wij elk spoor van een gebaande weg, en bevonden ons temidden van een doolhof van struikgewassen, vermengd met doornen en hoog geboomte. De berg was zeer steil, en onze muilezels hadden nu en dan veel moeite om voort te komen. Eindelijk stegen wij af, terwijl de saamgevlochten takken van het geboomte ons vaak noodzaakten om eerst er door heen te gaan, en vervolgens onze dieren door de opening, die wij gemaakt hadden, naar ons toe te halen. Tevergeefs zochten wij naar het spoor van een pad, en wij moesten midden door het geboomte en de doornstruiken, die onze handen en kleren scheurden, vooruitgaan en onze muilezels, die even afgemat waren als wij, naar ons toetrekken. Haast hadden wij besloten, om, te midden van het geboomte, omringd door wild gedierte, de nacht door te brengen: want het leek dat wij nog ver van de top verwijderd waren; de zon begon naar het westen te dalen en, om op onze schreden terug te keren zou even moeilijk geweest zijn als om verder te klimmen. Toen baden wij de Heere, Die Israël behoedt, dat Hij ons mocht leiden. Allengs kwamen wij bij oude stenen aan, die overblijfsels waren van een gebouw, waardoor wij begrepen dat wij dichtbij de top waren, en tot onze grote vreugde bleek dat ook zo. De zon was ondergegaan, maar het was nog helder genoeg om de voornaamste punten van dit prachtig verschieft duidelijk te zien. Wij beklommen aan de zuid-oostkant de bouwvallen der oude sterkten, het hoogste punt van de berg. Noord- en noord-oostwaarts zagen wij de vlakte, die wij doorgetrokken waren, de hoogten van Huttin en de diepe kom van het gebergte, dat het Galilese meer omringt. Andere reizigers hebben een gedeelte van het meer gezien; wij zagen het niet, maar het steile gebergte van Bazan scheen zeer nabij te liggen. West- en zuid-westwaarts strekte zich het grootste gedeelte van Esdrelon uit, begrensd door de lange keten van de Karmel, en besproeid door de Kizon, die naar de Middellandse zee stroomde. Ten zuiden lag de bevallige keten van de kleine Hermon, en daar achter de kruin van de berg Gilboa. Tussen ons en de Hermon bevond zich een gedeelte van de vlakte, bedekt met onmetelijke velden van distels, en in het wild groeiende bloemen van allerlei kleur. Hoe schoon moet die vlakte niet geweest zijn, toen zij als bezaaid was met fraaie dorpen, tuinen en korenakkers, en omringd door vruchtbare bergen! Aan de voet van de kleine Hermon wees ons de heer Calman het dorp Endor aan, waar Saul, daags voor zijn dood, de dodenbezweerster was gaan raadplegen (1 Sam. 28); en iets verder, ten westen, het dorp Naïn, waar nog de plaats wordt aangewezen, waar Jezus de zoon der weduwe opwekte (Luk. 7 : 11-15).

De Thabor verheft zich ongeveer drieduizend voet boven de vlakte, en beantwoordt goed aan deze beschrijving: 'Hij bracht hen op een hoge berg alleen.' De vlakte, die zich op zijn top bevindt, heeft een omtrek van haast een mijl; zij is bedekt met een groep bomen en met kreupelhout en biedt, midden in het land, een plaats aan van volkomen afzondering. Indien werkelijk de verheerlijking daar heeft plaats gehad, levert de omstandigheid, dat eertijds op deze bergtop een versterking en een dorp

aanwezig waren, een moeilijkheid op: want overigens zou men in de ganse wereld moeilijk een meer geschikte plaats voor dit hemelse toneel kunnen vinden. Er was iets plechtigs in de gedachte, dat wij ons waarschijnlijk op 'de heilige berg' bevonden, vereeuwigd door de verschijning van Mozes en Elia, door de tegenwoordigheid van de van gedaante veranderde Heere en door de stem, die uit de hemel sprak: *'Deze is Mijn geliefde Zoon, in dewelke Ik Mijn welbehagen heb; hoort Hem!'* (Matt. 17 : 1-5). Barak verzamelde eertijds zijn tienduizend man op deze berg (Richt. 4 : 14b). En een grote menigte godvruchtige en geleerde mannen geloven, op grond van de Openbaring, dat de legerscharen van de Antichrist, na zich in Armageddon genaamd verzameld te hebben, eenmaal in de vlakte, die zich aan de voet van de berg uitspreidt, vernield zullen worden. Gaarne waren wij langer op de top van de Thabor gebleven, om het verledene en toekomstige te overdenken: want, zelfs, toen wij ons tevreden moesten stellen met verschillende herinneringen en gedachten, gevoelden wij 'dat het ons goed deed om op die berg te vertoeven;' maar de duisternis daalde met rasse schreden, en aangezien wij daardoor van het fraaie schouwspel niet meer konden genieten, besloten wij om af te dalen. De maan kwam op, en bij haar licht geleidde onze bediende ons langs een steil en rotsachtig pad naar het zuiden. Toen wij aan de voet van de berg kwamen, stonden zes of acht mannen, die op de grond lagen, eensklaps op, en kwamen met zware stokken in de hand naar ons toe. Dit voorval was tamelijk beangstigend; wij werden echter weldra gerustgesteld, toen wij merkten dat het vreedzame landbouwers waren, die gedurende de nacht hun koren bewaakten, Van hun kant zagen zij ons in het eerst aan voor Beduïnen, die zij vreesden, en waren verblijd dat zij slechts afgedwaalde reizigers aantroffen. Wij beseften toen dat God ons wonderdadig had beschermd en geleid. Ternauwernood konden zij geloven, dat wij van de berg afkwamen: want zij zeiden ons dat, te midden van het hout, een bende Arabieren zich in hinderlaag gesteld had, en dat daags te voren verscheidene mensen waren afgemaakt. Zo bleek het dan dat wij, door de gewone weg te verlaten en een zijde van de berg te beklimmen, waarlangs men haast nimmer gaat, aan het gevaar ontsnapt waren. Tevens had de duisternis, die ons niet toeliet om de top om te lopen, ons belet de schuilplaats der Beduïnen te naderen. Twee boeren brachten ons in Dabourieh, en wij vonden er onze bedienden, die zeer ongerust over ons waren. Zij hadden de tent opgeslagen en van binnen een licht geplaatst, opdat wij van verre het witte tentdoek zouden zien; maar zij begonnen te vrezen, dat wij in handen van de Arabieren gevallen waren. Nimmer wellicht waren wij Gode zo erkentelijk geweest als op die avond, toen wij, na de ontsteltenis en de vermoeienissen van die dag, rustig in onze tent gezeten waren. Wij eindigden onze godsdienstoefening door van ganser harte de 124ste Psalm te zingen.

Nabij het dorp Dabourieh vloeit een beekje van die zelfde naam uit het noorden, dat zich in de Kizon stort. Sommigen menen dat de naam Dabourieh van die van Thabor afstamt; anderen veronderstellen dat hij afkomstig is van de Profetes Debora, die Barak op deze berg vergezelde. Het is echter waarschijnlijker dat het dorp gelegen is op de grond van de stad Dabrath, die in de stam van Issaschar lag en aan de Levieten toebehoorde (Joz. 21 : 28m). Vanuit de ingang van onze tent zagen wij, langs de vlakte heen, de dorpen Endor en Naïn, aan de voet van de kleine Hermon. Ten westen van Hermon ligt Solam, het oude Sunem en ten zuiden, nabij Gilboa, Zerim, het oude Jizreël. Wij bezochten evenwel die plaatsen niet.

Twee uur nadat wij Dabourieh verlaten hadden, daalden wij naar Nazareth af. De stad ligt westwaarts, aan de helling van één der krijtbergen, die de vlakte, die men vaak met een beker vergeleken heeft, omringen. De huizen zijn van zeer witte stenen gebouwd, en hebben een beter voorkomen dan die der andere steden van Palestina. De

kloostergebouwen zijn zeer hecht, en in de stad is een door cipresbomen omgeven moskee. Men ziet geen andere bouwvallen dan de overblijfsels van een oude khan aan de ingang der stad. De tuinen zijn beplant met olijf- en vijgebomen. De vrouwen, die wij bij de waterput zagen, leken ons beter gekleed dan die der meeste overige steden; en over het geheel vonden wij te Nazareth een welvaart, die onze verwachting overtrof. Wij gingen naar de khan, die een der beste van het land is.

Nazareth ligt in een zeer afgelegen oord. Men zegt dat deze omstandigheid eertijds de verachtelijkste mensen uit Galilea daarheen lokte, zodat de bedorvenheid van Nazareths inwoners tenslotte tot een spreekwoord was geworden. Te midden van zulke mensen leefde de Heere Jezus dertig jaren lang, in stille onderworpenheid aan de wil Zijns Vaders, Hem in een vergeten stand die volkomen gehoorzaamheid betonende, die aan allen, die in Hem geloven, wordt toegerekend.

Wij bezochten het klooster en zagen al zijn zogenaamde wonderen. Men wees ons de kamer aan van Maria Boodschap, waar de engel Gabriël Maria zou begroet en tot haar gezegd hebben: *'Wees gegroet, gij begenadigde!'* (Luk. 1 : 28m); het in de rots uitgehouwen huis van Jozef en de op een zeldzame, (de inwoners zeggen op een wonderdadige) wijze aan het dak gehechte zuil. De monniken wilden ons naar een ander gedeelte der stad brengen, om ons de stenen tafel te tonen, waaraan Christus, vóór en na Zijn opstanding, met Zijn discipelen de maaltijd gehouden had, maar wij hadden genoeg van die aard gezien. Er zijn in het klooster een of twee goede schilderstukken, vooral het stuk dat Maria Boodschap voorstelt; God de Vader moest echter niet onder het beeld van een grijsaard daarop voorkomen. Ook ziet men er een oude afbeelding van Christus, waarvan men zegt dat Hij die aan de koning van Edessus heeft geschonken. Vanuit de tuin van het klooster wezen de monniken ons de berg aan, waarvan de inwoners van Nazareth de Heere wilden werpen en die anderhalve mijl van de stad gelegen is. Deze overlevering kan geen stand houden tegenover de uitdrukkelijke woorden uit het Evangelie: *'En opstaande, wierpen zij Hem uit, buiten de stad, en leidden Hem op de top des bergs, op dewelke hun stad gebouwd was, om Hem van de steilte af te werpen'* (Luk. 4 : 29). Vervolgens bezochten wij de plaats, die, volgens doctor Clarke, dezelfde moet wezen als die, waarvan men de Heere wilde werpen. Deze hoogte is werkelijk een voortzetting van de berg, waarop de stad gebouwd is. Het is een rots, die verscheidene gevaarlijke afgronden vormt, en wij aarzelden niet de mening van doctor Clarke te delen.

De witte rotsen, die Nazareth omringen, geven het een bijzonder voorkomen. De stof, waarmee toen de bomen bedekt waren, vermeerderde nog de uiterlijke schijn van droogte; de warmte was afmattend en de zonnestralen, door de witte rotsen teruggekaatst, waren zeer vermoeiend voor de ogen. Bij de ingang van de stad is een goede bron, die men de Maagdebron noemt, omdat men zegt dat Maria en haar kind Jezus er water gingen scheppen.

Wij werden in Nazareth langer opgehouden, dan wij gewenst hadden, aangezien de muilezeldrijver, die ons van Saffet naar Akko zou geleiden, ons onverhoeds verlaten had, ten einde zich bij een karavaan te voegen, die op 't punt stond naar Damaskus te vertrekken. Wij beklagden ons bij de kadi; toen hij verscheen kusten de lieden die hem opwachtten, ten teken van eerbied, de zoom van zijn kleed. Op dezelfde wijze kusten eertijds de aanbidders van Baäl zijn afbeeldsel (1 Kon. 19 : 18b). Wellicht is omtrent dit gebruik een toespeling te vinden in deze tekst van Psalm 2: *'Kust (of vereert) de Zoon, opdat Hij niet toorne.'* De kadi kon niets voor ons doen en verwees ons naar de muzlim, en zelfs voegde hij er nog bij, dat dit geschil voor de sheik gebracht diende te worden. Intussen was de muilezeldrijver vertrokken, en, omdat wij geen lust hadden te wachten, totdat men hem terug zou brengen, zetten wij onze reis

zonder hem voort.

Toen wij Nazareth verlaten hadden, volgden wij een pad, dat over het noordwestwaarts van de stad gelegen rotsachtige gebergte heenloopt, en kwamen bij Kefr-Kenna, dat men algemeen voor het Kana in Galilea houdt, waar de Heere Jezus water in wijn veranderde. Later vernamen wij, dat doctor Robinson ontdekt heeft, dat de werkelijke ligging van Kana in Galilea Kana-el-Jelil is, een verwoest dorp, drie uren ten noorden van Nazareth gelegen. Dit laatste dorp hadden wij gezien, toen wij Sephourieh verlieten. Sephourieh is het oude Sepphoris; deze naam, die in het hebreeuws 'een vogel' betekent, is waarschijnlijk hieruit ontstaan, dat deze stad op een hoogte ligt, en op een vogel lijkt, die op een berg zit. Op de top staat een vervallen kasteel en hier en daar ziet men overblijfsels van zuilen. De rabbijn Judah, de heilige die de Mischna voltooid heeft, was uit deze stad afkomstig.

De boeren boden ons leban aan, wat wij aannamen. Wij liepen over een zeer grote dorsvloer, en stelden verscheidene vragen over de landbouw. Men drijft een werktuig, genaamd loah, over het koren heen, om het van de aren af te scheiden; dit is een effen plank, waaronder, op regelmatige afstanden, stenen zijn ingehecht, ongeveer zoals de spijkers onder de schoenen van de landman. Deze loah wordt door twee paarden of ossen voortgetrokken; een op de plank gezeten knaap stuurt ze, en de plank draait in het rond over het koren heen. Men bedient zich algemeen van dit werktuig; en het is vermoedelijk hetzelfde waarover de Profeet spreekt (Jes. 28 : 27). Men noemt midra de houten gaffel, waarmee men het koren uitschudt, en raha de holle houten schop, die de bewerking voltooid. Deze raha is blijkbaar de wan, waarvan in het Nieuwe Testament gesproken wordt. Het koren valt bij stapels op de dorsvloer, terwijl het kaf door de wind wordt weggevoerd, en op geringe afstand zich ophoopt. De boeren verbranden het kaf niet; zij geven het aan hun vee, en het is zo volkomen droog dat, als men het in brand stak, het niet gemakkelijk zou zijn te blussen. Deze eenvoudige gebruiken maken de woorden van David duidelijk: *'Alzo zijn de goddelozen niet, maar als het kaf, dat de wind heendrijft'* (Ps. 1 :4), en ook wat Johannes de Doper omtrent Jezus zegt: *'Wiens wan in Zijn hand is, en Hij zal zijn dorsvloer doorzuiveren, en zijn tarwe in Zijn schuur samenbrengen, en zal het kaf met onuitblusselijk vuur verbranden'* (Matth. 3 : 12).

Wij zetten onze tocht naar het noordwesten voort, en kwamen in een, door lage heuvels omringde, uitgestrekte vlakte aan. Hier en daar vonden wij enige velden met doura, maar het grootste gedeelte van de vlakte was met distelen en onkruid bedekt. De grond was bijzonder hard, en de gebaande weg, die door een menigte reizigers, maar nimmer door rijtuigen begaan wordt, zeer effen. Wij merkten dat onze bediende Antonio niet bij ons was en veronderstelden, dat hij te Sephourieh een mantel achtergelaten had en, zonder iets te zeggen, teruggekeerd was om die te halen. Toen wij aan de ingang der fraaie bergengte van Abilene gekomen waren, wachtten wij enige tijd bij een waterput en een vervallen khan, om Antonio af te wachten. Omdat wij hem echter niet zagen aankomen, maakten wij ons gereed om zonder hem te vertrekken, toen wij een grijsaard op een ezel, die ons zei om niet verder te gaan, de put zagen naderen. Kort te voren was hij aangehouden en door acht gewapende Beduïnen bedreigd, die zich in het dal in een hinderlaag bevonden, om de reizigers, die naar Akko gingen, te overvallen. Zij hadden hem laten gaan, omdat hij bejaard was en zijn ezel geen waarde had. Deze waarschuwing bracht ons in grote verlegenheid; wij wisten niet, of wij ons in de oude khan legeren en 's nachts doorreizen, dan wel naar een nabijgelegen dorp onze richting nemen moesten. Terwijl wij ons daarover beraadden, kwamen er lieden aan, die kamelen naar Sephourieh geleidden. Zij hadden niemand ontmoet en meenden, dat de grijsaard manschappen

van de pacha voor Beduïnen had aangezien. Omdat wij dan nu wel inzagen, dat daar geen veilige plaats voor ons te vinden was, waar wij ons konden neerzetten, besloten wij om voort te gaan, ons vertrouwen in Hem stellende, voor Wie alles mogelijk is en Die tot nu toe ons voor alle kwaad behoed had. Zo kwamen wij in het fraaie dal van Zebulon, dat thans Ouady-Abilene genoemd wordt. Nu eens was het dal breed, goed bebouwd en omringd door een met houtgewas voorzien en steil gebergte; dan weer werd het bijna zo smal als een bergengte. In een van die nauwe doortochten raapte een van onze lieden een stok op, die wij als de stok van Antonio herkenden, hetgeen velerlei gissingen deed ontstaan. Tegen zonsondergang ontmoetten wij een bende Beduïnen, die een somber en woest voorkomen hadden, maar ongewapend waren. Zij waren op ezels gezeten en van dikke stokken voorzien; en, ofschoon zij ons van zeer nabij opnamen, beantwoordden zij toch ons groeten en gingen vreedzaam voorbij. Onze bedienden dachten dat zij verondersteld hadden dat wij van vuurwapens voorzien waren. Wat ons zelf betreft, deze uitredding bracht ons die van Josafat te binnen, toen *'God hen van hem afwendde'* (2 Kron. 18 : 31b). Wij kwamen op deze weg geen enkele reiziger meer tegen; het is een der beste van Palestina, die men in vorige tijden druk bezocht zal hebben.

Toen wij dit dal verlieten zagen wij, bij het laatste schijnsel van het avondlicht, aan onze linkerhand, op een hoge berg, de stad Abilene. Men behoeft nauwelijks te twifelen dat dit het oude Zebulon is, gelegen op de grensscheiding van Aser, omdat de hedendaagse naam blijkbaar van de oude afstamt (Joz. 19 : 27m). De reizigers, die het bezochten, vonden er overblijfsels van bogen en andere gebouwen; maar wij zagen het slechts in de verte en bij avondschemering.

Vervolgens gingen wij naar een klein gehucht en legerden ons te midden van kamelen en kudden vee.

Wij hielden onze avonddienst met een bijzonder gevoel van dankbaarheid voor de uitredingen, die ons geschonken werden. Met smart dachten wij aan het lot van de arme Antonio, en voelden volkomen de kracht der bede van de Psalmddichter: *'Bewaar mij, Heere! van de handen der goddelozen; behoed mij van de man alles gewelds'* (Ps. 140 : 5a)

De 18de juli reisden wij naar Akko, dat wij aanvankelijk reeds konden onderscheiden. Toen wij de hoogte bereikt hadden, verrees, bij het licht der eerste zonnestralen, door de berg Karmel, die zich in al zijn luister aan ons voordeed, door het klooster, dat zich op zijn top verheft, door de witte muren van Khaïfa, door de golf van Akko en, aan de overzijde, door het blauwe water van de Middellandse zee, een prachtig schouwspel voor onze ogen. Op de vlakte van Akko ziet men verscheidene hoogten, die in een tijd van oorlog, en vermoedelijk bij gelegenheid der kruistochten, door mensenhanden schijnen aangelegd te zijn. Deze vlakte heeft achttien mijlen in lengte en zes in breedte, en is fraai en behoorlijk bevochtigd. Wij gingen door de droge bedding van een beek, die ten zuiden der stad in zee uitloopt; dit is het oude Belus of Sihor-Libna, wat betekent *'Sihor van het witte voorgebergte.'* Zij ontspringt uit het Palus-Cendovia, dat zes mijlen van daar in het binnenland gevonden wordt.

Wij gingen in de stad door een wel voorziene bazar; men ontmoette telkens manschappen van de pacha, en wij hadden nog niet eerder zulk een levendige stad in het Oosten gezien. De verdedigingswerken leken ons niet zo geducht; in vorige tijden zullen zij meer ontzagwekkend geweest zijn: want de opmerkelijke ligging van Akko, de sleutel van dit gedeelte des lands, heeft haar altijd tot een hevig aangevallen en moedig verdedigd punt gemaakt.

Men bracht ons naar het klooster der Latijnen. En, ofschoon men van de reizigers geen

betaling vraagt, is het gebruikelijk om iets aan te bieden, dat de gemaakte kosten dekt. Wij gebruikten het middagmaal met een half dozijn monniken, terwijl twee anderen aan tafel bedienden. Het gesprek liep over het nieuws van de dag, en de opmerkelijke uitredding, die de Voorzienigheid ons geschonken had.

Tot onze grote blijdschap zagen wij onze bediende Antonio aankomen. Het met hem voorgevallene was haast zoals wij gegist hadden. Hij was naar Sephourieh teruggekeerd om een mantel te halen, en toen hij die niet vond, had hij hard gelopen om ons in te halen; men had hem echter een andere weg aangewezen, dan die wij genomen hadden, en zo was hij het dal ingegaan op het ogenblik dat wij bij de khan op hem wachtten. Nauwelijks had hij enige passen gedaan, of zes à acht Beduïnen waren op hem aangevallen, hadden hem naar het gebergte gesleept en hem vragen gesteld, die hij met een verzonnen verhaal beantwoord had. Na hem van al zijn kleren beroofd te hebben, hadden zij hem aan een boom gebonden, zijn paard meegenomen en hem tot zonsondergang in die toestand gelaten. Pas toen waren zij hem komen losmaken, hadden hem hoger in het gebergte gebracht en daar achtergelaten. Die arme jongen had de gehele nacht naakt op een boom doorgebracht, in voortdurende angst voor de wilde dieren; en zodra de dag aanbrak, had hij de weg gezocht naar Akko. Enige boeren hadden hem van kleren voorzien; en zo was hij bij het klooster gekomen, zeer verheugd ons terug te zien; en ook wij waren hoogst verblijd hem weer in welstand aan te treffen. Het gebeurde met de arme Antonio was, in Gods hand, het middel voor onze uitredding geweest: want ongetwijfeld zouden de Beduïnen ons aangevallen, geplunderd en wellicht afgemaakt hebben, als zij zich niet bezig hadden gehouden om hem het gebergte in te voeren, terwijl wij de bergengte doortrokken. 's Avonds hoorden wij Antonio en de overige bedienden een lied van wraak over de rovers in koor zingen. Er werd door één stem aangeheven; de overigen antwoordden in koorzang en vervolgens sloegen allen in de handen. Dit koor ving aldus aan:

Een stem: 'Allah's vloek valle neder

Het koor: 'Op de Beduïnen.'

Een stem: 'Allah's zwaard kome

Het koor: 'Over de Beduïnen.'

Deze vorm deed ons aan de 136ste Psalm denken, hoezeer ook deze zang gevoelens uitdrukte, geheel verschillend van die welke dit dank en loflied inhoudt.

Wij werden door de Engelse viceconsul, een schrandere Jood, die Duits, Italiaans en een beetje Engels sprak, zeer goed ontvangen. Wij deden hem verslag van het voorgevallene en daarop bracht hij ons bij de aga of gouverneur, een grijsaard met een lange baard, die in een hoek van het vertrek op een tapijt gezeten was. Wij ont deden ons van onze schoenen aan de ingang der deur en gingen op de grond zitten; de heer Calman en Antonio verhaalden het gebeurde; hij liet het door zijn secretaris optekenen en beloofde, door twintig man de rovers te laten opsporen; hoogstwaarschijnlijk echter zal hij er, zodra wij hem verlieten, niet meer aan gedacht hebben. Terwijl wij ons op het binnenplein bevonden, kwam een arme man zijn beklag doen, dat zijn tuin door de Arabieren was geplunderd. De tijd is nog niet aangebroken, waarin men *'van geen geweld meer horen zal in het land'* (Jes. 60 : 18a).

Wij ontmoetten een Jood, die ons naar de synagoge bracht. De stad telt omstreeks zestig Joden. Wij hadden een belangrijk gesprek met drie jonge mensen, waaronder één zich bereidwillig betoonde om een hoofdstuk uit het Nieuwe Testament te lezen, hoewel zijn metgezel ons met wantrouwen aanzag, en misnoegd scheen hem dit boek te zien gebruiken. Wij zagen toen een oude man de synagoge inkomen, die het

voorlezersgestoelte beklom. Hij zette een kruik met water naast zich neer, opende zijn gebedenboek, waste zijn handen en deed zijn tallith aan. Men vertelde ons, dat hij het voornemen had om die dag zes uren in gebed door te brengen, en zich van een kruik met water voorzien had, opdat zijn keel, onder deze vrome inspanning van het lichaam, niet zou uitdrogen. De Heere Jezus heeft gezegd: *'Wanneer gij bidt, zo gebruikt geen ijdel verhaal van woorden, en zijt niet gelijk de geveinsden; want die plegen gaarne, in de synagoge staande, te bidden, opdat zij van de mensen mogen gezien worden'* (Matth. 6 : 5a, 7a).

Diezelfde dag lieten wij de muren van Akko achter ons, niet denkende dat zij zo spoedig in puin zouden vallen. Wij vertoefden korte tijd bij een noordwaarts van de stad gelegen waterleiding, die blijkbaar een werk uit de oude tijd is, en ook thans nog gebruikt wordt; er zijn nog honderd geheel gaaf gebleven bogen aanwezig. Mezra ligt bij een fraaie stroom, die uit het gebergte ontspringt en uitstroomt in de zee; men ziet daar een schone tuin, toebehorende aan Ibrahim-Pacha. Hij is door hoge cipresbomen omringd, en opgevuld met citroenen en andere oosterse vruchtbomen, geurige heestergewassen en prachtige bloemen. Deze fraaie vlakte is als bezaaid met dorpjes. Rechts ziet men Sheik-Daud, eertijds een christendorp, en Zeitoun. Op een afstand van drie uren van Akko ziet men aan de oever Zeeb, het oude Acksib, dat op een hoogte, bij de zee, gelegen en door palmbomen omringd is. Dicht in de omtrek blies een herder op de fluit, voor zijn kudde uitlopend; dit klonk in de stilte van de avond prachtig en deed ons des te meer genoegen, omdat in Palestina de muziek een grote zeldzaamheid is.

Een uur later kwamen wij te Boussa, op de grensscheiding van de vlakte van Akko aan. De lage heuvelketen die haar, aan de oostzijde, over een lengte van twaalf of dertien mijlen, omzoomt, loopt daar op een hoog en rotsachtig vorgebergte uit. De vlakte die ten zuiden van de berg Karmel langs de kust ligt, die van Tyrus en die van Akko, hebben grote overeenkomst met elkander, maar laatstgenoemde is de meest vruchtbare.

De zon ging weldra in de Middellandse zee onder en daarom haastten wij ons om vóór de invallende duisternis de khan van Nakoura te bereiken. Sierlijke gazellen dartelden aan de oever en huppelden over de rotsachtige hoogten, die zich in onze nabijheid bevonden en vanwaar vroeger wilde zwijnen en luipaarden te voorschijn kwamen. De volgende dag vervolgden wij onze weg langs de oever, die zeer schilderachtig is, doordat de golven, die gestadig tegen de witte rotsen slaan, zonderlinge vormen opleveren.

Wij kwamen bij een bron, die overvloedig en heerlijk water geeft; zij wordt door een boog beschut, waarop een Arabisch opschrift te lezen staat, en voert nog de naam van Tyrus' grote overwinnaar, 'Iscanderoon.' Een klein eind verder gaat men over de overblijfsels van een oude heerbaan, die, naar men zegt, is aangelegd door Alexander de Grote; het zijn de Scalae Tyriorum, die naar de Cape-Blanco, waarvan wij reeds spraken, leiden. Aan de noordzijde zijn de treden met een verbazende arbeid in de rots uitgehouwen, en de rand is nog van een stevige borstwering voorzien. Wij zochten langs de oever naar de overblijfselen van het oude Tyrus. Omstreeks een half uur van Cape-Blanco af vonden wij enige oude puinhopen en verscheidene regenbakken, maar voor het overige niets merkwaardigs. Het waren de enige sporen, die wij van iets dat op een stad leek, langs de golf ten zuiden van Tyrus, konden vinden.

Op een uur afstand van Tyrus gingen wij rechtsaf om de vermaarde vijvers te bezichtigen, waarvan men zegt dat Salomo die voor Hiram, koning van Tyrus, liet aanleggen. Deze plaats, Rasef-Ain, of 'bronhoofd' genaamd, ligt ongeveer drie mijlen van de poort van het hedendaagse Tyrus af. Er zijn vier hoogst merkwaardige vijvers,

die door middel van een zeer hecht metselwerk boven de vlakke verheven zijn. Langs trappen bereikt men een brede rand, waarover men er omheen kan gaan; zij zijn steeds vol en daar zijn er twee van, welke inéén lopen. Het water wordt, door middel van een fraaie waterleiding tot aan Marshuk geleid, en vandaar liep het oudtijds tot aan Tyrus; het schijnt echter dat het water van de voornaamste thans slechts dient om het rad van een molen in beweging te brengen. In plaats van in Tyrus te gaan, gingen wij de heuvel Marshuk bezoeken, die sommige reizigers als de ligging van Palea-Tyrus hebben aangeduid; dit kan echter niet, omdat Strabo zegt, dat zij dertig stadiën zuidwaarts van het eiland lag, en Marshuk op geen derde gedeelte van die afstand, ten oosten van het hedendaagse Tyrus gelegen is. Een uur voor zonsondergang waren wij bij Sarfend, het oude Sarepta en gingen de moskee bezoeken, die volgens de overlevering, op de plaats gebouwd is, waar het huis der weduwe stond, bij wie Elias zijn intrek nam. Beneden is een kelder, waarin gestadig een lamp brandt; en daar zegt men, zouden wonderdadige genezingen geschied zijn. Tegenover Sarfend ziet men aan het strand een dorp, Ain-Teen genaamd, dat sommige reizigers voor de ware ligging van Sarepta houden.

De zon ging onder en wij haastten ons om Sidon te bereiken. Men vertelde ons een vreemde legende, over zeven zware stenen, die men ter zijde van de weg aantreft. Dit zijn, zegt men, zeven Muzelmannen, die in steen veranderd zijn, omdat zij een Christen vervolgden, wiens metgezellen schuldig waren, maar die zelf onschuldig was. Iets verder ziet men een hoop stenen, die het graf van een slaaf bedekken, die wegens het uitplunderen en vermoorden van reizigers daar terecht werd gesteld. De reizigers, die daar langs gaan, voegen gewoonlijk een steen aan de hoop toe. Een heerlijke maneschijn gaf aan Sidon een prachtige aanblik. Wij trokken door bosjes fraai geboomte heen, terwijl de bloemen een liefelijke geur verspreidden. Wij kwamen om tien uur aan, en daar wij niet binnen de stad toegelaten konden worden, legerden wij ons buiten de muren.

De volgende morgen waren wij vroeg op de been en zagen de muzelmanse dames de stad uitgaan om de graven te bezoeken, die zich te midden van een bosje cipressen en ander geboomte bevinden. De viceconsul kwam ons een bezoek brengen en deelde ons het overlijden mee van de sultan van Constantinopel. Wij gingen nog eens langs de golf van Naby-Younes, trokken de Damour over en gingen vervolgens door een groot bos olijfbomen, dat zich aan de voet van de Libanon uitstrekt. Wij hadden wel graag op tijd in Beyruth willen zijn om naar de synagoge te kunnen gaan: want de 20ste juli is de dag, die men gewijd heeft aan de gedachtenisviering van de verwoesting van de tempel; maar wij konden slechts even voor zonsondergang aankomen. Wij bereikten de stad verheugd en dankbaar, dat onze God ons had vergund Galilea te bezoeken, en ons in veiligheid en vrede teruggeleidde.

De stoomboot moest pas acht dagen later naar Smyrna vertrekken, waarom wij naar het logement van Giuseppe terugkeerden, en die tijd aan het schrijven van brieven en het in orde brengen van ons journaal besteedden. Op zekere avond woonden wij de begrafenis bij van een arme man. Men bracht het lijk buiten de stad, niet in een doodkist, maar op een baar, zoals men met de zoon deed van de weduwe van Naïn. Enige dodenbeweensers volgden, en hieven nu en dan jammerkreten aan, om zijn dood te bewenen.

Tegen het midden van de week kreeg de heer Mac Cheyne koorts; hij werd met veel hartelijkheid verpleegd door doctor Gerstmann, een aan de Jeruzalemse zending verbonden bekeerde Jood, die hem in een huis liet overbrengen, dat hoog gelegen was,

om hem een frissere lucht te doen inademen. Maar, omdat hij zich 's zaterdags al wat beter voelde, raadde de dokter ons aan om voor de volgende dag toebereidselen te maken om sloop te kunnen gaan: want hij meende dat de zeelucht voor de gezondheid van de heer Mac Cheyne weldadiger wezen zou dan een verlengd verblijf te Beyruth. Wij sloopten ons derhalve, op zondag de 28ste juli, in de namiddag, in, na afscheid genomen te hebben van de vrienden, die ons zo goed ontvangen hadden. De vier Joden uit de Dardanellen, met wie wij naar Egypte gevaren waren, en die wij tot onze verwondering nu voor de derde keer ontmoetten, waren de enige mensen die wij aan boord kenden. Het was voor ons een plechtige zondagavond, die ons tot stille ontroering stemde; de heer Mac Cheyne rustte op het dek, en wij hadden het oog gevestigd op de statige kruin van de Libanon, totdat zij verduisterde en in de schaduw der avondschemering verdween.

6. SMYRNA, CONSTANTINOPEL

'S Morgens om zeven uur wierpen wij het anker uit te Larnica, nabij het oude Citium, op het eiland Cyprus. Deze stad heeft, met haar moskee en witte huizen, waartussen fraaie palmbomen staan, een vrij aangenaam voorkomen. Het eiland Cyprus moet eertijds zeer bevolkt en zeer vruchtbaar zijn geweest. De heer Thompson, zendeling te Beyruth, die het binnenland doorkruist heeft, vond in meer dan zestig dorpen de overblijfsels van oude kerken en uitgestrekte vlakten, die onbebouwd liggen en een overvloedige oogst zouden kunnen opleveren. Cyprus doet de Christen aan de tijd der Apostelen denken. Het was het vaderland van Barnabas, die zijn bezittingen verkocht om de prijs daarvan aan de Apostelen te brengen en dit eiland, van Salamis tot aan Pafos toe, met Paulus doorreisde om de onnaspeurlijke rijkdom van Christus te verkondigen. Daar leefden ook de stadhouder Sergius Paulus en de tovenaer Elymas (Hand. 13 : 7a, 8a); en Mnason, 'de oude discipel', bij wie Paulus te Jeruzalem thuis lag (Hand. 21 : 16b), bracht daar zijn jeugd door. Thans durft geen Jood een voet op dit strand meer te zetten, wegens de Grieken, die sedert de regering van Trajanus, een ieder, die tot dit volk behoorde, vervolgd hebben, wanneer hij dit eiland bezocht. Cyprus herinnert ons aan smartelijke beproevingen; want hier nam de ziekte van de heer Mac Cheyne met verontrustende snelheid toe; hij had hoge koorts en wij hadden noch arts noch geneesmiddelen aan boord.

De volgende morgen voeren wij langs de kust van Pamfylië; en daags daarop, de 31ste juli, wierpen wij, 's morgens om zes uur, het anker uit voor Rhodus. Aan de linkerzijde der haven ziet men steile bergen. De stad ligt aan de oever, beschermt door met groen bedekte heuvels, en aan weerszijden zijn tuinen aangelegd. Wij dachten aan Paulus, die op Rhodus vertoefde, toen hij zich met grote haast naar Jeruzalem begaf. Wij hadden gaarne willen ontschepen, omdat zich daar omstreeks duizend Joden ophielden; maar dit was onmogelijk, wegens de ziekte van de heer Mac Cheyne. Op Rhodus stierf de beroemde uitlegkundige Aben-Ezra, die bevolen had dat zijn gebeente naar het Heilige Land zou worden overgebracht.

Wij vervolgden voorts de kust van Karië, die door steile rotsen omzoomd is. Vaak scheen het ons toe, als voeren wij aan de voet van onze Schotse bergen, terwijl de golven beneden tegen de rotsen aan klotsten. Men wees ons Knidus aan. Eene kleine baai, diep landwaarts in gelegen, vormt daar een zeer goede haven; een vervallen toren was echter al wat wij van de oude stad ontdekken konden.

Vervolgens zagen wij Stanchio, het oude Cos, en herinnerden ons dat Paulus ook op dit eiland zijn ogen vestigde (Hand. 21 : 1m). De voornaamste stad is er mooi gelegen

en omringd door tuinen. De gebouwen zijn alle van witte steen, en komen sterk uit bij de met groen bedekte heuvels, waarop zij staan. De vermaarde geneeskundige Hippocrates is op dit eiland geboren.

Even voor zonsondergang wees ons een reiziger het eiland Patmos, thans Palmosa, aan. Het ligt zestien mijlen zuidwestwaarts van Samos en heeft een omtrek van ongeveer achttien mijlen. Wij zagen de spitsen van twee bergen, maar voeren niet dicht langs het eiland heen. Toch verheugden wij ons, dat wij dit merkwaardige oord, waar de geliefde discipel de openbaring Gods aanschouwde, hadden mogen zien. Johannes had menigmaal zijn ogen gewend naar de bergen en eilanden, temidden waarvan wij voeren; en op het oeverzand zal hij vaak gedacht hebben aan het moment waarop *'alle eiland vlood, en de bergen niet werden gevonden'* (Op. 16 : 20).

De volgende morgen waren wij in de nabijheid van de Jonische kust, lieten Ikarus achter ons liggen en voeren langs Samos, het vaderland van Pythagoras. Ook Paulus deed Samos aan, enige dagen voor het uitspreken van zijn merkwaardige redevoering tot de ouderlingen van Efeze. 5 Wij wierpen voor enige uren het anker uit voor Chios, thans Scio. Verscheidene op het strand staande ledige en vernielde gebouwen brengen de verschrikkelijke moordtonelen, die dit fraaie eiland vóór de omwenteling verwoest hebben, in het geheugen terug. De stad is goed gelegen en door oranjebomen omringd. In de haven was veel beweging. Onze oude bekenden, de vier Joden, waren ons, tot op het ogenblik, waarop wij van hen scheidden, zeer terwille. Dit viel voor te Smyrna, waar wij te zes ure des avonds ontscheepten. Wanneer men de baai weer opvaart, levert de stad, daar zij door hoge cipresbomen omringd is, en door welbebouwde heuvels beheerst wordt, de schoonste aanblik op. Als men de haven binnenkomt ziet men op een hoogte een menigte vlakke witte stenen; dit is het Jodenkerkhof.

Onze eerste zorg was om naar een geneesheer voor de heer Mac Cheyne om te zien; maar wij vernamen dat het te laat was, om er nog die avond een naar de stad te ontbieden, omdat de beste geneesheren op het land wonen zodat de heer Mac Cheyne, ofschoon hij het niet best maakte, bij ons aandrang dat wij hem onverwijld naar Bouja, een op drie mijlen afstand van Smyrna gelegen dorp, waar een Engelse arts woonde, zouden overbrengen. De warmte was binnen de stad zo drukkend, dat wij het inderdaad raadzamer achtten om daartoe te besluiten. In het logement van Bouja aangekomen, vonden wij er de chirurg van een Engels fregat en men raadde ons aan om ook dokter Dracopoli, een Grieks geneesheer, die met landziekten goed bekend was, te raadplegen. Later ontvingen wij een bezoek van de heer Lewis, eertijds zendeling onder de Joden, en toenmaals als geestelijke aangesteld bij het Engelse consulaat. Hij drong er sterk op aan dat wij direct al de volgende dag onze intrek bij hem zouden nemen; en niet erkentelijk genoeg kunnen wij zijn voor al de vriendschap, waarmee wij, gedurende ons verblijf te Smyrna, door hem en de heer Lewis bejegend werden. Stellig droegen hun zorgen veel bij tot het herstel van de heer Mac Cheyne. De Heere schenke hun de zegen, die Paulus voor Onesiforus, die hem menigmaal vertroost had, afsmeekte; *'de Heere geve hun, dat zij barmhartigheid vinden bij Hem, in die dag!'* (2 Tim. 1 : 18).

Wij brachten onze eerste zondag te Bouja door en woonden de dienst bij, die men in de Engelse kapel hield, die onlangs in dit dorp gesticht is; het is een smaakvol en geschikt gebouw, waarin de heer Lewis, benevens de heer Jetter, zendeling van de Anglicaanse Kerk, beurtelings dienst doen. Op de kansel staat geschreven; *'Zijt getrouw tot de dood en Ik zal u geven de kroon des levens'* (Op. 2 : 10b); en deze

woorden kwamen ons nog opmerkelijker voor, zo dicht bij die stad Smyrna, voor wie ze oorspronkelijk werden uitgesproken. Zij deden ons aan Polycarpus denken, die zo lange tijd herder van die gemeente was en, nadat hij aan die vermaning gehoor had gegeven, zijn vergelding ontving. Deze zondag was voor ons één van die dagen, in Gods woning doorgebracht, *'welke beter zijn dan duizend elders'* (Ps. 84 : 11a).

De volgende zondag was wel niet zo rustig, doch had zijn eigen genietingen; wij brachten die te Smyrna door. Wij waren wel enigszins verwonderd 's morgens het gelui der klokken te horen; maar vernamen toen dat ze tot de kerken behoorden, die de Rooms-Katholieken, ten getale van drie, daar gebouwd hebben. Men telt te Smyrna omstreeks vijfduizend Roomsden, die daar een bloeiende school bezitten. 's Morgens predikte de heer Bonar voor de geestelijke van het Engelse consulaat over Handel. 8 : 8: *'Er werd grote blijdschap in die stad'*; en 's middags woonden wij de dienst bij, die in de woning van de Hollandse consul, door de Amerikaanse zendelingen, gehouden werd. Deze op vreemde bodem geheiligde zondagen strekten ons tot bijzonder genoeg. Ook in het midden der week sloten wij ons bij verscheidene godsdienstoefeningen te Bouja aan; zij worden door de Amerikaanse zendelingen bestuurd, en gemeenlijk ziet men er een vijftigtal mensen.

De heer Lewis vertelde ons dat hij in Ancona een jonge Jodin, Sarina, gekend had, die een school had. Behalve Italiaans verstond zij ook Latijn en verscheidene andere talen, en gaf onderwijs in aardrijkskunde en geschiedenis. Hoewel zij van 's morgens acht tot 's avonds acht uur in school bezig was, kwam zij, zodra zij klaar was, bij de heer en mevrouw Lewis. Zij was beminnelijk en schrander en hoorde gaarne christelijk onderwijs. Zij las christelijke boeken en vertaalde ze in het Italiaans, en betreurde de onwetendheid en de jammerlijke toestand der Jodinnen van Ancona. Toen de heer en mevrouw Lewis de stad verlieten, deed dit Sarina veel verdriet, en gaarne had zij hen gevolgd, als zij geen bejaarde moeder had gehad, die zij onderhield. Later vernamen zij dat deze jeugdige Jodin twee jaren geleden gestorven was, en dat zij een boekwerk over de waarheden van het Christendom, voor de helft vertaald, had nagelaten.

Wij troffen in het logement te Bouja een Amerikaan aan, die van de Krim kwam, en onze gedachten, die wij reeds over de Karäitische Joden hadden, bevestigde. Hij had de voornaamste van hun steden bezocht, met name Joofud-Kalah, 'de sterkte der ongelovigen'. Er zijn daar ongeveer vijftienhonderd Karäiten, en in de Krim zijn er haast vijfduizend. Het zijn de eerbiedwaardigsten onder al de Joden, die de roem hebben van schrander, eerlijk en nijverig te zijn; zij worden door het bestuur bijzonder beschermd.

Wij hoorden van een koopman uit Smyrna, de heer Barker, dat de Joden daar aan allerlei beledigingen van de kant der Turken en Grieken zijn blootgesteld. Enige tijd tevoren had hij een Griek zulk een geweldige slag aan een Jood, die op straat voor hem uitliep, zien toebrengen, dat de ongelukkige Jood in tranen neerzakte, zonder enige tegenstand te durven bieden. De heer Barker, die de Griek naar de reden van een zo zonderling gedrag vroeg, kreeg dit koelbloedige antwoord: 'Hij verfoeit Christus'. Enige dagen geleden baadden een Jood en een Turk zich in zee; in het water stiet de Turk zich tegen een anker en stierf aan de gevolgen. Men wierp de Jood in de gevangenis, omdat hij misschien de oorzaak was van dat ongeluk; en niemand kon voorzien, welke gevolgen dat voor de beschuldigde zou kunnen hebben. Hoe nauwkeurig heeft Mozes gezegd: *'Gij zult alle dagen verdrukt en gepletterd zijn'* (Deut. 28 : 33b).

De belangrijkste inlichtingen omtrent de Joden van Smyrna werden ons verschaft door de heer Cohen, een bekeerde Jood, thans zending van het Londense genootschap tot

bekering der Joden. Op zekere morgen gingen wij te zes uur met hem uit, om de synagogen te bezoeken. Alle zien er zindelijk en goed ingericht uit en zijn aan de voorzijde van zuilengangen voorzien, om meer koelte te hebben. Verscheidene van die gangen worden door wijnranken overschaduwde, onder wier lommer wij verscheidene Joden aantreffen, die er hun gebeden lezen. Zij kwamen ons oprecht godsdienstig voor; want zij lieten zich door de komst van vreemden niet afleiden.

Men telt te Smyrna omstreeks negenduizend Joden, en dit getal schijnt sedert enige tijd aan te groeien, aangezien men aan de tien of twaalf reeds bestaande synagogen een nieuwe toevoegt. Er bevindt zich onder hen geen andere zendeling dan de heer Cohen, die te Constantinopel geboren is, en vrij gemakkelijk Italiaans, Frans, Spaans, Grieks, Engels, Turks, Armenisch en Hebreeuws spreekt. Zijn vrouw is een van die jonge dochters uit Scio, die aan de slachting ontkomen zijn, en in Engeland opgevoed werden. Hij bezoekt ongehinderd alle Joden, en zij bezoeken hem wederkerig.

Wij ontmoetten bij hem thuis drie schrandere en eerbiedwaardige Joden, die zich drie uren lang met ons bleven onderhouden. Zij lezen de werken van Jarchi en lieten zich, ten opzichte van die uitlegkundige, zeer vrij uit. Eén van deze drie Joden zei bij 't afscheid, dat hij 'voor tweederde de overtuiging had, dat het Christendom op waarheid gegrond was'. De heer Cohen zei, dat deze gezindheid onder de Smyrnase Joden niet zeldzaam was, en dat hij in die stad ten minste vijf huisgezinnen kende, die gezind waren om Jezus als Messias aan te nemen, met behoud overigens van de plechtigheden en gebruiken, die aan hun natie eigen zijn.

De heer Cohen woont nu sedert tien jaren in Smyrna, en bespeurt onder de Joden een grote neiging om het Christendom te onderzoeken; maar zodra het voornemen bestaat, om een Jood te dopen, zetten de overigen het bestuur tegen hem op en noodzaken hem de stad te verlaten. Men heeft echter in de Griekse en Roomse kerken vele Joden gedoopt, aangezien de leden van die gemeente middelen bezitten om hen te beschermen.

De Joden hebben verscheidene scholen, doch het systeem van onderwijs is erbarmelijk. Eerst dan, wanneer de kinderen veertien jaren bereikt hebben, laat men zich ernstig met hen in. De zendingen zouden met enige hoop op goede uitslag scholen kunnen oprichten, omdat de kinderen door hun leermeesters even slecht behandeld als slecht onderwezen worden. Door het Oude Testament als schoolboek te gebruiken, zou de onderwijzer het kunnen verklaren, en tot grondslag leggen van alle waarheid. De hoop om hun kinderen de Hebreeuwse spraakkunst en enige nieuwere talen grondig te zien aanleren, zou de Joden kunnen bewegen om hen naar de Christenscholen te zenden.

Wij ontvingen van verscheidene personen belangrijke inlichtingen omtrent Salonichi, het oude Thessalonika. De Joodse gemeente leeft er geheel afgezonderd. De ten getale van vijftigduizend Joden oefenen te Salonichi grote invloed uit. Om hen evenwel te kennen, zou men lange tijd in hun midden gevestigd moeten zijn: want zij zijn zeer terughoudend, en laten zich niet met vreemden in; ook zijn zij nauwgezet in het waarnemen van hun godsdienstige plichten, en geven vele boekwerken uit, daar haast alle Joden de naam van schrijver begeren. Zij beoefenen de sterrenkunde, en geven de beste Joodse almanakken uit, ter aanwijzing van de jaargetijden en weersveranderingen. De beruchte bedrieger Sabbathai Sevi, die te Smyrna geboren werd schijnt nog verscheidene aanhangers in Salonichi te hebben.

De heer Calman besteedde een gehele dag met het bezoeken der Smyrnase Joden, in gezelschap van de heer Cohen. Hij werd door hem in contact gebracht met de huisgezinnen, waar men wel genegen is Christus als de Messias aan te nemen, maar toch gaarne de godsdienstige volksinstellingen, zoals het pascha en de sabbat, wenst te

behouden. Die families zijn allen vermogend, bezitten uitgestrekte magazijnen, en staan allen onder de bescherming der Europeanen. Deze Joden zeggen dat zij het Nieuwe Testament gelezen en er niets in aangetroffen hebben, dat strijdig zou zijn met hun gebruik om de zaterdag als rustdag in acht te nemen; en zij willen zich dan ook niet verbinden om daarvan af te zien, omdat zij hun broeders menen te verraden, indien zij dit teken van hun nationaal karakter afleggen. Zij stelden het behoud van hun godsdienstige feesten, om vast te houden dat Jehova, die zij thans als de Messias aanbidden, dezelfde God is, Die hun eertijds redding schonk. Zij zouden 'aanbidders van de Messias, maar niet Christenen' genoemd willen worden, omdat allen, die zij onder die benaming gekend hebben, aan afgoderij en zedeloosheid zijn overgegeven. Zij twijfelden niet of honderden van hun broeders zouden zich weldra bij hen aansluiten als men, volgens die beginselen, een kerk stichtte, geschraagd door de medewerking van invloedrijke Engelsen. De heer Calman meende dat zij weliswaar de Schrift kenden, maar de last der zonde niet gevoelden. Zij nemen het Christendom met het verstand aan, en zouden het omhelzen om bevrijd te wezen van het juk van het bijgeloof, dat zij moe zijn. Een bejaarde Jodin, die er door de heer Cohen toe is gebracht om zich ernstig met het behoud van haar ziel bezig te houden, is uitermate ijverig geworden om zich het lot van anderen aan te trekken; zij heeft haar genoegen in het lezen van de Schrift, bezoekt de andere Jodinnen, en is voor verscheidenen onder haar nuttig geweest.

Wij menen, dat Smyrna zeer geschikt is als zendingsplaats, wegens de aanzienlijke Joodse bevolking, die zich binnen de stad en in de omstreken bevindt, alsmede van de reizigers, die er zich voortdurend uit alle delen van Azië, benevens van Constantinopel en Salonichi heen begeven. Het klimaat is aangenaam en gezond, en de herinnering aan de bloeiende gemeenten, die eertijds in Klein-Azië bestonden, moet in het hart van alle Christenen een levendige belangstelling voor dit oord opwekken.

Wij deden nauwkeurig onderzoek naar 'de zeven gemeenten van Azië'. Smyrna, de enige, die wij konden bezoeken, heeft een bevolking van honderdduizend inwoners, waaronder negenduizend Joden, duizend Europeanen, achtduizend Armeniërs en omstreeks twintigduizend Grieken gerekend worden. De Armeniërs en de Grieken maken de hoofdgemeente van Smyrna uit, die evenwel zeer weinig overeenkomt met die ten tijde van de apostel Johannes; toch is zij de bloeiendste van alle, wellicht omdat God Zijn getrouwe getuigen gedenkt, wier bloed in deze stad voor zijn zaak vergoten werd. Misschien telt ook om deze reden Pergamus, waar Antipas zich een getrouwe discipel des Heeren betoonde, nog een vrij aanzienlijk getal naam-Christenen. Men noemt haar thans Bergamo, waar zich vijftienhonderd Grieken en tweehonderd Armeniërs tegen dertienhonderd Mohammedanen bevinden. Behalve Smyrna, is dit de enige stad onder de zeven gemeenten, waar zich nog Joden ophouden; men telt er een honderdtal. Men ziet er de overblijfsels van een oude kerk, die de naam van de apostel Johannes voert, alsmede een menigte bouwvallen van schouwplaatsen, tempels en muren. Zij ligt in een overheerlijke vlakte en wordt door een versterkte hoogte beheerst.

Efeze is geen stad meer en *'haar kandelaar is ganselijk van zijn plaats geweerd'* (Op. 2 : 5m.). Het zijn niet de overblijfsels van een hedendaagse stad, genaamd Ayasoluk, die de ware ligging van Efeze aanduiden, maar enige bouwvallen die zich in de nabijheid bevinden, aan de voet der bergen Corissus en Prion. Op laatstgenoemde berg zegt men dat Timotheüs begraven werd. Men ziet de bouwvallen van een stadium van zevenhonderd voet lengte, en die van een uitgestrekte schouwplaats, ongetwijfeld dezelfde, waarnaar men *'met een gedruis eendrachtelijk liep'* (Hand. 19 : 29m.). Van de tempel der godin Diana, waarvan men zilveren afbeeldsels verkocht, is echter niets

overgebleven. Iedere zuil van deze tempel bestond uit een enkel stuk marmer van Paros, en men had tweehonderd twintig jaren aan zijn bouw besteed; maar het is alles verdwenen. Enige boeren, allen Mohammedanen, bewonen daar ellendige hutten. Deze stad werd van God verlaten, omdat er *'het zout smakeloos geworden was'* (Mark. 9 : 50m; Luk. 14 : 34m). De vurige liefde van Onesiforus (2 Tim. 1 : 18b) vond bij de volgende geslachten geen navolgers. De vermaningen van Paulus en het onderricht van Apollos werden vergeten; en de zendbrief uit Patmos en het verblijf van de veelgeliefde apostel te midden der Efeziërs, weerhielden hen niet *'om hun eerste liefde te verlaten'*. Al haar gelovigen zijn reeds lang in het Paradijs Gods opgenomen, waar zij zich voeden met de vrucht van *'de boom des levens'* (Op. 2 : 7m.).

Thyatira, het hedendaagse Akhisar, ligt in een vlakke, en is een fabrieksstad. De huisvlucht van Lydia is in de stad, waaruit zij afkomstig was, bewaard gebleven; daar wordt ook nu nog het fraaiste purper vervaardigd, dat men thans naar Smyrna en andere plaatsen verzendt. Twee kerken, de ene van de Grieken, de andere van de Armeniërs, doen wel de herinnering, maar niet het vurige geloof der eerste Christenen voortleven.

Filadelfia wordt thans Alah-Sher, 'stad van schoonheid' genoemd; en inderdaad heeft zij een heerlijke ligging, te midden van tuinen en wijngaarden, terwijl zij door de hoogten van de Tmolus beheerst wordt en tegenover een der fraaiste vlakten van Azië gelegen is. Er zijn daar vijf Griekse kerken, waarvan een enkele oude zuil staande is gebleven en bestemd lijkt om aan de reizigers de belofte in herinnering te brengen: *'Die overwint, Ik zal hem maken tot een pilaar in de tempel Mijns Gods, en hij zal niet meer daaruit gaan'* (Op. 3 : 12a). De heer Calhoun heeft opgemerkt, dat de Griekse Christenen van deze stad uitermate gastvrij zijn, alsof de broederlijke liefde, waaraan zij haar naam ontleent, haar bijzonder moest kenmerken.

Sardes, thans Sart genaamd, bezit zelfs geen naam-Christenen. Allen die deze naam waardig waren, wandelen sedertlang 'in witte klederen met Christus', en hebben geen opvolgers nagelaten. Voor een gedeelte was zij op een heuvel gebouwd, terwijl de Pactolus midden door haar forum stroomde. Onder haar veel bouwvallen ziet men twee oude kerken, wellicht de overblijfsels der gebouwen, waarin zich die Christenen verenigden, die *'de naam hadden dat zij leefden, maar dood waren'* (Op. 3 : 1b).

Laodicea, thans Eski-Hassar, of 'oude Burg', geheten, is op een heuvel. Men vindt er de overblijfsels van drie schouwplaatsen en van een renpark, dat dertigduizend mensen bevatten kon; deze plaatsen werden misschien, nu en dan, bezocht door de lauwe Christenen van die gemeente, die er niets berispelijks in vonden om zich aan de wereldse verstrooiingen over te geven, terwijl zij tevens aan de drink beker des Heeren deelnamen.

Behalve deze zeven gemeenten, wordt in de Schrift gewag gemaakt van Hierapolis, thans Pambouk-Kalasi, waar niet één Christen is, en van Kolossus, thans Konas, waar men ongeveer dertig Christenen van de Griekse kerk aantreft. Pisidisch Antiochië, thans Isbarta, is opmerkelijk om haar menigte springbronnen; men vindt er nog verscheidene Griekse kerken. Ikonium, dat onder de naam van Konieh bekend is verkeert in een bloeiende staat; maar Derbe, het vaderland van Gajus en Timotheüs, en Lystre, waar Paulus gestenigd werd, zijn nog door geen reiziger beschreven. De onzedelijkheid is op schrikbarende wijze onder de Mohammedanen en zelfs onder alle klassen der inwoners van Aziatisch Turkije toegenomen en de bevolking van dit land neemt met rasse schreden af. Overal ziet men kerkhoven, waarbij geen dorpen meer zijn. In 1838 zijn de meeste kinderen beneden de twee jaren door de pest, de kinderziekte en andere rampen weggerukt. Alles kondigt het verval van het Turkse

rijk aan.

Ons verblijf in Bouja was ons een waar genoegen. Deze gehele landstreek wekt de belangstelling van de reiziger. Bij het dorp verheft zich de berg Korax en aan de andere zijde ziet men in de verte de prachtige hoogten van de Tmolus, die thans Bous-Dag genoemd worden. Noordwaarts bevindt zich de berg Sipylus, aan welks voet de stad Magnesia lag, waar Antiochus een belangrijke nederlaag leed. Ten zuiden van Bouja verheft zich de bergketen van de Dactylus. De weg van Bouja naar Smyrna gaat door het fraaie dal van St. Anna. Men ontdekt er enige overblijfselen van een waterleiding en een menigte andere bouwvallen, waaruit te zien is hoe groot de uitgestrektheid van Smyrna was. Niet ver van de stad vindt men de Karavanenbrug, die over een smalle maar diepe rivier gelegd is, de Meles, op de oevers waarvan Homerus geboren zou zijn. Niets trekt meer de aandacht, als men te Smyrna komt, dan het heerlijke cipressenbosje, dat de uitgestrekte begraafplaats van de Turken overschaduwet. Op ieder graf is een paal van ongeveer twee voet, waarop een hoofd gebeeldhouwd staat, bedekt met een tulband of gekleurde doek, zoals het door de overledene gedurende zijn leven gedragen werd. De meest gewone kleuren zijn geel en rood. De groene tulbanden wijzen de graven aan van de afstammelingen van de profeet. De Mohammedanen begraven nooit meer dan één lijk in een graf, waardoor deze in grote menigte voorhanden zijn.

Eén onzer vrienden uit Bouja die Griekenland bezocht had, deelde ons tijdens een wandeling verscheidene bijzonderheden mee, die sommige teksten van de Heilige Schrift verklaren. Zo gebruiken in Griekenland al de herders een grote, aan het einde gekromde stok, waarmee zij hun schapen besturen en beschermen. Dat zal de herdersstaf zijn, waarvan gesproken wordt in de 23ste Psalm, en in de Godsspraken van Micha (7 : 14). Men zegt vaak bij de Grieken: 'deze of gene zaak is voor drie dagen geschied', wanneer er toch slechts één gehele dag tussen ligt, omdat zij de gedeelten van de eerste en de derde dag voor volle dagen rekenen. In die spreekwijze ligt de verklaring van hetgeen de Heere van Jona zegt in Matth. 12 : 40. In geheel Griekenland gebruiken de bewoners nagenoeg geen voedsel vóór elf uur, wanneer zij hun middageten gebruiken, en verder hebben zij, tegen acht of negen uur 's avonds, hun avondeten, dat de voornaamste maaltijd uitmaakt. Daarmee laat zich de uitnodiging van onze Heere aan Zijn discipelen op de oever van het Galilese meer verklaren, toen Hij hun zeide: *'komt herwaarts, houdt het middagmaal'* (Joh. 21 : 12a), waarmee Hij de morgenmaaltijd aanduidde.

Op zekere morgen beklommen wij de heuvel, die achter de stad ligt, en die vele reizigers voor de ware plaats houden, waar het oude Smyrna gestaan heeft. Men vindt er nog de bouwvallen van een voormalig kasteel. Wij bezochten de schouwplaats, waar Polycarpus de marteldood stierf, in het jaar onzes Heeren 167. Er zijn daar in de nabijheid vernielde bogen, die een gedeelte der gewelven uitmaakten, waaronder het verscheurend gedierte bewaard werd. In het midden van de schouwplaats was Polycarpus aan een paal gebonden. Men had het vuur om hem heen ontstoken; maar daar hem de vlam niet verteerde, werd hij met het zwaard afgemaakt. Die dienstknecht des Heeren, nadat hij zijn kudde door zijn voorbeeld en zijn prediking gedurende zesentachtig jaar geleid had, betoonde zich 'getrouw tot de dood en verwierf de kroon des levens'. Bij het graf, dat voor dat van Polycarpus gehouden wordt, verheft zich een hoge cipresboom. Daar lasen wij de brief, die door de Heere aan de gemeente van Smyrna gericht werd. Het scheen ons als weerkaatste de echo de woorden: *'Vrees geen der dingen, die gij lijden zult'* (Op. 2 : 10a).

Men vindt daar in de nabijheid de overblijfsels van een schouwburg, waarvan een

boog, die er de ingang van uitmaakte, vrij goed bewaard is. Men kan er duidelijk het spoor zien van de muren, die een grote ruimte in de vorm van een cirkel insloten en bij de schouwplaats worden nog enige overgebleven gedeelten aangetroffen van de stadsmuur. Een gedeelte van het kasteel is van zeer oude oorsprong; aan de zuidzijde vindt men de ruïnen van de tempel van Esculapius. Van de top van de heuvels overziet men de gehele zeeboezem en ontdekt men in het verschiet het eiland Lesbos.

Ofschoon ook de gezondheid van de heer Mac Cheyne zich in Bouja aanmerkelijk hersteld had, zou het toch van hem niet voorzichtig geweest zijn om nu reeds scheep te gaan; en daarom kwamen de heren Bonar en Calman overeen, hem liever aan de zorg toe te vertrouwen van de uitnemende vrienden, die hen zo goed onthaald hadden en naar Constantinopel te reizen, om hun onderzoekingen voort te zetten en daar af te wachten, dat hij zich weer bij hen zou voegen. Zij gingen de 17de augustus aan boord van een Oostenrijkse stoomboot.

Op het dek waren mensen van allerlei natiën bijeen, Turkse soldaten, Griekse en Armenische kooplieden, benevens Amerikanen, Engelsen, Malthezers, Franssen, Moren, Perzen en ook nog gesluierde vrouwen, Joden en Turkse monniken, die hoge kegelvormige hoeden van witte stof droegen.

Tegen drie uur in de morgen waren wij voor Lesbos, thans Mytilene genaamd en ankerden, wellicht in dezelfde haven, waar het schip van Paulus was binnengelopen (Hand. 20 : 14). Vervolgens kwamen wij tegenover kaap Baba, het oude Lectum, aan het uiteinde van het vermaarde Ida-gebergte, dat zich boven de vlakten van Troje verhief. Ieder wel onderwezen mens, als hij langs deze kust vaart, voelt onweerstaanbaar herinneringen bij zich naar boven komen aan de gebeurtenissen van vroeger; maar de Christen bepaalt niet uitsluitend zijn aandacht bij klassieke herinneringen, hij stelt zich ook voor de geest de apostel der heidenen, die te voet de weg van Troas naar Assus gegaan is, denkende over *'de diepte des rijkdoms beide der wijsheid en der kennis Gods'* (Rom. 11 : 33a).

's Morgens om zeven uur waren wij tegenover het eiland Tenedos, dat zes mijlen van de Trojaanse kust verwijderd is. Daarna ontdekten wij ten westen het grote eiland Lemnos en tegen het noordwesten Imbros, waarachter Samothrace gelegen is (Hand. 16 : 11). Wij bezagen vooral met belangstelling Eski-Stamboul, het oude Troas, waar Paulus in een visioen een Macedonisch man zag, die vroeg: *'Kom over in Macedonië en help ons'* (Hand. 16 : 9). Daar woonde ook Carpus, de vriend, bij wie Paulus zijn reismantel, zijn boeken en zijn perkamenten gelaten had (2 Tim. 4 : 13). In de nabijheid zijn de beide welbekende voorgebergten, Rhaeteum, waar Ajax, en Sigeum, het hedendaagse Jenesherry, waar Achilles begraven werd. Toen Alexander de Grote dit graf bezocht, sprak hij de wens uit, dat hij een andere Homerus mocht hebben, om zijn feiten te vermelden. Wij ontdekten op de vlakte van Troje twee tumuli van kegelvormige gedaante; de ene is vermoedelijk het graf van Antilochus en de andere dat van Patroclus. Men wees ons het uiteinde van de Scamander aan, alsmede de plaats waar hij zich met de Simois verenigt. Een zeer voorkomend officier, die ons al die belangrijke plaatsen aanwees, vertelde ons dat men thans dagelijks Engelse officieren in deze klassieke wateren ziet vissen.

Na weinig uren voeren wij door de Hellespont of de straat der Dardanellen, en kwamen voorbij het vermaarde Sestos en Abydos. Daar heeft de straat een breedte van slechts zeven stadiën, of ongeveer één mijl. De steden, die hier vroeger waren, worden thans vervangen door de vestingen van Romanië en Natolië; men heeft ze, op een lage grond aan de waterkant aangelegd, en niet hoog opgetrokken; maar als zij onder een bekwaam commando stonden, zouden zij de toegang tot de straat geheel kunnen

bestrijken. Die vestingen zijn allen van meer dan honderd stukken geschut voorzien. Dáár was het dat Leander zijn naam vereeuwigde door zijn stoutmoedigheid; dáár ook dat Xerxes, de vorst, *'welke allen verwekte tegen het koninkrijk van Griekenland'* (Dan. 11 : 2b), een schipbrug deed opslaan, waardoor Europa met Azië verbonden werd, om zijn onmetelijke leger over te brengen. Toen hij zijn krijgsknechten aan de oevers der beide werelddelen geschaard zag, betreurde hij in zijn hoogmoed onder het storten van tranen, dat, in honderd jaren, niet één man van die menigte zou zijn overgebleven, om van zijn macht getuigenis te geven. Hoe geheel anders waren de tranen van Hem, Die over het rampzalig lot weende dat Jeruzalem wachtte!

De straat der Dardanellen heeft een gemiddelde breedte van drie mijlen, en een lengte van ongeveer zestig mijlen. Door een liefelijk koeltje en een effen zee begunstigd, was het ons een gemakkelijke en aangename reis; en zo konden wij een groot gedeelte van deze heilige dag des Heeren in stille overdenking doorbrengen.

Sommigen der Joden, die aan boord waren, leerden wij als eerlijke en eenvoudige mensen kennen. Er was er een bij, die een Hebreeuwse Bijbel bezat, hem door de heer Cohen te Smyrna geschonken; maar toen wij hun de onze lieten zien, namen zij hem nauwkeurig op en hielden de bladen tegen het licht, ten einde zich te overtuigen of niet het merk van een kruis er ingedrukt was.

Wij bereikten tegen de avond Gallipoli, tegenover het oude Lampsacus. Die stad is aan de oever der rivier Aegos-Potamos gelegen, aan wier mond Lysander een voor Athene zo noodlottige overwinning behaalde. Wij zouden de zee van Marmara, het oude Propontis instomen, toen wij door de nacht overvallen werden, en ze dus in het donker moesten doortrekken.

Nog vóór zes uur in de morgen kwam Constantinopel in zicht. Men kan zich geen heerlijker ligging voorstellen, dan die van deze stad. Zij wordt ten zuiden door de straat der Dardanellen, en ten noorden door de Bosporus gedekt, zodat zij veilig rust op haar zeven heuvels. De lucht was met wolken bezet; maar voor ons, die, sedert vier maanden, ternauwernood een wolk gezien hadden, was het een vermeerdering van genot. Het eerste gedeelte van de stad, dat zich aan het oog voordoet van de reiziger, die de Bosporus binnenkomt, heet Stamboul. Daar rijst het statige koepeldak van de heilige Sophia voor hem op, benevens velerlei bevallige torenspitsen, paleizen, moskeeën en ontelbare badplaatsen. Het sierlijk geboomte, dat zovele uit wit marmer opgetrokken gebouwen omringt en de blauwe zee, die als een brede en diepe stroom de oever bespoelt en in de haven komt opzetten, verenigen zich om aan Constantinopel een onvergelykelijk schoon voorkomen te geven. Wij lieten het anker vallen in de welbekende haven 'de gouden Hoorn' genaamd, omdat zij de gedaante heeft van de hoorn van de os; men beweert dat zij zeer diep is. Wij gingen aan wal met een licht vaarttuig, dat doorgaans drie voet breed en meer dan twintig voet lang is; men ziet er honderden met een verwonderlijke snelheid de zee in alle richtingen doorklieven. Wij zochten een onderkomen op in het gedeelte van de stad, dat Galata genoemd wordt; maar gelukkig bleven wij er niet lang. Zodra de Amerikaanse zendelingen, de heren Goodell en Calhoun, van onze aankomst verwittigd waren, kwamen zij ons bezoeken en drongen er op aan, dat wij onze intrek bij hen zouden nemen, te Pera, waar wij in hun gastvrije woning bijzonder aangename dagen doorbrachten.

Toen wij onze opwachting bij de Engelse consul gingen maken, zagen wij op straat de rijtuigen der Turkse dames, die men araba noemt, en die laag bij de grond door twee paarden voortgetrokken worden. Het glas der portieren was door gordijnen vervangen. Men ziet ook karren met ossen bespannen. Zo trok het nog onze aandacht dat er, in het

midden van de stad, op de daken meloenen gekweekt worden, en dat vaak de muren der huizen met wijngaarden bedekt zijn. De woningen zijn over het geheel genomen hoogst gebrekkig. Het beneden gedeelte is veelal van marmer vervaardigd (dat van de omliggende eilanden aangevoerd wordt), terwijl er bovenaan slechts een gebrekkig afdak aan gevonden wordt. Wij kwamen de woning voorbij der dansende Turkse monniken, die op een klooster leek.

Op onze weg naar Pera zagen wij verscheidene mensen in hun hyke of mantel gewikkeld, die zich in de open lucht te slapen legden. Die gewoonte wordt overal in het Oosten waargenomen en kan tot verklaring strekken, hoe de jongeling, die de Heere volgde, in de nacht toen Hij gevangen genomen werd, alleen een lijngewaad omgedaan had over het naakte lijf (Mark. 14 : 51a).

De heer Farman, zendeling van het Londense genootschap, kwam ons een bezoek brengen met een bekeerde Jood van Duitse oorsprong, Merkuson genaamd. Men is niet zeker omtrent het getal en de toestand der Joden, die Constantinopel bewonen. Men houdt het ervoor dat, als men de Joden van Scutari, van Ortokoy en de omliggende dorpen tezamen rekent, die joodse bevolking tachtigduizend zielen bedraagt; maar het is ook wel mogelijk dat die berekening overdreven is. De meesten dier Joden stammen van Spanjaarden af, die in dit land een toevlucht gezocht hebben, toen zij uit Spanje verdreven werden. Zij spreken de Spaanse en Turkse talen. Men telt er ongeveer zeshonderd Duitsers en tweehonderd Italianen, die voor het grootste gedeelte zeer onkundig zijn. Scholen voor de kinderen der Duitse Joden zouden, meent men, zeer gewenst zijn; maar het zou nodig zijn dat er Frans en Italiaans onderwezen werd, ten einde de ouders te bewegen hun kinderen erheen te zenden. Men zou er wel een Jood kunnen vinden, die uit het Oude Testament het Hebreeuws onderwees, en die zich niet ergeren zou aan de bezoeken van een zendeling. De heer Farman is zelfs van mening dat men het Nieuwe Testament in de school zou kunnen introduceren en dat men dan direct al vijftien jongens en evenveel meisjes zou kunnen verenigen, die dan in afzonderlijke klassen onderwezen zouden moeten worden. Dit een en ander is alleen toepasselijk op de Duitse Joden: want de Spaanse daarentegen betonen grote vijandigheid tegen het Christendom.

Het grote beletsel, dat de zendeling hier aantreft, is dat hij op geen bescherming kan rekenen voor de Joden, die naar de waarheid uitzien of tot een waarachtige bekering komen; omdat zij, als een door het gouvernement erkende gezindheid, iemand buiten de gemeente kunnen sluiten. Wanneer een bekeerde Jood door een protestantse leraar gedoopt is, wordt hem door de Grieken en de Armeniërs alle gelegenheid tot werken onthouden; zodat hem geen andere toevlucht overblijft dan de zendeling. De heer Farman heeft zich te Bouyoukdere gevestigd, om bij de Franken, die in grote getale het dorp bewonen, bescherming en werk te vinden voor de bekeerde Joden.

De heer Farman is sedert vier jaren te Constantinopel; de heer Schauffler, een Amerikaanse zendeling, was er langer geweest, maar had zich het meest met vertalingen bezig gehouden; door hem is de Jood Merkuson tot kennis der waarheid gebracht. In deze stad zijn de Joden het eerst bezocht door hun medebroeder de heer Wolff. De heren Farman en Nicolayson, die hem gevolgd zijn, hebben het Londense genootschap doen besluiten, om er een van zijn standplaatsen te vestigen.

De volgende morgen namen wij een vaartuig, om een bezoek te brengen aan de heer Farman te Bouyukdere, een dorp gelegen op een afstand van twaalf mijlen van Pera, aan het andere eind van de Bosporus. Wij voeren zoveel mogelijk langs de oever, om de stroom te ontwijken, die van de Zwarte Zee komt; en toch werd onze vaart er zozeer door vertraagd, dat wij van zeven tot elf uur onderweg bleven. Aan onze

linkerzijde zagen wij het winterpaleis van de sultan, dat niettegenstaande zijn onregelmatigheid, een indrukwekkend voorkomen heeft. Het heeft van binnen een grote ruimte, in het midden waarvan een tuin, door fonteinen opgeluisterd, zorgvuldig is aangelegd. Bijna vlak tegenover, op de andere oever van de Bosporus, staat het zogenaamde vergulde paleis, dat toen door de jonge sultan bewoond werd. De Europese oever is, op een uitgestrektheid van tien à twaalf mijlen, van een bijna onafgebroken reeks huizen voorzien, die zeer dicht aan de waterkant gelegen zijn; terwijl veelal een smalle strook de zee van de hoge en steile heuvels afscheidt. Boven op die heuvels worden tuinen gevonden, en fraaie cipresbomen, die een mooie aanblik opleveren. Wij kwamen in Ortokoy, dat 'middendorp' betekent, en de voorstad uitmaakt, die wel groot van omvang, maar slecht gebouwd is en in een vervallen staat verkeert. Men vindt daar ongeveer zes duizend Joden, die nagenoeg allen tot de lagere volksstand behoren. Zij hebben verscheidene grote scholen, die in geen betrekking tot de synagogen staan. De Joodse bestuurders hebben vaak, voor hun kwekelingen, Bijbels van de zendelingen gekocht. Men ziet hier en daar op de hoogten kleine torens, en aan het strand kleine vestingen, die van geschut zijn voorzien. De torens zijn vierkant, en de muren hebben kantelen. Mocht zij een werk van Constantijn zijn, dan zou zij te meer belangrijk wezen, daar er niets van die keizer is overgebleven in de stad, die naar hem genoemd is. Wij voeren voorbij Therapia en bereikten Bouyoukdere, dat op een kleine afstand van de Zwarte zee fraai gelegen is. Wij hadden slechts twee uren voor de terugtocht nodig.

Tegen de avond gingen wij de waterleiding bezichtigen van Valens. Zij is op een heuvel aangelegd, ter plaatse waar Mohammed II optrok om Constantinopel te bemachtigen. Men wees ons ook de overblijfselen aan van de oude stadsmuren.

De Armeniërs maken een afzonderlijke gemeente uit in Constantinopel. Zij zijn het Protestantisme zeer vijandig, en hebben geen contact met de zendelingen. Het schijnt nochtans dat de Heilige Geest in veler hart Zijn werk heeft aangevangen. Een jeugdig priester, van beproefde godsvrucht, is er onder zijn broeders met ijver werkzaam. Een vermogend bankier, die veel voor de scholen heeft opgeofferd, neemt steeds die aangelegenheid met warme belangstelling ter harte, en betoont zich zeer goed gezind jegens de zendelingen. Ongeveer zestig jongelingen hebben de scholen der zendelingen bezocht, en bewijzen hun bij voortdurend veel toegenegenheid.

Wij hadden ons gevleid dat het ons gelukken zou, in het gevolg van de Engelse admiraal, sir R. Stopford, het serail te bezoeken, waar hij de volgende morgen zou worden toegelaten; maar wij kwamen te laat, en konden toen alleen het uitwendige van dat gebouw zien, dat zeer uitgestrekt en prachtig is, en te midden van zwaar geboomte door vergulden moskeetorens wordt opgeluisterd. Het staat in het oudste gedeelte der stad, Stamboul geheten.

Wij gingen langs de oude divan, die voor enige jaren is afgebrand. De deur is een hoog opgetrokken boog, in de vorm van een uitgespreid boomblad; men meent dat daaruit de benaming moet verklaard worden van de Verhevene Porte. Wij bezochten vervolgens de moskee van St. Sophia, waarboven zich de grootste koepel verheft, die ergens ter wereld gevonden wordt; het is een prachtig gebouw. Vlak daarbij vindt men de moskee van Achmed, die van zes torens voorzien is, die niet slechts verguld, maar met goud overdekt zijn. Op kleine afstand van deze moskee wordt een plein aangewezen, dat men Atmeïdan noemt, het voormalige renpark, waar Belisarius zijn overwinningen door een zegepraal, in de trant zoals die te Rome gehouden werd, feestelijk vierde. In het midden van dit plein staat een naald, die door keizer Theodosius uit Egypte overgebracht is. Bij deze naald zagen wij een zeer merkwaardige koperen zuil, die drie in elkander gestrengelde slangen voorstelt. Zij is

uit Delphi aangevoerd en men houdt haar voor de zuil, waarop de aan Apollo toegewijde gouden driehoek, na de nederlaag van Xerxes, geplaatst werd. Men wees ons toen een praalgraf aan, dat ter ere van de vader van de laatste sultan en van twee andere sultans werd opgericht. Het is van binnen prachtig versierd; er waren, voor het uur des gebeds, in die plaats die door vrome Mohammedanen veel bezocht wordt, verscheidene lampen ontstoken.

De bazar bestaat uit een aantal straten, die met een dak, waardoor men tegen de zon beschuit is, overdekt zijn. In de ene straat vindt men de schoenmakers, in een andere de kooplieden in pijpen en zo vervolgens de juweliers en de kooplieden in zijden stoffen en pelterijen.

In de namiddag begaven wij ons, met de bedoeling de zogenaamde huilende monniken te zien, naar Scutari, het oude Chrysopolis, een zeehaven in Chalcedonië, gelegen aan de Aziatische oever van de Bosporus. Zij begonnen toen hun vrome handelingen en hun gebeden leken op gezang. Daarop plaatsten zij zich in een halve cirkel om hun opperhoofd; en terwijl zij allerlei bewegingen deden met het gehele lichaam, vooral met het hoofd en de handen, maakten zij aanstalten om te bidden. Van tijd tot tijd werden zij door hun opperhoofd daartoe opgewekt, die dan uitriep ullah! illah! op een toon, die ons deed huiveren. De gehele groep gaf zich toen aan de uitzinnigste bewegingen over en verscheidenen hunner leken haast van uitputting te bezwijken. Daarop trad een monnik dansende naar voren; hij zette zich neer, en blies op zachte toon de fluit, terwijl de anderen met de nadrukkelijkste gebaren de maat sloegen. Vervolgens zag men drie dansende monniken verschijnen, die gedurende twintig minuten onophoudelijk in de rondte draaiden. Men vertelde ons dat het wonderlijk gedrag van die monniken nog wel eens verder gedreven werd. Aan de muur zagen wij de werktuigen hangen, waarmee zij, zoals weleer de priesters van Badl, zich martelden; haken en puntige voorwerpen, om er de wangen mee te doorsteken. Door een besluit van de laatste sultan is dat verboden. Er kwamen toen verscheidene mensen aan die monniken hun zegen vragen. Een man, die aan oogziekte leed, vervoegde zich bij het hoofd der orde, die voor hem bad en hem daarop terugzond; en toch leiden die monniken een hoogst onzedelijk leven. Wij werden door dit droevig schouwspel ertoe gebracht, om met vernieuwde aandrang, voor de bekering van dat blinde volk ons gebed uit te storten.

Oud Chalcedonië wordt thans genoemd Kadikoy, 'het dorp der rechters', met toespeling op de beroemde kerkvergadering, waarin het gevoelen veroordeeld werd van Eutyches, volgens wiens beweren de Middelaar slechts één natuur had. Bij onze terugkeer naar Galata hadden wij een heerlijke zeereis, een schitterende zonsondergang. Juist ging een Grieks vaartuig, om pelgrims naar Jeruzalem over te varen, de haven uit. Het was een kleine brik vol passagiers; en dikwijls gebeurt het dat die schepen, aan onervaren matrozen toevertrouwd, door plotseling opgekomen stormen vergaan.

De 21ste augustus bezochten wij een Joodse school, waarin wij ongeveer tachtig kinderen aantroffen. Wij zagen de stok en de zweep aan de muur hangen; toch leek het ons, dat de kinderen er minder mishandeld werden dan in Smyrna. De leerlingen hadden bijna geen boeken, en lieten enige losse bladen van de een tot de ander rondgaan. In een andere school vonden wij een dertigtal kinderen, die uittreksels lazen uit het Oude Verbond, en die ook slecht van school boeken voorzien waren. Juist toen wij binnentraden, lazen zij de tekst: *'Voor een klein ogenblik heb Ik u verlaten, maar met grote ontfermingen zal Ik u vergaderen'* (Jes. 54 : 7). Die arme kinderen moesten bij herhaling de woorden en lettergrepen uitspreken; maar gevoelden ongetwijfeld

geenszins, welke genadige liefde jegens hun volk in die weinige woorden is opgesloten.

Vervolgens kwamen wij in een synagoge, die op een hoogte gelegen en goed gebouwd is en een zindelijk voorkomen heeft. In de Jodenwijk zijn zestien synagogen, en drie te Pera. De Joden namen ons met een angstig en achterdochtig oog op; en het mocht ons niet gelukken met hen in gesprek te komen. Met moeite vonden wij de synagoge der Karaïtische Joden, die in de stad ongeveer honderd families sterk zijn. Zij bewonen allen gezamenlijk dezelfde wijk; en worden veracht en gehaat door de andere Joden, die het er menigkeer op toegelegd hebben om ze te laten verbannen, maar die er nog niet in geslaagd zijn. Zij dragen de franje of tsitsith, naar de verordening die in het Boek Numeri gevonden wordt (Num. 15 : 38m), waardoor zij van die der andere Joden afwijken. Het is een soort van gordel, aan welks uiteinde blauwe en witte franje, en niet enkel witte draden vastgehecht zijn. Zij gebruiken geen tephillin of zogenaamde beveiligingsmiddelen. Voor hun kinderen hebben zij maar één school. De rabbijn was in Stamboul. Wij besloten de volgende dag terug te komen.

Tegen vijf uur in de morgen gingen wij sloop op de gouden hoorn naar de synagoge der Karaïtische Joden. Er was reeds een tachtigtal van hen vergaderd, wier schoenen bij de deur opgehoopt lagen. Zij zaten op de grond om hun gebeden te lezen; maar toen de Wet gelezen werd, stonden zij uit eerbied op, en gingen daarop weer zitten (Neh. 8 : 5). Nadat ieder zijn gebeden gelezen had, werd door de rabbijn een gedeelte uit Deuteronomium, 21 : 10-23, voorgelezen en verklaard, waar sprake is van de Jood, die zich aan een vrouw wenst te verbinden, die hij in de oorlog gevangen genomen heeft. De rabbijn trad in verscheidene belangrijke bijzonderheden over de noodzakelijkheid, om een waakzaam oog te slaan op de eerste aandoeningen des harten, en over het gevaarvolle van verbintenissen, die met mensen aangegaan worden, wie het aan ware godsvrucht ontbreekt. Zo, ging hij voort na over een dergelijk huwelijk uitgeweid te hebben, spreekt Mozes van 'de gehate vrouw'; want een huwelijk, dat niet op de vreze Gods gegrond is, wordt al snel een oorzaak van onenigheid en haat. Maar ook dat is nog niet alles: immers een moeder, die geen godsvrucht heeft, kan haar kinderen in de vreze Gods niet opvoeden; daarom gewaagt ook Mozes vervolgens van de wederspannige zoon. Na deze vernuftige aaneenschakeling van denkbeelden, gaf de rabbijn een beschouwing over de verantwoordelijkheid, die op de ouders rust en vermaande deze, dat zij toch geen andere dan deugdzaame en godvruchtige mensen in hun huizen zouden toelaten. Hij eindigde zijn toespraak met de aanbeveling van de verstandige voorzorg der Karaïtische Joden, die pas iemand in hun gemeenschap opnemen, als zij hem gedurende vijf jaren onderwezen en onderzocht hebben. Wanneer hij oprecht en getrouw bevonden is, wordt hij als een broeder aangemerkt, en kiest zich onder hen een vrouw.

Na de godsdienstoefening nodigde de rabbijn ons in zijn huis. Overeenkomstig 's lands gewoonte werden ons door een bediende water en confituren aangeboden. De rabbijn is een man van gevestigde leeftijd, die het hebreuws gemakkelijk spreekt. Hij betreurde de onwetendheid van de leden van zijn gemeente, gaf met nadruk zijn goedkeuring aan het voornemen der Christenen om onder hen scholen op te richten en verklaarde dat, wanneer zij tot stand mochten komen, hij er zijn eigen zoon zou heenzenden. Hij zei ons dat zijne secte minder onderdrukt was door de Christenen dan door de Joden en dat zij geen vijandige gezindheid koesterden tegen de discipelen van Jezus. Hij wist dat sommige Christenen de Karaïten hielden voor de nakomelingen der tien stammen, die aan de dood van Christus niet hebben meegewerkt. Wij vernamen van hem, dat, sedert twaalfhonderdzestig jaar, de Karaïten zich van de andere Joden

hadden afgescheiden en dat de rabijnen der Karaïten altijd een Cohen moet zijn, dus een afstammeling van Aäron. Hij vertelde ons, dat hij de schrijver was van een vertaling van de Pentateuch in het Turks. Voor ons vertrek kochten wij van hem, voor een matige prijs, verscheidene hoogst zeldzame werken, die nagenoeg allen verklaringen zijn, door Karaïtische Joden opgesteld.

De Karaïten van de Krim zijn in zo hoge mate geacht dat, toen de keizer van Rusland hen in zijn leger dienst wilde doen nemen, zij hem verzochten te onderzoeken of wel ooit, sedert zeshonderd jaar, een Karaït van enige misdaad beschuldigd was; er bijvoegende dat, als men hen de oorlog inzond, hij enige van zijn beste onderdanen verliezen zou. De keizer liet de waarheid van hun bewering gelden en zag van zijn voornemen af. De Karaïten van Odessa houden zich met de handel bezig; men meent dat er ook nog Karaïten zijn in Littouwen, aan de oevers van een meer, en dat zij zich op de landbouw toeleggen. De heer Calman heeft ook Karaïten aangetroffen in het dorp Heet, bij Bagdad.

Het verwondert ons dat men nog geen zendelingen voor die Joden bestemd heeft, die zich veel minder dan hun broeders door gehechtheid aan de overlevering laten verblinden. Doet ons niet de welwillendheid, die zij jegens de Christenen betonen, aan de Macedonische man denken, die door Paulus in de droom werd gezien, en die hem vroeg: *'Kom over, en help ons'?* (Hand. 16 : 9).

7. WALLACHYE, MOLDAVIË

Het stoomschip uit Smyrna kwam de 26ste augustus in Constantino pel aan; en wij waren innig verheugd en zeer erkentelijk, toen wij de heer Mac Cheyne volkomen hersteld aan boord vonden en in staat om de reis voort te zetten. Enige uren later namen wij afscheid van de voortreffelijke Amerikaanse broeders, die ons zo goed ontvangen hadden en scheepten ons in op een Oostenrijkse stoomboot. Toen wij de Zwarte zee inliepen, verhief zich een tegenwind, die ons aan de stormen herinnerde, die eens aanleiding gaven om deze zee met de naam van de onherbergzame te bestempelen; wij zagen haar echter niet in een dier dikke mistnevelen gehuld, waaraan zij haar hedendaagse naam zou ontleen. Het kwam niet in ons op om met het oog te zoeken naar de Cyanese eilanden, die het vermaarde schip der Argonauten in zo groot gevaar brachten. De oevers van de Pontius Euxinus waren eertijds met altaren bedekt, die door de zeelieden opgericht werden ter ere der goden, aan wie zij hun behoud toeschreven.

De volgende morgen was de zee spiegelglad en wij voeren met snelheid langs de westkust. Deze is laag gelegen, zodat onze blikken in het verschiet over gedeeltelijk met houtgewas bedekte vlakten zweefden, zonder echter op enig merkwaardig voorwerp gevestigd te worden. Wij voeren langs kaap Emineh Bourun, waarin de Balkan, de vermaarde Herrus, uit de aloude tijd eindigt. Het landschap Meusië lag tussen die bergketen en de Donau in. Tegen de middag wierpen wij het anker uit voor de stad Varna, die de grond van het oude Odyssus beslaat en die, op honderd achtentwintig mijlen van de Bosporus aan de vlakke oever van een fraaie golf gelegen is. De huizen zijn van hout; acht moskeetorens steken er bovenuit. Voorbij Varna verheft zich de westkust, die een schilderachtig aanzien heeft; zij is omzoomd met witte rotsen van grootse gedaante, die over de zee heenhangen; zij eindigt bij Kaap Kalakria, het oude Tiristria. Op dit voorgebergte ziet men de overblijfselen van een oud kasteel; de golf heet Kavarna en dit is het gedeelte van de oever der Zwarte zee, waaraan de dichter Ovidius vermaardheid schonk. Wij voeren waarschijnlijk kort

daarop voorbij zijn ballingsplaats, Tomi en Sarmatië, en kunnen ons thans een denkbeeld vormen van de beschrijving, die hij in zijn treurzangen van zijn reis geeft.

De volgende dag was de zee kalm als een meer; een menigte van schildpadden zwom in het water rondom ons schip; ongetwijfeld zijn dit de door Ovidius beschreven dolfijnen. Tegen zeven uur ontdekten wij het vijfvoudig gebergte; het ligt haast dertig mijlen van de kust verwijderd en ten zuiden van de Donau; die bergen hebben een regelmatige gedaante en liggen op één lijn. Een eindje verder voeren wij de zuidwestelijke mond van de Donau voorbij en iets later langs een andere uitloop, die slechts door het houtgewas, dat de oevers van de stroom bedekt, aangewezen wordt. Het modderachtige water van de vloed ontnemt aan de zee de blauwe tint en geeft haar een kleiachtige kleur. De kust is lang en vlak; men ziet slechts het hoge rietgewas dat haar omzoomt en verder enig geboomte. Tegen de middag liep ons schip de Donau binnen door de ingang, Seluna geheten. Niet ver van daar ligt een Russisch dorp, waarvoor verscheidene Russische schepen geankerd lagen. De stroom van het water is zeer snel en de scheepvaart is aan de ingang van de rivier hoogst gevaarlijk.

Men zegt dat de gevaren van de vaart op de Zwarte zee voornamelijk te wijten zijn aan de vele rivieren, die zich in haar uitstorten. Men telt er bij de veertig en haar beddingen veranderen gestadig door het slijk, dat zij meevoeren. Rechts hadden wij Bessarabië, dat onder Russische heerschappij staat. Aan de oever, voor enige armzalige hutten, die uit riet en slijk vervaardigd waren, stonden Russische soldaten op wacht, die met het bewaken der grenzen belast waren. Wij voeren langzaam de stroom op, waarvan de moerassige oevers met riet bedekt waren en zagen van nabij het vijfvoudig gebergte, dat men slechts opmerkt, doordat het door uitgestrekte vlakten omringd is; want het is niet bijzonder hoog. Wij vertoefden een half uur te Tultsha, een Turkse stad in Bulgarije. De boot bevond zich toen in de riviertak van St. Georges, die de grensscheiding der Russische staten uitmaakt en zich daar tot een meer vormt. De muskieten werden hoe langer hoe ondragelijker; zij zijn een gesel voor hen, die de Donau bevaren. De zeilen waarvan wij ons voorzien hadden, waren niet voldoende om deze lastige bezoekers te weren en het was onmogelijk om aan slapen te denken.

De 29ste augustus kwamen wij bij zonsopgang in Galatza aan, een stad in Moldavië, in wier omstreken quarantaine verplicht was. De plaats, die daarvoor bestemd werd, is twee mijlen meer benedenwaarts gelegen. Het is een uitgestrekt afgesloten plein, in het midden waarvan zich houten hutten bevinden en dat van omheiningen voorzien is. De tegenstelling met onze quarantaine aan de voet van de Karmel was bijzonder groot; maar de dampkring was frisser, en wij ervoeren dat wij in Europa waren.

Vandaar konden wij slechts de zandheuvels zien, die ons van Galatza scheidden, westwaarts de bergen van de kleine Balkan, en het vijfvoudig gebergte op de tegenoverliggende Donauoever. Wij waren het oude Dacië ingetreden; vóór ons lag de Ister; en die boeren, die wijde linnen klederen droegen, met brede lederen gordels gesloten, met Romeinse schoenen geschoeid en wier lange haren op voorhoofd en hals neerhingen, waren afstammelingen van de Barbaren, die zo dikwijls Rome schrik aangejaagd hadden. Grote kudden bruine ossen bedekten uitgestrekte weilanden en men hoorde het kraken der assen van zware wagens, die door vier of acht ossen getrokken werden, die men mende door ze op de kop te slaan. Tussen ons en de stad in stonden grove tenten van een troep Zigeuners of Bohemers, die bezig waren bakstenen te maken. Voor zonsondergang vielen er enige zware regendroppels, vergezeld van donderslagen; dit was de eerste regen die ons verkwikte, sedert wij

Engelands vochtige stranden verlieten. De zondag bracht ons zijn heilige vrede. Wij baden gezamenlijk in ons vertrek en 's avonds onderhielden wij ons met een jeruzalemse Jood, die ook in quarantaine gekomen was.

De Engelse viceconsul gaf ons enige inlichtingen omtrent Moldavië. Het is een belangwekkend land, doch in beschaving zeer ten achter. Eerst sedert korte tijd bestaat er te Galatza iets, dat op een logement lijkt. Het bestuur legt het volk aanzienlijke belastingen op en de landeigenaar kan van de boeren, behalve het tiende van al wat zij bezitten, tachtig werkdagen in een jaar vorderen. De arbeid wordt echter goed betaald en het land zou zeer vruchtbaar zijn, indien het behoorlijk bebouwd werd, maar men ziet er uitgestrekte vlakten, die geheel onbebouwd zijn. Jaarlijks slacht men viermaal honderdduizend ossen om er kaarsvet van te maken, en men zendt welhaast tweemaal honderdvijftigduizend schapen naar de markt in Constantinopel. In de hogere kringen spreekt men voornamelijk het nieuwere Grieks en Frans; het volk spreekt Wallachysch. De Wallachyers en Moldaviërs behoren tot de Grieksche kerk. Enige vreemdelingen, die Rooms-Katholiek zijn, hebben onlangs te Galatza een kapel voor hun eredienst gesticht. Er zijn veel Joden te Galatza, maar de meesten verkeren in behoeftige omstandigheden. De Engelse consul beschermt de handelsbelangen der Engelse onderdanen, die meest allen Grieken van de Jonische eilanden zijn. De Bohemers of Zigeuners (een naam die, volgens sommige schrijvers, van Zoon, een oude hoofdstad van Egypte, afkomstig is) zijn in Moldavië omstreeks ten getale van achttienduizend; in Wallachye bevinden er zich tachtigduizend. Zij zijn bijna allen slaven; men koopt en verkoopt ze naar willekeur. Men verkocht er onlangs een voor 200 piasters; echter is de gewone prijs 500 piasters. De gemiddelde prijs voor de mannen bedraagt ongeveer 3 ponden sterling; de vrouwen worden veel goedkoper verkocht. Evenals de Bohemers uit de andere landstreken, hebben zij fraaie zwarte ogen en lang zwart haar. Zij hebben een taal die hun eigen is en, hoezeer zij ook geen godsdienststelsel schijnen te hebben, zijn zij toch bijgelovig ten opzichte van gelukkige of ongelukkige dagen. De mannen zijn de bekwaamste handwerkslieden van het land; de smeden en de metselaars zijn meest allen Bohemers. De vrouwen zijn bekwame kokkinnen, en men vindt ze in alle aanzienlijke huisgezinnen. Allen hebben ze veel smaak voor vocale en instrumentale muziek, waarin zij uitmunten. Enige Bohemers vormen, onder de benaming van Turkse Bohemers, een afzonderlijke klasse; zij hebben van het bestuur hun vrijheid gekocht, en zijn allen van Turkse afkomst, doch hun aantal is gering; men berekent ze op twaalf huisgezinnen in Galatza. 's Winters bewonen zij de stad haast onder de grond; doch 's zomers slaan zij hun tenten, hoewel binnen de omtrek der stad, in de open lucht op. De mannen houden zich met de paardenhandel onledig, en de vrouwen vervaardigen zakken en andere gelijksoortige voorwerpen. De boyarden of edelen des lands zijn weinig beschaafd en brengen een groot deel van hun tijd met dans en kaartspel door. De Griekse priesters in Moldavië bezitten weinig eerbiedwekkends; verscheidene onder hen houden zich met handelszaken bezig en in het algemeen betonen zij zich zeer afkerig van het lezen van Gods Woord.

De 5de september verlieten wij met vreugde de quarantaine, en toen wij ons naar Galatza begaven, zagen wij de kolonie der Bohemers meer van nabij. Hun voorkomen deed ons denken aan de arme boeren van de Nijloever; zij waren met lompen bedekt, en droegen hun naakte kinderen op de schouder of opzij, precies zoals de Egyptenaren. Met moeite werkten zij in de brandende zon aan het maken van tichelstenen. Dit schouwspel herinnerde ons aan de tijd, toen hun voorouders dezelfde arbeid van de Israëlieten eisten. *'De Egyptenaren maakten hun het leven bitter met harde dienst, in*

leem en in tichelsteenen, en met alle dienst op het veld, met al hun dienst, die zij deden dienen met hardigheid' (Ex. 1 : 14). Indien dit inderdaad de nakomelingen van Farao's volk zijn, zoals hun naam, hun gelaatstreken en gebruiken schijnen aan te duiden, dan zijn zij een toonbeeld van Gods vergeldende rechtvaardigheid, in Zijn beschikkingen ten opzichte der volkeren die Israël vervolgen. Jegens dit arme verachte volk wordt deze driewerf herhaalde voorzegging vervuld: *'En Ik zal de Egyptenaars verstrooien onder de heidenen en zal hen verspreiden in de landen, en zij zullen weten dat Ik de Heere Heere ben'* (Ez. 29 : 12b, 16b; 30 : 23, 26b). Het aantal van die Bohemers, hun onwetendheid en hun vernederde toestand vereist in hoge mate de arbeid van een christenzending.

Galatza is omringd door acacia's; dit is de boom, die men daar te lande het meest ziet en die er het best tiert. Men telt in Galatza meer dan tienduizend inwoners. Verscheidene straten zijn van dwars gelegde planken voorzien; andere in het geheel niet, zodat zij 's zomers met stof en 's winters met slijk opgevuld zijn. De huizen zijn over het algemeen van hout gebouwd en evenzo de kerken. Wij ontmoetten een groot aantal Joden en zagen er verscheidene in hun winkels. Allen dragen zij de Poolse tabbaard en de grote Duitse hoed, of de gevoerde Russische muts; zij laten knevels en baard groeien. Gewoonlijk zijn zij handwerkslieden of wisselaars. De inwoners van Galatza leken ons zeer ijverig; de vrouwen spinnen met de klos, zelfs onder het gaan. De soldaten onderdrukken dikwijls de burgers. Wij zagen een groot ooievaarsnest boven de klokketoren. Men ziet ze vaak op de schoorstenen, die van boven gesloten en aan de zijden geopend zijn. De inwoners staan niet toe dat men de ooievaarsnesten verstoort, omdat zij denken dat dit hun ongeluk zou aanbrengen. Deze vogels komen geregeld in de helft van de maand april aan.

De begraafplaatsen bevinden zich aan de ingang der stad. Nabij de gracht, die Galatza omringt, ligt een aardhoop, die de plaats aan duidt waar, tijdens de Griekse omwenteling, Ypsilanti en zeshonderd Grieken zich moedig verdedigden tegen vijfduizend Turken, die hen neersabelden.

's Middags bezochten wij de Joden van Galatza. Wij gingen de winkel van een wisselaar binnen, die ons naar de rabbijn bracht, een zachtzinnig en oordeelkundig man, die aanvankelijk heel terughoudend was, omdat (zoals wij later vernamen) de Griekse kerk hem vervolgt en hij meende dat wij de Griekse godsdienst beleden. Wij zeiden hem dat wij uit Schotland gekomen waren, om de verloren schapen van het huis Israëls te bezoeken en levendig hun heil te wensen. Hij bracht ons toen naar hun synagoge, die klein is en een vervallen aanblik biedt. Twee of drie Joden kwamen ons daar opzoeken. Aan de deur was een bus geplaatst, waarop in het Hebreeuws geschreven stond: *aalmoezen: 'Een gift in het verborgene houdt de toorn onder'* (Spr. 21 : 14a). Dit gaf aanleiding tot een gesprek over het middel om Gode te behagen en Zijn misnoegen af te wenden. Wij vroegen hun of zij giften inzamelden voor de Joden uit het heilige Land, waarop zij ons zeiden dat zij, bij elke huwelijksinzegening, een collecte voor hen deden. Zij hebben geen scholen voor hun kinderen; maar van tijd tot tijd biedt één hunner zich aan om, gedurende enige maanden, een aantal kinderen te onderwijzen. Zij zeiden ons dat het onmogelijk was geen haat te koesteren tegen de Christenen, die hen overal vervolgen. Toen zij ons Hebreeuwse Bijbelteksten hoorden aanhalen, konden zij zich moeilijk voorstellen dat wij Christenen waren. Zij kunnen er zich geen denkbeeld van vormen, dat een Christen gevoelens van welwillendheid en toegenegenheid jegens hen hebben kan. Weinigen onder hen spreken Hebreeuws, allen spreken Duits en ook verstaan zij het Wallachysch. De rabbijn zei ons dat te Galatza vijfhonderd Joden waren, doch de vice-consul meent dat er bijna tweeduizend zijn.

's Avonds bracht de vice-consul ons in zijn briska naar Ibrahilow, een haven van Wallachije op drie uur afstand van Galatza. Een aanzienlijk gedeelte van de uitgestrekte vlakte, die wij overtrokken, was niet omheind en op vele plaatsen was zij met rietgewas bedekt, hetgeen een bewijs vormt dat zij vaak overstroomd is. Wij gingen langs verscheidene vreedzame hutten, die onze gedachten naar ons dierbaar Schotland heenvoerden. Tegen de avondschemering bereikten wij de rivier Sireth, die uit de Donau vloeit en die men met een pont oversteekt; dit is de grensscheiding tussen Moldavië en Wallachije. Het was nacht toen wij in Ibrahilow aankwamen, waar wij door de viceconsul van Wallachije werden ontvangen.

Wij hadden onze toebereidselen gemaakt om met het aanbreken van de dag naar Boekarest te vertrekken; maar toen wij ontwaakten, stortregende het. Dat weer bracht verhindering in onze plannen; echter was het alsof wij een oude vriend terugvonden, want een dergelijke morgen hadden wij, sedert ons vertrek uit Schotland, nog niet gehad. Gewoonlijk reist men in dat land met een postkar; moeilijk kan men een andere naam geven aan een wagen geheel van hout vervaardigd, die zeer licht is en waarvan de zijden van grote teenrijzen voorzien en de wielen zeer laag zijn. Het binnenste gedeelte is met stroo opgevuld, en de reiziger gaat daarop zitten of liggen. Drie zulke wagens stonden voor onze deur, waarvan ieder met vier kleine Wallachysche paarden bespannen was. Maar de vice-consul van Galatza wilde ons met zo'n weersgesteldheid niet in deze open voertuigen laten vertrekken; hij had de goedheid om te Galatza, zijn brashno vanka, een overdekt rijtuig voor vier personen, te laten halen en hij drong erop aan dat wij het tot aan Jassy bij ons hielden.

Wij benutten deze dag met het bekijken van Ibrahilow. De straten zijn er breed; verscheidene huizen zijn van tichelstenen gebouwd, doch veelal hebben zij slechts één verdieping. Zij zijn omringd door acacia's en daar zagen wij voor het laatst de olijfboom. De dubbele, versierde kruisen, die op de Griekse kerken geplaatst zijn, schitteren voor het oog, als zij verguld of van gepolijst tin zijn. De graanhandel neemt toe en de stad, waar de Donau zo vorstelijk doorheen stroomt, wordt hoe langer hoe belangrijker; thans telt men er zesduizend inwoners.

De Wallachyers kleden zich net als de Moldaviërs, maar aangezien het vochtig weer was, droegen verscheidene boeren een mantel van schapenvel, met de wol naar binnen gekeerd en een gelijksoortige muts. Op straat kwamen wij verscheidene Russen tegen; men herkent ze aan hun bijzondere gezichten, aan hun lichtblauwe ogen en hoge mutsen. Wanneer de boeren u ontmoeten, nemen zij de hoed af en zo werden wij ook door een boyard, die in een rijtuig zat, gegroet. In deze landstreken worden weinig gewelddadigheden gepleegd, maar er heerst een jammerlijke onzedelijkheid.

Dicht bij de ingang van de stad, op een kleine verhevenheid, bevindt zich een oude Romeinse sterkte. Wij gingen de winkel binnen van een Joodse horlogemaker, die van Odessa gekomen was. Hij zei ons dat in Ibrahilow dertig Joodse huisgezinnen waren, die een oude, zeer kleine synagoge bezitten, en dat acht huisgezinnen uit Wenen er een nieuwe voor zichzelf bouwen; want tussen dit geringe aantal Joden heerst verdeeldheid. Zij hebben geen rabbijn en ieder wil heersen. Deze jonge man deelde ons tevens mee, dat hij twee aan de Joden gerichte traktaatjes bezat, die in Jeruzalem door een zendeling aan een Joodse reiziger overhandigd waren, die ze hem gegeven had. Deze eenvoudige gebeurtenis deed ons beseffen van hoeveel gewicht het is, om aan de zendelingen duidelijke en dringende tot de Joden gerichte traktaatjes te verschaffen; wie weet waar dit zaad ontkiemen zal? Hij voegde er aan toe dat verscheidene Joodse studenten in Engeland het Christendom aangenomen hadden en dat de voor de Joden bestemde traktaatjes in Rusland doorgedrongen waren. Ver-

scheidene Joden hadden zich om ons heen verzameld, en brachten ons naar de synagoge. Wij vertoefden bij de plaats, waar men de nieuwe synagoge bouwde, waar de Joodse werklieden, die hun maaltijd gebruikten, met ons in gesprek kwamen. Zij zeiden ons, dat zij voor zich de overtuiging hadden dat de Messias komen zou, en dat er te Smyrna en elders vele mensen waren, die geloofden dat Hij in het volgende jaar zou komen (1840). De heer Calman antwoordde hun, dat de hoofdzaak was te weten met welk doel Hij komen moest; dat zulks was om de zonden weg te nemen, terwijl de Joden thans geen enkel middel bezaten om vergeving te verkrijgen. Hij bewees hun dit door aan te tonen dat, hoezeer zij vele dingen doen om hun zonden uit te wissen, zoals de sabbat getrouw waar te nemen, naar Jeruzalem ter bedevaart te gaan en een zeker aantal voetstappen in het heilige land te zetten, zij ondanks dit alles toch nimmer tot de ware vrede komen. Een Jood antwoordde dat zij geen zonden hadden, dewijl zij de sabbat onderhielden, geen varkensvlees aten, geen wijn dronken, die door een ongelovige aangeraakt is, nimmer aten zonder de handen te hebben gewassen en de tsitsith droegen. De heer Calman gaf hun ten antwoord: God verlangt meer dan dit alles, Hij eist het hart. Is uw hart oprecht voor God? Durft gij zeggen dat gij Hem ten allen tijde bemint? Zo zijt gij dan zondaars en waar zijn uw offeranden? Zelfs op de verzoendag hebt gij ze niet. De Jood antwoordde, dat het lezen of het herhalen der Bijbelplaatsen, die de offeranden beschrijven, evenveel waarde had als de offerande zelf. Dat heeft God nimmer gezegd, hernam de heer Calman, en gij zelf gelooft het niet, omdat gij nog vergeving zoekt te verkrijgen door uw bedevaarten. Hij sprak hun toen over die Joden uit Smyrna, die genegen zijn om Christen te worden, op voorwaarde dat zij de rust van de zaterdag en de Joodse feesten behouden mogen. De Jood, die met de heer Calman geredetwist had, volgde ons in de straten en betreurde de onwetendheid en de hoogmoed van zijn broeders. Hij zei ons dat geen hunner Hebreeuws kon spreken en dat zeer weinigen het konden verstaan. Hij voegde er bij dat, als men een school zou stichten, de Joden er, naar zijn mening, met blijdschap gebruik van zouden maken. Vervolgens sprak hij ons over de rabbijn Bibas, uit Korfu, die onlangs te Ibrahilow geweest was, toen hij zich naar Boekarest begaf en die reisde om aan de verbetering van zijn broederen te arbeiden. Over Jesaja 11 : 15 had hij gezegd, dat deze tekst handelde over de zeven wetenschappen, de muziek, de sterrenkunde, enz., en had er bijgevoegd: 'Aan iemand die zich wel bevindt, zal een geneesmiddel schaden; doch wanneer hij ziek is, moet hij het brood terzijde leggen, om artsenij te gebruiken. De wet is het brood; doch de Joden zijn krank, zij zijn onwetend en verbasterd. De beoefening der wet moet dus terzijde gesteld en de artsenij gebruikt worden, de zeven wetenschappen namelijk, waarvan ik gewaagde, moeten beoefend worden'. Deze rabbijn heeft bij de alhier en elders aanwezige Joden grote indruk gemaakt. Die jonge Jood sprak met bewondering over hem en was bovenal opgetogen hem te hebben horen zeggen, dat men de Joden de wetenschappen en de krijgskunst onderwijzen moest, opdat zij, onder aanvoering van de Messias, Palestina aan de Turken ontnemen konden, evenals de Grieken Griekenland aan hen ontnomen hadden.

Het was negen uur in de avond, toen wij uit Ibrahilow naar Boekarest, de hoofdstad van Wallachije, die op honderdtwintig mijlen van daar gelegen is, vertrokken. De brashovanka, een overdekt rijtuig, aldus genoemd naar Brashova, een Oostenrijkse stad, waar het uitgevonden werd, kwam ons bijzonder wel van pas. De posthuizen zijn slechts eenzame hutten, waarin niet meer dan één of twee vertrekken zonder huisraad gevonden worden; de paarden zijn in het veld, waar men ze pas bij de aankomst der reizigers gaat halen, en er verliep vaak veel tijd alvorens men ze bijeenbrengen en inspannen kon. De volgende dag trokken wij eindeloze vlakten over, waar niet één

enkele hoogte of niet één boom aanwezig was, waarop men de blik kon laten rusten. Het zijn weiden bedekt met kudden bruine ossen of buffels; ook ziet men er paarden, schapen en grote troepen ganzen. Wij zagen verscheidene hutten, die zich in tamelijk goede staat bevonden. Zij waren vervaardigd van teenrijzen, overdekt met aarde en wit gemaakt; de daken waren met riet bedekt. Nu en dan ziet men in deze uitgestrekte vlakten stenen kruisen, die waarschijnlijk bestemd zijn om de reizigers Hem, Die voor ons stierf in herinnering te brengen. Wij ontdekten verscheidene kunstmatige hoogten, die vermoedelijk eertijds tot seinpunten en wachtplaatsen dienden. 's Morgens acht uur trokken wij langs een klein meer, dat door rotsen omringd is. Tegen de middag kwamen wij aan een dorp (het eerste van Ibrahimow af) genaamd Slobodzi; daar is een Griekse kerk en een klooster. Wij trokken door middel van een schipbrug over een stroom; aan de andere zijde verheft het land zich omstreeks dertig voet, waarna men weer een andere grote vlakte ziet. Dit is één dier steppen, die het land kenmerken. Tegen de avond trokken wij een groot dorp door, Obeleshti genaamd, dat aan de oever van een klein meer gelegen is. De twee dorpen, die wij noemden, zijn de twee enige merkwaardige plaatsen, die wij op een reis van honderdtwintig mijlen zagen.

Tegen drie uur in de morgen kwamen wij in Boekarest aan, omdat wij door gebrek aan kennis van de taal en aan ervaring met deze manier van reizen verscheidene uren op de wisselplaatsen verloren hadden. In het logement, dat ons aangewezen was, konden wij geen plaats meer krijgen; en terwijl wij aan de deur van een tweede logement klopten, hoorden wij een geluid van stemmen, dat uit een sterk verlicht hoog vertrek scheen te komen; het was een synagoge; de Joden waren er ter viering van hun nieuwjaar verenigd. De wachters en onze postiljons bootsten hun geschreeuw na en dreven de spot met hun godsdienst. Zozeer worden Mozes' woorden letterlijk vervuld: *'En gij zult zijn tot een schrik, tot een spreekwoord, en tot een spotrede onder al de volken, waarheen u de Heere leiden zal'* (Deut. 28 : 37). Verscheidene Joden bereikten de synagoge langs de donkere straten der stad, en één hunner bood ons aan om ons naar een khan te brengen. Wij vonden er een ledig vertrek, waarin wij onze matrassen uitspreidden.

De volgende morgen zagen wij dat deze khan, die aan de oever van de Embrowitz gelegen is, voldoende ruimte bezat om ongeveer een morgen lands te bedekken. De binnenplaats was door gebouwen omringd. Het benedengedeelte was door de paarden en voertuigen van allerlei aard in bezit genomen; de eerste verdieping was bestemd voor die reizigers, die slechts op doorreis waren en de tweede voor hen, die daar meer dan zes maanden vertoefden. Deze beschrijving is van toepassing op haast alle oosterse karavansera's; zij kan strekken tot verklaring van Bethlehems stal. Toen Jozef en Maria op de eerste verdieping geen plaats meer vonden, waren ze verplicht om in het benedengedeelte van de herberg een toevluchtsoord te zoeken en aldaar vonden de herders het kind Jezus. Om de eerste verdieping bevond zich een brede galerij, waarin men reizigers uit verschillende landen zag wandelen, zoals Russen, Hongaren, Grieken enz. Het geluid van deze voor ons vreemde en barbaarse tongvallen vermoeide onze oren. Wij zuchtten tevergeefs naar de heilige vrede van een Schotse zondag en zochten een rustiger verblijf in een kleine en meer zindelijke khan, die door een Griek gedreven werd. 's Avonds ontvingen wij bezoek van de Engelse consul-generaal, die ons met de meeste welwillendheid bejegende. Wij brachten een gedeelte van onze tijd bij hem door en vonden onder zijn bedienden drie Schotten, die zeer verheugd waren om in dit vreemde oord landgenoten te ontmoeten.

Wallachije is een schoon land; als het geheel bebouwd zou zijn, zou het twaalf miljoen inwoners kunnen voeden, terwijl er thans niet veel meer dan twee miljoen

zijn. Zo er geen gebrek aan werkkracht was, zou men gemakkelijk de onmetelijke vlakten, die wij doortrokken, kunnen bebouwen. Haast drievierde gedeelte van de landen van Wallachije en Moldavië is eigendom van de kloosters. Verscheidene ervan behoren aan kloosters uit vergelegene landen, zoals die van de berg Sinaï en de berg Athos; zij zijn voor een billijke prijs aan binnen het land woonachtige mensen verhuurd. Het westelijke gedeelte der landstreek, Klein-Wallachije genaamd, is een bergachtig oord. Daar bevindt zich Krayava, de vaste verzamelplaats der kruisvaarders, die zich naar het heilige graf begaven. Verscheidene districten zijn aan de vernielingen door sprinkhanen blootgesteld. Boekarest heeft honderd-twintigduizend inwoners. Men vindt daar driehonderd zesenzeftig Griekse kerken, twee kerken voor de Rooms-Katholieken, een voor de Lutherse en een voor de Calvinisten. Men vindt er geen moskeeën: want sedert het in 1829 te Adrianopel gesloten verdrag, kan geen Mohammedaan in Wallachije en Moldavië eigendom bezitten of zijn verblijf aldaar vestigen.

De aanzienlijkste handel bestaat in de uitvoer van granen, het voornaamste voortbrengsel van het land. Ook worden er veel zogenaamde Spaanse vliegen uitgevoerd, een insekt, dat men in de bossen van Klein-Wallachije verzamelt. Men verzendt ook naar Engeland zeer sterke varkensharen, waarvan borstels gemaakt worden, en naar Frankrijk wordt een onnoemelijk aantal bloedzuigers opgezonden.

Alle boyarden of edelen bewonen de hoofdstad. Zelden bezoeken zij hun landgoederen, die aan zaakwaarnemers overgelaten worden. De Griekse priesters zijn er eerbiedwaardiger dan in andere landen. Allen die tot de lagere geestelijkheid behoren, mogen gehuwd zijn; aan die van een hogere rang is dit niet vergund, en er heerst een grote onzedelijkheid onder hen. De boeren uit het lage land vormen een slaafs geslacht; maar de echte Wallachische boer bewoont het Karpatisch gebergte; hij is dapper en onafhankelijk. In de velden vindt men vaak sommen gelds, die daar, tijdens vijandelijke invallen begraven zijn. Eén der meest gewone oorzaken van de daar te lande gepleegde misdaden en tevens een der ergerlijkste kenmerken van de onzedelijkheid die er heerst, is het groot getal echtscheidingen; men verkrijgt deze zeer gemakkelijk en zij schaadt niet de goede naam van hen, die gescheiden zijn, en die weldra weer met anderen huwen. Boekarest is op een moerassige vlakte gebouwd; voor enige jaren was zij belegd met planken, die op kanalen gelegd waren, waarvan de uitdampingen koorts verwekten. De Russen hebben deze kanalen uitgedroogd en de stad zodoende gezonder gemaakt. Het uitwendige der kerken is fraaier dan het inwendige. De meeste klokkentorens zijn bedekt met gepolijst tin, dat schittert wanneer de zon er op schijnt. Eertijds vervaardigde men ze van tichelstenen; men is daarvan teruggekomen, wegens de vele aardbevingen. De huizen zijn voorzien van fraaie tuinen, bezet met wijnstokken, abrikoze- en notebomen. Doordat de huizen meestal van hout vervaardigd zijn, ontstaat er dikwijls een hoogst gevaarlijke brand.

Men kon ons niet precies het aantal Joden opgeven, die de stad bewonen. Te oordelen naar hun synagogen, moeten het er wel bij de vijfduizend zijn. De Poolse Joden, die voor het merendeel handwerkslieden zijn, bezitten zeven synagogen. Zij, die hetzelfde handwerk uitoefenen, bezoeken dezelfde synagoge. Er bestaat een fraaie Spaanse synagoge, die bezocht wordt door hen die bemiddeld zijn en invloed hebben. De Joden van Boekarest hebben over het algemeen een zeer bedorven aard.

Wij bezochten eerst een der Poolse synagogen; en, omdat er toen het nieuwjaarsfeest gevierd werd, was zij geheel vol, daar op een dag als deze, geen Jood afwezig durft te blijven. Allen droegen zij de zwarte Poolse tabbaard en de gevoerde muts; ook hadden zij de tallith aan, waarvan het voorste gedeelte van een zilvergeborduurde band voorzien was. De oude rabbijn droeg een ephod, of een soort van wit hemd, waarvan

de kraag met goud en zilver rijk geborduurd was. Dit hemd, dat 'de hemdrok der rabbijnen' heet, dragen zij in navolging van hen, die de Talmud schreven en men bekleedt er de rabbijnen mee, alvorens zij begraven worden. De rabbijn ving aan met de 47ste Psalm; allen verenigden zich met hem en herhaalden de Psalm zevenmaal. Zij menen dat het zesde vers: 'God vaart op met gejuich, de Heere met geklank der bazuin' strekt tot wettiging van de bijzondere plechtigheid van deze dag; namelijk om op de bazuin te blazen. Evenzeer geloven zij dat iedere eerste dag van het jaar een soort van oordeelsdag is. 'Ieder jaar op het feest van Rosh-Hashanna, worden de zonden van elk die ter wereld komt, tegen zijn verdiensten opgewogen. Hij die rechtvaardig bevonden wordt, wordt ten leven verzegeld; maar die voor goddeloos gehouden wordt, is ter dood verzegeld'. Dientengevolge denken zij, dat Satan op dat tijdstip voor God verschijnt om elke ziel te beschuldigen. Ten einde Satan te verwarren en hem te beletten zijn beschuldigingen in te brengen en tevens om het recht tot oordelen, dat God omtrent hen zou uitoefenen, in ontferming te veranderen, werd door hun wijze mannen, zaliger gedachtenis, bevolen, dat men jaarlijks op de eerste dag der maand elul op de bazuin blazen zou.

De oude rabbijn bediende zich van een kleine ramshoren, waaruit hij niet zonder veel moeite een klinkend geluid haalde. Een andere rabbijn zong in het Hebreeuws het bevel om te blazen en de eerstgenoemde blies dan op de bazuin; dit werd tot negen malen herhaald en de laatste maal werd er langer geblazen. Vervolgens werd door een ieder, die tegenwoordig was, een geschreeuw aangeheven, dat de klank der bazuin moest nabootsen. Het leek volkomen op een troep kinderen, die soldaatje spelen; en als dit schouwspel niet zo bedroevend was geweest, dan had het ons allerbelachelijkst toegeschenen. Vervolgens werd er met bijzondere luidruchtigheid gebeden en een rabbijn en drie jonge lieden zongen de Psalm, die thans op Israël niet toepasselijk is: *'Welgelukzalig is het volk, hetwelk het geklank kent'* (Ps. 89 : 16a). Vervolgens bezochten wij de Spaanse synagoge. De Joden waren prachtig gekleed en de Jodinnen, die wij bij het uitgaan zagen, waren in mantels gehuld, die geheel met bontwerk geboord waren. Zij verrichtten dezelfde plechtigheid, maar het leek ons dat daar minder waardigheid heerste.

's Middags keerden wij naar de synagoge terug, in de hoop hen naar de oever der rivier te zien gaan, om *'al hun zonden in de diepte der zee te werpen'* (Micha 7 : 19), hetgeen zij doen door hun kleren over het water uit te schudden, alsof zij hun zonden uit hun boezem wierpen; wij kwamen echter te vroeg en men zei ons, dat zij de invallende duisternis afwachtten, om door de inwoners der stad niet opgemerkt te worden. De Joden worden door mensen van alle gezindheden als werklieden gebruikt, zodat zij voor hun bezigheden niet afhankelijk van hun broeders behoeven te zijn. Onder tien timmerlieden vindt men wellicht negen Joden, en er wordt enkel op hun bekwaamheid acht geslagen.

De lede september gingen wij 's middags naar een Joodse bankier, die ons naar de rabbijn Bibas uit Korfu brengen zou. Hij was niet thuis, maar wij troffen zijn zoon en zijn drie dochters aan, die prachtig gekleed waren en kostbare diamanten op het hoofd droegen: want de dochters van Juda hebben in hare gevangenschap dezelfde smaak voor opschik behouden, als ten tijde van de Profeet Jesaja (Jes. 3 : 18-24). Onder het spreken met de zoon van de bankier, merkten wij al zeer spoedig dat hij tot die Joden behoorde, die zich weinig aan Palestina gelegen laten liggen en de Messias niet verwachten, maar geloven dat alleen opvoeding en beschaving de Joden verheffen kunnen. 'Zij moeten,' zei hij, 'zich van wapenen kunnen bedienen, om in staat te zijn hun land te verdedigen, wanneer zij in het bezit daarvan gekomen zullen zijn.' Kort daarna kwam de vader, die ons naar de woning van de rabbijn uit Korfu bracht, waar

wij zeer beleefd ontvangen werden. Hij sprak met gemak Engels en zei ons dat hij in Gibraltar geboren was, en het zich tot een eer rekende een Engelsman te zijn. Hij bestuurt te Korfu een geestelijke vereniging van vierduizend mensen. Bij ons binnentreden verontschuldigde hij zich dat hij niet opstond, omdat vermoeden van de reis hem aan de rustbank kluisterde. Wij zeiden dat 'de oosterse gebruiken iemand van zijn natie pasten'. Hij antwoordde: 'Nee! nee! de Joden zijn geen Oosterlingen. — Abraham was toch uit het Oosten afkomstig.— Dit is zo; maar men moet een geheel volk niet naar zijn stamvader beoordelen'. Daarop begon hij onmiddellijk over de toestand van het beloofde land te spreken verzocht ons hem te zeggen, waarom God Israël tot Zijn bijzonder volk gekozen had en daaraan juist dat gedeelte der aarde had toegewezen. Over dit onderwerp werd nogal uitgeweid en telkens, wanneer wij beproefden om iets, dat meer aan ons doel beantwoordde, in het midden te brengen, belette hij ons dat door schijnbaar een grote logische nauwkeurigheid in acht te nemen en bracht ons dan op het geschilpunt terug. Hij ontkende dat God altijd het voornemen gehad zou hebben om de Joden van andere volken afgezonderd te houden, terwijl hij ons wilde overtuigen, dat zij bestemd waren tot verlichting der ganse aarde, een plicht die hun nog te vervullen stond, indien zij er slechts de macht toe hadden en, evenals de Engelsen, de middelen bezaten om zendelingen in dienst te nemen. Vervolgens wierp hij een andere vraag op. 'Waar de hof van Eden gelegen was geweest en hoe vier rivieren, gelijk aan die, welke Mozes beschreef, hadden kunnen bestaan, terwijl men ze nergens vond? Tenslotte gaf hij toe, dat het toch waar moest wezen, omdat het in Gods Woord geschreven stond. Voorts gaf hij ons te kennen, dat het uur des gebeds dáár was en dat hij dus het gesprek niet kon voortzetten. Hij betoonde veel bekwaamheid en behendigheid in de afwending van het gesprek over de godsdienst des harten en van het geweten, hetgeen blijkbaar zijn doel was. Toen wij afscheid namen met te zeggen dat de binding, die wij met de Israëlieten voelden, ons tot hem gebracht had, verklaarde hij ons dat geen Christen de Joden meer lief kon hebben, dan hij de Christenen deed. Hij voegde er aan toe dat hij reisde om te onderzoeken, wat men kon doen om zijn broeders uit hun deerniswaardige toestand op te beuren en dat hij innig verlangde de heer Mozes Montefiore, bij zijn terugkomst uit het heilige land, te ontmoeten. Ons herhaald beroep op de Heilige Schrift mishagde hem zeer; bijvoorbeeld, toen hij ons zei dat de Joden toch wel een bijzonder heilig volk moesten wezen omdat God hen zo beschermd had, gaven wij met de Profeet Ezechiël, ten antwoord: *'Ik doe het niet om uwentwil, spreekt de Heere Heere, het zij u bekend!'* (Ez. 36 : 32a); waarop hij direct een andere wending aan het gesprek gaf.

De volgende dag begaven wij ons naar de hoofdkerk, om de dienst bij te wonen, die men voor de verjaardag van de vorst van Wallachije hield. De kerk is zeer fraai, en de wanden zijn met verguldsels en schilderijen, waarop de heiligen en de apostelen afgebeeld zijn, versierd. De kansel is fraai verguld, maar schijnt niet veel gebruikt te worden. De vorst zelf was niet tegenwoordig, maar men zag er al de voornaamste boyarden. De bisschop is, naar men zegt, een zeer achtenswaardig man; en wij moeten te zijner eer vermelden, dat hij de verspreiding der Heilige Schrift in Wallachije toegestaan heeft. De dienst bestond hoofdzakelijk uit gebeden voor de vorst, gevolgd door godsdienstige gezangen. Tenslotte naderden de edelen de bisschop, kusten een kruis dat hij in de linkerhand hield, de Bijbel die op een tafel lag en de hand van de bisschop.

Wij keerden tot onze vriend, de rabbijn Bibas, terug en ditmaal besloten wij de onderwerpen tot het gesprek zelf uit te kiezen. De heer Calmar gewaagde al dadelijk van sommige onzedelijke en dwaze voorschriften van de Talmud. De rabbijn

antwoordde dat de Talmud door hen geschreven werd, die de joodse raad uitmaakten en dat God, op straffe des doods, onderwerping aan hun beslissing bevolen had (Deut. 17 : 11, 12). Vervolgens trachtte hij op een bevredigende wijze de voorschriften uit te leggen, die volgens ons onzedelijk waren en, terwijl hij de fouten in geschied en aardrijkskunde wilde verdedigen, verviel hij in de grootste ongerijmdheden, doordat hij uit de Bijbel bewijzen wilde, dat het heilige land een verbazende uitgestrektheid had en dat Jeruzalem eertijds enige miljoenen zielen telde. Tevens probeerde hij te betogen, dat de Messias slechts een eenvoudig mens zijn moest. Hij gaf toe, dat de Joden thans in de ellendigste toestand verkeren en dat zij, vooral in Polen, tot de ergste bijgelovigheid vervallen zijn, omdat zij alles wat de Talmud zegt letterlijk opvatten. Hij meende dat men beginnen moest met de Joden aan hun onkunde te onttrekken en dat zij daartoe in scholen moesten worden opgenomen, waar zij tot hun tiende jaar de Bijbel, van het tiende tot het vijftiende de Mischna en van het vijftiende tot het twintigste jaar de Talmud lezen en beoefenen konden. Hij geloofde dat men er goed aan zou doen af te zien van het opbrengen der schattingen voor het heilige land en dat men de aldaar woonachtige Joden verplichten moest om te werken. Hij beschouwde het plan van de heer Mozes Montefiore, om in Palestina gronden aan te kopen, ten einde ze door de Joden te laten bebouwen, als doelloos, tenminste zo lang daar te lande volstrekt geen zekerheid van eigendom bestaat. Naar zijn mening moest men de Joden eerst enige opvoeding geven en hen vervolgens in de wetenschappen onderwijzen. Daarna probeerden wij tot zijn geweten te spreken; maar hij weigerde over Jezus' aanspraak, om als Messias beschouwd te worden, anders dan bij geschrifte te redetwisten. Wij gaven hem te kennen dat wij om der Israëlieten wil ons vaderland verlaten hadden, waarop hij ons ten antwoord gaf: 'Welk goed wilt gij hun doen?' Wij hernamen: 'Wij willen hun leermeesters toezenden. — Zodra zij beginnen zullen het Christendom te onderwijzen, zullen de Joden zich van hen verwijderen. — Neen, sommigen zullen de waarheid omhelzen'; en wij wezen op de heer Galman. De rabbijn scheen uitermate verwonderd te zijn, want hij had niet vermoed dat onze vriend een Israëliet was; en zei: 'O, ja! u zult er één of twee vinden'. Toen drongen wij er bij hem op aan, Israëls verdroogde beenderen, zoals de Profeten die beschreven, met hetgeen hem van de ware toestand van zijn volks bekend was te vergelijken en te onderzoeken of het bloed van die Jezus, Die zij verwierpen, niet de voor de zonde en besmetting geopende bron kon zijn, waardoor Israël behouden moest worden. Het vuur waarmee wij spraken, scheen hem te verrassen. Blijkbaar besepte hij, dat wij oprecht waren en wij scheidden vriendschappelijk.

De heer Calman ging een zeer achtenswaardige Jood bezoeken, die kort tevoren in de Griekse kerk gedoopt was, en aan wie hij vroeg hoe een gemoedelijke Jood zo afgodisch had kunnen worden, als de Grieken zijn. Hij antwoordde dat, hoezeer hij de dienst in hun kerken bijwoonde, hij toch nimmer hun beelden aanbad. Zijn ziel had zich door onvervulde behoeften gekweld gevoeld en toen hij over Jezus hoorde, had hij gedacht, dat hij in Hem bevrediging zou vinden. Dit had hem tot de Griekse kerk gebracht; maar hij bekende dat zijn onkunde nog zo groot was, dat hij met zijn broeders niet kon redetwisten en hen daarom ontweek. Toen de heer Calman hem het 53ste hoofdstuk van Jesaja verklaarde, hem op het werk van Christus wijzende en 'hem nauwkeurig in Gods wegen onderrichtende', ondervond de jongeling innige vreugde, want nu wist hij oneindig meer dan hij van de Grieken geleerd had. Hij bezat een Hebreeuws Nieuw Testament, maar hij begreep er weinig van en bekende dat hij zichzelf dikwijls afgevraagd had, waarom hij Christen geworden was. Hij verlangde erg naar een leermeester en verheugde zich in het denkbeeld, dat in Boekarest een zendeling zou komen om zijn broeders te onderwijzen. Welk een belangwekkend

schouwspel opent zich voor ons en hoe veel verborgen kinderen kan God nog bezitten, onder die duizenden uit Israël, die verstrooid zijn!

De 13de september vertrokken wij naar Foxshany, een grensplaats van Wallachije en Moldavië; een kleine rivier die door de stad stroomt scheidt de beide gewesten. Tegen de morgen trokken wij door een fraaie landstreek; met houtgewas begroeide heuvels begrensden de horizon in het zuidwesten; weldra echter troffen wij weer een grote vlakte aan en nadat wij een steppe overgegaan waren kwamen wij tegen tien uur te Foxshany aan. Men telt er omstreeks zestig joodse huisgezinnen; het zijn allen Polen, met een rabbijn die zij onderhouden. De meeste Joden uit Foxshany zijn handwerkslieden. Zij hebben twee synagogen en een openbare leerzaal.

Die avond begon juist 'de boetedag', een naam die aan de sabbat gegeven wordt, die aan 'de verzoendag' onmiddellijk voorafgaat. De volgende dag houdt de rabbijn een leerrede, die tot boetvaardigheid op moet wekken; men heeft er slechts twee geregelde predikbeurten in het jaar; deze namelijk en die van het Pinksterfeest. Gedurende de tien dagen tussen de nieuwjaarsdag en de verzoendag doen de Joden meer gebeden en aalmoezen dan in geheel het overige gedeelte van het jaar; wij vonden dan ook de beide synagogen geheel gevuld met mensen, die met luide stem en grote lichaamsbeweging baden; zelfs de kleine jongens slingerden heen en weer, onder het ijverig opzeggen van gebeden en hun gebaren hadden veel overeenkomst met die van de Joden van Saffet. Toen de dienst geëindigd was, verzamelden zij zich in menigte om ons heen; zij stelden ons verscheidene vragen en tenslotte wilden zij van ons weten 'of de Messias gekomen was of nog komen moest'. Wij antwoordden dat Hij reeds gekomen was om te sterven en nog eens met luister komen zou, waarop verscheidene Joden zich verwijderden en ons niet meer wilden aanhoren.

De volgende dag gingen wij met een schipbrug de rivier Sireth over en, nadat wij een steppe overgegaan waren, bevonden wij ons in een fraaie vlakte. Het land werd vervolgens meer golvend en bosrijker en wij bereikten 's avonds om vijf uur Birlat, waar wij de zondag wilden doorbrengen. Deze stad is mooi gelegen; zij heeft een bevolking van tienduizend inwoners en, evenals alle steden in Moldavië, is zij zeer uitgestrekt. De hoofdkerk heeft drie fraaie torens, overdekt met tin en voorzien van vier grote zeer fraai bewerkte kruisen. Op de buitenmuren ziet men schilderwerk, vooral in de steden waar Russen wonen. Wij brachten een vreedzame en gelukkige zondag in de opperzaal van de khan door. Wij hadden echter moeite om ons voedsel te verschaffen: want de bewoners van de khan waren begonnen met ons te zeggen, dat, als wij iets behoeften, wij genoodzaakt zouden zijn om dat op de markt te kopen.

Wij ontmoetten een Jood, die ons naar de synagoge bracht, waar wij twee jongelieden vonden, die in het Duits met ons spraken. Wij onderhielden ons met hen over de Schrift, hun aantoonende dat zij een werk van God is; terwijl de Talmud slechts een werk der mensen is. Deze beide jongelieden schenen uiterst verwonderd te zijn, dat wij, evenals de Joden, een onwankelbaar geloof aan de Schrift hechtten. Te Birlat telt men haast honderddertig huisgezinnen van Russische, Oostenrijkse en Duitse Joden; zij leven vreedzaam en worden niet vervolgd.

Voorbij Birlat biedt het land een meer afwisselende aanblik; men gaat door weilanden, die door met houtgewas beplante heuvels omringd zijn en midden in het dal stroomt een fraaie rivier. Wij kwamen zeer laat in Waslui aan; de eerste khan, waarin wij ons verblijf zochten, was gevuld met Joden, die zich naar Jassy begaven, om daar de verzoendag te vieren. Wij namen onze intrek in een armzalige hut en besloten niet te gaan slapen, omdat wij de zonderlinge Joodse plechtigheid bij wilden wonen, die in de

nacht die aan de verzoendag voorafgaat, worden verricht. Wij stonden derhalve vóór één uur in de ochtend op en zagen de Joodse shochet, of 'doodslager', die de Joden huis aan huis ging wekken, hun licht gevende, opdat zij konden opstaan en hun 'cipporah' of verzoening aanbrenge, die bestaat in een haan voor iedere man en een hen voor iedere vrouw. Wij naderden een venster en zagen duidelijk alles wat in huis voorviel; een kleine jongen las de gebeden voor, en zijn moeder, die een weduwe was, stond naast hem en hield een witte kip in de hand. Toen hij tot aan een bepaalde zinsnede van het gebed gekomen was, hief de moeder de spartelende kip in de hoogte, draaide ze om haar hoofd heen en weer, terwijl zij de volgende woorden sprak: 'Moge dit in mijn plaats treden en voor mij genomen worden, dit zij mijn zoenoffer; deze vogel gaat de dood en ik een gelukkig leven tegemoet'. Dit werd tot drie maal toe herhaald; daarna werd de huisdeur geopend en de kleine jongen verwijderde zich met de kip, die hij naar de shochet bracht, opdat deze haar doden zou.

Deze plechtigheid moge dwaas genaamd worden, maar hoe treffend is zij niettemin! Dit is thans het enige bloed, dat in Israël vergoten wordt. Het bloed der bokken en stieren stroomt niet meer bij het koperen altaar, het aanhoudend brandoffer wordt niet meer geofferd, zelfs slacht men het paaslam niet meer; Israël kent geen ander offer dan die haan en deze hen, die met het mes van de shochet geslacht worden. Voor dit armzalige offer van eigen vinding verwerpen zij het bloed van Gods Zoon. Deze plechtigheid bewijst echter, dat Israël niet vreemd is aan het begrip der toerekening van de zonde, van de ware aard van het offer en van de noodzakelijkheid der besprenging met bloed voor de vergeving der zonden. Maar de Joden zijn zo verblind, ten opzichte van de ware betekenis van deze plechtigheid, dat de rabbijnen blijven beweren, dat dit geen zoenoffer is, maar dat het vergeving doet verwerven, als daad van gehoorzaamheid aan de overleveringen der ouden.

Tegen twee uur in de morgen verlieten wij Waslui. Het land, dat wij doortrokken, werd hoe langer hoe fraaier, en 's middags kwamen wij in een dal, omringd door heuvels, die met olmen, pruime- en vruchtdragende appelbomen begroeid waren. Kamperfoelie en hop omslingerden het geboomte en wilde bloemen versierden dit eenzame oord. Wat later kwamen wij in de uitgestrekte golvende vlakte van Jassy. Op verscheidene mijlen afstand zagen wij de stad geheel in groen verscholen en versierd met in de zon schitterende klokkentorens. Wij kwamen daar aan voor zonsondergang en gingen door zeer lange straten, die door handwerkslieden bewoond worden. De huizen, die slechts één verdieping hebben, kwamen ons armoediger voor dan die in Boekarest. De Joden sloten juist hun winkels. Reeds zag men huisgezinnen, die zich naar de synagoge begaven; want bij een zo plechtige gelegenheid, als die van de aanvang van de verzoendag, zou niemand afwezig hebben willen blijven. Wij spoedden ons naar de synagoge. Wij vonden er een grote menigte; alles was bezet, zelfs de vrouwengalerij en men zag er ook vele kinderen. Het lied der vergeving bekend onder de naam van 'Col Nidre' was reeds gezongen, wat wij zeer betreunden, omdat het een schone en klagende wijs heeft en één van de gezangen is, die de Joden beschouwen als van de Sinai afkomstig te zijn. Drie in het wit geklede rabbijnen staan overeind en geven, in hun eigen naam, alsof zij uit naam van God spreken, aan ieder die zich in de synagoge bevindt, vergeving van al de zonden, die hij bedreven heeft in het jaar, dat een paar dagen tevoren geëindigd was. De vele grote en brandende kaarsen en de grote menigte volk veroorzaakten een verstikkende warmte; en in de verte hoorde men het uitzinnig geschreeuw der ijverige godsdienstigezinden, die zich in het zweet baadden. Zij sloegen met de handen in elkander, vouwden ze tezamen, wrongen ze, sloegen zich op de borst en kromden het lichaam dermate, dat zij ons aan

de Joden van Saffet en Tiberias deden denken. Bij deze gelegenheid bidden de Joden de gehele nacht en geheel de volgende dag tot aan de avond, tot op het ogenblik waarop 'de sterren verschijnen'.

De volgende dag (18 september) keerden wij bijtijds naar de synagoge terug. De Joden komen voor deze plechtigheid van buiten de stad, evenals zij eertijds naar Jeruzalem opgingen. Wij bezochten twaalf van hun synagogen; zij waren, zoals de vorige avond, geheel gevuld met mannen, vrouwen en kinderen. Wij zagen zelfs moeders met kinderen aan de borst. Dit bracht ons de door Joël 2 : 16m beschreven vastendag in herinnering: *'Vergadert de oudsten, verzamelt de kinderkens en die de borsten zuigen'*. Een grote menigte mannen zat in de schaduw der muren of bleven, biddende, in een staande houding, met het aangezicht naar Jeruzalem gekeerd, omdat in de synagoge geen plaats meer te vinden was. Van binnen was de vloer voor het merendeel met stro of hooi bedekt, om het de Joden, gedurende deze lange dienst, wat gemakkelijk te maken; want de meesten van hen ontdoen zich van hun schoenen wegens de bijzondere plechtigheid van deze dag. Gedurende de gehele dag ziet men, de gehele synagoge door, een menigte ontzaglijk grote brandende kaarsen. Elk huisgezin levert er één en voor ieder lid van het huisgezin is een draad in de pit der kaars. Deze draden zijn het zinnebeeld der zielen, volgens de wijze, waarop zij deze tekst uit Spreuken 20 : 27a uitleggen: 'De ziel des mensen is een Goddelijke lamp' (of de kaars des Heeren). Op zulk een plechtige dag zou geen Jood deze kaarsen aanraken, zelfs al viel er een en al liep de synagoge ook gevaar in brand te raken: dit zou als slavenwerk beschouwd worden; doch daartoe gebruiken zij een heidense bediende, die geroepen wordt, wanneer er iets van die aard te doen valt.

De gebeden bevatten het voornaamste gedeelte van het 16de hoofdstuk van Leviticus, waarin de offeranden van de verzoening beschreven staan. Het overige gedeelte van de dienst bestaat in het lezen van een Hebreeuws gedicht, waarvan het merendeel der toehoorders ternauwernood enige woorden verstaat, aangezien dit zeer moeilijk Hebreeuws is. Zij lezen evenwel allen met luider stem, en dit lezen wordt somtijds een soort van gezang. Verscheidene mensen schenen uitgeput te zijn door de geweldige bewegingen, die zij maakten, en sommigen onder hen hadden rode en gezwollen ogen van het wenen. Veel gehuwde mannen droegen de ephod of de witte hemdrok der rabbijnen. Onder de vrouwen waren er enigen die weenden, en anderen die luidkeels snikten.

Men telt in de stad tweehonderd synagogen. Er zijn er twintig in één enkele straat. In enige dezer gebouwen was de zoldering bedekt met schilderwerk, voorstellende het paradijs en de schepping, wild gedierte, bomen, vissen, alsmede de gouden kandelaar en de tafel der toonbroden. Bij de ingang der stad zagen wij op verscheidene plaatsen de eruw of het koord, dat huis aan huis dwars-over gespannen is, teneinde Jassy tot een door muren omringde stad te maken, zoals wij ook reeds te Saffet zagen.

Wij konden met geen mogelijkheid het juiste aantal der in Jassy aanwezige Joden te weten komen, maar waarschijnlijk bedraagt het tussen de vijftien tot twintigduizend. Het bestuur beschouwt hen als een afzonderlijke gemeente; hun leidsleiden betalen de belasting voor allen en vorderen dat later terug van hun broeders door middel van een heffing op de voorwerpen van weelde. Elk huisgezin betaalt gemiddeld een dukaat, die de waarde heeft van tien Engelse schellingen. De Joden zijn meest allen handwerkslieden; zij worden door het bestuur niet onderdrukt, maar door het gewone volk bijzonder gekweld. Zij spreken zeer gebroken Duits. Indien enige hunner leidslieden tot het Christendom overgingen, zou hun voorbeeld ongetwijfeld grote invloed uitoefenen: ook hebben zij te Jassy verscheidene scholen, die echter niet goed

ingericht zijn.

's Avonds tegen zes uur begaven wij ons naar twee der grootste synagogen, om het einde der plechtigheden van de verzoendag bij te wonen. Bij het ondergaan der zon bidden de Joden voor het laatst en met meer hevigheid dan zij tot nu toe deden: want indien zij geen vergeving van zonden verkrijgen vóór het opkomen der sterren, dan blijft hun voor dat jaar volstrekt geen hoop op kwijtschelding meer over. Zodra zij hun laatste gebed uitspreken, hoort men een bazuin evenals op nieuwjaar, doch slechts eenmaal, en dan is alles afgelopen! Daarop verlaten zij in menigte de synagoge bij het licht der maan, die kort tevoren is opgegaan; dan vormen zij groepen en staan allen met het aangezicht naar de maan gekeerd: want de Joden geloven, dat de vlakken, die men in de maan bespeurt, de shechinah zijn. Elke groep had een aangestoken kaars, opdat elk der aanwezigen het gebed zou kunnen lezen, dat aan de shechinah, die zich in de maan bevindt, gericht is. Een zonderling schouwspel was het, om al die mannen te zien met grote gevoerde mutsen op het hoofd, met de tallith om de schouders geslagen en meest allen voorzien van lange baarden, die tot op de boeken, die zij in de handen hielden, neervielen. Bij het aanschouwen van al die naar de maan gekeerde aangezichten, herinnerden wij ons de tijd, waarin de vaders der Joden de dienst van Jehovah verlieten en zich voor Baäl en Astaroth bogen en 'gebeelde koeken maakten voor de Meléchet des hemels' (Jer. 7 : 18m). Toen de dienst geëindigd was, leken zij van een zware last bevrijd; zij hadden ook inderdaad vierentwintig uren gevast en gebeden en verstrooiden zich toen in alle richtingen. Velen onder hen verwijderden zich, vrolijk langs de straten zingende en elkander toeroepende: 'Vrede zij met u!' Aldus spreken zij in de mening dat hun zonden hun vergeven zijn. Hoe weinig kennen zij de heiligmakende genade, die het hart des zondaars tot God neigt: 'Er is bij God vergeving, opdat men Hem vreze'. Het gebeurt vaak, dat Joden, bij het verlaten van hun synagogen, gezamenlijk hun vermaak gaan zoeken; wij zagen in verscheidene herbergen, die wij voorbijgingen en waarvan de deuren openstonden, Joden die dronken waren en luidruchtig zongen. Aldus eindigde de verzoendag. Hoe weinig lijkt die op de plechtige dag, waarop de Hogepriester het heilige der heiligen binnentrad. Wij zagen op dat de stedelingen de Joden in hun godsdienstplechtigheden niet stoorden.

Wij besteedden de volgende dag aan het bezoeken der Joden. Wij gingen eerst een school binnen, waar dertig jongens en meisjes waren; het gebedenboek scheen het enige schoolboek te zijn, waaruit men de kinderen wel leerde lezen, doch hun niet leerde wat zij lazen; dit zei ons de meester zelf, die de woorden van de tekst, die de leerlingen lazen, niet wist te verklaren. Verscheidene Joden omringden ons, waarop de heer Calman trachtte om hun te laten voelen, hoezeer hun onbekendheid met Gods Woord te betreuren is. Zij schenen daarvan overtuigd en erkenden, dat deze onwetendheid te Jassy algemeen was. Een verstandige Jood, die wij de avond tevoren gezien hadden, had ons verteld dat, drie jaren eerder, een rabbijn, die de voornaamste Jood uit Jassy was, een begin gemaakt had met veel in de Schrift te lezen en tegen de Talmud te prediken. Dit had de Joden dermate verbitterd, dat zij hem met zijn huisgezin uit de stad gejaagd hadden en dat hij genoodzaakt geweest was zich naar Brody te begeven. Zij schonken hem bij wijze van verzoening 1000 dukaten; want het wordt als een grote zonde beschouwd een rabbijn weg te jagen.

Wij gingen een bejaarde Jood bezoeken, die men ons als een epicurist, dat wil zeggen, een ongelovige, aangeduid had. Wij vonden in hem een man, haast zestig jaren oud, met een zachtaardig en nadenkend gelaat; naast hem stond zijn zoon, die zeer veel op hem leek. Wij zagen in hen die neologische Joden, die de Talmud verworpen hebben,

maar die evenzeer, of tenminste nagenoeg, Gods Woord verwerpen. De grijsaard deelde ons mee, dat men hem in zijn jeugd geleerd had, de Schrift en de Talmud te beschouwen als afkomstig van God te zijn en dat hij, verlicht om de fabelen en dwaasheden van de Talmud in te zien, er ook toe gekomen was om aan de waarheid van de Bijbel te twijfelen. Hij voegde eraan toe dat hij het zeer betreurde niet te kunnen geloven, dat de Bijbel Gods Woord is. Ook zei hij ons dat hij meende de enige Jood uit Jassy te zijn, die Hebreeuws sprak en dat er haast geen Joden waren, die hun eigen taal volgens de regelen kennen en dat zij ook niet verlangden, dat hun kinderen geleerder zouden worden dan zij zelf. Wij vroegen hem hoe hij over het 53ste hoofdstuk van Jesaja dacht; waarop hij ons ten antwoord gaf, dat hij geloofde dat het op Jezus zag en door de een of andere Christen na de gebeurtenis geschreven was; maar hij kon niet één bewijs leveren voor hetgeen hij zei, noch de gronden weerleggen, die voor de echtheid van deze plaats getuigen. De jongeling was veel minder dan zijn vader met de begrippen der neologen ingenomen en gevoelde, dat hij meer Christen dan Jood was. Hij stemde toe, dat wel de boeken van Mozes, doch niet de Profeten van Goddelijke ingeving waren. De grijsaard deelde ons mee, dat hij en zijn zoon tot een geheim genootschap behoorden, waarvan de zetel te Tarnapol was, een stad in Oostenrijks Polen, en dat de opperrabbijn der rabbinistische Joden uit deze stad, buiten het medeweten van zijn gemeente, er het hoofd van was. Uiterlijk stemmen zij in met de Joodse godsdienst, maar in het geheim verspreiden zij hun beginselen met zeer veel ijver. Hun jongelingen zijn taalmeesters en worden op deze wijze in de gelegenheid gesteld om hun gevoelens bij de jeugdige Joden ingang te doen vinden. De zoon zelf van deze grijsaard geeft les in zes bemiddelde huisgezinnen uit Jassy, wier kinderen geheel onder zijn invloed staan: ook daar is het Jodendom in oneer en wordt de zondag, evenzeer als de Joodse sabbat, in acht genomen. Een andere zoon van deze Jood woont te Wenen, bij een zwager van hem, die gedoopt is en die de opdracht heeft om de jongelieden als Christenen op te voeden. Te Wenen vindt men een aantal Joden, die hun kinderen hebben laten dopen, niettegenstaande zij zelf als Jood wensen te sterven. In Gallicië voeden vele vaders hun kinderen in het Christendom op, en 'ik geloof', voegde de grijsaard er aan toe, 'dat binnen de tijd van een eeuw er in Gallicië geen Jood meer aanwezig zijn zal'. Toen hij vernam dat wij leraren en Calvinisten waren, zei hij ons, dat hij veel gelezen had en daardoor het Calvinistische stelsel kende, dat hij als het wijsgerigste van alle beschouwde, er bijvoegende: 'Zo ik Christen werd, zou ik Calvinist willen wezen'. Beide deze Joden betoonden ons veel welwillendheid en de vader gaf ons te kennen, dat deze dag als één van de gelukkigste in zijn leven gerekend kon worden. Welk een ontroerend vergezicht ontsluisde deze samenkomst voor ons! De helft van Israëls volk zagen wij wankelend op de rand van de afgrond des ongeloofs. Zij die verlicht genoeg zijn om de dwaasheden van de Talmud in te zien, zijn niet met genoeg genade bedeed om in het Woord Gods te geloven; de verroeste ketenen van het Jodendom zijn aan het afvallen, maar de verzwakte armen van Israël bezitten geen kracht om zich naar de Heiland, Die aan de vaderen beloofd werd, uit te strekken. Duizenden Joden bevinden zich thans in een staat van overgang, maar dit is de verandering niet, die door de Profeten werd toegezegd: *'Ik zal henengaan en keren weder tot mijn vorige man, want toen was mij beter dan nu'* (Hos. 2 : 6b). De deur is geopend, het tijdstip is hachelijk en het is duidelijk de plicht der Christenkerk om zonder uitstel tussenbeiden te treden, Israël tot zich te trekken, en het met liefde toe te spreken en te zeggen: *'Bekeer u, o Israël! tot de Heere, uw God; want gij zijt gevallen om uw ongerechtigheid'* (Hos. 14 : 2). Vervolgens gingen wij naar de woning van de opperrabbijn, waar men een tent voor het Loofhuttenfeest begon op te slaan. De rabbijn was een man met een gunstig

uiterlijk, maar die weinig kennis bezat. Hij scheen vermoeid van de lange dienst, die hij daags tevoren gehouden had. Wij legden hem het doel van ons bezoek uit en gaven hem te kennen hoezeer wij de onwetendheid betreurden, die wij bij de Joden hadden opgemerkt, en drongen aan op de noodzakelijkheid van scholen, waarin zij Gods Woord konden leren lezen. Hij beaamde al wat wij zeiden; maar hoezeer hij ook scheen te wensen, dat zijn broeders beter onderricht zouden worden, zei hij ons toch dat wij ons tot de mannen van invloed moesten wenden, zoals de kooplieden, die deze plannen ter harte dienden te nemen en ze tot verwezenlijking konden brengen. Terwijl wij bij hem waren, zagen wij een jonge vrouw binnenkomen, die door haar ouders vergezeld werd; zij kwam om echtscheiding aan te vragen, die onder de Joden, evenals bij de Grieken, zeer gewoon is.

Wij werden uitgenodigd om een Joods huwelijk bij te wonen, dat 's avonds voltrokken zou worden. Wij kwamen er op het vastgestelde uur aan; maar er had een lang oponthoud plaats, omdat de bruidegom voor de bruid geen juwelen hoofdsieraad meegebracht had, iets dat te Jassy te doen gebruikelijk is, en nu weigerden de ouders van het jonge meisje de plechtigheid te laten voltrekken, alvorens men het had aangekocht. Terwijl wij voor de deur des huizes heen en weer wandelden, onderhield de heer Calman zich met een Jood over de ongerijmdheden, die men in de Talmud vindt en over het kwaad, dat daardoor gesticht wordt. Hij leek overtuigd en antwoordde: 'Ik zie wel dat wij eigenlijk geen godsdienst bezitten. Doch wat te doen? Moeten wij Christenen worden, zoals de Grieken, die Gods Woord niet kennen?'

Het duurde ons te lang om te blijven wachten en toen wij, na verloop van enige uren, terugkwamen, vernamen wij dat de huwelijksplechtigheid voltrokken was en dat men reeds bij het bruiloftsmaal aanzat. De heer Calman deed ons het verhaal der plechtigheden van een Joods huwelijk. Op de trouwdag gaat de bathan of dichter, die bij deze gelegenheid een voorname rol speelt, 's morgens zeer vroeg naar de woning der bruid en onderhoudt haar, op de meest plechtige wijze, over haar zonden, haar vermanende om er vergeving over af te smeken: want het huwelijk wordt als een instelling beschouwd, waardoor de zonden vergeven worden, evenals de verzoendag, de bedevaarten, enz. Gedurende deze toespraak, die twee uren aanhoudt, zijn de bruid en haar gezellinnen veelal in tranen. Vervolgens begeeft de bathan zich naar de bruidegom en vermaant hem op gelijke wijze, waarna de bruidegom het witte kleed, dat door hem op de verzoendag gedragen wordt, aantrekt en enige tijd met bidden doorbrengt, terwijl hij zijn zonden voor God belijdt en dezelfde gebeden uitspreekt als die van die plechtige dag. Vervolgens begeeft hij zich naar de synagoge, vergezeld door een groep muzikanten, die vandaar naar de bruid gaan, om ook deze naar de synagoge te begeleiden. Men plaatst hen naast elkander, terwijl de op vier staken gestelde draaghemel boven hun hoofden wordt opgeheven. Het huwelijksverdrag wordt voorgelezen, waarin de som vermeld staat, die de man, in geval van echtscheiding, aan zijn vrouw belooft uit te keren, Er wordt een met wijn gevulde schaal gebracht, waarover zeven zegenbeden worden uitgesproken. De bruidegom steekt de trouwring aan de vinger der bruid, zeggende: 'Zie, door deze ring zijt gij mij toegewijd, ingevolge de wet van Mozes en van Israël'. Daarop worden zeven andere zegenwensen over de wijn uitgesproken, waarna zij ervan proeven en het glas tegen de grond in stukken slaan wat betekent dat zij, zelfs te midden van hun vreugde, niet meer dan een gebroken glas zijn. Vervolgens geleidt men hen gezamenlijk naar de woning der jonge vrouw, alwaar wij hen aan het hoger einde der tafel stilzweigend zagen aanzitten. Het gezicht der jonge vrouw was, tot haast aan de mond, met een doek bedekt, die zij gedurende de gehele plechtigheid blijft dragen. Zij was in het wit gekleed en evenzo de meesten van haar gezellinnen.

De tafel was omringd met genodigden; de mannen waren aan de ene en de vrouwen aan de andere kant geplaatst. Vóórdat zij gaan eten, wast ieder zijn handen in een vaas met twee handvatsels, opdat de ene hand de andere niet zou kunnen bezoedelen (Mark. 7 : 3). Dit tafereel herinnerde ons levendig aan de bruiloft te Kana. Er werd gedurende de maaltijd muziek gemaakt; verscheidene Joden speelden zelfs zeer goed viool, bas, cimbaal, tamboerijn en op een harp van zonderlinge vorm, die men ons als een Joods speeltuig aanduidde. Men bespeelt ze door met twee houten werktuigen op de snaren te slaan, waarvan de uitwerking niet onwelluidend is. Het is opvallend dat de Europese Joden zo vele soorten instrumenten gebruiken, terwijl in Palestina, volgens de voorzegging van de Profeet: *'De vreugde der harp rust'* (Jes. 24 : 8b). De muziek werd vaak afgewisseld door de bathan, of dichter, die de vrolijkheid van het gezelschap opwekte door de Duitse verzen, die hij op de jonggehuiden en hun vrienden voor de vuist maakte.

Wij werden niet uitgenodigd om aan tafel plaats te nemen: want indien ongelovigen, zoals wij, het voedsel der Joden hadden aangeraakt, dan zou het bezoedeld zijn geweest; maar men bracht ons gerechten op de plaats waar wij zaten. Men hield verscheidene geldinzamelingen; toen de schaal voor de eerste maal rondging, was het voor de kok, hetgeen de 'vergulde soep' genoemd werd, vervolgens was het 'voor Jeruzalem', en daarna 'voor het jonggehuwde paar'. Dit geschenk moest tot schadeloosstelling dienen voor de maaltijd, die zij gaven. Eigenlijk behoorde de jongeman een godsdienstige redevouering voor het gezelschap te houden, doch, bij gebrek aan genoeg kennis daartoe, nam de bathan voor hem het woord op. Na het avondeten werd er gedanst. Eerst dansten enige jonge meisjes tezamen; vervolgens danste de oom van de jongeman geheel alleen; eerstgenoemde was een Jood van rijzige gestalte, met lange baard en tenslotte danste hij met de jonge vrouw, die hij met een doek rondom de zaal leidde. Hiermee werd de plechtigheid, die door de Talmud voorgeschreven is, gesloten. De wijn was er even overvloedig als op de bruiloft te Kana; maar omdat het enkel wijn uit hun land was, had het gebruik daarvan geen onaangename gevolgen.

De laatste dag van ons verblijf te Jassy brachten wij grotendeels door met gesprekken met de Joden, die ons kwamen bezoeken. Geen van hen scheen zich ernstig met de belangen van zijn ziel bezig te houden, maar allen hoorden ons gaarne de waarheid uitleggen. Wij onderzochten gezamenlijk verscheidene Bijbelteksten en, in weerwil van hun onkunde, toonden zij levendige belangstelling. Een verstandige Jood, die advocaat in deze stad was, kwam ons om een Hebreeuws Nieuw Testament vragen; hij zei ons dat hij er reeds lang een wilde bezitten, en dat hij nimmer een der Hebreeuwse traktaatjes, die wij hem gaven, zou afstaan, omdat hij één en ander zeer nodig had om met zijn vrienden te kunnen redetwisten. De heer Calman had een breedvoerig gesprek met een oude Jood, die een witte baard droeg, terwijl de heer Bonar, aan een Jood, die naast hem zat, het 15de hoofdstuk van Lukas in het Duits voorlas en twee anderen, die voor een tafel zaten, sommige teksten uit het Nieuwe Testament en uit de Hebreeuwse traktaatjes onderzochten. Een jongeling, die in het logement diende en al deze bezoeken van Joden met belangstelling gadesloeg deelde ons mee, dat hij zelf een gedoopte Jood was. Hij had met vijf andere bekeerlingen enige tijd in een klooster doorgebracht, om daar onderwezen te worden; maar het bijgeloof en het gedrag der monniken hadden hen allen van het Christendom afkerig gemaakt.

Toen wij Jassy verlaten hadden, gingen wij naar Botouchany, een stad die een zeer grote uitgestrektheid heeft, en waar de huizen tussen tuinen gelegen zijn, die hun een vrolijk aanzien geven. Op de twintigduizend inwoners telt men er vier of vijfduizend

Joden. Velen onder hen waren in hun fraaiste kleren gestoken, en zij kwamen ons veel zindelijker voor dan de Joden uit Jassy of Bucharest. Hun huizen waren netjes gewit en de ramen van een kleine veranda voorzien.

Bij onze aankomst te Teshawitz ging de zon juist onder, en het was dus te laat om de rivier Soutchava, die hier de Oostenrijkse grensscheiding uitmaakt, over te trekken en in quarantaine te gaan. Derhalve namen wij voor de nacht onze intrek in een kleine herberg, die aan een Jood behoorde; deze had uit wilgetakken, die op de oever der rivier groeiden, voor zijn deur een hut gebouwd, omdat het Loofhuttenfeest de volgende avond beginnen moest; vervolgens toonde hij ons zijn palmtak, lulab genaamd, en zijn fraaie vrucht, eszrach geheten, die geldt als 'de takken van schoon geboomte' waarvan in de wet melding wordt gemaakt (Lev. 23 : 40m). Deze vrucht, die slechts ééns in de drie jaren rijpt, lijkt veel op het limoen; zij wordt uit Italië en uit het heilige land aangevoerd en dikwijls betaalt men meer dan 100 dollars, om er op dit feest een te bezitten. Deze man had voor de zijne 4 roebels, dat is nagenoeg 1 pond sterling betaald. De Karäiten zijn zo nauwgezet niet, want zij gebruiken dikwijls een oranjeappel of een andere vrucht. Deze man had de palmtakken hier en daar met mirtebladeren doorgelochten (Neh. 8 : 16m). Toen wij zijn woning binnentraden, liep de Joodse sabbat ten einde. Zodra hij klaar was, sprak de huisvader de zegen uit over de lichten, die allen op de sabbat uitgeblust zijn, omdat het de Joden niet geoorloofd is om op die dag vuur aan te steken of zelfs aan te houden. Als de sabbat geëindigd is, steken zij vuur aan en zegenen God voor dit vuur. Deze Jood zegende evenzeer de wierook en de drank, die men gebruiken moest en bad over al deze voorwerpen. De wierook werd gezegend, omdat men, volgens een aloude gewoonte, de wierook bij de derde maaltijd van de sabbatdag gebruikt. Bij het zegenen der lichten, strooide hij wat rakee (een soort vocht) op de tafel, en stak dit in brand; vervolgens doopte hij de vinger daarin en bewoog de brandende rakee heen en weer voor zijn gezicht. Dit geschiedt om aan te tonen dat *'het gebod des Heeren zuiver is, verlichtende de ogen'* (Ps. 19 : 9b).

Toen wij de maaltijd beëindigd hadden, legden de huisgenoten een groot verlangen aan de dag om vreemdelingen te zien, die te Jeruzalem geweest waren, en wij werden omringd door de vader, de moeder, en een bejaarde tante, twee jongens en een meisje. De vader, onze gastheer, drukte zich met zeer veel vrijmoedigheid uit en zei ons, dat hij weldra zelf naar Jeruzalem hoopte te gaan. De moeder vroeg ons of wij de overblijfselen van de voormalige tempel gezien hadden, waarop wij haar mededeelden wat wij ervan zagen, en aan de kleine jongens toonden wij een plattegrond van Jeruzalem, wezen hun al de merkwaardige plaatsen van de stad en de omstreken en lieten hun sommige vluchtige schetsen zien, die wij gemaakt hadden. Eén hunner beijverde zich om ons datgene mee te delen, wat hem van de geschiedenis der Israëlieten bekend was, en beiden waren zeer verwonderd over de belangstelling, die wij voor de Joden aan de dag legden, meenden stellig, dat wij Joden waren en vroegen ons, waarom wij op de sabbat reisden. Wij antwoordden hun, dat wij onze sabbat de volgende dag zouden vieren. Vervolgens vroeg de heer Bonar aan het jonge meisje, Esther genaamd, wat haar van de Bijbel bekend was, hetgeen zij beantwoordde met te zeggen, dat zij de Bijbel niet gelezen had, maar dat haar moeder haar de geschiedenis van Abraham, Izak, Jakob en Jozef had geleerd. Voorts vroeg hij haar, wat zij van God wist. 'God,' antwoordde zij hem, 'is boven alles verheven; Hij is wel honderdmaal beter dan vader of moeder; en als ik ziek ben, kunnen vader en moeder mij niet genezen, maar God wel.' Wij zeiden haar, dat zij Hem steeds oprecht moest beminnen; want dat Hij ons zo lief had gehad, dat Hij Zijn Zoon had gegeven om ons te verlossen. Verder vroegen wij haar: 'Waar bevindt zich God?' Zij hief een hand naar

boven en zei: 'Daar! — Maar zou Hij ook nog ergens anders zijn?' Zij zag de kamer rond en zei: 'Ja, hier'. En voegde er bij: 'Ook woont Hij in mijn hart en overal'. Wij vroegen haar of zij wel wist dat zij zonden bedreven had? Zij zeide: 'Ik heb geen zonden': want haar moeder had haar geleerd dat zij, als een dochter van Abraham, zonder zonde was. Wij onderhielden haar over datgene, wat de Bijbel over de zonde zegt en deden haar het gevaar inzien, waaraan zij alle mensen blootstelt. Wij schonken haar een schelp, die wij aan de oever van het Galilese meer opgeraapt hadden; zij leek er zeer verheugd mee en zei ons, dat zij die om haar hals dragen zou. De vader bracht ons toen een doos, waarin hij giften verzamelde voor de Joden in Palestina en een andere voor een zijner vrienden, een rabbijn, die naar het heilige land gegaan was. Vervolgens toonde hij ons wat aarde, die hij meegebracht had van het graf van een rabbijn, van wie hij eertijds absolutie verkreeg en die hij zeer lief had gehad. De moeder vroeg ons of wij haar ook enig bericht konden geven omtrent een rabbijn uit Rusland, die door de keizer gevangen genomen was. Zij begreep niet om welke reden dit gebeurd was. 'Om zijn zonden kon het niet zijn', voegde zij er bij, 'want die bedreef hij nimmer; het zal dan wezen om de zonden, die het volk Israël bedreven heeft'. Zonderling zijn toch de denkbeelden, die de Joden voor de geest zweven! Zij belijden slechts onvolledige waarheden, waarop het stempel van bijgeloof is gedrukt; zij erkennen het beginsel van plaatsbekleding, maar passen het toe op een rabbijn, zonder te bedenken dat in één der Psalmen gezegd wordt: *'Niemand van hen zal zijn broeder immermeer kunnen verlossen; hij zal Gode zijn rantsoen niet kunnen geven'* (Ps. 49 : 8). Toen wij ons wegens de invallende nacht verwijderd hadden, hoorde de Jood ons, bij onze avonddienst, tezamen een Psalm zingen; hij vroeg de heer Calman wat wij gezongen hadden en, toen hij ten antwoord kreeg dat wij, alvorens ons ter rust te begeven, tezamen God aanriepen, was hij daarover zeer verwonderd.

De zondagmorgen brachten wij in een afgelegen oord door, gezeten tussen elzen en gilgenbomen, die de rivier Soutchava omzomen; maar 's avonds, toen wij zagen, dat er geen mogelijkheid bestond om in de herberg stilte te verkrijgen, besloten wij de rivier over te steken en ons in quarantaine te begeven. Derhalve doorwaadden wij de rivier en, een half uur daarna, waren wij gehuisvest in de Oostenrijkse quarantaineplaats, Bossanze geheten. De avond brachten wij rustig en vreedzaam door. Zoëven waren wij in een ander wereldrijk binnengetreden en verlangden naar de tijd, waarin alle rijken Gode en Zijn Christus zullen toebehoren.

Moldavië en Wallachije, waar wij doorgetrokken waren, hebben blijkbaar de beste geschiktheid tot vestiging van zendelingsposten onder de Joden, die aldaar en, inzonderheid in de twee hoofdsteden, zeer talrijk zijn en zich in een zeer opmerkelijke gemoedsgesteldheid bevinden. Hun vertrouwen in de Talmud is zeer aan het wankelen gebracht en zij verkeren in een hachelijke situatie, omdat zij haast evenzeer gezind zijn hem gunstig te ontvangen, die hen tot ongeloof wil overhalen, als hem die hun het Evangelie verkondigen zal. Het is natuurlijk de plicht der Christelijke Kerk om hun de waarheid voor te stellen, zoals zij in Jezus te vinden is, opdat zij de bijgelovigheden vervange, waarvan zij afkerig beginnen te worden. Een zending, die zich overtuigen wilde dat hij zich mag onthouden van onmiddellijk aan de bekering der Griekse bevolking te arbeiden, om al zijn krachten te wijden aan het opsporen der verloren schapen van het huis Israëls, zou waarschijnlijk vanwege het bestuur geen tegenwerking ondervinden. Zodra het licht vanuit de Joden op de overige bevolking begon te schijnen, zou zeker de jaloezie der priesters vervolgingen doen ontstaan; maar dat zijn gevaren, die de vooruitgang van het Evangelie ten allen tijde en op alle plaatsen vergezellen. Nimmer behaalde het enige overwinning, dan na vooraf vele

kwellingen te hebben doorworsteld, en wij zijn geroepen om op de weg, die onze plicht ons aanwijst, steeds voort te gaan en de uitkomst in Gods hand over te laten. Toen wij deze gewesten bezochten, had er nog geen zendeling het woord des levens gebracht; en vele Joden wilden niet geloven, dat wij Christenen waren, omdat zij nimmer Christenen zagen, die voor Joden genegenheid koesterden. Sedert onze terugkomst, zond het Londense genootschap een zendeling naar Boekarest, en onze Kerk zond er twee naar Jassy.

Ook dit is een punt van belang, dat de Joden, die de waarheid zoeken en zich bekeren, hun middelen van bestaan zouden blijven behouden. Iedere Jood, die zich in deze streken komt vestigen, is verplicht een getuigschrift mee te brengen, waaruit blijkt dat hij een handwerk kent, dat hem zijn levensonderhoud verzekert. De levensmiddelen zijn er zeer goedkoop en de handel verschaft er velerlei hulpmiddelen. De handwerkslieden worden gebruikt, zonder dat men hun naar hun godsdienst vraagt en veel Joden, die tot de Griekse Kerk overgegaan zijn, kunnen evenals vroeger hun onderhoud verdienen. Wij voegen hier nog aan toe, dat Moldavië onmiddellijk aan Oostenrijks Polen grenst, waar een reiziger ternauwernood een Engelse Bijbel durft invoeren. Indien de Joden van Moldavië het luisterrijke licht van het Evangelie ontvingen, konden zij, daar zij met de Polen in gestadig verkeer zijn, enige lichtstralen laten doordringen in het land der duisternis, dat afgesloten is voor de bode des heils.

8. OOSTENRIJKS POLEN

Onze quarantaine te Bossanze was de derde sedert ons vertrek uit Jeruzalem en zeker de aangenaamste van alle; zij moest vijf dagen duren. Wij bevonden ons in een gezond en hoog gelegen oord, en hadden uitzicht op een fraaie landstreek, Bukovina genaamd. Wij spraken in het Latijn met de geneesheer van die quarantaineplaats en met een Hongaar, wiens uitspraak niet veel van de onze verschilde. Wij brachten onze dagen door met het schrijven van brieven en het opmaken van ons journaal; en 's avonds wandelden wij binnen de omtrek van onze verblijfplaats.

De 27ste september vertrokken wij in onze briska, een overdekte landwagen, en kwamen in minder dan een uur tijds bij de stad Soutchava, waar men acht sierlijke klokketorens en de bouwvallen van een kasteel ziet. De vrij aanzienlijke bevolking bestaat uit Grieken, Rooms-Katholieken en Armeniërs. Men vindt er ook omstreeks tweehonderd Joodse families die in graan handelen. Zij bezitten een school, waarin men in de Duitse en Latijnse talen onderwijs geeft. Zij verwachten de Messias en hun wederkomst in Palestina. Wij ontmoetten er sommigen, met wie wij ons een ogenblik onderhielden en wier vraag, of wij Katholieken waren, wij ontkennend beantwoordden. Wij zeiden dat wij uit Groot-Brittanië waren gekomen; waarop zij ons vroegen of wij dan Calvinisten waren, hetgeen wij nu bevestigend beantwoordden. Toen zij ons het rijtuig zagen ingaan, vroeg één der Joden, waar wij die dag heen zouden gaan. Hij kon amper geloven dat wij inderdaad Christenen waren, want zij zijn niet gewoon om door degenen, die niet tot hun volk behoren, met welwillendheid bejegend te worden. Toen deze Jood merkte dat wij later dan zes uur in de avond, en dus na de aanvang van de sabbat, dachten te reizen, schudde hij het hoofd en zei tot de overigen, dat wij zeker geen Joden waren. Wij gaven hun een Hebreeuws traktaatje. Onze boeken, nadat zij aan de quarantaineplaats onderzocht waren, werden ons teruggegeven.

De weg, die wij gingen, was goed onderhouden; de hutten zagen er vrij wat beter uit

dan die van Moldavië, en ook het voorkomen van het land duidde meer beschaving aan. In de tuinen zagen wij een grote menigte pruime- en appelbomen. Wij gingen een overdekte houten brug over; de tolbeambte was, zoals meestal het geval is in dat land, een Jood. Nog steeds zitten de Joden, evenals Mattheüs (Matth. 9 : 9; Mark. 2:14; Luk. 5 : 27), in het tolhuis.

Tegen twee uur bereikten wij het fraaie stadje Sireth, gelegen aan de rivier van die naam, die wij reeds in Moldavië waren overgetrokken. Bij het binnenkomen der stad ontmoetten wij verscheidene in feestgewaad geklede Joden. Met twee hunner geraakten wij in gesprek, terwijl een derde zich bereid toonde om ons tot gids te dienen. Er zijn in die stad driehonderd Joodse families, voor wie twee synagogen en drie leerzalen of bethmidrash beschikbaar zijn. Net waren wij een van die synagogen binnengegaan, of wij vonden gelegenheid om met twee jongelieden een belangrijk gesprek aan te knopen. Zij deelden ons mee dat zij in dat jaar de komst van de Messias, of enige andere gebeurtenis, verwachtten. Zij spraken ons over een merkwaardige rabbijn, die acht mijlen van daar, te Chosow, zijn woning had, en naar wie vele duizenden Joden, tijdens het Loofhuttenfeest, ter bedevaart gingen. De Joden genieten in Bukovina meer vrijheid dan in Gallicië; zo bijvoorbeeld is de belasting op de kaarsen, die in deze laatste landstreek geheven wordt, voor de Joden zeer drukkend, omdat zij gewoon zijn daarvan op de sabbat een groot aantal te ontsteken. Op onze vraag of onder hen veel ongeloof gevonden werd, gaven zij tot antwoord dat zij allen aanhangers van de Talmud waren, met uitzondering van drie epicuristen, denkelijk leden van het genootschap van Tarnapol. In de synagoge zagen wij verscheidene exemplaren van de Talmud en van de Mischna, maar vonden in de bibliotheek slechts sommige gedeelten van de Hebreeuwse Bijbel. Deze jongelingen waren nauwelijks met de Schrift bekend; en toen de heer Calman hun aantoonde, hoezeer de geest van de Bijbel van die in de Talmud verschilt, poogden zij de Talmud en de rabbijnen te verdedigen. Tot verheffing van hun rabbijnen beriepen zij zich op een zonderlinge uitlegging van een tekst uit Deuteronomium. Waar gelezen wordt: *'Zo zult gij de Heere, uw God, liefhebben, met uw ganse hart, enz.'* (Deut. 6 : 5), vertaalden zij het hebreeuwse woord, dat wij met zo vertalen, door ook, en lezen: *'Ook zult gij de Heere, uw God, liefhebben'*; en toen vroegen zij: *'Wie moeten wij dus eerst met geheel ons hart liefhebben? Immer de rabbijnen?'* De heer Calman toonde hun aan dat zij God lasterden, door zo de rabbijnen boven God te stellen; hield staande dat zij de betekenis van het Hebreeuwse woord niet begrepen en wekte hen ernstig op om toch hun taal, volgens de regelen der spraakkunst, te leren. En waarlijk, als het Hebreeuws naar het taaleigen begrepen werd, is het niet te berekenen, hoezeer de Talmud onmiddellijk zijn gezag verliezen zou. Dit zou op de Joden dezelfde uitwerking hebben, die de kennis der natuurwetenschap op de bewoners van Hindostan uitoefent. Wij zeiden hun dat de Joden geen offeranden meer brengen; waarop zij beweerden dat het opzeggen der Bijbelteksten, waarin de offeranden bevolen en beschreven worden, gelijk staat met het ontbranden van offeranden en daartoe haalden zij Hosea 14 : 3 aan: *'Neem deze woorden met u, en bekeer u tot de Heere; zeg tot Hem: wij zullen de varren onzer lippen betalen'*. Zij hoorden ons aandachtig aan, toen wij, bij het lezen van het 53ste hoofdstuk van Jesaja, hun spraken van Hem die *'om onze ongerechtigheden is verbrijzeld'*; maar zochten de kracht van die verklaring te ontzenuwen, door te zeggen: *'Bij elk geslacht verschijnt een voor zijn volk lijdende Messias'*. Zij bedoelden daarmee de rabbijnen, die onderdrukt worden en met name hem, die de keizer van Rusland naar de gevangenis verwezen heeft. Toen de heer Calman hun vertelde dat hij Christen was geworden, schrokken zij en zeiden hem, op een toon van twijfel en vrees: *'En hebt gij de Joden nog lief?'* waarop hij antwoordde: *'Jazeker, ik bemin de*

Joden nog, en van ganser harte'. En hiermee scheidden wij van elk ander.

Toen wij de Sireth overgetrokken waren, zetten wij de reis voort tussen met houtgewas beplante heuvels; de vlakke was behoorlijk bebouwd en de wegen waren uitmuntend, zoals dit in al de Oostenrijkse staten het geval is. 's Avonds om tien uur bereikten wij Czernowitz, waar wij een tamelijk goed logement aantroffen.

Czernowitz is een liefelijk stadje, met brede en zindelijke straten. De huizen hebben doorgaans twee of drie verdiepingen; en men vindt er kazernes en andere publieke gebouwen. Het zijn meest Poolse namen, die men op de winkels leest. De stad ligt op een hoogte, waar beneden de Pruth stroomt, en is van alle zijden door vruchtbare vlakten omringd; terwijl aan de overzijde van de Pruth een dorp ligt, dat Satagora genoemd wordt en waar enige Joden wonen.

In Czernowitz zijn drieduizend Joden, die acht synagogen bezitten, waaronder drie grote, onder één dak, die wij gingen bezoeken. Weldra waren wij ieder door enige mensen omringd, waarmee wij in gesprek kwamen en aan wie wij vertelden, dat wij van Jeruzalem kwamen. Zij vroegen ons of er enige overeenkomst was tussen de Joden van het heilige land en die van hun land, waarop wij bevestigend antwoordden, maar hun tevens zeiden, dat zij allen Hebreeuws spraken. 'O! hier,' zeiden zij, 'verstaat niemand Hebreeuws, dan alleen de rabbijn.' En op onze vraag, of zij nog eens in hun land hoopten terug te keren, verklaarden zij daar dag aan dag naar uit te zien; waarop zij van ons vernamen, dat wij, Christenen, de tweede komst van de Messias verwachtten. En toen zij ons de vraag stelden, over welke Messias wij spraken en of wij soms de Messias Ben-Jozef bedoelden, kregen wij aanleiding hen te wijzen op de enige Verlosser, Die verhoogd is geworden, ten einde voor Israël een oorzaak te zijn van boetvaardigheid en zondenvergeving. Wij zeiden hun, dat de Christenen uit ons land de Joden liefhebben, waarop zij ons ten antwoord gaven, dat zulks bij hen zo niet is. In de beide andere synagogen, die aan de Chasidim toebehoren, hielden de Joden zich veel meer met hun gebeden bezig, en schreeuwden zij hard en met veel hevigheid. Juist toen wij heengingen, liep één van deze Joden ons na, om ons te vragen of nog een deel van de muren van de Jeruzalemse tempel nog aanwezig en hoe breed en lang hij was, en of wij Hebron gezien hadden, en of men de ligging van de spelonk van Machpela nog kon aanwijzen?

De Joden uit dit oord zijn zeer onwetend; men leert hun Hebreeuws lezen, maar niet verstaan, en toch zenden velen hun kinderen naar de leerscholen, waar men Duits en Latijn onderwijst. Door sommigen wordt aan de Talmud geen geloof meer gehecht en velen zijn zo onverschillig, dat zij alleen op de Verzoendag naar de synagoge gaan. De Jood, die ons tot gids in de stad diende (want wij voorzagen ons altijd van eenen Joodse gids) zei ons, dat hij in de Schriften van liet Oude Verbond geloofde, maar geenszins in de Messias. Het is hiermee zo gelegen, dat velen onder hen zo weinig kennis van de Schrift bezitten, dat zij de leer van een Messias voor een overlevering hunner rabbijnen en niet voor een voorzegging van Mozes en de Profeten houden.

's Middags vertrokken wij in een goed rijtuig op veren, dat aan de logementhouder toebehoorde. Door middel van een lange houten brug trokken wij over de Pruth, waarvan de oevers met wilgebomen begroeid zijn. Het land is vlak, doch schijnt vruchtbaar te wezen. In de dorpen die wij doorgingen, herkenden wij de hutten der Joden aan de tenten, die van takken en bladeren gevlochten en, ten dienste van het Loofhuttenfeest, vóór de huisdeuren opgeslagen waren.

Tegen vijf uur daalden wij tussen twee bergen, wier helling met kreupelhout bedekt was, af. En toen wij bij het begin van die weg waren, ontdekten wij de klokketorens van Zalesky, die, temidden der populier- en olmebomen, die de stad omringen, in de ondergaande zon schitterden. Vóórdat wij de stad ingingen, trokken wij, door middel

van een schipbrug, over de Dniester, een diepe en snelstromende rivier, die de grensscheiding uitmaakt tussen Bukovina en het gedeelte van Gallicië, dat tot Oostenrijks Polen behoort. Wij vertoefden enige uren binnen de stad, die zowel van nabij als van verre een fraai voorkomen heeft. Het gebergte, dat wij overtrokken, vormt in het zuiden een hoge borstwering; en zijn met groen bedekte helling en de onstuimige vloed, die aan zijn voet stroomt, vermeerderen in hoge mate de schoonheid van dit gebied. Bij de ingang van Zalesky ziet men een fraai gebouw, door uitgestrekte tuinen omringd. Wij hoorden van de Joden, dat dit het verblijf was van een vermogende Galliciër, de baron Brownovitsh, een in de Roomse kerk gedoopte Jood. Ook zijn vader en zijn broeders werden gedoopt en twintig Joden, uit de meest bemiddelde stand, hebben hun voorbeeld gevolgd. Ook zelfs wanneer de beweeggronden tot zulke bekeringen volkomen zuiver zijn, kunnen zij Israëls vrienden toch niet geheel en al bevredigen. De baron heeft aan zijn Joodse broeders bij voortduur veel welwillendheid betoond, en hij bezit overvloedig gelegenheid om die in praktijk te brengen: want hij is eigenaar van die stad, benevens van twintig dorpen.

Men schat, dat er te Zalesky ongeveer drieduizend Joden zijn. En toch heeft de grootste van hun synagogen een verwaarloosd en onzindelijk voorkomen; en de dienst, die wij bijwoonden, zagen wij met haast en zonder enige eerbied houden. Wij zagen ook hier, gelijk wij op andere plaatsen reeds gezien hadden, paaskoeken (aphikumen), die men in de synagoge had opgehangen als bezweringsmiddelen tegen brand, diefstal en ongelukken. Wij onderhielden ons met verscheidene Joden, die ons onverschillig en wereldsgezind voorkwamen; zo werden ons ook nog zeven Duitse huisgezinnen genoemd, die de synagoge nimmer bezoeken. Wij vertrokken vóór de nacht; en nadat wij over een schrale vlakte gegaan waren, waar een koude herfstwind woei, bereikten wij 's avonds om tien uur een fraai dorpje, Jaglinski genoemd, waar wij een goed pools logement aantroffen.

De volgende dag, een zondag, woonden wij de godsdienstoefening bij in de kerk, waar wij het gezang en het orgelspel vrij goed bevonden, maar geen zielevoedsel konden opdoen. Toen wij die boeren met zoveel vroomheid het beeld van de Zaligmaker zagen kussen, vergeleken wij de Katholieke landen met ons gelukkig Schotland; en beseften dat niets beter in staat is om, in het hart van de schotse Presbyteriaan, de bewustheid van zijn voorrechten op te wekken, dan de aanschouwing van die geheel uiterlijke eredienst vol onkunde en bijgeloof. De priester zag er eerbiedwaardig uit en scheen veel beschaafder dan zijn gemeenteleden. O! moge God in dit land der duisternis een tweede Martijn Boos verwekken, ter verkondiging van de blijde boodschap der rechtvaardigmaking door de gehoorzaamheid van de Enige!

Het grootste gedeelte van de dag brachten wij door in gemeenschappelijk gebed en met onderzoek van de Schrift; en tegen zonsondergang besloten wij de Joden te bezoeken, die zich toen verzamelden om de aanvang te vieren van de dag, die in de Evangeliën *'de laatste en de groote dag van het feest' genoemd wordt* (Joh. 7 : 37a). Wij baden onze God om ons de gelegenheid te schenken tot verkondiging van Jezus' woorden: *'Zo iemand dorst, die kome tot Mij en drinke'* (Joh. 7 : 37b). En ons gebed werd verhoord.

Terwijl wij door het dorp gingen, merkten wij dat de boeren, lang vóórdat zij in onze nabijheid waren, de hoed afnamen; zij groetten ons niet met de open blik van vrije mensen, maar hadden integendeel een somber en slaafs voorkomen, het gevolg van langdurige verdrukking. De Poolse baronnen hielden hun boeren in een ware slavernij; en, bij gebrek aan een middenstand, die de band legt van toenadering tussen de rijke

en de arme, is dit stelsel in stand gebleven. Bij een hut, waarvan de eigenaar 's morgens gehuwd was, zagen wij een menigte mensen die, met begeleiding van viool en tamboerijnspeel, op het gras dansten. Helaas! zij kennen geen andere vreugde dan die van deze wereld, en voor hen is de zondag alleen een dag van verstrooiing en ijdel vermaak.

De Joden uit dit dorp bezitten drie synagogen, waarvan de fraaiste hoog en ruim gebouwd is. Op onze vraag aan een Joodse knaap, of de voor ons staande synagoge die der Chasidim was, antwoordde hij: 'Nee, het is die der prostakis, wat betekent 'van het gewone volk'. In zijn mond was dit een uitdrukking van minachting: want de geest der oude farizeeërs bezielt het Israëlitische volk, en zij zeggen thans nog: *'Naak tot mij niet, want ik ben heiliger dan gij'* (Jes. 65 : 5m). Wij spraken tot die Joden over de Messias, Die gezonden werd om voor Israël een oorzaak te zijn van boetvaardigheid en zondenvergeving. Velen hunner schenen ons met levendige belangstelling aan te horen, toen wij hun vertelden dat wij Jeruzalem gezien hadden en van de genegenheid gewaagden, die wij voor het huis Israëls koesterden. Zij waren zeer verwonderd en schenen ons niet te geloven, toen wij hun zeiden dat de echte Christenen in Schotland haast even stipt de christensabbat in acht nemen, als de Joden de hunne; dat zij zich op die dag van arbeid en reizen onthouden, maar de Bijbel lezen en God in het openbaar en in de afzondering dienen. Daarop ging één hunner naar de heer Calman toe, die zich te midden van een andere groep bevond, en vroeg hem of dat inderdaad zo was. En toen ging hij weer naar zijn broeders, zeggende dat het waarheid was, waarover allen zeer voldaan schenen te zijn. Enkele kleine jongens lazen ons een gedeelte van de wet voor, beginnende met 'Gij zult de Heere uw God liefhebben', hetgeen tot een ander gesprek aanleiding gaf; en toen wij niet aarzelden de woorden te bezigen: 'Hoor, o Israël, de Heere uw God is een enig God', daarbij verklarende dat wij in die enige God geloofden, terwijl wij over Zijn voortreffelijke eigenschappen en Zijn openbaring in het vlees spraken, luisterden zij naar ons met veel aandacht, en één hunner vroeg ons toen: 'Zijt gij als Christenen geboren?' Wij verlieten hen om de synagoge der Chasidim te bezoeken. Men bracht ons naar een geschikte plaats, waar wij de optocht konden zien, die ter ere van de wet gehouden zou worden. Verscheidene Joden haastten zich om bij ons te komen en luisterden, met belangstelling, naar enige bijzonderheden betreffende Jeruzalem. Eén hunner sprak met ons over de onderdrukking, waar onder hun volk zuchtte. Wij zeiden hun dat de echte Christenen in Engeland en Schotland de Joden liefhadden, en dat de Messias ons had aanbevolen om hen in onze bijzondere toegenegenheid op te nemen. Wij kregen daardoor aanleiding om hun te vertellen, hoe Jezus, ter gelegenheid van het feest dat zij gingen vieren, in de tempel was verschenen en de zondaren uitnodigde om tot Hem te komen.

De dienst nam een aanvang. De synagoge was buitengewoon vol en er brandde een menigte grote kaarsen, die een afmattende warmte veroorzaakten. Na een kort gebed, riep men de mensen op, die aan de optocht deel zouden nemen, en aan elk van hen werd een afschrift van de wet overhandigd, dat zij onder de arm moesten dragen. Men roept hen in alphabetische volgorde op, terwijl door de bestuurder aan ieder, die hij bij name genoemd heeft, gezegd wordt: 'geef der wet de haar verschuldigde eer'. Toen de eerste rij opgeroepen en gerangschikt was, stelde de oude rabbijn de optocht in beweging. Het teken daartoe werd gegeven (op een wijze, die ons een soort van heiligschennis toescheen), door het bezigen van de woorden uit Exodus: *'Zeg de kinderen Israëls, dat zij voorttrekken'* (Ex. 14 : 15b). Onmiddellijk ging daarop de stoet, met langzame tred, om de synagoge heen, onder het zingen door al de aanwezigen van een gebed. Het gezang werd telkens luider, vergezeld van versnelde

bewegingen. Zij klaptten in de hand, hieven een geschreeuw aan en dansten, tenslotte, uit alle macht, de boeken der wet heen en weer onder de armen slingerende. De oude rabbijn met grijze haren danste, onder de hevigste gebaren; en allen zongen, sprongen en klaptten in de hand, totdat tenslotte de synagoge een onbeschrijfelijk toneel van verwarring bood. Wanneer de ene rij dansers vermoeid was, riep men anderen op om een tweede te maken, totdat al de leden van de synagoge aan die zonderlinge optocht deel genomen hadden, die bestemd was om aan het Woord van de levende God hulde te bewijzen. Hoe verschillend is dan David, *'springende en huppelende voor het aangezicht des Heeren'* (2 Sam. 6 : 16m), of hem, onder het zuivere genot, horen zeggen: *'Hoe lief heb ik Uw wet! Zij is mijn betrachtting de ganse dag'* (Ps. 119 : 97). Toen alles afgelopen was, liet de rabbijn ons weten, dat hij ons wilde spreken. Wij begaven ons naar zijn woning, die onmiddellijk aan de synagoge grensde, en al spoedig vol Joden was, die allen zeer nieuwsgierig waren om Christenen te zien, die van Jeruzalem kwamen en in het heil der Joden belang stelden. Nadat wij verscheidene vragen, over de toestand van hun broeders in Palestina beantwoord hadden, greep de heer Calman die gunstige gelegenheid aan, en uitgaande van de beginselen der Chasidim, die pretenderen dat zij in alles uit zuivere en belangeloze liefde tot God handelen, toonde hij hun met grote toegenegenheid aan, wat Jehova gedaan had, ten einde ons te bewegen om Hem lief te hebben, toen Hij ons Zijn veelgeliefde Zoon schonk. Vervolgens verlieten wij hen op de meest vriendschappelijke wijze, en keerden naar ons logement terug. Moge weldra over Sion de dag opgaan, waarop de belofte in vervulling zal gaan: *'Ik zal ulieden herders geven naar Mijn hart; die zullen u weiden met wetenschap en verstand'* (Jer. 3 : 15).

Op maandag zetten wij de reis weer voort en trokken het dal en het dorp van Jaglinsky door. Het was helder weer, maar het was nog niet zo koud geweest. Wij gingen noordwaarts langs een vlak land, en zagen op het veld niets meer ter inzameling overblijven dan de retsky. De weg was volkomen recht, zodat wij verscheidene mijlen ver voor ons uit konden zien, wat op voetgangers een allerontmoedigendste uitwerking gehad zou hebben. Wij kwamen bij een aanzienlijk dorp, genaamd Zadcow, waar een begraafplaats, met zwarte kruisen beplant, onze aandacht trok; bij de ingang stond een met schedels en menselijk gebeente versierd groot kruis, zoals men dit in Polen vaak ziet.

Aan de eruv en de van bladeren gevlochten tenten, die men voor verscheidene hutten zag staan, bemerkten wij dat daar enige kinderen Abrahams woonden. Met sommigen hunner kwamen wij in gesprek en vernamen, dat driehonderd Joodse families zich daar gevestigd hadden. De boeren, en zelfs de vrouwen, droegen allen schapevachten, om zich tegen de noordenwind te beschermen.

Wij trokken enige bossen met fraaie olme-, eike- en berkebomen door. De dorpen liggen ver van elkander verspreid, en leveren weinig belangwekkends op. Alleen hebben de kerken een schilderachtig aanzien, voornamelijk de oude, voorzover zij van hout vervaardigd zijn: de klokketoren is vaak een alleenstaand gebouw, maar soms ook verheft hij zich boven het gewelf, aan de ingang.

Nadat wij verscheidene dorpen waren doorgetrokken, kwamen wij in Trembowla, een fraai stadje, aan de oever van de Sireth, waar de overblijfselen van een oud kasteel en een vierkante burcht staan. Men vindt er twee fraaie kerken en een grote van hout gebouwde synagoge, die een vervallen aanzien heeft. Wij hoorden, dat er daar welhaast vijftienduizend Joden wonen; de weinigen, die wij ontmoetten, spraken wij over de Messias en de verzoening, die Hij voor de zonde gedaan heeft.

Het land was aan deze zijde van Trembowla zeer kaal; maar toen kwamen wij in een

fraai dal, dat door de Sireth besproeid werd. De akkers waren vruchtbaar en haast allen met hennep overdekt. Aan het uiteinde der vallei ligt een meer, waar de rivier doorheenstroomt. Het gebergte is dicht met houtgewas begroeid, en fraaie hutten omringen het meer en steken er ver bovenuit.

Tegen zonsondergang bereikten wij Tarnapol, een der schoonste steden van Oostenrijks Polen, die honderd mijlen noordwaarts van Czernowitz verwijderd is; zij is mooi gelegen, bij een uitgestrekt meer waaruit de Sireth vloeit, die een gedeelte der stad omringt. De kerken zijn er fraai, evenals al de overige openbare gebouwen. Op straat zagen wij Joden en Jodinnen, die, wegens het feest, in hun fraaiste klederen liepen.

Wij begaven ons naar de synagoge der nieuwe school. De dienst was nog niet begonnen; maar een groot aantal goed geklede Joden wandelde onder de zuilengalerij; ook zagen wij verscheidene sierlijk geklede vrouwen; in dit alles lag echter niet de minste schijn van godsdienstigheid besloten, en men scheen de synagoge te beschouwen als een plaats van verstrooiing. Temidden der menigte, die op het openen der deuren wachtte, bevonden zich drie Joodse soldaten in Oostenrijkse kleding en enige zeer beleefde jongelieden, die ons aanboden om ons goede plaatsen te bezorgen. Zij hadden de leerscholen bezocht, spraken goed Latijn en schenen trots op hun kennis. Eindelijk ging de synagoge open; zij was ruim en gemakkelijk ingericht, goed geverfd en met waskaarsen verlicht; voor de vrouwen waren er galerijen en zij leek zeer veel op de synagoge van Livorno, hoewel zij niet zo groot was. De Joden waren zeer beleefd; maar de dienst boezemde ons weinig belang in; het was maar al te duidelijk, dat men daar vergaderd was om mensen te zien en om gezien te worden.

Vervolgens begaven wij ons naar een synagoge der Chasidim; wij troffen er Joden van veel armoediger stand aan, die met al de ijver der godsvrucht hun gebeden lazen. Enige ogenblikken daarna begon de optocht ter ere van de wet. Vooraan liep een vaandeldrager, vervolgens de rabbijn, daarna zes andere Joden, die allen een afschrift der wet droegen. Op het vaandel was de Oostenrijkse adelaar geborduurd met deze woorden: *'Ik heb u op vleugelen der arenden gedragen'* (Ex. 19 : 4).

Ook bezochten wij de grote synagoge der rabbijnistische Joden. Wij wilden de optocht zien van het huis van de rabbijn naar de synagoge, waarbij een droevig schouwspel van wanorde en dwaasheid vertoond werd. Verscheidene Joden losten op de straat pistoolschoten en staken voetzoekers af. De deuren der synagoge waren nog niet geopend of de menigte, die de galerij omringde, liep reeds in de uitbundigste vreugde heen en weer. Helaas! Hoezeer waren deze kinderen Jakobs verwijderd van de aartsvader, toen hij uitriep: *'Hoe vreselijk is deze plaats! Dit is niet dan een huis Gods en dit is de poort des hemels'* (Gen. 28 : 17). De oude rabbijn verscheen met zijn vrienden; een banier en brandende fakkels werden voor hen uitgedragen en de menigte hief vreugdekreten aan; daarop werden de deuren geopend, waarna het volk de synagoge binnenstroomde. De metalen kroonkandelaars verspreidden in deze uitgestrekte en gewelfde synagoge een fraai en helder licht. Haast zeshonderd jaren geleden werd zij gebouwd en heeft veel gelijkenis met onze oude gotische kerken, die het minst versierd zijn. Aan een der muurzijden bevond zich de met traliwerk voorzien vrouwengalerij. Na het gebed werden zesendertig Joden gekozen om aan de wet de vereiste hulde toe te brengen, en aan ieder hunner werd de zorg toevertrouwd over een der uit de ark genomen boekdelen. De verlichte banier werd vooraan gedragen, vervolgens een vaandel, dat aan de bovenkant van een brandende fakkel voorzien was en de rabbijn, die een deftig en eerbiedwaardige man leek, volgde met de zesendertig Joden, die de wet droegen. Er werd noch gedanst, noch uitzinnig geschreeuwd; maar een groep Joodse jongelingen zong vrolijke liederen, het geluid

der trompetten en andere militaire speeltuigen nabootsende en de toeschouwers klaptten in de handen, terwijl de optocht zevenmaal om de synagoge heenging. En ziedaar al wat aan Israël heden ten dage, ten aanzien van de vreugde van het Loofhuttenfeest, bekend is! Waar zijn de dagen van Ezra en Nehemia, toen *'de vreugde des Heeren hun kracht was'*; toen zij *'loofhutten maakten en in die loofhutten woonden; en er zeer grote blijdschap was? En men in het wetboek Gods dag bij dag las van de eerste dag tot de laatste dag. En zij het feest zeven dagen hielden, en op de achtste dag de verbodsdag, naar het recht* (Neh. 8 : 17, 18). *De Heere heeft in Zion doen vergeten de hoogtijd en de sabbat'* (Klaagl. 2 : 6). Dit is de eredienst niet, die zij Gode zullen toebrengen in de dagen *'waarin zij met vreugde uit de fontein des heils water zullen scheppen; want de Heere zal hun sterkte en hun psalm zijn'* (Jes. 12 : 3, 2m). En ook de bekeerde volken zullen geenszins met de gevoelens, die ons toen bezielde, de heilige eredienst van Israëls volk beschouwen, wanneer zij, *'van jaar tot jaar zullen optrekken, om te aanbidden de Koning, de Heere der heerscharen en om te vieren het feest der loofhutten'* (Zach. 14 : 16).

Tarnapol heeft vijftienduizend inwoners en de helft der bevolking bestaat nagenoeg uit Joden. Men zegt dat de hogeschool bij uitstek goed is. De Joden brengen de 1ste oktober in het gebed door en gedenken dan Mozes' sterven.

Wij bezochten een synagoge der Chasidim, die in een wijk der stad gelegen is, waar wij nog niet geweest waren. Onze komst bracht een zonderlinge uitwerking teweeg; schrik en ontsteltenis tekenden zich af op aller gelaat, het gezang hield vrijwel op, en de Joden fluisterden onderling met beangstigde blikken. Die ontsteltenis ontsproot daaruit, dat zij ons aanvankelijk beschouwden als zendelingen van het Oostenrijks bestuur, die hen trachtten te bespieden, ten einde een voorwendsel te vinden om hen te onderdrukken. Hoe nauwkeurig zijn de woorden vervuld: *'Ik zal in hun hart een wegigheid in de landen hunner vijanden laten komen; zodat het gemis van een gedreven blad hen jagen zal, en zij zullen vlieden, gelijk men vliedt voor een zwaard, en zullen vallen, waar niemand is, die jaagt'* (Lev. 26 : 36). De heer Calman stelde hen gerust, en weldra zagen wij de dans ter ere der wet, met meer hevigheid dan vroeger, opnieuw een aanvang nemen. Eerst dansten zij twee aan twee, vervolgens drie of vier tezamen; zij sprongen en zongen tegelijkertijd en klaptten nu en dan in de handen, zodat zij ons de dans van onze jonge Egyptenaren in de woestijn in herinnering brachten. Sommigen van hen schenen de zaak ernstig op te vatten en hadden een verwilderd en dweepziek voorkomen, terwijl het gelaat der overigen door vrolijkheid en luchtigheid getekend werd. Een bejaarde Jood met een goedaardig en ernstig voorkomen onderhield zich met ons; en toen hij ons hoorde vertellen over de door de Messias eenmaal aangeboden verzoening, bleef hij bij ons, vergezelde ons toen wij vertrokken, drukte ons de handen en smeekte Gods zegen af over onze reis. Wij bezochten de Joden van de nieuwe school opnieuw. Zij sloten de optocht ter ere der wet; want zij nemen dezelfde plechtigheden in acht als de overige Joden, hoewel zij ze uit de grond huns harten verachten. De Joden van de oude en die van de nieuwe school koesteren diepe minachting jegens elkander. Men vertelde ons dat de rabbijn, die de nieuwe school te Tarnapol stichtte, die dag gestorven was en dat de Chasidim zich over deze tijding verheugden. Deze rabbijn heeft een nieuw stelsel van onderwijs ingevoerd, door een hogeschool te stichten, waar het Duits, het Pools, het Latijn, het Hebreeuws en verscheidene takken van wetenschap geregeld onderwezen worden. Hij had bij het bestuur genoeg invloed gehad, om aanvankelijk alle Joodse kinderen te verplichten de leerschool te bezoeken: dit werd echter later ingetrokken, terwijl men alleen voor iedere jongen, die deze leerschool niet bezocht, een zeker boetegeld liet betalen. Dit heeft de rabbinistische Joden echter er niet van weerhouden, om meer dan

ooit hun oude stelsel toegedaan te blijven; en van drieduizend Jodenkinderen zijn er slechts tweehonderd, die de school van Tarnapol bezoeken. Deze Joden hebben zich echter niet, uitsluitend uit gehechtheid aan het oude stelsel, tegen alle verandering verzet; velen zijn door hun eigenbelang en hun persoonlijke afkeer van de thans gestorven rabbijn gedreven. Het is zeer te betreuren dat zelfs zij, die volgens de begrippen der nieuwe school opgevoed zijn, die kennis der Hebreeuwse taal niet verkrijgen, die van zo overwegend belang voor hen zou zijn, aangezien zij hen in staat zou stellen om met oordeel Gods Woord te lezen. Zij mogen niet vóór een bepaalde leeftijd tot de hogeschool toegelaten worden, zodat hun allereerste onderwijs op geen hechte grondslag gebouwd wordt.

Het is niet gemakkelijk om, ten opzichte van de ware begrippen van de nieuwe school te Tarnapol, een juist denkbeeld te verkrijgen. Deze Joden zou men 'ongelovigen' kunnen noemen, omdat zij de Bijbel niet tot grondslag van hun geloof aannemen; maar zij verschillen zeer van de ongelovige Joden uit Frankrijk en Duitsland: want zij hebben grote eerbied voor de Bijbel; en, zo zij die al verworpen hebben, dan is het meer omdat zij menen zonder die tot de waarheid te kunnen geraken, dan wel door een bepaalde afkeer. Zij stellen groot belang in alles wat tot het heilige land in betrekking staat, hoewel zij niet geloven dat de Joden daarheen terug zullen keren. Velen onder hen houden het er voor, in overeenstemming met de overige ongelovige Joden, dat de staatkundige vrijmaking de enige Messias is, die zijte wachten hebben. Door de verwerping van de Talmud zijn zij er onwillekeurig toe gekomen om ook de Bijbel terzijde te leggen. Zo zij de rabbinistische plechtigheden in ere blijven houden, geschiedt dit hoofdzakelijk omdat de Chasidim hen beticht hebben van het oprichten van een nieuwe sekte, iets dat door het Oostenrijks bestuur streng verboden is. Dit feit bewijst ten volle, dat zij niet uit beginsel van overtuiging handelen; eigenbaat en wereldliefde zijn hun voornaamste drijfveren. Verscheidene Joden van die stempel kwamen ons bezoeken met veel beleefdheid overigens. Een hunner zei ons: 'De Bijbel heeft uitgediend, thans wordt er weer eens wat nieuws vereist'. Toen wij aan een ander de vraag stelden, waarom zij de Joodse plechtigheden in ere hielden, daar zij toch de Talmud verwierpen, gaf hij ons dit Jezuitisch antwoord: 'Door aldus te handelen verkrijgen wij toegang tot de overige Joodse huisgezinnen, en hierdoor worden wij in de gelegenheid gesteld om onze leerstellingen ongemoeid te verspreiden, en de vooroordelen onzer broeders te ondermijnen'. In Odessa hebben zij van de keizer van Rusland vrijheid van bestaan voor hun scholen verkregen. Wij redetwistten lange tijd met deze Joden; de heer Calman sprak met hen zeer duidelijk over het ware Christendom. De heer Mac Cheyne gaf een uitlegging van Zacharia 12 : 10 aan een bijzonder aardige Jood, die Latijn sprak en hem verzekerde, dat er nauwelijks twintig Joden te Tarnapol gevonden worden, die in deze taal een gesprek kunnen voeren.

's Avonds gingen wij een bezoek afleggen bij het hoofd der rabbinistische Joden, de rabbijn Rappaport, van wie men ons in Jassy verhaald had, dat hij zich aan het hoofd van het geheim genootschap gesteld had, dat ten doel had om het Jodendom te ondermijnen, en die beschouwd wordt als één der geleerdste Joden, zowel wat de talen betreft als de wetenschap in het algemeen. Hij ontving ons zeer beleefd, maar toch met een zekere gemaakte deftigheid. Hij stelde ons verscheidene vragen omtrent Palestina, en scheen op de hoogte te wezen van alles wat daar te lande voorvalt. Wij vroegen hem naar zijn gedachten betreffende de Messias, waarop hij ons met veel omzichtigheid ten antwoord gaf 'dat het tijdstip van Zijn komst niet bepaald was, en dat de leer van een Messias niet tot de grondartikelen der Joodse geloofsbelijdenis behoorde, omdat die artikelen, zoals hij zei, zich bepaalden tot God, tot de opstanding en tot des mensen laatste oordeel'. Eén der aldaar aanwezige Joden drukte zich meer

openlijk uit, zeggende: 'Het ware beter geweest, als de Messias nimmer aangekondigd was'.

Een welopgevoede Joodse jongeling kwam ons bezoeken, om zich als onderwijzer aan te bieden op de scholen, die wij de Joden zo gaarne gunden. Hij had onderwijs gegeven op de hogeschool van de Jezuïeten aldaar en onderhield zich met ons in het Latijn. Toen hij ons zei dat hij alle hoop opgegeven had, om Israël in zijn land te zien wederkeren en de verschijning van de Messias te aanschouwen, gebruikte hij de volgende opmerkelijke uitdrukking: 'Despero'; dat is: 'ik wanhoop er aan', dezelfde uitdrukking, welke de Profeet Ezechiël bezigt, wanneer hij voorzegt, hoe de toestand der kinderen Israëls zal wezen, alvorens de levenwekkende adem hen doet herleven: *'Ziet, zij zeggen: Onze beenderen zijn verdord en onze verwachting is verloren'* (Ez. 37 : 11). Deze jongeling zei ons nog in de Bijbel te geloven en wij drongen er bij hem op aan, dat hij deze dingen innerlijk moest geloven, omdat God ze geopenbaard had en niet, omdat zijn verstand hem dat deed aannemen. De nieuwe school maakt in Tarnapol grote vorderingen, in weerwil van de hevige tegenstand der rabbinistische Joden en inzonderheid der Chasidim. Men deelde ons een vrij zonderling voorbeeld dienaangaande mee: de nieuwe sekte had voorgesteld, om, bij goedkeuring van het bestuur, een nieuwe kolonie te stichten. Ter bestrijding van dit voornemen hadden de Chasidim onder het volk toverformulieren uitgedeeld, bestaande uit stukjes papier, waarop in het hebreuws geheimzinnige spreuken geschreven stonden; wij kregen zo'n stukje in handen en bewaarden het als een zeldzaamheid.

Wij bezochten het Jodenkerkhof; het ligt bij de ingang der stad en is door geboomte omringd. Het is als bezaaid met opstaande stenen, allen van opschriften voorzien, die goed bewaard zijn gebleven, hoewel sommige daarvan tot tweehonderd jaar oud zijn. Voor rabbijnen heeft men er enige fraaie gedenktekenen opgericht. Terwijl wij ons daar bevonden, werd een kleine jongen begraven. Hij was in een wit kleed gewikkeld en werd op een lijkbaar gedragen. Het graf werd door een heiden gedolven, omdat een Jood zich op een feestdag zich van alle arbeid onthouden moet. Een klein hoofdkussen werd met aarde gevuld en onder het hoofd van de dode gelegd, die met ontbloot gelaat begraven werd; slechts werd boven op het lijk een plank gelegd om het tegen de aarde, die in het graf geworpen zou worden, te beveiligen. De plank wordt niet vastgehecht, opdat de dode bij de opstanding volstrekt geen moeite bij het opstaan zal hebben; zelfs legt men soms wel eens een stok naast hem neer, die hem bij het opstaan behulpzaam zou kunnen zijn. Voordat het lijk in het graf werd neergelaten, bogen de ouders van de gestorvene zich over hem neer, hem vragende hun te vergeven, indien zij hem gedurende zijn leven op enige wijze hadden beledigd. Men wees ons de grafstede van een Jodin aan, Galla genaamd, die twee eeuwen geleden gestorven en dochter van een rabbijn was. Men vertelde ons, dat zij onlangs aan verscheidene ingezetenen der stad in de droom verschenen was om hun te zeggen, dat zij de macht verkregen had om allen te genezen, die op haar graf kwamen bidden; en onze gids beweerde, dat een ieder, die haar graf bezocht had, ook inderdaad genezen was. Israëls Profeten hadden gezegd: *'Zal niet een volk zijn God vragen? Zal men voor de levenden de doden vragen? Tot de wet en tot getuigenis! Zo zij niet spreken naar dit woord, het zal zijn, dat zij geen dageraad zullen hebben'* (Jes. 8 : 19b, 20).

De volgende morgen, even vóór ons vertrek, zagen wij een menigte mensen zich rondom het naast bij gelegen huis verzamelen; het was dat van de rabbijn Perl, de hervormer en stichter der nieuwe school, en haast vijfhonderd Joden waren gekomen om zijn begrafenis bij te wonen.

Tegen één uur kwamen wij te Zalosc aan, dat zoals vele kleine Poolse steden, bij een meer gelegen is. Men telt aldaar honderd Joodse huisgezinnen. Tegen zonsondergang ontdekten wij een heuvel, op de top met een fraaie kerk gesierd; en in de nabijheid zagen wij een groot, door bomen omringd, gebouw, dat ons een klooster leek. Dit dorp, dat Potkamin heet, is een der schoonste uit die landstreek. Wij onderhielden ons enige ogenblikken met verscheidene Joden, die ons vertelden dat zich daar driehonderd Joodse huisgezinnen bevonden. Een grijsaard, die ons hoorde zeggen dat wij uit het heilige land kwamen, vroeg ons of wij in Jeruzalem op de graven der heiligen onze gebeden hadden opgezonden. De heer Calman antwoordde, dat het Woord Gods ons verbood om de doden aan te roepen. De grijsaard beriep zich op Prediker 4 : 2: *'Dies prees ik de doden, die alrede gestorven waren, boven de levenden, die tot nog toe levend zijn'*. Om de zin, die hij aan deze tekst gaf, te rechtvaardigen, voegde hij er aan toe dat Salomo, volgens de Guemara, de doden aanriep. De heer Calman liet hen weten dat de Joden, door zich op de Guemara te beroepen, hun vertrouwen stelden in het woord van een mens, waardoor hun zielen ten verdere gingen. Daarop hernam een andere Jood: 'Indien wij de Guemara niet hadden, hoe zouden wij dan weten wanneer men zich van een pan of van een lepel bedienen moet?' Toen wij dit dorp verlieten, zagen wij dat er dwars over de straat een houten rooster geplaatst was, die de eruv vervangen moest.

Wij kwamen pas vrij laat in de avond te Brody aan, waar men de poort voor ons ontsloot, alleen omdat wij engelse reizigers waren. De volgende morgen, terwijl wij ons aankleedden, werd onze deur acht malen achtereenvolgens geopend, en vertoonde zich telkens een lange gedaante, voorzien van een lange baard en een met bont gevoerde muts op het hoofd. Dit waren Joodse marskramers, die ons kammen, zeep enz. kwamen aanbieden. Wij besloten onze deur af te sluiten, ten einde ons van die lastige bezoekers te bevrijden.

Brody ligt te midden van een zandvlakte en is vijf mijlen van de Russische grenzen verwijderd. Het om de stad gelegen land is zo vlak, dat het veraf gelegen dorp Potkamin het enige punt is, dat opvalt. De huizen van Brody zijn achter bomen verscholen, zodat men de stad niet eerder ontdekt, voordat men binnengetreken is. De nabijheid van Rusland verhoogt de belangrijkheid dezer stad en vermeerdert haar handel. Zij heeft slechts drie kerken, één voor de Rooms-Katholieke en twee voor de Griekse Christenen, terwijl zich daar honderdvijftig synagogen bevinden. De stad heeft dan ook geheel en al een Joods voorkomen, omdat de overige inwoners, als het ware, onder de menigte Joden verloren zijn. Jodenkinderen spelen op straat, Joodse dienstmeisjes lopen door de stad; men ziet Joodse vrouwen voor de deuren en vensters en de marktplaatsen zijn gevuld met Joodse handelaren. Wanneer wij ons oog op de een of andere winkel sloegen, kwam onmiddellijk een Jood naar ons toe, met de uitnodiging om toch iets van hem te kopen. Bij de vleesmarkt is een afzonderlijke plaats voor het afgescheurde vlees, dat slechts aan de ongelovigen verkocht wordt: want de wet gebiedt de Joden *'gij zult geen vlees eten, dat op het veld gescheurd is'* (Ex. 22 : 31m). Men hervindt bij de Jodinnen van Brody die overdrevene gehechtheid aan fraaie kapsels, die de berisping van Jesaja uitlokte. Zij dragen een soort van zwart fluwelen kroon, die met rijen edelgesteenten of nagemaakte paarlen versierd is; en, hoezeer dit sieraad verscheidene ponden sterling kost, zijn zij er toch zo aan gehecht, dat men onder de oude vrouwen, die op de markt haar koopwaren uitstallen, er nauwelijks een zal aantreffen, die haar fluwelen kroon niet draagt, evenals waren zij nog koninginnen in ballingschap.

Wij hadden nog geen stad bezocht, die een zo volkomen Joods aanzien had; de bekendmakingen, die men bij het postkantoor leest, zijn dan ook niet alleen in het

Duits en Pools, maar ook in het Hebreeuws gedrukt.

Er zijn in Brody haast vijftigduizend Joden en geen tienduizend Christenen. Het getal Protestanten is er zeer gering, en de Duitse dominee van Lemberg komt hen slechts eenmaal 's jaars bezoeken, en 'verricht dan dienst in de zaal van het logement, waarin wij onze intrek hadden genomen. In sommige van onzer Schotse vergaderingen zou men wellicht de verkondiging der waarheid meer op prijs stellen, indien men slechts zeldzaam in de gelegenheid was haar te horen!

De Joden van Brody drijven een aanzienlijke handel met Leipzig en Odessa. Er bevinden zich een veertigtal bemiddelden onder hen, wier vermogen geschat wordt op tien à twintigduizend ponden sterling, doch het merendeel is behoeftig. De nieuwe school heeft er vele aanhangers, hoewel zij slechts één synagoge bezit. Het nieuwe geslacht verlaat over het algemeen de Talmud, en verscheidene jongelieden hebben reeds de Doop ontvangen. Zij zijn niet van alle kude ontbloot: want wij ontmoetten in een synagoge verscheidene jonge lingen, die hebreeuws verstonden en spraken. Zij bezoeken de gouvernementsscholen, waar Latijn en de beginselen der wetenschappen onderwezen worden. De rabbijn der nieuwe school spreekt de Latijnse en Franse talen. Wij bezochten een hunner fraaiste synagogen, die zeer veel op een oude gotische kerk lijkt: het gewelf, dat zeer hoog opgetrokken is, wordt door vier bijzonder grote zuilen ondersteund; zeer fraaie bronzen kroonkandelaars hangen aan het gewelf, en ook voor de ark ziet men er verscheidene. Deze synagoge kan gemakkelijk twee à drieduizend mensen bevatten. De stem van de biddende leraar en het krachtig door de vergadering uitgesproken amen, moeten wel op indrukwekkende wijze onder deze gewelven klinken. In de galerij staan grote met water gevulde vazen tot reiniging der handen (Joh. 2 : 6); en het gebedenboek is, ten behoeve der armen, geheel en al op borden geplakt, die aan de muur opgehangen zijn. In een aan de synagoge grenzende Bethmidrash vonden wij verscheidene Joden, die zich met studeren bezighielden en om een ieder der onzen werd een kring gevormd. Velen dezer Joden spraken het Hebreeuws zeer gemakkelijk, doch wij vonden ze veel meer terughoudend dan de Joden van Moldavië en Wallachije. Zij meenden dat ons bezoek in verband stond met bedoelingen van het Oostenrijks gouvernement; en de vragen, die wij hun over hun boeken stelden, vermeerderden hun argwaan, omdat sommige dezer boeken, die Rome's afgoderij veroordelen, verboden zijn. Wij bezochten het hospitaal, dat het uitsluitend eigendom der Joden is, en de vertrekken leken ons even zindelijk en goed ingericht te zijn, als bij ons te lande. De keuken is er zeer netjes en de spijzen worden er op Engelse wijze bereid. Men vindt er ook baden en een tuin voor de zieken. De geneesheren zijn Joden, evenals de heelmeesters en ziekenoppassers. Toen wij het hospitaal bezochten, waren er drieënvijftig zieken; boven ieder bed hangt een bord, waarop de naam en de aard der ziekte van hem die er in ligt beschreven staan. Men zei ons dat deze inrichting elke week vijftigduizend ponden sterling kostte, wat betaald wordt uit de rente van verscheidene legaten en uit bijdragen, die in de stad opgehaald worden. Vervolgens bezochten wij de nieuwe begraafplaats, die in 1831 opengesteld werd, toen de cholera drie maanden lang honderdvijftig mensen daags te Brody wegsleepte. De stenen, die de graven bedekken, zijn voor het merendeel beschilderd en het grafschrift is met gouden letters of schitterende kleuren geschreven. Op de praalgraven ziet men zinspreuken en zinnebeelden staan, zoals een leeuw, een hinde, een arend, een palmboom. Op het graf van een zeer bemiddelde dame, die een reis naar Palestina gemaakt had, zag men een schip afgebeeld, waarheen Noachs duif vloog. Dit schouwspel herinnerde ons levendig de woorden, die de Heere Jezus tot de Farizeeën sprak: *'Gij bouwt de graven der Profeten op, en versiert de graftekenen der rechtvaardigen'* (Matth. 23 : 29b). Diezelfde geest heerst nog heden ten dage in Israël.

De Joodse gids, die ons vergezelde, vertelde ons op aandoenlijke wijze over het sterven van de rabbijn Landau, wiens afbeeldsel wij vaak in Joodse huizen hadden aangetroffen. Hij was van Lemberg gekomen tijdens de cholera, en toen hij dit kerkhof bezocht had hij op de graven der rabbijnen met veel ijver gebeden, hun vergeving gevraagd en beloofd weldra bij hen te zijn. Hij keerde naar zijn woonplaats terug, werd ziek, stierf en de volgende dag werd zijn overschot ter aarde besteld. 's Avonds bezochten wij de winkel van een Jood en kochten de breedste tephillin of gedenkcedels, die hij bezat, een mezuzah en een tallith. Een Jodin, die de tallith vervaardigd had, weigerde de geborduurde band op het dekkleed vast te naaien, tenzij wij haar een zijden band gaven om het af te scheiden, uit angst dat zij anders de wet zou schenden, die de Joden verbiedt om in hun kleding 'vlas met wol' te vermengen.

Op de 4de oktober werden wij ontboden bij de commissaris van politie, die een zeer sluw maar belangrijk man was, door wie wij vrij scherp ondervraagd werden. Hij hield ons waarschijnlijk voor zendelingen en wilde ons een strik spannen, door te beweren dat wij Joden waren en op valse passen reisden. De commissaris hield een brief uit Jaglinsky in de hand, waarin hem gemeld werd dat wij de synagoge en onze gebeden met die der Joden verenigd hadden. 'Buitendien,' voegde hij er bij, 'waarom hebt gij gisterenavond tephillins gekocht?' Die beschuldiging dat wij Joden en geen Christenen waren, schonk ons weliswaar een glimlach, maar bracht ons toch ook enigszins in verlegenheid; wij antwoordden dat wij protestantse dominees uit Schotland waren, en dat daar te lande al de predikanten Hebreeuws kenden, dat wij in de synagoge gelezen hadden om de Joden te overtuigen, dat wij hun taal verstonden en dat wij de tephillins als zeldzaamheden gekocht hadden. Onze antwoorden schenen de commissaris te bevredigen, waarop hij ons passen bezorgde tot Lemberg, onder voorwaarde dat wij onze reis over Zloozow zouden nemen.

Toen wij naar de twee voornaamste synagogen terugkeerden, ontmoetten wij een jongeling van een der aanzienlijkste Joodse families, die ons dringend om een gesprek in ons logement verzocht; zijn voorkomen was zeer gunstig, zijn manieren waren zacht en ernstig en hij sprak zeer goed Latijn. Hij zei ons dat hij tot de nieuwe school behoorde, echter hield hij de Schrift uitsluitend voor Gods Woord. Hij geloofde niet dat de Joden naar het heilige land terug zouden keren; hij meende dat zij geen andere Messias te verwachten hadden dan hun burgerlijke en staatkundige vrijverklaring en hield zich verzekerd, dat de ware godsdienst eenvoudig bestond in het natuurlijk gevoel van liefde tot God. Zijn geweten was zichtbaar ontwaakt; nimmer had hij het Nieuwe Testament gelezen en, hoewel hij de wet verstond, begreep hij noch de Psalmen noch de Profeten. Wij toonden hem een Duits Nieuw Testament en hij verzocht dringend, dat wij het hem gaven. Wij antwoordden hem dat, indien dat ter ore van de commissaris van politie kwam, deze ons zou kunnen aanhouden, waarop hij ons beloofde het eerst na ons vertrek te zullen laten zien. Wij schonken hem het boekje dat hij verlangde; hij verborg het in de plooiën van zijn Poolse tabbaard en zei bij herhaling: 'Niemand zal het weten'. Wij baden innerlijk, dat God hem vergunnen mocht uit deze bron levend water te putten in de woestijn, waar blinde leidslieden vrezden, dat een regendrop des hemels in de smachtende ziel zou nederstorten. Hij hield woord, doch wij bemerkten al spoedig dat onze voorzorg niet nutteloos was geweest, omdat de Oostenrijkers van hun achterdocht jegens ons niet genezen waren. Wij hadden een rijtuig gehuurd en, ingevolge ons voornemen vóór het poortsluiten te vertrekken, begaven wij ons naar het tolkantoor; maar de officieren, met hun manschappen, besteedden drie uren met het onderzoek van al onze goederen. Zij doorsnuffelden alle hoeken van het rijtuig en slechts persoonlijk werden wij

geëerbiedigd. Zij ontnamen ons al onze boeken in alle talen, tot zelfs onze Engelse en Hebreeuwse Bijbels; en men liet het aan onze keuze over, om ze naar Lemberg op te zenden en de beslissing van de censor te Brody af te wachten, dan wel om ze buiten de Oostenrijkse staten te verzenden. Wij kozen het laatste, en er werd van al onze boeken een groot pak gemaakt, bestemd om naar Krakau, waar wij heentogen, vooruitgezonden te worden. Toen wij op het behoud van onze Engelse Bijbel aandrongen, gaf men ons ten antwoord: 'Dat is in Oostenrijk niet geoorloofd'. Voor enige gesloten aanbevelingsbrieven moesten wij een boete betalen. Hoe meer zij ons konden kwellen, hoe groter de voldoening der officieren scheen te zijn; men kon het hun aanzien, dat zij niet gewoon waren dagelijks protestantse predikanten in hun macht te hebben. Wij waren genoodzaakt om bij de stadspoort te overnachten in een Joodse khan, waar wij onaangename blijken van de roofzucht der Joden moesten ondervinden. Toen zij merkten dat wij een groot verlangen hadden, om de volgende dag te vertrekken, opperden zij allerlei moeilijkheden en persten ons van alle kanten geld af. Er bleef ons slechts over om te bidden voor de spoedige vervulling van Zefanja's voorzegging: *'De overgeblevenen van Israël zullen geen onrecht doen, noch leugen spreken, en in hun mond zal geen bedriegelijke tong gevonden worden'* (Zef. 3 : 13a).

Eindelijk gingen wij tegen de middag weer op reis en trokken een goed bebouwde vlakte over. Voorbij Brody biedt het land meer afwisseling. Om drie uur rustten wij enige ogenblikken uit in het dorp Sassow, waar wij een kleine houten synagoge en tweehonderd Joodse huisgezinnen vonden, die allen tot de oude school behoorden en de Messias verwachtten. Onze aandacht viel op een Poolse kerk, van een zeldzaam voorkomen, die, evenals haar klokketoren, geheel en al van hout gebouwd was. De hartsmi of Poolse herberg is een langwerpig gebouw, van grote deuren aan de beide uiteinden voorzien, zodat de rijtuigen er aan de ene zijde ingaan en aan de andere kant weer uitkomen. Aan weerskanten staan stallen voor twintig à dertig paarden, en aan één der uiteinden zijn enige tamelijk goede vertrekken voor reizigers. Men vindt er geen ander bed dan een bos stro, die in een vierkant houten bestek ligt; somtijds spreidt men er een laken over uit, en de reiziger krijgt geen ander dek dan zijn mantel. De velden, die wij bij het verlaten van dit dorp doortrokken, hadden een roodachtig bruine kleur, omdat zij overdekt waren met de stoppels van de retsky, die men kort te voren had afgesneden. 's Avonds omstreeks zes uur kwamen wij in Zloozow aan, een groot dorp, waarin drie fraaie kerken staan. Wij merkten toen, dat men ons niet zonder reden derwaarts gezonden had, in plaats van ons rechtstreeks naar Lemberg te laten vertrekken: want wij vonden bij onze aankomst een gouvernementsbeambte, die ons opwachtte om ons naar de opperpolitiebestuurder te geleiden. Deze was een zeer innemend man, die te Wenen vele Engelsen ontmoet had en zeer goed Engels sprak. Toen hij zich met een ieder onzer enige ogenblikken onderhoud had, stond hij op en zei ons, dat wij onverwijld onze passen zouden ontvangen. Terwijl men onze paarden verzorgde, liepen wij het dorp eens door. Men beweert, dat er vijfhonderd Joodse huisgezinnen wonen. Wij ontmoetten een belangwekkende en hoogst ernstige Jood, die van het avondgebed huiswaarts keerde en ons meedeelde, dat de Joden uit dit dorp rabbijnsgezind en zo bijgelovig waren, dat zij het hem zeer ten kwade duiden, dat hij zijn baard gedeeltelijk afgeschoren had. Hij behoorde niet tot de nieuwe school, maar geloofde niettemin dat haar aanhangers op vele wijzen het goede verrichten; wat hem zelf betrof, hoopte hij, naar zijn zeggen, zalig te worden, wanneer hij zich onthield van alles wat zijn geweten veroordeelde en zich in de handel rechtschapen gedroeg, iets wat zeer zelden plaats vindt. Wij betoogden met aandrang, dat het gewichtigste punt hierin bestond, dat men zich een zoenoffer verwierf, hetwelk geschikt was tot

reiniging van het geweten. Hij hoorde ons met belangstelling aan; doch wij moesten spoedig scheiden en kwamen vrij laat in een eenzaam gelegen herberg aan, die aan een Joods huisgezin toebehoorde, dat ons zo goed mogelijk ontving. De volgende dag was het zondag en wij brachten die in dit afgelegen oord door. Een met houtgewas begroeide heuvelketen begrenste de stad aan de noordzijde, en men ontdekte in het verschiet slechts drie hutten. Na afloop van onze ochtendgodsdienstoefening scheidden wij van elkander, om ons met godsdienstige overdenkingen bezig te houden en spraken af, om elkaar op een bepaald uur weer te ontmoeten. De heer Mac Cheyne richtte zijn schreden heuvelwaarts en, toen hij ongeveer anderhalve mijl voortgewandeld had, zette hij zich neer om te lezen. Enige ogenblikken daarna namen twee Poolse herders naast hem plaats. Na tevergeefs getracht te hebben om zich, door middel van tekenen, verstaanbaar te maken, stond de heer Mac Cheyne op, om hen te verlaten; doch zij versperden hem de weg en wilden hem noodzaken om in het kreupelhout te gaan, waarmee de heuvelen overdekt waren. Hieruit ontstond een wanhopige strijd, die omstreeks een kwartier aanhield, totdat de heer Mac Cheyne, wiens krachten door de aangewende inspanning uitgeput waren, ter aarde viel. De herders wisselden enige woorden en verwijderden zich daarop plotseling in het kreupelhout. Hoogstwaarschijnlijk was het hun voornemen om de heer Mac Cheyne te plunderen, en de lieden uit de herberg verwonderden er zich zeer over, dat zij hun lange messen niet getrokken hadden. Wij konden niet gissen wat hen bewogen had om zo spoedig de vlucht te nemen. Wij gevoelden dat Gods hand, die ons gedurende onze reis uit zo vele gevaren redde, zich andermaal over ons uitgestrekt had, om ons voor alle kwaad te behoeden. Wij brachten het overige van de dag gezamenlijk door. Onze hospes leende ons zijn Hebreeuwse Bijbel, en wij bezaten nog een Engels Nieuw Testament; wij hadden een heugelijke zondag en gevoelden levendig de echtheid der belofte: *'Ik zal hun een weinig tijds tot een Heiligdom zijn, in de landen, waarin zij gekomen zijn'* (Ez. 11 : 16b).

Onze hospes sprak ons over een naburige stad, Premyslaw geheten, waar het Jodendom met zulk een macht heerst dat geen Jood zich op straat zou durven vertonen, zonder met de uiterste nauwgezetheid op Joodse wijze gekleed te zijn, uit vrees door de Chasidim afgemaakt te zullen worden. Deze stad was eertijds zeer onbeduidend; de vermaardheid van haar rabbijn is de bron van haar voorspoed geweest. Hij is één dergenen, bij wie de Joden uit Bukovina en Gallicië zich vervoegen, met het verzoek om, in geval van rampspoed of ziekte, voor hen te bidden. Zij begeven zich tot hem, evenzo als Saul zich bij Samuël aanmeldde, met een geschenk, dat zij pedeeoon, losprijs noemen. Onlangs bracht iemand voor zich alleen een som van nagenoeg zes pond sterling, ten einde van deze of gene ramp bevrijd te worden; en gedurende de feesten kwamen meer dan drieduizend Joden elk met een geschenk tot hem. Zodoende is hij zeer rijk geworden; hij nodigt vaak een groot aantal Joden bij zich aan tafel en verteert dikwijls dertig pond sterling per week, om zijn waardigheid op te houden. Hij beweert een profeet te zijn en dat hij toekomstige gebeurtenissen voorzien en de zonden van iemand raden kan, wanneer hij hem strak aanziet. Kan men op zulk een man de woorden van Jeremia niet toepassen: *'Ik heb die Profeten niet gezonden, nochtans hebben zij gelopen; Ik heb tot hen niet gesproken, nochtans hebben zij geprofeteerd?'* (Jer. 23: 21). Onze waard deed ons ook het verhaal van een bezoek, dat, ongeveer vier jaar geleden, in deze streken gebracht werd door de rabbijn van Rugen, die zich thans in gevangenschap bevindt. Hij reisde met drie eigen rijtuigen en de Joden omringden hem met zulk een aandrang, dat er zich meer dan zevenhonderd rijtuigen van allerhande soort op de weg bevonden, die hem volgden of tegemoet reden. Toen hij van Brody naar Lemberg ging, overnachtte hij in de herberg,

waarin wij ons bevonden. De menigte die hem omringde was zo groot, dat hij ternauwernood enige rust kon nemen, en zelfs kwamen verscheidene mensen hem zien, terwijl hij sliep. Zijn tegenwoordigheid verwekte zulk een geestdrift, dat het Oostenrijks bestuur er ongerust over werd en hem beval om, binnen de tijd van drie dagen, het land te ruimen. De moeder van onze waard had die rabbijn vaak bezocht, om vrede voor haar ziel te vinden. Wij wezen haar de woorden uit de Psalm aan: *'Niemand van hen zal zijn broeder immermeer kunnen verlossen, hij zal Gode zijn rantsoen niet kunnen geven'* (Ps. 49 : 8); en het gebod van God: *'Roept Mij aan in de dag der benauwdheid; Ik zal er u uithelpen, en gij zult Mij eren'* (Ps. 50 : 15).

De volgende dag vertrokken wij naar Lemberg, waar wij geplaveide straten, fraaie huizen en alle tekenen van Europese beschaving terugvonden. In de hogere standen der maatschappij was men er nagenoeg op Engelse wijze gekleed, met die uitzondering echter dat de dames geen hoed droegen, maar die vervingen door een kleine parasol.

Lemberg is een grote stad, waar men honderddertigduizend inwoners telt; zij ligt in een vlakte, die door tamelijk hoge heuvelen omringd is. Oostwaarts is de heuvel een schone wandelplaats, zowel voor voetgangers als voor rijtuigen. Van de top van die heuvel overziet men de gehele stad met haar omstreken; de huizen zijn hoog en goed gebouwd, en de straten en pleinen zijn er ruim. Men vindt er verscheidene fraaie kerken, kazernes en andere grote publieke gebouwen. Men was toen juist bezig met het bouwen van een zeer grote schouwburgzaal.

Wij bezochten de Jodenmarkt, maar vonden ze niet zo zindelijk en goed als die van Brody. De Lembergse Joden zijn zeer armoedig en leven in verachting. De gevoerde muts, of breed gerande hoed, en de zwarte Poolse tabbaard staan zeer goed, wanneer ze gedragen worden door Joden van een eerwaardig voorkomen, met golvende en zindelijke baard; doch is die kleding morsig of gescheurd, dan misstaat zij zeer.

In Lemberg zijn twee grote en vier kleine synagogen; ook vindt men er verscheidene in bijzondere woningen. Wij bezochten een der grootste, die in gotische stijl gebouwd is, evenals die van Brody; het gewelf wordt door vier zeer grote kolommen ondersteund en de wanden zijn met wanstaltige versierselen bedekt; in het voorportaal zagen wij, net als in Brody, het gebedenboek op houten tafelen geplakt. Wij vroegen of de Joden ook geld naar het heilige land opzonden, waarop één hunner ons fluisterend ten antwoord gaf, dat het bestuur verboden had om geld naar het buitenland te zenden.

Tegen zonsondergang hadden wij gelegenheid om de uitvaart van een oude Jodin bij te wonen. Het lijk werd op een baar gedragen en was met een zwart kleed overdekt. De mannen, die als naar gewoonte gekleed waren, volgden en de optocht werd door een menigte vrouwen en kinderen gesloten. Onmiddellijk achter de baar ging een Jood, die een bus droeg, bestemd tot inzameling van giften, en die nu en dan in het Hebreeuws uitriep: *'Aalmoezen bevrijden van de dood!'* Diezelfde woorden waren op het zwarte laken geborduurd. Verscheidene Joden wierpen geldstukken in de bus, en dit geld moest aan het begrafenisgenootschap afgeleverd worden. Aan de ingang van het kerkhof werd door een vrouw een zeer harde gil gegeven en dit werd telkens herhaald, totdat de stoet genaderd was. Bij een kleine galerij werd de baar neergelaten en het aangezicht der dode ontbloot. Al de verwanten omringden haar en bogen zich zo ver over het lijk heen, dat hun lippen die der gestorvene bijkans raakten, en smeekten haar hun vergiffenis te schenken, indien zij haar in enig opzicht beledigd hadden. Voorts begaf men zich weer op weg naar het graf, waarin men het lichaam, met het aangezicht ontdekt, nederliet.

Daarop verenigden zich verscheidene vrouwen, die zware weeklachten slaakten, doch die droefheid was slechts gemaakt: want na het uiten van zeer treurige tonen, hielden zij plotseling op en geraakten onderling in twist of schenen volkomen onverschillig te zijn. Zij deden ons denken aan de klaagsters waarvan in de Schrift melding gemaakt wordt (Jer. 9 : 17m, Matth. 11: 17m). Vervolgens werd een kussensloop aangebracht, die onder het hoofd van de dode gelegd moest worden en de vrouwen twistten onderling, wie ze het spoedigste met aarde zou kunnen vullen. Andermaal vroeg men met veel hevigheid vergeving aan de dode en verscheidene nabestaanden smeekten haar om voor hen en hun kinderen te bidden, wanneer zij voor God zou verschijnen. De hazan of voorlezer plaatste zich bij het graf en las, op verzoek der bloedverwanten, die hem deze dienst betalen moesten, verscheidene gebeden voor de doden. Toen hij klaar was, bedekte men het lijk en keerde naar de galerij terug, waar de oudste zoon der overledene voor zijn moeder bad, waartoe hij een gebed las, dat op een plank geplakt en aan de muur opgehangen was; hierin werd hij door de voorlezer bijgestaan, want men verzekerde ons dat hij zelf er haast niets van begreep. Alvorens het kerkhof te verlaten, waste zich een ieder de handen in water, dat uit grote aarden vaten genomen werd, die daartoe aan de ingang geplaatst waren: want de Joden geloven dat de boze geesten over de kerkhoven zweven en in hen zouden varen, indien zij zich door het aanraken van een lijk bezoedelden. Het Jodenhospitaal, een ruim en goed ingericht gebouw, heeft uitzicht op het kerkhof; verscheidene zieken wandelden voor de deur, en anderen stonden voor de vensters dit treurig schouwspel aan te zien.

Volgens de jongste volkstelling zijn er te Lemberg drieduizend Joodse huisgezinnen of haast vijftienduizend Joden. Sommigen behoren tot de nieuwe school, doch hebben geen synagoge. Onder de galerij van een oude synagoge zagen wij ringen hangen, waarvan men zich eertijds bediende, om lieden aan vast te leggen en openlijk tentoon te stellen, die op een verregaande wijze de wetten van de Talmud overtreden hadden. Wij kwamen enige minuten te laat aan, om de plechtigheid der besnijdenis bij te wonen: want wij zagen de armstoel van Elias staan bij de tafel, waarop het kind gelegen had.

Men noemt die zo, krachtens de vreemde mening, dat Elias er bij iedere besnijdenis, op een onzichtbare wijze, in zitten gaat, waarschijnlijk in zijn ijver voor de stipte opvolging der wet. Op de rug van de stoel staat geschreven: 'Elia's troon; zijn nagedachtenis blijve in zegening'. Wij onderhielden ons met een uiterst minzame Jood, die van oordeel was dat de tekst waar voorspeld wordt, dat ten tijde van de komst van de Messias, *'allen van Gods volk tezamen rechtvaardigen zullen zijn'* (Jes. 60 : 21a) betekent, dat er dan geen huichelaars meer maar allen openlijk goed of openlijk slecht zullen zijn.

De 8ste oktober vertrokken wij in een tamelijk goede wagen, die aan een Jood toebehoorde, en tevens door een bejaarde Jood, met een lange witte baard, bestuurd werd. Wij trokken over uitgestrekte vlakten, die min of meer golvend, vruchtbaar, doch zeer eentonig waren. Wij zagen verscheidene dorpen die niets merkwaardigs opleverden; en de volgende dag overnachtten wij in Rzezow, een goed gebouwd en net stadje, dat ongeveer halverwege Lemberg en Krakau gelegen is. De volgende dag zetten wij onze weg voort door fraaie lanen, en 's middags vertoefden wij in een Joodse khan, om er het middagmaal te gebruiken. Deze herbergen, die men daar overal vindt, hebben een vreemd voorkomen; doorgaans zijn zij meer schilderachtige dan wel gemakkelijke verblijfplaatsen. Men gaat eerst door een grote deur in een duistere overdekte stal, te midden van paarden en briscas; van daar wordt men in een groot vertrek geleid, dat aan één der uiteinden geplaatst is en dat tevens tot keuken,

eetzaal, slaapkamer en gelagkamer dient. De voorwerpen, die door hun bepaald Joods voorkomen het meest in het oog lopen, zijn de mezuzah aan de deur, de mizrach, die aan de oostelijke zijde van de wand is opgehangen om aan te tonen, in welke richting Jeruzalem gelegen is, en de bronzen of sabbatslamp die aan de zoldering hangt. In een hoek van het vertrek bevindt zich de open haard; en de gerechten worden in aarden pannen te koken gezet op een vuur van knappende takkebossen. De muren zijn versierd met zindelijk en blinkend koperen en aarden keukengereedschap, en de waskuip staat in een afzonderlijke hoek.

In de herberg waar wij die dag ons middagmaal hielden, was een kamer, waarin zich twee bedden bevonden, die er nogal tamelijk goed uitzagen, en die overdag tot rustbank dienden; en een wieg, waarin een kind lag. De moeder en een jong meisje maakten het eten gereed, en de gehuwde dochter, die fraaie Joodse gelaatstreken had, verzorgde de kinderen. De koe dronk uit een emmer, zonder dat iemand haar stoorde, en de kippen pikten hier en ginds voor de voeten der gasten, Aan het einde van een tafel zaten vier Joden met lange baarden het middagmaal te gebruiken, terwijl wij aan het eind van een andere tafel zaten en twee andere mensen, aan een ladetafel, bezig met eten waren. Verscheidene andere Joden liepen, met de pijp in de mond, heen en weer, terwijl twee mannen uit Breslau ons hun Duits verstaanbaar trachtten te maken. In weerwil van dit niet zeer behagelijk voorkomen, was het eten uitnemend en niet duur.

In de namiddag trokken wij door Pilsno. Een boer, die de Jood zag die ons rijtuig bestuurde, schreeuwde hem toe, zonder de minste aanleiding en slechts uit lust om hem te beschimpen: 'Vervloekte Jood'. Hij bewees hierdoor tot hoever Gods oude volk geworden is *'tot een schrik, tot een spreekwoord en tot een spotrede onder al de volken, waarheen het de Heere geleid heeft'* (Deut. 28 : 37). Hoe de verscheidenheid ook zijn moge, die tussen de volken bestaat, in dat opzicht komen zij onderling overeen; die Roomsgezinde zou ons ongetwijfeld, evenals de Griek, over wie men ons te Smyrna vertelde, gezegd hebben, dat 'de Joden de vijanden van de Christus waren'. Hun vijanden hebben gezegd: *'Wij zullen geen schuld hebben; daarom dat zij gezondigd hebben tegen de Heere, in de woning der gerechtigheid, ja tegen de Heere, de Verwachting hunner vaders'* (Jer. 50 : 7b).

Na zonsondergang trokken wij voorbij Tarnow, en 's avonds kwamen wij vrij laat in een afgelegen herberg aan, die niet zo aangenaam ingericht was als die, welke wij beschreven hebben. Wij sliepen bij voorkeur op de hooizolder, waar wij onze matrassen uitspreidden. Terwijl wij aan tafel zaten, nam een Jonge Jodin, die ons brood en boter gebracht had, spoedig een mes van de tafel weg, uit vrees dat heidenen zoals wij, het mes, waarvan zij zich bediende, zouden bezoedelen. Dat zelfde meisje zei ons de volgende morgen, dat wij toch godvruchtige en eerbiedwaardige mensen moesten wezen, omdat wij het heilige land bezocht hadden.

De 11 de oktober mistte het zo hevig, dat wij niets zagen tot aan onze komst te Bochnia, waar wij een groot aantal bedelaars zagen. Op het land ziet men mensen geknield langs de weg liggen, maar in de stad lopen zij bij troepen. Wij waren bij een bakker binnengegaan om brood te kopen; meer dan twintig bedelaars verzamelden zich voor de deur en bestormden ons gezamenlijk, toen wij wilden vertrekken.

De zoon van de Jood, die ons geleidde, en die zijn vader vergezeld had, gaf ons een opmerkelijk voorbeeld van bijgelovige nauwgezetheid. Toen wij ons ontbijt gebruikten, gaven wij deze jongeling brood en boter en bemerkten dat, hoezeer hij ook met ongeduld scheen te verlangen om zijn boterham te kunnen nuttigen, hij die verscheidene uren bewaarde. Hij deed dat, omdat hij even tevoren vlees had gegeten

en, als hij dadelijk boter geproefd had, zou hij naar zijn gevoelen het gebod overtreden hebben: *'Gij zult het bokje niet koken in de melk zijner moeder'* (Ex. 23 : 19b).

In de namiddag trokken wij door Vieliczka, een fraai dorp, omringd door tuinen en boomgaarden, die de bodem van een diepe vallei bedekken. Het is beroemd door zijn zoutmijnen, die vele reizigers lokken. Wij zouden er gaarne vertoefd hebben om ze te bezoeken, maar de tijd ontbrak ons daartoe.

Van de top van een nabijgelegen hoogte zagen wij, op een afstand van ongeveer vier mijlen, Krakau liggen en de Weichsel, die kronkelend in de vlakte stroomde. Spoedig bereikten wij Podgorze, de voorstad van Krakau aan de Oostenrijkse oever der rivier. Nadat onze passen gecontroleerd waren, trokken wij over de rivier en namen onze intrek in het logement de Roos. Onmiddellijk na onze aankomst werden wij tot in de beuzelachtigste bijzonderheden ondervraagd; het viel ons zeer gemakkelijk om de vragen te beantwoorden, die in het gedrukte politiegeschrijf vervat waren, maar niet zo gemakkelijk zullen wij de geest van argwaan vergeten, die onze ondervragers aan de dag legden.

Nog die zelfde avond kwamen wij bij de heer Otremba, Luthers predikant, aandienen, die ons heel welwillend ontving. Hij deelde ons mee dat doctor Gerlach, zendeling van het Londense Genootschap, Krakau verlaten had om naar Warschau te gaan en enige maanden geleden overleden was, maar dat zich te Krakau een Engelse zendeling, ten dienste der Joden, bevond. Krakau was vroeger een zeer belangrijke stad, toen het nog de hoofdstad van Polen was, en haar ouderwets voorkomen geeft aan deze plaats nog een groots aanzien. De huizen zijn hoog en veelal hecht gebouwd, de kerken zien er ouderwets en schilderachtig uit. Het oude kasteel en de hoofdkerk, die op dezelfde heuvel gebouwd zijn, bestrijken de stad. Heerlijke wandeldreven, door hoge populieren belommerd, omringen Krakau en vermeederen haar schoonheid. De voormalige koningen van Polen liggen in Krakau begraven; maar toen wij in het verschiet, aan de westzijde, de Moravische bergen zagen, en ons al de godvruchtige mannen, uit dat land geboortig, in herinnering brachten, wier namen aan de zegepraal van het Evangelie, in die oorden, waar de diepste duisternis heerste, doen denken, verschaftte ons dit tafereel heiliger en inniger gedachten, dan al de historische herinneringen, die de graven der koningen van Polen bij ons opwekten.

Het kostte ons moeite om de woning te vinden van de Engelse zendeling, de heer Thomas Hiscock, predikant van de Anglikaanse kerk, in wie wij een geliefde broeder in het geloof aantreffen. Het was ons inderdaad een aangename verrassing, om ons, als het ware, in onze eigen woning terug te vinden, toen wij daar zaten met deze voortreffelijke zendeling, zijn vrouw, die een oprechte dienstmaagd des Heeren was en hun beide kinderen. De heer Hiscock had pas een jaar in Westphalen gearbeid, placht zich met een knapzak op de rug van de ene plaats naar de andere te begeven om de Joden te bezoeken, en had in die tijd veel blijken van Gods zegen ontvangen. Sedert heeft hij Krakau als woonplaats gekozen, waar hij menige beproeving ondervinden moest. Meermalen hebben zijn vijanden onder zijn vensters oproer onder de Joden verwekt, om hem bij het bestuur verdacht te maken. Hij heeft zijne gezondheid geschaad, door zich te vermoeien met het geven van onderwijs aan jonge Joden, in de Duitse, Hebreeuwse en Latijnse talen, ten einde in de gelegenheid te zijn om hun *'al de woorden dezes levens'* (Hand. 5 : 20b) te verkondigen. Steeds bezig in de dienst van zijn Heere, laat hij zelden de gelegenheid voorbijgaan om de Joden, die zich als handelaars bij hem vervoegen, te onderhouden over de dingen, die tot hun vrede dienen, en hij treedt in gesprek met de ellendigsten, die hij op straat ontmoet, iets waartoe geen ander te bewegen zou zijn. Tevens gaat hij dikwerf in hun winkels om kleinigheden te kopen, met het enige doel om zich met hen te onderhouden.

Zondags de 13de oktober woonden wij 's morgens de Lutherse godsdienstoefening bij, en 's namiddags begaven wij ons naar de kamer van de zendeling, waar wij de heer Hiscock hoorden prediken over Matth. 21 : 13b: *'Wie zeggen de mensen, dat Ik, de Zoon des mensen, ben?'* 's Avonds begaven wij ons voor de tweede keer, met vijf personen naar hetzelfde vertrek, *'om de dood des Heeren te verkondigen tot Hij komt'* (2 Kor. : 26b). De heer Mac Cheyne leidde de dienst, en het was voor ieder onzer als een bron van levend water, *'in een dor en dorstig land'* (Ez. 19 : 13b).

De Krakause hogeschool is naar men zegt, na die van Oxford, de oudste van Europa. Zij zou van groot nut kunnen zijn, indien de Oostenrijkers haar niet vijandig waren, omdat zij menen dat zij onder de jeugd kiemen van omwentelingszucht opwekt. Bij verscheidene studenten, die tot de aanzienlijkste Joodse families behoren, bestaat het verlangen om Engels te leren, en men zou gemakkelijk Engelse Bijbels onder hen kunnen verspreiden.

De kleding der hogere standen is vrijwel gelijk aan die der Engelsers; echter dragen de mannen uit de lagere kringen een witte jas met rood borduursel, een breed gerande hoed en hoge laarzen; de vrouwen een wit kleed van grove stof en een rode of witte doek om het hoofd. De Joden gebruiken de gevoerde muts en de lange zwarte tabbaard, die men voor een overblijfsel houdt van de dracht van de oude Poolse adel; maar die klederen zijn veelal vuil en gescheurd.

Met de zeden van de inwoners van Krakau is het allerbedroevendst gesteld, waar de onzedelijkheid zo algemeen geworden is, dat men ze niet meer als schandelijk beschouwt. De adel onderdrukt zijn vazal en de vazallen onderdrukken, op hun beurt, hun bedienden op wreedaardige wijze.

De bevolking van Krakau wordt doorgaans geschat op negenenveertigduizend zielen, waaronder tweeduizend Joden. Deze laatsten bewonen gezamenlijk een wijk, die door een vertakking der rivier, de kleine Weichsel genaamd, van de stad afgescheiden is. Dit gedeelte van Krakau heet de wijk van Kasimir, naar Kasimir de Grote, die, vijfhonderd jaar geleden, in Polen regeerde en die een schone Jodin, Esther genaamd, huwde, en haar volk, op haar verzoek, toestond, om zich daar ter plaatse te vestigen. Men telt daarenboven nog in de andere delen van dit gemenebest tienduizend Joden. Zij drijven op allerlei wijze handel, en toch hebben zij geen brood om te eten. Hun armoede is zo groot, dat men onder al de Joden in het gemenebest er geen tienduizend zou kunnen vinden, die in staat waren om ons een Engelse Schelling voor een Hebreeuwse Bijbel te betalen. Vaak bewonen twaalf huisgezinnen 's winters hetzelfde vertrek; een ieders deel is op de vloer aangewezen en elk huisgezin wordt in dit kleine bestek als het ware opgepakt. De kinderen blijven vaak in bed om warm te zijn, aangezien zij geen kleren hebben, geschikt om hen tegen de kou te beschermen. Hoe nauwkeurig zijn de woorden vervuld, die de Heilige Geest via de mond van Mozes gesproken heeft: *'Als Ik u de staf des broods zal gebroken hebben, dan zullen tien vrouwen uw brood in één oven bakken, en zullen uw brood bij het gewicht wedergeven; en gij zult eten, maar niet verzadigd worden'* (Lev. 26 : 26). De Krakause Joden zijn aan de Talmud zeer gehecht: algemeen geloven zij aan de komst van de Messias. Het bestuur heeft onlangs een school voor Joodse kinderen gesticht en daarin een Jood aangesteld om onderwijs te geven in het Hebreeuws, het Duits en het Pools; doch de Joden willen er hun kinderen niet heenzenden, omdat zij door Christenen gesticht is. Ook is de hogeschool voor Joden toegankelijk, zodat zij daar kosteloos studeren kunnen; en de heer Hiscock heeft dikwijls Joodse jonge mensen voorbereid om er naar toe te gaan. Er bestaat een wet, waarbij het de Joden niet geoorloofd is te huwen, voordat zij Pools kunnen lezen en schrijven.

In de laatste jaren heeft de lutherse predikant vijftien Joden gedoopt, waarvan er negen door de heer Hiscock onderwezen waren. Hij koestert het vertrouwen, dat enigen onder hen tot de ware kennis der zaligheid, die in Christus is, gebracht werden; doch hij had nog meer verwachting van de bekering van sommige anderen, die de kracht van Gods Woord gevoeld hadden en tot overtuiging schenen gekomen te zijn, maar de stad verlaten hadden, Wanneer een Jood zich bij de zendeling aanmeldt, met het verlangen om de Doop te ontvangen, en deze reden meent te hebben om te geloven, dat het hart van die man wezenlijk veranderd is, dan vervoegt de zendeling zich bij de senaat met het verzoek, om hem een examen te laten afleggen. Dikwijls verlopen er zes weken, voordat men antwoord geeft. Het onderzoek geschiedt vervolgens ten overstaan van een rooms-katholiek regeringslid en van de lutherse predikant. Zijn deze over de Jood tevreden, dan wordt hij door de heer Otremba gedoopt en in de lutherse kerk ingeschreven. Zodra het bekend is dat een Jood gevraagd heeft om gedoopt te worden, verwerpen zijn broeders hem en de Christenen tonen weinig belangstelling, zodat de zendeling hem vaak ondersteunen moet, totdat hij gedoopt is. Veeltijds gebeurt het dat de Joden na de Doop verplicht zijn Krakau te verlaten; en dan gaan zij gewoonlijk, om in hun levensonderhoud te voorzien naar Hongarije, zodat zij, die in dit land Christus zoeken, geroepen worden om van al het overige afstand te doen. De heer Hiscock is van mening dat, indien de bekeerlingen slechts enig middel van bestaan konden vinden, de helft van het aankomende Joodse geslacht het Christendom zou omhelzen. Meer dan tachtig mensen hebben zich bij hem vervoegd om gedoopt te worden; maar voorzover hij er over oordelen kon, waren het wereldse belangen die hen daartoe noopten, reden, waarom hij hen van hun voornemen weerhouden heeft. Een zendeling, die in Krakau onder de Joden werkt, kan zich niet naar de synagoge begeven om met hen te redetwisten: want indien zich daar slechts één kwalijk gezinde Jood bevond, zou deze gemakkelijk oproer kunnen verwekken, waarvan dan de politie gretig gebruik zou maken, om de zendeling aan te klagen. Ook om die zelfde reden kan hij niet in het open veld prediken. Doorgaans gaat hij naar een winkel, koopt een boek van weinig waarde, begint met de aanwezigen te spreken over zonde en verzoening, en weldra is de winkel gevuld met Joden. Wanneer Joden of Jodinnen zich bij zijn woning voegen om koopwaren aan te bieden, grijpt hij aanstonds die gelegenheid aan, om hun het Evangelie der zaligheid te verkondigen. Op zekere dag dat wij bij hem het middagmaal gebruikten, kwamen twee Joden hem iets te koop aanbieden; hij sprak tot hen in zeer duidelijke bewoordingen over de enige weg, die ter zaligheid leidt. Zij gaven de wens te kennen om voor beiden een hebreeuwse Bijbel te kopen; maar hij schonk er elk hunner een, waarmee zij zeer verheugd waren. Zo gebeurt het dikwijls dat hij op één dag dertig bezoekers ontvangt. Wij dachten aan de levenswijze van Paulus te Rome. *'En Paulus bleef twee gehele jaren in zijn eigen gehuurde woning; en ontving allen, die tot hem kwamen; predikende het Koninkrijk Gods, en lerende van de Heere Jezus Christus met alle vrijmoedigheid, onverhinderd'* (Hand. 28 : 30, 31).

De heer Hiscock nodigt ook jonge mensen uit, om lessen bij hem te komen nemen, en leert hun Engels, Frans, Duits en Latijn. Hij geeft hun de Bijbel in handen en onderwijst ze in de taalkunde, terwijl hij hun de Schrift verklaart. Door een rabbijn werd eens een herem of ban uitgesproken tegen alle Joden, die de woning van de zendeling zouden bezoeken; en gedurende verscheidene maanden plaatste hij iemand op wacht, om te zien welke Joden naar hem toekwamen. Ondanks al die tegenstand, vindt de heer Hiscock hen bereid om hem in hun winkels, of ook wel op afgezonderde plaatsen, aan te horen. Het bestuur veroorlooft hem om Bijbels en Hebreeuwse, Duitse en Poolse traktaatjes onder de Joden uit te delen; en zodoende komt Gods Woord op

een zijdelingse wijze tot de Polen.

Meermalen bezochten wij de Joden in hun wijk. Die menigte Joden met lange baarden, en grotendeels armoedig gekleed, verwekte onze innige deernis. De krakause Joden zijn nog meer dan die van Brody geneigd, om hun koopwaren aan anderen op te dringen. Zij lopen haastig hun winkels uit, vaak tot midden op straat, en trekken u dan soms bij de mouw. Eenmaal breekt de dag aan, waarop zij de volken dringen zullen *'de onnaspeurlijke rijkdom van Christus'* te kopen (Ef. 3 : 8b). Wij gingen bij een boekhandelaar binnen en onderhielden ons met verscheidene Joden. Eén hunner zei onmiddellijk tot ons: 'U bent Engelsers.' En toen wij hem vroegen waarom hij dit veronderstelde, antwoordde hij: 'Omdat u al dadelijk over godsdienst begint te spreken.' De heer Calman wees hun verscheidene dwalingen van de Talmud aan en verweet hun de afgodische verering, die zij aan de maan bewezen. Zij verdedigden zich met meer levendigheid dan men gewoonlijk bij hen opmerkt. Op zekere dag zei onze Joodse gids tot ons: 'Wie weet of Mozes wel ooit bestaan heeft?' Die uitdrukking toont aan, dat het in Gallicië zo algemeen verborgen ongeloof zich, ook in dit land, onder de schijn van Jodendom verspreidt. Echter bogen zij er op zo vast in hun geloof te staan, dat nimmer een Poolse Jood gedoopt zou zijn, wat echter met de waarheid niet overeenstemt.

Wij maakten van een heerlijk avonduur gebruik om op de een mijl afstand van de stad gelegen oever van de Esthervijver te gaan wandelen. Deze is door wilge-, populieren- en acaciabomen omringd; in de nabijheid ziet men een oud kasteel, door een uitgestrekt park omgeven, dat vroeger het paleis was van de schone Jodin, met wie koning Casimir de Grote in het begin der 16de eeuw huwde. Zij beminde haar broeders, evenals Esther uit de Schrift; en aan haar hebben zij ook al de voorrechten te danken, die zij nog heden ten dage in Polen genieten. Eens merkte de koning op haar hoofd de tekenen der vreselijke ziekte, die bekend is onder de naam van Poolse haarziekte, die in de arme stand van dit land zeer gewoon is. Zijn liefde veranderde in haat en, in zijn woede, veroordeelde hij haar om in de genoemde vijver verdrongen te worden, wat onmiddellijk ten uitvoer gebracht werd; vervolgens gebood men aan alle Jodinnen om zich in het openbaar te sluiëren, uit vrees dat zij door haar schoonheid de koning zouden verleiden. Dit paleis en die lusttuinen werden uitsluitend voor Esther aangelegd; wij beklommen een kunstmatig aangelegde heuvel, die tot doel had, dat de koningin zich in de schoonheid der omstreken zou kunnen verlustigen. Vandaar zagen wij het graf van Kosciusko, een beroemd Pools veldheer, die aan Krakau de onafhankelijkheid terug wilde schenken en in Amerika gestorven is. Men heeft zijn beenderen teruggehaald en daar ter plaatse begraven; iedere burger bracht er een mand met aarde en zodoende heeft men het heuveltje, ter zijner ere, gevormd. Nabij de stadspoort ligt een soortgelijk aangelegd kegelvormig bergje, dat gewijd is aan de nagedachtenis van koning Krakus, de stichter van Krakau.

9. PRUISEN, HAMBURG

De 15de oktober scheidden wij met leedwezen van de heer Hiscock en zijn gezin: want wij hadden met deze eenzaam wonende kinderen Gods een heerlijke tijd doorgebracht; en zij alleen die dit ondervonden, kunnen de gevoelens van Christenen beseffen, die elkander op vreemde bodem ontmoeten en weer moeten verlaten.

De boeken, die ons in Brody ontnomen werden, hadden wij teruggekregen; de matrassen, die ons tot nu toe onontbeerlijk waren, hadden wij weggedaan, omdat wij ze in Pruisen, waar wij de voorrechten der beschaving terug zouden vinden, niet meer nodig hadden. Wij reisden in noordwestelijke richting door het grondgebied van

Krakau; dit gebied is niet zeer uitgestrekt, doch men gaat bij afwisseling langs heuvelen en dalen; pijnbomenbossen en sierlijke waterwerken geven een bekoorlijk voorkomen aan het landschap, en het Karpathische gebergte begrenst het uitzicht aan de linkerzijde. Wij gingen langs Zarnow, waar twaalfhonderd Joden zijn; vervolgens staken wij de Weichsel over en kwamen in Silezië. Tegen de avond zagen wij de klokketorens van Nicolai, en 's nachts vertoefden wij een half uur in Gleiwitz; de volle maan verlichtte het oude marktplein. Wij volgden een voortreffelijke weg en ontwaakten 's morgens om vijf uur, juist toen wij Oppeln binnenkwamen, een fraaie en grote stad, die ons een gunstige indruk gaf van de helderheid der Pruisische steden. Het deed ons goed de jongens te zien die, met een pak boeken op de schouders geladen, zich vrolijk naar school begaven.

Wij verlieten Oppeln op het ogenblik dat de zon, die pas opgegaan was, over de Oder en de sierlijke wandeldreven, die de stad omringen, heerlijk schitterde. 's Avonds kwamen wij in Breslau aan, zonder dat wij iets merkwaardigs gezien hadden. Bezijden de weg staan veelal bomen, meestal populieren; en de velden zijn goed bebouwd door boeren, die het voorkomen van nijverheid en weltevredenheid hebben; in de verte zagen wij fraaie dorpen, door geboomte omringd. In ons reisgezelschap bevonden zich verscheidene Joden, die wij echter niet dan aan hun gelaatstrekken herkennen konden. De lange baard, de tabbaard, de spraak, de manieren, in één woord elk kenmerk van het nationaal karakter was verdwenen en algemeen verlangen zij, naar het schijnt, de Christenen na te volgen. Onder anderen herkende de heer Calman twee Jodinnen, die zich, noch door kleding noch door manieren, van de andere Pruisische vrouwen onderscheidden; hij sprak haar over het heilige Land, zonder er in te slagen belangstelling op te wekken, en wij zagen zeer goed dat zij liever verlangd hadden niet herkend te zijn, als tot Israëls volk te behoren.

Breslau is een fraaie oude stad, door grachten omgeven, en telt een bevolking van negentigduizend zielen. De oevers van de Oder zijn van schone wandeldreven voorzien, die door zwaar geboomte beschaduwd worden; en andere bomen, die hier en daar in de stad verspreid zijn, dragen veel aan haar verfraaiing bij. De oudste huizen zijn van hout opgetrokken, waarvan vele een zonderling voorkomen hebben. De stad heeft elf protestantse en dertien rooms-katholieke kerken. Wij bezochten de hogeschool, een uitgestrekt en ouderwets gebouw, vanwaar men aan de ene zijde op de rivier ziet. De lessen waren nog niet begonnen, zodat wij slechts de studeerzalen konden bezichtigen, die even ruim zijn als die van onze hogescholen. Wij bezochten daarna een van die terecht zo beroemde Pruisische scholen, waar honderd kinderen aanwezig waren, die over drie klassen verdeeld zijn. De eerste bevatte de kinderen van vier tot zes jaren oud, de tweede die van zes tot tien en de derde die van tien tot vijftien jaren. Zij begonnen met het zingen van een tweestemmig lied; de meisjes zongen sopraan, de jongens tenor, terwijl de meester hen met de viool begeleidde. Dit gezang was alleraangenaamst. De meester deed een kort gebed, waarna zij gingen tekenen. De meisjes tekenden bloemen en versierselen, de jongens bouwkundige plannen enz. Dit was de bezigheid van dat uur. Iedere scholier moet potloden, een passer en een liniaal meebrengen. Zij leren Luthers kleine catechismus en lezen het Nieuwe Testament. De Bijbelteksten, die zij van buiten moeten leren, staan op een zwart bord geschreven en evenzo de lessen voor de volgende dag. Al deze kinderen zaten stil, waren zindelijk en goed gekleed, en onder hen bevonden zich verscheidene jonge Israëlieten. Iedere scholier betaalt ongeveer een frank per maand. Toen wij vertrokken, stonden al de kinderen op en riepen gezamenlijk, met een zachte stem: 'Vaartwel.'

Vervolgens begaven wij ons naar doctor Neumann, een bekeerde Jood, een echt

godsdienstig man en één der vijf hoogleraren der Breslause universiteit, die naar den vleze kinderen Abrahams zijn. Hij ontving ons met veel welwillendheid. Zijn oudste zoon is leraar van enige Duitse Protestanten, die zich te Rio Janeiro, in Brazilië, gevestigd hebben.

Te Breslau telt men dertigduizend Rooms-Katholieken en vierenvijftigduizend Lutheranen; er zijn nagenoeg zesduizend Joden, die twaalf synagogen hebben. In de loop van het jaar 1839 had men negen Joden gedoopt; in 1836 was het getal dopelingen zesentwintig. De grote meerderheid der Joden verwerpt de Talmud en tegelijkertijd de Bijbel; tevens verzuimen zij hun kerkdiensten. De jeugdige Joden nemen de sabbat niet waar; zij laten hun winkels open en doen de morgen- en avondgebeden niet, die zij aan de grijsaards overlaten. Men zegt dat verscheidenen onder hen de Doop ontvingen, zonder er openlijk voor uit te komen. In het overige gedeelte van Silezië zijn er haast tienduizend Joden, die gelijk gezind zijn; een zending, die Duits zou spreken, zou met volkomen goedkeuring der regering, en met het vooruitzicht op goede uitslag, onder hen kunnen arbeiden.

's Avonds besloten wij de Jodenbuurt te bezoeken, en onderweg ontmoetten wij een oude Jood uit Kempfen, die ons in hun fraaiste synagoge bracht, een groot gebouw, met sierlijk beschilderde glazen. Er waren niet meer dan twaalf Joden voor het avondgebed bij elkaar en één van hen was een Joods soldaat; zij zagen er echter aandachtig en vroom uit.

Wij vertrokken om negen uur naar Posen en gingen door een eentonig land, langs uiterst zandige wegen. Op ongeveer acht mijlen van Breslau, in een andere richting, hebben zich in het gebergte de vierhonderd Tyrolers gevestigd, die onlangs hun geboortevallen verlieten, uit liefde voor het protestantse geloof.

Op de middag van de 19de oktober kwamen wij in Posen aan, de voornaamste stad van het groothertogdom Posen. 's Avonds werden wij door twee kleine Joden bij de heer Bellson gebracht, een zending van het Londense Genootschap, die ons met zeer veel hartelijkheid ontving. Hij is zelf een bekeerde Jood uit Hessen-Kassel; vier jaren lang arbeide hij onder zijn broeders in Holland, drie jaren te Bromberg en vervolgens te Posen. Wij bezochten met hem enige vrienden der Joden, waaronder een der voornaamste geneesheren, doctor Cohen, een bekeerde Jood.

Posen heeft een bevolking van vierendertigduizend inwoners, die aldus verdeeld worden: twintigduizend Rooms-Katholieken, zeventuizend Protestanten en zeventuizend Joden. In Posen zijn twee grote Christenscholen, waarheen de rijke Joden hun kinderen zenden, zodat deze al spoedig van de Talmud afzien. Het groothertogdom Posen is één der vruchtbaarste zendelingsakkers voor hen, die aan de bekering der Joden arbeiden; in het landschap telt men er drieënzeventigduizend en er is niet één stad, waar men er niet een zeker aantal vindt. Tijdens onze reis had het Londense Genootschap drie arbeiders in dit gedeelte van de wijngaard des Heeren. Ook bevonden zich, in verschillende gedeelten van het groothertogdom, zeven scholen voor Jodenkinderen, onder leiding der zendingen en van een te Posen gevestigd Genootschap. Ieder van deze scholen kost jaarlijks tussen de vijfentwintig en veertig pond sterling. De onderwijzers moeten in een normaalschool hun opleiding ontvangen hebben en door het bestuur geëxamineerd en toegelaten zijn: want dit zijn onmisbare vereisten om in Pruisen aan het hoofd van een school te staan. Het bestuur tracht daarvoor, zoveel mogelijk, echt godsdienstige mensen te krijgen; en nimmer gebruiken zij bekeerde Joden, omdat dit een zekere vooringenomenheid tegen de school zou kunnen veroorzaken. In al deze scholen krijgen de kinderen de opleiding, die in Pruisen algemeen in zwang is. Er wordt geen Hebreeuws geleerd, aangezien

daartoe meesters van hogere bekwaamheden vereist zouden worden; maar het Oude Testament wordt er als schoolboek gebruikt, en de meesters zijn geheel vrij in het onderwijzen van geschiedenissen en leerstellingen uit het Nieuwe Testament. In meer dan één school wordt het Nieuwe Testament gelezen; zelfs zijn de kinderen van een dezer scholen met de grondtrekken der kerkelijke geschiedenis bekend.

In de stad Posen was de school gedurende enige tijd nagenoeg zonder leerlingen, wegens Doop van twee meisjes die er onderwijs ontvingen. Eensklaps was zij, ten gevolge van bedreigingen der rabbijnen, van drieëntachtig tot op dertien scholieren verminderd. Er zijn reeds meer onweerswolken van die aard geweest; men moet er zich op voorbereiden, maar zij kunnen ook spoedig weer uit elkander drijven. Onze Indische zendelingen hebben vaak, na de Doop van inlandse bekeerlingen, dergelijke beproevingen ondervonden. Wij bezochten deze school de 21ste oktober, en vonden er slechts elf Joodse kinderen, die allen nog zeer jong waren. De onderwijzer leek ons zeer begaafd. Hij ondervroeg zijn leerlingen over Jezus' kindertijd; vervolgens hieven zij een gezang aan, waarbij hij hen met de viool begeleidde. Tot aan het tijdstip der doopsbediening was deze school in zeer bloeiende staat. In 1839 bevonden zich, in de zeven zendelingsscholen van dit landschap, tweehonderd zevenenzestig scholieren. Op verscheidene plaatsen is een avondschool, die door Joden van hogere leeftijd, en zelfs door gehuwde mannen wordt bezocht. In Posen hebben zich 's avonds veertig tot vijftig mensen aangemeld, die vooral in het schrijven onderwezen wensten te worden; maar het lezen en uitleggen der Schrift zijn steeds de onderwerpen, waarmee men zich het meest bezighoudt. Op al de scholen wordt kosteloos onderwijs gegeven: want, indien de ouders daarvoor moesten betalen, zou men niet gemakkelijk leerlingen vinden kunnen.

Wij vernamen van doctor Cohen, dat de schoolmeesters, die in Pruisen tot het geven van onderwijs wensten toegelaten te worden, gehouden zijn gedurende drie jaren één der normaalscholen te bezoeken. Dan krijgen zij een getuigschrift. Het getuigschrift vermeldt de verschillende vakken in deze volgorde: 1 Godsdienst; 2 Duitse taal; 3 voordracht; 4 schrijven; 5 rekenen; 6 meetkunde; 7 aardrijkskunde; 8 geschiedenis; 9 zingen; 10 piano- en orgelspel; 11 vioolspel; 12 muziekleer; 13 tekenen; 14 les geven. Bij ieder vak worden de woorden 'redelijk, goed' of 'zeer goed' gevoegd, naar de prestatie van de onderwijzer.

De meester voor de Joodse scholen geniet een jaarlijkse bezoldiging van twintig pond sterling en daarenboven een geschenk, ter waarde van drie dollars tot drie pond sterling. De onderwijzeres ontvangt voor het leren naaien en breien aan de meisjes, gedurende twee uren per dag, vier pond sterling per jaar. Daarbij komen de huurprijs van het schoolgebouw, de onmisbare benodigdheden en ongeveer vijf pond sterling, om de school van de noodzakelijke meubelen en boeken te voorzien; zodat men, in het groothertogdom Posen, tegen een jaarlijks bedrag van vijfendertig of veertig pond sterling een zendelingsschool kan houden. En zo zouden de Christenen in Schotland zich geen grote offers behoeven te getroosten, om een groter getal van die belangrijke scholen, voor de arme Jodenkinderen uit Pruissisch-Polen, te stichten.

Tegen de avond gingen wij het fort, dat men te Posen juist bezig is aan te leggen, in zijn geheel opnemen. Het heeft een grote uitgestrektheid; de muren zijn gebouwd uit zeer harde stenen, met een stevig tras aan elkander gevoegd, en daarenboven is het van aarden wallen voorzien, waarin de kanonskogels niet kunnen doordringen. Op de hoeken staan kleinere forten, die zo ingericht zijn dat zij, met twintig man, de aanval van een geheel leger kunnen weerstaan en, door onderaardse gangen, met andere meer verwijderde vestingwerken verbonden zijn. Wanneer die sterkten alle voltooid zijn, zal Posen door vijf soortgelijke forten omringd en één van de geduchtste steden der

wereld wezen.

Te middernacht verlieten wij Posen, in gezelschap van de heer Bellson, met de bedoeling een der Jodenscholen te bezoeken en kwamen, tegen tien uur in de morgen, in Storchnest, een stil en afgelegen dorpje, aan. In die school vonden wij achtendertig kinderen, waaronder vijftien meisjes. Zij zagen er allen armoedig uit, maar vielen op door hun uiterlijk schoon. Toen wij binnenkwamen, waren de kinderen aan het lezen van de geschiedenis van Jozef in de Duitse Bijbel. Wij waren getuigen van de vragen, die hun gesteld werden over de Bijbelse geschiedenis, de spraakkunst, de aardrijkskunde en de natuurlijke historie, waarop zij vrij goed antwoordden. Vervolgens zongen zij drie liederen van Luther, terwijl de meester daarbij op de viool speelde. Het was ons alsof wij een goed bestuurde school in een klein schotse gemeente bezochten; alleen was hier de zang verreweg beter.

Na Lissa, waar op de tienduizend inwoners vierduizend Joden zijn, te hebben doorgetrokken, bereikten wij tegen de avond Fraustadt. Deze stad, die als een der zindelijkste in Pruisen geldt, is vermaard om het groot aantal windmolens, die haar omgeven: wij telden er haast honderd, alle in werking. Het meel wordt naar Berlijn en andere grote steden vervoerd. De avond brachten wij door met de heren Hartmann en Graff, beiden zendelingen van het Londense Genootschap.

De heer Hartmann is bevoegd verklaard om, in bijna al de kerken van het groothertogdom Posen en van Silezië, te prediken, zodat hij op de zaterdagen het Evangelie aan de Joden kan verkondigen. Wanneer de zending in een of andere stad is aangekomen, laat hij aan de Joden gedrukte biljetten uitdelen, waardoor zij weten op welk uur en over welke tekst en welk onderwerp hij zal prediken. Op die wijze komt daar dan in de kerk een gehoor bijeen van twee- tot vijfhonderd Joden en Jodinnen. Zij luisteren naar hem met ingetogen aandacht, en onthouden zich van het maken van tegenwerpingen, zoals men dat in een kamer zou doen; alleen, wanneer de zending een schriftuurplaats in het hebreuws aanhaalt (wat hij nooit verzuimt), zeggen de Joden hem die plaats na en, als hij in de uitspraak een fout maakt, dan proberen zij die te verbeteren. Hij verkondigt hun onbewimpeld, dat de Messias gekomen en dat Jezus de Messias is. De heer Hartmann predikte eens in de kerk van Krotosheim, voor een gehoor van ongeveer achthonderd Joden, die hem rustig aanhoorden, tot op het ogenblik toen hij, op de nadrukkelijkste wijze, de verklaring aflegde dat Jezus Christus de Messias is: want zodra had hij dit niet uitgesproken, of zij stonden van hun zitplaatsen op en verlieten met haast de kerk. Te Pleshen, waar niet meer dan zeshonderd Joden wonen, heeft hij er onlangs driehonderd kunnen verzamelen, en tweehonderd te Kobylin. Bij zulke gelegenheden is het voor de kinderen, die de zendingsscholen bezoeken, een genoegen om de prediking bij te wonen, en vaak zijn daardoor ook hun ouders aanwezig.

De zendelingen zijn gewoon de drie kermissen, die in Frankfort aan de Oder, in mei, juli en november gehouden worden, te bezoeken, waar zij dan, zaterdags en zondags, voor talrijke bijeenkomsten van Joden prediken. De heer Hartmann predikt eens in de maand te Walstein, en eens te Glogau; maar, als er ook nog andere predikanten of kandidaten tot de heilige dienst voorhanden waren, zouden zij hun prediking, niet alleen over het groothertogdom, maar over geheel Silezië kunnen uitstrekken. Wij vernamen van die twee ijverige Duitsers, dat zij sedert twaalf jaren in die streek werkzaam waren, en een grote verandering in de gezindheden der Joden mochten opmerken. Vóór twaalf jaren zouden de Joden een Christenkerk niet hebben willen binnentreden, en waren geheel niet gezind godsdienstige onderwerpen te bespreken; en nu daarentegen schijnen zij innerlijk overtuigd te zijn, dat het Judaïsme leugenachtig, en veeleer het Christendom op waarheid ge grond is; maar zij voelen de

last der zonde niet, en daarom komen zij tot geen ware bekering. De tijd is daar dat het de roeping is voor de Christenheid om geen moeiten te sparen, ten einde hun het Evangelie te schenken; anders worden zij, onder de een of andere gedaante, de onvermijdelijke prooi van het ongeloof. Wat een uitgebreide werkkring opent zich hier voor de zendelingen!

Sedert onze terugkomst in Schotland, hebben de bijdragen van de schotse Christenen tot de oprichting meegewerkt van drie nieuwe scholen in het groothertogdom Posen; en uit de gemakkelijke wijze, waarop die scholen tot stand zijn gekomen, is duidelijk dat het Genootschap ze tot een groot getal zou kunnen vermeerderen, indien men daarvoor de nodige middelen had.

Nergens hebben wij een betere gelegenheid opgemerkt, om de zendelingsarbeid te laten verrichten door mensen, die zich bewust zijn dat de eenvoudige verkondiging van de goede boodschap des heils, door Jezus Christus aangebracht, de hoofdplicht is van de predikant. De zending kan met volle vrijheid die streken in alle richtingen doorkruisen, de kerken bezoeken, de kinderen Israëls verzamelen en hun, in navolging van Paulus, aanzeggen dat Hij, Die de Hope is van Israël, 'reeds gekomen is.'

De 23ste oktober verlieten wij Fraustadt, in gezelschap der drie zendelingen; wij zaten gezamenlijk in de zogenaamde zendelingswagon en kwamen, in korte tijd, in Schlichtingsheim aan, een liefelijk pools dorpje, dat in de vorm van een vierkant gebouwd en, in het midden, door een met bomen beplant grasperk versierd is. De school bevatte drieëntwintig Jodenkinderen, allen nog zeer jong; de oudsten hadden onlangs de school verlaten, na genoten onderwijs gedurende acht jaren. De kinderen waren opgewekt en ijverig bezig, en de meester bleek de gave te bezitten om hun aandacht gaande te houden. Zij werden door hem over de boeken van Mozes onderzocht, waarbij zij op de vraag (nadat zij de belofte opgezegd hadden, dat 'het zaad der vrouw de kop der slang zal vermorzelen') 'Wie is dat zaad?' antwoordden: 'de Messias.' Daarop vroeg hij hun naar de eerstvolgende profetie over de Messias, die in de Bijbel voorkomt; wat zij beantwoordden met het citeren van Jakobs woorden: 'De scepter zal van Juda niet wijken, totdat Silo komt,' terwijl zij er bijvoegden, dat die voorzegging op Jezus Christus doelde. Vervolgens liet hij zich, op een kaart van Palestina, Bethlehem aanwijzen en wilde van hen weten, wie in deze stad geboren was. Zij haalden toen de Godsspraak van Micha aan en pasten haar op de geboorte van Christus toe. Zij wezen ook nog Nazareth aan en andere plaatsen van het heilige land en vertelden wat daar had plaatsgevonden. De burgemeester, zelf een gedoopte Jood, keerde zich naar ons toe en zei: 'Die kinderen hebben in het hart meer kennis van het Christendom, dan de kinderen van vele Christenen.' De meester bezit de gave om bij de kinderen de vraag op te wekken dat hij hen over het Christendom zal vertellen; vaak vragen zij hem om in het Nieuwe Testament te lezen. Men liet hen toen uit het hoofd rekenen, voor welke oefening de jonge Joden, naar men zegt, een bijzondere aanleg hebben. Ook werden ons nog enige schriften en tekeningen getoond, waarna de kinderen één der liederen van Luther zongen.

Het gebeurde eens dat de meester van één dezer scholen, daags voor kerstmis, zijn leerlingen zei, dat hij de volgende dag geen les zou geven, waarbij hij tevens zei dat dit vanwege kerstmis was. Tot zijn niet geringe verwondering kwamen verscheidenen hunner hem 's middags vragen, om de volgende dag bij hem thuis te mogen komen, om hem over de Verlosser te horen spreken, Wiens geboortefeest hij vieren zou. De meester gaf er gaarne toestemming toe; bijna al de kinderen kwamen de volgende dag en gaven hem daardoor een prachtige gelegenheid, om hun de Heere Jezus te leren kennen. Over een andere meester werd verteld, dat hij op zekere dag tijdens een

wandeling met enkele leerlingen, door hen werd gevraagd om hun over zijn Messias te spreken. Hij ging direct in op hun verzoek en verkondigde de Heiland aan zijn kleine kudde.

Wij zetten onze reis voort naar Glogau en trokken een dorp door, dat enige jaren geleden door een overstroming verwoest werd, maar nu in goede staat hersteld is. Daar werd ons het volgende belangrijke voorval verteld: terwijl op een zomeravond een oude Jood bij een vrome Christin voor de deur van haar hut gezeten was, zei hij haar: 'Indien gij oprecht zoudt willen zijn, zoudt gij erkennen dat Jezus niet de Zoon Gods is.' Daarop antwoordde zij op ernstige toon: 'Zo zeker als wij hier zitten en de zon aan de hemel schijnt, zo waarachtig is Jezus de Zoon Gods, en Zelf waarlijk God; en zo gij in Hem niet gelooft, zult gij niet zalig worden.' De grijsaard keerde huiswaarts, zonder enig antwoord; maar na korte tijd werd hij ziek en al spoedig met doodsgevaar bedreigd. De Joden kwamen, naar hun gewoonte, in zijn kamer kaarsen ontsteken; verscheidene malen kwam hij tot bewustzijn en riep eensklaps uit: 'Heere Jezus, ontferm U mijner!' Op dat woord verwijderden zich al de Joden; en hij stierf, aan zich zelf overgelaten, van ganser harte de Heere aanroepende.

Over een brede ophaalbrug kwamen wij in Glogau aan, een vesting aan de Oder, met een bevolking van twaalfduizend zielen, waaronder vijftienhonderd Joden. Men vindt daar verscheidene protestantse kerken, waarvan één, uit steen gebouwd, vijfhonderd jaren oud is. Er is een gymnasium, dat voor het onderwijs in het Latijn als één der beste uit Pruisen geldt. Daar namen wij afscheid, niet zonder verdriet, van onze drie zendelingsvrienden, die ons moesten verlaten. Ofschoon wij hen maar weinige dagen kenden, mochten wij hun de broedernaam geven, om de onderlinge band, die onze liefde tot dezelfde Verlosser en ons medelijden met Israël tussen ons gelegd hadden.

Nadat de zendingen vertrokken waren, werden wij door de heer Kbpsch, rector van het gymnasium, uitgenodigd om de avond bij hem door te brengen. Zijn echtgenote en kinderen ontvingen ons met hartelijke liefde, en zo hadden wij bij die godsdienstige familie een bijzonder aangename avond. Wij onderhielden ons met de bejaarde rector in het Latijn, en spraken met hem over de toestand van Palestina. Menige vraag werd ons gesteld over de plaatsen, die in de Bijbel voorkomen. De heer Klopsch vertelde ons dat veertig Joodse jongens het gymnasium bezochten, en dat hij goede verwachting koesterde jegens een jeugdige Jood, die hem uit vrije beweging om onderwijs in de christelijke godsdienst gevraagd had. Wij ontmoetten daar ook, in de loop van die avond, een jongeling, die zich op het ambt van predikant voorbereidde.

Voor het aanbreken van de dag verlieten wij Glogau en trokken al spoedig door Neusaltz, een moravisch dorp, waar de eerwaardige Kolmeister gevestigd is, die gedurende dertig jaren in Labrador werkzaam was. Voorts zagen wij het liefelijke stadje Grunberg, dat door heuvelen, waarop wijngaarden geplant zijn, omringd is. Tegen negen uur in de avond bereikten wij Frankfort aan de Oder, en de volgende dag kwamen wij, bij het krieken van de dag, de hoofdstad van Pruisen binnen.

Berlijn is te zeer bekend, om er nog een beschrijving van te geven. Het is inderdaad een schone stad, in een vlakte gelegen en door de Spree, die zich in de Elve stort, doorsneden. Onder fraaie gebouwen onderscheidde zich het kasteel, het museum en de kerken. Het koninklijk paleis staat, benevens verscheidene mooie huizen, langs een grote laan van lindebomen, die zich tot aan de poort van Brandenburg uitstrekt, en één der heerlijkste wandeldreven van Europa uitmaakt. De straten zijn er breed en levendig, ofschoon niet zo druk bezocht als die van Londen en Parijs.

Wij brachten allereerst een bezoek aan de heer Becker, zending van het Londense Genootschap, van wie wij vele belangrijke bijzonderheden omtrent de toestand der Joden vernamen. Men rekent dat er te Berlijn vijf à zesduizend aanwezig zijn; het

getal van hen, die tot het Christendom zijn overgegaan, wordt op negenhonderd à duizend geschat. Van deze laatsten zijn de meesten arm, en de vermogenden onder hen laten zich niet veel aan de bekering van hun broeders gelegen liggen. Men heeft in Berlijn een Genootschap opgericht, om de arme Joden, die de waarheid willen leren kennen, of die ze reeds hebben aangenomen, te hulp te komen; maar die hulp wordt alleen verstrekt, door hun werk te verschaffen. Op diezelfde avond woonden wij een vergadering van dit Genootschap bij en werden, bij die gelegenheid, aan de eerwaarde heer Kuntze en de heer Focke, secretaris van het Genootschap, voorgesteld. Eén der eerste bezigheden van het Genootschap bestond uit het opsporen van Christenhandwerkslieden, die zich bereid toonden om bekeerde of bekeringsgezinde Joden, als knechts of leerlingen, in dienst te nemen. Aanvankelijk liet een dertigtal zich daartoe overhalen; maar bij allen was niet genoeg ijver en geduld aanwezig, om daarmee voort te gaan. Men moest een tehuis kunnen vinden, waarin de Joden gevoed en gehuisvest worden, zodat zij alleen de werkuren elders doorbrengen.

De heer Becker vertelde ons, dat hij de vorige zondag in de gevangenis gepredikt had, waar hij onder vierhonderd gevangenen veertig Joden had aangetroffen. Een jonge Jood, die wegens diefstal gedurende twee jaren gegijzeld was geweest, had in die tijd verscheidene gedeelten van de Bijbel en van de Catechismus zich eigen gemaakt en thans, weer in vrijheid, komt hij geregeld de zendeling bezoeken en schijnt inderdaad veranderd te zijn.

De bevolking van Berlijn telt tweemaal honderd vijftigduizend zielen, met zeventig kerken voor de verschillende godsdienstige gezindheden. Men heeft er onlangs twee nieuwe kerken gebouwd en wegens de toenemende bevolking, een drietal predikanten meer aangesteld. De prediking van het Evangelie blijft niet zonder vrucht, daar velen de vraag stellen, wat zij doen moeten om zalig te worden. Gossner, die door Martijn Boos tot de kennis der waarheid is geleid en zijn leven beschreven heeft, is dominee bij de Boheemse kerk, en mag zich over menige gezegende uitwerking van zijn dienst verblijden. Bij de ware Christenen van Berlijn is belangstelling in de bekering der Joden; maar het schijnt hun nog aan bewustheid te ontbreken van het belang der zaak. Allen, die de waarheid zoeken, zij mogen Christenen heten of Joden zijn, worden wekelijks door de heer Kuntze onderwezen. Hij heeft, sedert de aanvang van zijn werk, honderdwaalf Joden gedoopt, waarvan een veertigtal uit het groothertogdom Posen afkomstig was. Dit gewest heeft tot nu toe het grootste getal bekeerlingen opgeleverd, waardoor men zich nog te meer voelt aangemoedigd, om vooral dáár het werk voort te zetten. Terecht merkte de heer Kuntze op, dat voor die taak veel geduld en volharding vereist wordt, maar het is ook onbetwistbaar dat, naarmate de Joden verachtterd en verbasterd zijn, zij zo veel te meer ons medelijden moeten opwekken. Wij intussen mogen wel goede moed en heilige vreugde ontleenen uit de belofte: *'En het zal geschieden, gelijk als gij, o huis Israëls! geweest zijt een vloek onder de heidenen, also zal Ik ulieden behoeden, en gij zult een zegening wezen'* (Zach. 8 : 13).

De rabbijn Abraham, een bekeerde en gedoopte Jood, bracht ons naar een der synagogen van de nieuwe school. Aan weerskanten was een koor van jeugdige Joden, die door hun schone gelaatstrekken onze aandacht trokken. De oudere Joden stonden in het midden van de synagoge; behalve de tallith, die zij over de schouders droegen, hadden zij geen apart gewaad; voor de vrouwen was een afzonderlijke plaats, zonder dat zij door een traliewerk voor het oog verborgen werden gehouden. Na een kort gebed, werd door de Joodse knapen een schone Hebreeuwse Psalm, met beurtgezangen, aangeheven; waarop de rabbijn, doctor Auerbach, voor de vuist weg in het Duits een gebed deed, vervolgens over de offerande van Abraham predikte, en dat toepaste op de plicht God te dienen en Hem te gehoorzamen. Hij haalde de teksten in

het Hebreeuws aan, maar liet er de Duitse vertaling op volgen. Wij onderhielden ons met verscheidene der aldaar aanwezige Joden. De oude synagoge is een ruim en fraai gebouw in gotische stijl; ofschoon zij niet zo fraai is als die van Brody, heeft zij toch veel overeenkomst met haar.

Nadat wij het prachtige museum, dat voor het publiek is openge steld, bezocht hadden, gingen wij naar de heer Elsner, agent van het Bijbel en Traktaatgenootschap, een gemoedelijke Duitser, met grote ijver bezielde om de blijde boodschap des heils te verspreiden. Hij gaf ons het traktaatje over de hervorming, dat nog maar pas was afgedrukt. De volgende zaterdag zou men de hervorming herdenken. Op diezelfde dag had, drie eeuwen geleden, hun koning openlijk de hervormde leer beleden toen hij, in de oude kerk van Nicolaï, het Heilig Avondmaal, onder twee gedaanten, gebruikte (2 november 1539). Het koninklijk gezin had zich voorgenomen op zaterdag in die zelfde kerk de heilige bediening bij te wonen. Wij bezochten dat eerwaardige gebouw, waarin weleer Buchholzer predikte, op onze terugtocht.

Op zondag 27 oktober, begaven wij ons naar de zogenaamde 'KlosterKirche,' een oud en somber stenen gebouw, om er de heer Becker te horen prediken. Van daar gingen wij naar de Dom-Kirche, waar veelal de koning met zijn gezin de godsdienstoefening bijwoont. Dit is een nieuwerwets gebouw, met een hoog gewelf, geschraagd door twee rijen zuilen. Iedere zondag wordt er vijf malen op verschillende uren godsdienstoefening gehouden. Om twee uur woonden wij de prediking van de heer Kuntze bij, in de Weeskerk. Er was een talrijk en aandachtig gezelschap; het gezang was voortreffelijk en de leerrede werd met bezielende warmte uitgesproken. Zo vaak de naam van de Heere Jezus Christus, hetzij onder het gebed, hetzij onder de leerrede, werd uitgesproken, bogen de meeste toehoorders. Onder het bidden zag men enige mensen knielen of staan; anderen daarentegen bleven zitten. Nadat de zegen was uitgesproken, bleven allen een paar minuten eerbiedig zitten, en toen eerst stond ieder op om zich naar huis te begeven.

's Maandags bezochten wij de Joodse school, wier vestiging van de nieuwe synagoge is uitgegaan. Honderdvijftig jongens worden daar opgevoed. De school is in vier klassen verdeeld: in de hoogste wordt het Hebreeuws grondig onderwezen; één der kwekelingen vertaalde in onze tegenwoordigheid uit Jesaja. Men vindt er een kleine bibliotheek en een tuin voor de beoefening der kruidkunde. De directeur liet ons de woning zien, waar de wezen, ten getale van zestien, worden opgevoed. Wanneer hun opvoeding voltooid is, worden zij, voor het leren van een ambacht, bij Christenhandwerkslieden geplaatst. Aan twee hunner is de Doop toegediend.

Tegen vier uur gingen wij naar de Boheemse kerk, om Gossner te horen prediken. Zij was geheel bezet, en men luisterde buitengewoon aandachtig en ernstig. Gossner predikt met veel vuur en eenvoudigheid, en spaart aanzienlijken noch geringen. Hij behandelde eerst een tekst uit het Nieuwe, en daarna een uit het Oude Testament; beide leerredenen waren zeer kort. Aan het einde van de dienst zong de gemeente een zendelingsgezang, dat bijzonderlijk betrekking had op de broeders, die naar Australië zijn gegaan; Gossner las ieder vers voor, en allen zongen uitnemend goed.

De 29ste oktober mochten wij doctor Neander aan vierhonderd studenten college horen geven. Hij droeg geen toga, maar was in een bruine jas gekleed en leunde achteloos op zijn lessenaar. Hij sprak zeer duidelijk en zo langzaam, dat de studenten al zijn woorden konden opschrijven; wanneer hij een niet bekende eigennaam uitsprak, spelde hij die nog apart. Zijn onderwerp betrof het onderzoek naar de schrijver van de brief aan de Hebreeën. Doctor Neander is een zonderling man. Wanneer men hem een bezoek brengt, heeft men wel eens veel moeite om hem in zijn

kamer te vinden, omdat hij achter zijn schrijftafel en zijn folianten verscholen is. En wil men hem iets laten zeggen, dan mag men wel de ene vraag op de andere stellen: want hij antwoordt alleen op hetgeen hem gevraagd wordt. Voor zijn studenten is hij zeer toegankelijk en voorkomend en ontvangt ze, twee malen in de week, 's avonds bij zich aan huis. De laatst overleden koning wilde de universiteit van Berlijn tot de voornaamste van Duitsland maken, waarin hij dan ook geslaagd is, door de bekwaamste hoogleraren voor alle vakken van onderwijs aan die universiteit te verbinden. Nergens in Duitsland wordt de godgeleerdheid rechtzinniger en degelijker beoefend. Hengstenberg bekleedt er de leerstoel voor de Bijbelse kritiek, en bepaalt zich daarvoor bij de uitlegging van het Oude Testament.

Wij brachten een bezoek aan de grijze Gossner, een man, die zich door zijn warmte en zijn ijver onderscheidt. Aan de Joden laat hij zich niet veel gelegen liggen. 'Nu, zegt hij, 'moeten zij met de hengel gevangen worden; het is nog de tijd niet, om ze met gehele scharen in het net te krijgen.' Veel sprak hij met ons over Martijn Boos: dat was een man,' zei hij, 'als Luther, maar zeer zacht; en zelf ben ik een toonbeeld van de zegepraal zijner prediking.' Hij meende dat de voornaamste reden, waarom Boos zich nimmer bij enige protestantse kerk had aangesloten, aan de lauwheid en het ongeloof was toe te schrijven waarin die kerken in zijn tijd over het algemeen verzonken lagen. Voor zevenendertig Beierse priesters waren zijn bemoeiingen niet zonder vrucht: want, ofschoon zij de Rooms-Katholieke kerk niet hebben verlaten, prediken zij toch de waarheid, zoals zij in Jezus is. Verscheidene leden van zijn gemeente namen de protestantse belijdenis over; anderen echter hebben de beproevingen, waaraan zij blootgesteld waren, niet kunnen weerstaan.

Gossner vertelde ons, wat hem te St. Petersburg overkomen was. Achttien jaren geleden werd hij genoodzaakt van de gemeente, die hij in die stad verzameld had, te scheiden. Een groot aantal mensen was door zijn dienst ontwaakt, waarop hem plotseling het bevel tot vertrek gegeven was. Hij werd aan een soldaat vastgeketend en buiten Rusland gebracht. Tien mijlen ver was hij door een menigte van mensen, die hij bewelddadigd had, onder tranen gevolgd; en hij had ze gesmeekt dat zij zouden terugkeren en hun, met het 'vaarwel' zijn zegen gegeven. Nu nog, na zo vele jaren, verenigen zich jaarlijks te Petersburg sommigen op zijn verjaardag, om God te bidden dat Hij zijn leven verlengde. Hoe duurzaam zijn de banden, waardoor Christenen met hun geestelijke vader worden verbonden! Wij brachten de avond met de heer Kuntze en een tweetal zeer belangwekkende bekeerde Joden door; de één is geneesheer en wil als zendelinggeneesheer onder zijn broeders werkzaam zijn; de ander is een ijverig lid van het Genootschap, dat in Berlijn is opgericht om zieken te bezoeken. Zij vertelden ons dat het aantal predikanten, dat door oprechte vroomheid opvalt, in Berlijn toenam. Zij houden vergaderingen, waarin de tijd met onderling gesprek en gemeenschappelijk gebed wordt doorgebracht; op één van die vergaderingen komen zeven predikanten maandagsavonds bijeen, om gezamenlijk de Schrift te onderzoeken. De heer Kuntze had te Berlijn zondagsscholen opgericht, die gedurende drie jaren zonder opspraak, onbelemmerd konden bestaan, maar daarna door het gouvernement zijn verboden, op grond dat de meesters van geen diploma voorzien waren. Verenigingen, waarin men tezamenkomt om te bidden, worden evenmin geduld, uit vrees dat zij de republikeinse gevoelens in de hand werken. De heer Kuntze houdt evenwel een bijeenkomst op woensdagavond, in de grote zaal van baron Kotswitz, een drieëntachtigjarige godvruchtige grijsaard, waar menigmaal wel vierhonderd mensen worden aangetroffen.

De volgende morgen bezochten wij de normaalschool, die onder leiding staat van de heer Diesterweg, die voor één der meest bekwame hoogleraren in Pruisen doorgaat.

Wij vonden hem in de bovenzaal, terwijl hij bezig was aan een zestigtal jeugdige meesters de beginselen der welsprekendheid mee te delen. Het mondeling onderwijs, door het afwisselend vragen en antwoorden, schijnt daar tot de eigenaardigheden van het aangenomen stelsel te behoren. Wanneer de hoogleraar een vraag stelt, wordt de wijsvinger door allen, die er op menen te kunnen antwoorden, in de hoogte gestoken. Hij noemt dan degenen, van wie hij het antwoord verlangt. En zo wordt de les met de grootste snelheid voortgezet, en de belangstelling voortdurend opgewekt en onderhouden. Nadat die jonge mensen gedurende een paar jaren op die wijze het onderwijs genoten hebben, worden zij naar de benedenzalen overgeplaatst om aan de kinderen onderricht te geven, onder toezicht van de hoofdonderwijzer, die hun fouten aanwijst. Wij namen kennis van zes klassen uit die school, waar het onderwijs op die voet was ingericht. In de ene klas leerde men de kinderen uit het hoofd rekenen; in andere kregen zij les in Frans, ontleden en natuurlijke geschiedenis, waarbij de vorm van vragen en antwoorden, die zo uitnemend geschikt is om de belangstelling der leerlingen op te wekken, steeds in acht wordt genomen. In een andere klas lazen zij een verkorte geschiedenis der hervorming, en zongen daarop een lied. Met dit bezoek, dat ons deed wensen dat dezelfde leerwijze ook in Schotland mocht ingevoerd worden, waren wij bijzonder ingenomen.

Voorts gingen wij, in de Sebastiaanstraat, het in Berlijn gevestigde zendelingshuis zien, waar wij door de bestuurders met echt christelijke welwillendheid werden ontvangen. Men vindt daar, behalve een zaal voor het gemeenschappelijk gebed, doelmatige vertrekken voor de kwekelingen, benevens een kleine bibliotheek en een kapel. Wij ontmoetten verscheidene jonge mannen, die zich aan de zendelingszaak hebben toegewijd; waaronder een zekere Jacobson, een bekeerde Jood, die, door liefde tot zijn Heere gedreven, zich bekwaam maakte om later de blijde boodschap der zaligheid, die in Christus is, aan zijn broeders te verkondigen. De jaarlijkse kosten voor iedere kwekeling worden op dertig pond sterling geschat.

Die zelfde avond mochten wij doctor Robinson aantreffen, een Amerikaanse hoogleraar, de schrijver der *Recherches bibliques en Palestine*, een werk, één en andermaal in deze reisbeschrijving door ons aangehaald, waaraan hij toen bezig was de laatste hand te leggen.

In de late avond vertrokken wij naar Hamburg. Wij kwamen in de nacht te Spandau en de volgende morgen te Ludwigslust, de voormalige verblijfplaats van de hertog van Mecklenburg. Reeds vroegtijdig bereikten wij Hamburg. De omstreken van deze stad zijn zeer fraai; en men ontdekt, tussen het schoon geboomte door, de oevers van de Elbe. Hamburg heeft een bevolking van honderdvijftigduizend zielen. Zij is als het ware een gemenebest, onder het bestuur van een senaat; en telt onder haar inwoners vierduizend Engelsen, die hun anglikaanse dominee hebben.

Wij brachten een bezoek aan de heer Moritz, zendeling van het Londense Genootschap tot bekering der Joden; hij is zelf als Jood geboren, maar sedert vele jaren tot het Christendom overgegaan. Tijdens zijn eerste reis naar Londen, vóór zijn overgang, bewoonde hij het huis van een Jodin; en gebruikte toen de zaterdag, in plaats van naar de synagoge te gaan, om de stad te doorkruisen. De overal heersende stilte van de zondagmorgen trok zijn aandacht; en als hij dan aan de vrouw, bij wie hij inwoonde, naar de reden vroeg waarom de winkels gesloten waren, kreeg hij tot antwoord: 'De Engelsen vrezen God en, indien wij onze sabbat hadden gehouden, gelijk zij hun zondag in acht nemen, zou de Messias reeds voorlang zijn gekomen.' Die woorden, uit de mond ener Jodin, brachten het eerst zijn gemoed in beweging; want hij had altijd de Christenen voor afgodendienaars gehouden. De wonde, die hem aan het hart was toegebracht, miste haar uitwerking niet, en met het geloof aan de

Heere Jezus vond hij de vrede. Na zijn Doop vernam hij uit de dagbladen, dat keizer Alexander het plan opgevat had om bij de zee van Azof volkplantingen van Joden te vestigen; waarop hij, naar St. Petersburg, aan één zijner vrienden schreef, dat men wel eerst onder de Russische Joden christelijke zendelingen mocht plaatsen. Zijn brief werd de keizer getoond en aan zijn verlangen voldaan, om die werkkring te aanvaarden. Daarop bezocht hij van 1817 tot 1825 verscheidene Russische provinciën zoals Volhyniën, Koerland en de Krim en predikte het Evangelie voor de Joden. Zijn tante en zijn twee neven waren de eerstelingen van zijn arbeid. Vaak werd hij uitgenodigd om in de synagoge te prediken, en de Joden hoorden hem met grote belangstelling aan. Om hen te winnen, predikte hij hun somtijds de waarheid in de vorm van gelijkenissen: want de Joden zijn daar nog evenzeer mee ingenomen als hun voorvaderen (Richt. 9 : 8-15). Op zekere dag in de synagoge te Kiew sprak hij tot hen de volgende gelijkenis: 'Een arme Jood, die een brandende begeerte had om rijk te worden, blinddoekte zich om Mazal (de fortuin) in het gebed aan te roepen, en ging op de straten en over de grote wegen, uitroepende: 'Mazal! Mazal! schenk mij rijkdom!' Mazal wierp eindelijk vanuit de hoogte een grote zak, met kostbare edelgesteenten gevuld, die voor zijn voeten neerviel. De arme man, die steeds geblinddoekt was, liep voorwaarts en struikelde over de hem toegezonden schat. Hij keerde zich niet om, ten einde te onderzoeken, wat hem had doen struikelen, maar bleef doorlopen al roepende: 'O Mazal! Mazal! schenk mij rijkdom!' Mazal zag zijn schat versmaad, nam die terug en de Jood bleef bedelaar gelijk tevoren.' De Joden, die naar hem luisterden, vroegen hem naar de uitlegging van deze gelijkenis, die hij hun gaf door hun het zesde vers van het 9de hoofdstuk van Jesaja en de 2de Psalm voor te lezen. Toen viel er een diepe stilte; tenslotte zeiden enige jongelingen tot hem: 'Zal dan de blinddoek voor altijd onze ogen bedekken?' Hij antwoordde hun, dat zij Gods Geest bidden moesten die weg te nemen. Vijf dezer jongelingen ontvingen van toen af de eerste blijvende indrukken, die hen tot een ware bekering gebracht hebben.

De heer Moritz citeerde bij die gelegenheid een niet onaardige gelijkenis, die in een Joods boekwerk, bij wijze van uitlegging van het 23ste vers van de 55ste Psalm, staat opgetekend. 'Een arme man bevond zich, bij zeer warm weer, op reis en droeg een buitengewoon zware last op de rug. Een rijke, die in zijn wagen gezeten hem voorbij reed, kreeg medelijden met hem en nodigde hem uit om op een zitbankje, dat achter in zijn rijtuig was, plaats te nemen. Wat later keerde de rijke zich om, en zag de reiziger nog gebukt zitten onder het gewicht van zijn last; waarop hij hem vroeg, waarom hij zijn pak niet in het rijtuig neergelegd had? De arme antwoordde, dat het al veel was dat hij zelf in het rijtuig opgenomen was en dat hij niet méér durfde verwachten. 'Arme dwaas,' antwoordde de rijke, 'indien ik de macht en de wil heb om u zelf op te nemen, acht gij mij dan niet in staat om ook uw last te dragen?' Evenzo is het met God gelegen; wanneer Hij een arme zondaar aanneemt, dan draagt Hij tevens de last zijner zorgen.'

In 1819 bevond de heer Moritz zich te Dorisow, waar hij aan de Joden het Evangelie predikte, toen een rabbijn uit Kletsk, een naburige stad, vergezeld van enige jonge lieden, hem kwam bezoeken en hem vroeg, waarom hij hun het Evangelie niet kwam prediken. De heer Moritz antwoordde, dat hij gaarne tot hen zou komen, indien zij genegen waren hem te ontvangen. Hij begaf zich daarop naar Kletsk, waar hij de Joden openlijk het Evangelie verkondigde en hun al de Nieuwe Testamenten en al de traktaatjes schonk, die hij toen bezat. Bij die gelegenheid vernam hij niets bijzonders omtrent de uitslag van zijn prediking; doch, nu een jaar geleden, ontving men te Warschau brieven van veertig Joden uit Kletsk, die wilden weten of een zekere Moritz nog in leven was en die, in geval hij te Warschau zijn mocht, verzocht werd tot

hen te komen, ten einde hen allen te dopen. *'Werp uw brood uit op het water, want gij zult het vinden na vele dagen.'* (Pred. 11 : 1). Die voortreffelijke zendeling beschouwt Rusland als het belangrijkste veld voor een zending onder de Joden. In Europees Rusland, Polen uitgezonderd, zijn op zijn minst twee miljoen Joden, nagenoeg allen Talmudisten, behalve de Joden uit Koerland, die wat meer verlicht zijn. Men heeft echter weinig reden tot hoop, dat aan de Protestanten vergund zal worden om onder hen te arbeiden: want het bestuur stelt alles in het werk, om het Protestantisme te vernietigen. De Bazelse zendingen, die naar de Kaukasus gingen, kregen vergunning om de bekeerde Joden te dopen; maar na verloop van een jaar werden zij allen uit het land verdreven. In de landen, die aan de Oostzee grenzen, hadden de Protestanten, die vrouwen van Griekse belijdenis huwden, de vrijheid om enige kinderen als Protestanten op te voeden; thans echter moeten zij allen in het Griekse geloof onderwezen worden. Eertijds doopten de Griekse priesters de kinderen der Protestanten, wanneer deze al te ver van hun geestelijken verwijderd waren, en toch bleven die kinderen protestants; thans echter moeten zij allen voor de Griekse kerk opgeleid worden.

De heer Moritz bevestigde al wat men ons, ten gunste der Russische Karäiten, verteld had. Twee joodse volkplantingen van deze sekte vindt men nabij Wilna, in een stad waar zij ten getale van vijftienhonderd aanwezig zijn en in een dorp, waar men er driehonderd aantreft, die allen van de landbouw leven. In een stad in Lithauen, Kareimisky-Neustadt (nieuwe stad der Karäiten) genaamd, telen zij hop en komkommers. In de Krim is hun aantal meer dan vierduizend, die haast allen pachters zijn, wier gedrag uiterst zedelijk is en aan wie men een volledig vertrouwen kan schenken. Eertijds verwierpen zij de Profeten, doch hielden zich aan de wet; thans echter beschouwen zij het gehele Oude Verbond als van Goddelijke oorsprong. Zij volgen de voorschriften der wet met de meeste nauwgezetheid op, en steken op de sabbatdag nimmer vuur aan, zelfs niet in de strengste winters; maar zij vertrouwen op eigen gerechtigheid. De heer Moritz is in Zweden geboren; hij vertelde ons, dat zich in dat land slechts tweehonderdvijftig Joodse families bevonden, en zij slechts vier steden mogen bewonen: Stockholm, waar zeshonderd Joden wonen; Gothenburg, waar er vierhonderdvijftig zijn; Nordkdping, waar men er honderd en Karlskroon, waar men er veertig vindt. De heer Moritz heeft deze vier steden bezocht en meent, dat dáár een zendeling volmaakt vrij zou kunnen arbeiden: want één der bisschoppen bood hem een kerk aan, om voor de Joden het Evangelie te prediken. In Denemarken is het geheel anders gesteld; te Kopenhagen zijn tweeduizend zeshonderd Joden, evenzo velen in Altona en ongeveer een duizendtal is in het land verspreid; maar aan geen zendeling wordt het vergund om onder hen te arbeiden.

De heer Moritz gaf ons ook nog enige inlichtingen omtrent andere oorden van Duitsland, die hij bezocht had. In het Badense zijn twintigduizend Joden, die voor het merendeel de Talmud verworpen hebben, behalve die van Karlsruhe. In Beieren vindt men dertigduizend Joden, die een mengeling van Talmudisten en Rationalisten vormen; men heeft zich echter weinig met hen ingelaten, omdat tweederde der bevolking tot de Rooms-Katholieke godsdienst behoort. In het Wurtembergse zijn slechts twaalfhonderd Joden; grotendeels zijn zij Rationalisten, die echter toch zeer genegen schijnen om de zendingen met welwillendheid te ontvangen. Tot heden toe heeft zich nog geen zendeling onder hen gevestigd; evenwel is dit een zeer aanmoedigend arbeidsveld: want haast overal treft men er ware christenhuisgezinnen aan, die jegens de kinderen Israëls zeer genegen zijn; en als het werk van de zendeling door God gezegend werd, dan zou hij al spoedig een kring godsdienstige Joden om zich heen kunnen zien. De heer Moritz wees ons herhaalde malen op de voordelen, die

zo'n kring zou hebben. 'Dit is,' zei hij ons, 'de enige weg om een blijvende indruk op het gemoed der Joden te maken. Indien uw kerk een plan ontwierp en het de koning van Pruisen aanbod, zou zij ongetwijfeld vergunning krijgen om, evenals in Moravië het geval is, al de bekeerde Joden onder de leiding van een zendeling te plaatsen; waardoor zij zich onderling konden ondersteunen, zich bij elkander aansluiten en met de gezonde leer gevoed worden. Ik ken,' voegde hij er aan toe, 'verscheidene Joodse huisgezinnen in het Wurtembergse, die zich onmiddellijk bij een dusdanige kring zouden voegen; nu echter worden zij daarvan weerhouden door de gedachte, dat het merendeel der naam-Christenen, die hen omringen, ongelovigen zijn, terwijl zij van de andere kant tegengehouden worden door de beproevingen en de moeilijke strijd, die de bekeerde Joden te wachten staan.'

Hamburg levert voor de zendelingen veel moeilijkheden op. In de stad zijn negenduizend Joden gevestigd en de handel lokt steeds reizigers uit Polen, Beieren en zelfs uit Constantinopel en Azië. De meeste Joden zijn talmudistisch, maar zij hebben weinig ware godsvrucht. De Joden van de nieuwe school hebben een fraaie synagoge met een orgel, en volgen in hun liederen de Duitse zangwijze.

Bij zijn aankomst aldaar schreef de heer Moritz hun een rondzendbrief, waarna zij hem in menigte kwamen bezoeken. Enige tijd daarna gebruikten de rabbijnen van de oude en de nieuwe school al hun invloed, om de Joden van hem af te trekken, waarin zij dan ook slaagden. Toen stichtte hij een school, waarin hij gedurende verscheidene maanden aan vierentwintig arme Joodse kinderen onderwijs gaf; maar de rabbijnen bedreigden de ouders met het onthouden der liefdegiften, waarop hij al zijn leerlingen verloor. Tijdens ons bezoek predikte de heer Moritz iedere dinsdag, waarbij hij haast een zeventigtal toehoorders had; doch het waren meestal Christenen, en men merkte amper vier of vijf Joden onder hen op. Hij heeft echter enige vrucht van zijn arbeid mogen plukken. Vreemde doortrekkende Joden komen vaak te Hamburg een traktaatje of een Bijbel bij hem halen; hij gebruikt die gelegenheid dan, om hun het Evangelie te verkondigen en dikwijls gebeurt het, dat zij bij hem terugkomen. De Joden oefenen een grote invloed op de regering uit, omdat zij zeer bemiddeld zijn en een groot gedeelte van de handel uit die stad in handen hebben. Zij bezitten een eigen politie; geen vreemde Jood kan, zonder hun toestemming, langer dan twee dagen in die stad vertoeven; en wanneer een Joodse reiziger bij hen onder verdenking staat zich ernstig met het Christendom in te laten, laten zij hem ten spoedigste vertrekken. Ondanks al die bezwaren, is Hamburg een hoogst belangrijke standplaats; en wij dankten God, dat wij er zulk een ijverige en getrouwe zendeling hadden mogen aantreffen. De bijzonderheden, die de heer Moritz ons wegens zijn toestand te Hamburg meedeelde, deden ons denken aan wat de heer Bellson, zendeling te Posen, ons betreffende zijn verblijf in Amsterdam vertelde. In die stad zijn vijfentwintigduizend Joden; zij echter die bemiddeld zijn en invloed hebben, tonen zeer hevige tegenstand en zijn niet te naderen, terwijl de Joden van mindere stand de zendelingen openlijk beledigen. Op zekere dag overvielen zij hem in zijn eigen woning, en trachtten opstand te verwekken. In Holland zou men mensen van bijzondere moed behoeven, die die hevige tegenstand durfden bestrijden en het komt ons voor, dat onze te Amsterdam en te Rotterdam gevestigde Schotse kerken de arbeid onzer zendelingen bijzonder zouden kunnen verlichten. Wij bezochten de oude synagoge, die zeer groot is en gevuld was met Joden, die weinig belangstelling aan de dag legden; zij hadden geen ander onderscheidingsteken dan de tallith, die door sommigen hunner over de schouder gedragen werd. Zij hebben weinig ware godsvrucht, en het lijkt dat zij slechts voor de vorm aan de rabbinistische bijgelovigheden hechten.

Vervolgens begaven wij ons naar de synagoge van de nieuwe school, alwaar de

rabbijn juist bezig was niet krachtige, volle stem een Duits gezang voor te dragen. Daarna hield hij een leerrede over de lijdzaamheid en de onderwerping aan Gods wil; hij haalde in zijn toespraak een Christenschrijver aan, verwees zijn toehoorders naar verscheidene gezangen en sprak zelfs van Christelijke lijdzaamheid. Er waren ongeveer tweehonderd mensen aanwezig; de vrouwen zaten op de galerij en op een daarnaast aanwezige zitplaats. Nadat de leraar zijn rede beëindigd en naar lutherse wijze de zegen had uitgesproken, verwijderde hij zich. Er werd een Duits gezang aangekondigd, en op het orgel een der schoonste nationale psalmen uitgevoerd. Hierop begon een andere rabbijn in het Hebreeuws te bidden, doch de meesten der aanwezigen vertrokken onder het gebed. Wat hun gebedenboek vooral kenmerkt is, dat zij alle melding van de Messias hebben weggelaten. *'Ben Ik Israël een woestijn geweest, of een land der uiterste donkerheid? Waarom zegt dan Mijn volk: wij zijn heren, wij zullen niet meer tot U komen?'* (Jer. 2 :31b). Is het niet zeer bedroevend en tevens uiterst opmerkelijk dat deze Joden, die in hun uiterlijke dienst zo veel aan de Lutherse ontleen, zulk een hevige vijandschap tegen het Christendom betonen? Gelijk weleer de vader van Hannibal, laten ze hun kinderen ter gelegenheid van hun bevestiging, zweren, dat zij nimmer tot het Christendom zullen overgaan. De heer Moritz had zich vaak met een jeugdige Jodin onderhouden, die diep gewortelde indrukken der waarheid verkregen had, maar steeds weigerde om ervoor uit te komen, zeggende: 'Ik heb gezworen, ik heb gezworen.'

Diezelfde avond vertrokken wij door de Hamburgse poort en gingen naar Altona, dat slechts door een laan van Hamburg gescheiden, maar toch in de provincie Holstein gelegen is en tot Denemarken behoort; het is een schone stad, die dertigduizend inwoners heeft. Men vindt er fraaie, door lindebomen belommerde, wandeldreven, en de oevers van de Elbe leveren daar een schoon uitzicht op. Men telt er tweeduizend zeshonderd Joden, waarvan er verscheidenen de winkels open hadden, ofschoon het sabbat was. Op die dag hoorden wij voor de eerste maal van de merkwaardige geloofsontwaking, die in Schotland plaatsgehad heeft. De heer Rheder, predikant van een kleine gereformeerde, geestelijke kring, die ons veel welwillendheid betoond had, bracht ons een dagblad, dat berichtte over de godsdienstige ommekeer, die te Kilsyth en te Dundee zich geopenbaard had, in de hoop dat wij hem meer vertellen konden; maar onze brieven waren alle naar Warschau gezonden, zodat wij met het voorgevallene onbekend gebleven waren, omdat God Zich voorbehouden had om ons deze vreugde eerst aan het einde van onze pelgrimstocht te doen smaken. De berichten, die wij inwonen, waren kort en onvolledig en hoewel Dundee genoemd werd, wisten wij niet tot hoe ver die zegeningen zich over ons hadden uitgespreid. Maar wij waren toch innig verheugd toen wij vernamen, dat God Zijn Geest als vanouds uitgestort had, en wij brachten Hem onze dankzegging toe dat dit heugelijk nieuws ons toegezonden werd op een tijd, dat wij naar ons vaderland wederkeerden. Tevens vonden wij een bijzondere aanleiding tot vreugde en erkentelijkheid in de omstandigheid, dat God dit uitvloeisel van Zijn Geest in hetzelfde jaar geschonken had, waarin de Schotse kerk de hand uitstreckte, om vrede en heil aan Israël te verkondigen. Wij voelden dat dezelfde beloften, die ons zo vaak in onze beproevingen ondersteund hadden, evenzeer voor onze kerk verwezenlijkt geworden waren: *'Die u zegent, zal gezegend worden.'* *'Bidt om de vrede van Jeruzalem; wel moeten zij varen, die u beminnen!'* (Ps. 122 : 6). Zij alleen, die ondervonden hebben wat men voelt, wanneer men lange tijd van een geliefde verwijderd geweest is, en op vreemd grondgebied in de eenzaamheid zijn hart voor God heeft uitgestort, kunnen zich onze vurige begeerte voorstellen, om weer in onze gemeentes te zijn en te vernemen, of zij ook deel hadden gehad aan de overvloedige zegeningen, waarin de vlakten der

woestijn zich in ruime mate hadden mogen verblijden.

De 3de november, des zondags, predikte de heer Mac Cheyne in de kapel van de heer Rheder. Vervolgens mochten wij het voorrecht genieten, om het Avondmaal des Heeren te vieren met enige godvrezende lieden, waaronder zich vier bekeerde kinderen Israëls bevonden. De heer Bonar predikte des namiddags over Jeremia 31 : 37 en gaf een algemeen overzicht van hetgeen wij van het oude volk Gods aanschouwd hadden. Des avonds hadden wij een aangename bijeenkomst bij de heer Moritz, die de 102de Psalm voorlas en, vóórdat hij ons het laatst vaarwel toeriep, nog een hartelijk gebed voor ons uitsprak.

Te middernacht verlieten wij Hamburg en gingen in Schulau sloop naar Londen. Na een gelukkige reis kwamen wij er de 6de aan; wij brachten nog enige dagen in het midden onzer vrienden door, die ons met hun heilwensen en gebeden vergezelden, en vertrokken toen naar Schotland, waar wij, 'nadat Gods beschermende hand met ons geweest was, in vrede aankwamen.'

De vereniging uit onze kerk, evenals de commissie der algemene vergadering, die ons bij ons vertrek Gode hadden aanbevolen, verwelkomden ons met blijdschap; en plechtige dankstonden werden gehouden wegens onze terugkomst, en vurige gebeden uitgesproken voor het behoud onzer twee oudere broeders, die wegens gevaarlijke ziekten opgehouden waren, doctor Black te Wenen, en doctor Keith te Pesth in Hongarije, waar laatstgenoemde tot de daaraanvolgende lente vertoeven moest.

Wanneer wij achterom zien, dan moeten wij, ter ere van Gods genade, verklaren dat Hij deze onderneming van den beginne tot het einde toe gezegend heeft. In de steden en op het platte land, ja zelfs onder de meest onbemiddelde klasse van mensen in Schotland, is een innige, waarlijk godsdienstige belangstelling in Israëls toestand opgewekt. Als wij de dingen, die wij gezien en gehoord hadden, van gemeente tot gemeente gingen verkondigen, dan mochten wij steeds de genoegdoening smaken, dat onze oude Schotse boeren, met hun aartsvaderlijk en achtbaar voorkomen, tot op de treden van de kansel zaten, om te horen spreken van 'het nakroost van Abraham, de vriend Gods'. Toen de doctoren Keith en Black aangekomen waren, werd er aan de algemene vergadering van het jaar 1840 een verslag aangeboden, en met eenparige stemmen besloten, dat de belangen van Israël voortaan een voornaam gedeelte van de zendingsarbeid onzer kerk zouden uitmaken. Een gelijk besluit werd in juli 1841 door de algemene vergadering der presbyteriaanse kerk in Ierland genomen. De rijke vrucht van deze reis bestaat derhalve daarin, dat de eerwaardige Schotse en ook de Ierse kerk, in dagen van angst en benauwdheid, ertoe gebracht zijn om te erkennen dat zij, ten opzichte van Joden en Grieken, plichten te vervullen hebben en dat zij de apostolische kerk van Jeruzalem in alle nederigheid behoren na te volgen, door de uitzending van enigen van haar zonen tot de heidenen, en enige anderen tot hen, die uit de besnijdenis zijn (Gal. 2 : 9).

Toch, wanneer wij onze blikken naar de miljoenen heidenen wenden, die nog in duisternis voortleven en naar de verdroogde beenderen Israëls, die over de aarde verspreid liggen, gevoelen wij dat hetgeen tot hiertoe gedaan is, in geen deel aan de behoefte van een wereld, die teniet gaat, voldoet en evenmin onze verantwoordelijkheid opheft. Een klein begin bestaat er echter reeds; de kreet: 'Begeeft u herwaarts en komt ons te hulp,' wordt thans op de uiterste einden van ons land gehoord; en zij allen, die de vooruitgang van Gods Rijk verlangen, moeten de Heere dank brengen dat deze beide, zo zuiver evangelische, kerken opgestaan zijn, om de gekruiste Christus te prediken en er zich alles aan gelegen laten liggen, om aan de heidenen der verst afgelegene landen en aan de duizenden uit Juda, die over de aarde verstrooid zijn, het

water des levens aan te bieden.

'Niet ons, Heere! niet ons, maar Uwe naam geef eer, om Uwer goedertierenheid, om Uwer waarheid wil' (Ps. 115 : 1).

BIJVOEGSEL

No. 1. JODEN UIT KORFU

In Korfu telt men haast tweeduizend Joden. Zij bewonen allen een afzonderlijke wijk, die echter niet door een muur van het overige gedeelte der stad afgescheiden is, zoals men dit in Rome, Ancona en in vele andere Italiaanse steden ziet. Zij hebben twee synagogen en twee bedehuisjes. De korfuse Joden zijn over het algemeen onzindelijk in hun woningen en op hun kleding; en hun onkunde is zo groot, dat velen onder hen met de voornaamste gebeurtenissen uit de geschiedenis van hun volk onbekend zijn. De aanzienlijksten onder hen zijn handelaren, inzonderheid in laken en linnen; de middenstand bestaat uit handwerkslieden en vooral uit kleermakers. In de geringste klasse, die tevens de talrijkste is, vindt men opkopers van oude kleren, sjouwers en matrozen.

Over het algemeen zijn zij zeer vlijtig van aard en hebben een zekere mate van welvaart verkregen; zelfs zijn er sommigen die, te midden van zulk een armoedige bevolking, een aanzienlijk vermogen hebben. Zij worden door de Grieken verfoeid, die iedere gelegenheid te baat nemen om hen te beledigen of te mishandelen en, zo zij niet door de Engelsen beschermd werden, zouden zij al zeer beklagenswaardig zijn. Vóór twintig jaren zou een Jood het niet gewaagd hebben om zich, gedurende de heilige week, op straat te vertonen; maar sinds die tijd zijn de zaken aanmerkelijk veranderd.

Hun voornaamste rabbijn heet Bibas; hij is in Gibraltar geboren en is trots op de naam van Engelsman. Hij is een farizeeër der oude school, die de wet letterlijk opvolgt. Hij had een verbod willen uitvaardigen tegen het dragen van parasols op sabbatdag, bewerende dat dit met het vierde gebod strijdig was; maar hoewel de Joden de sabbat zeer nauwgezet vieren, verzetten zij zich tegen zulk een willekeurig gezag. Tot nu toe hebben de Christenen, van welke gezindheid ook, die Korfu bewonen, zich aan de geestelijke toestand der Joden weinig gelegen laten liggen.

No. 2. JODEN VAN DAMASCUS

De Joden uit Damascus stammen, evenals hun broeders uit Bagdad, van de eerste en tweede ballingschap af. Zij wijzen een spelonk aan, die ongeveer drie mijlen van de stad gelegen is en, naar men meent, door Elias, tijdens zijn zending naar Hazaël, om die tot koning van Syrië te zalven, bewoond werd. Deze spelonk is een soort onderaardse synagoge geworden, waarheen de Joden zich op de laatste dag van iedere maand begeven, een dag die inzonderheid tot het doen van gebeden en smekingten bestemd is. Tevens dient zij tot toevluchtsoord in dagen van gevaar. Ten tijde der Apostelen, moet het aantal Joden in Damascus zeer aanzienlijk geweest zijn; maar velen van hen zijn in de oorlogen tegen de Romeinen omgekomen; zij hebben zich van deze ramp nooit kunnen herstellen. Volgens de laatste berichten door de heer Calman, die deze stad bezocht enige jaren voor de vervolging die zij ondergaan hebben, vindt men nauwelijks vijfduizend Joden in Damascus.

Evenals hun broeders te Bagdad, hielden zij zich toenmaals met wisselbanken en handel op; maar daar zij minder bemiddeld waren en hun invloed geringer was,

verwekten zij minder jaloezie en leefden in vrede met de overige inwoners der stad. Zij hadden weinig vooringenomenheid tegen het Christendom, zagen gaarne de zending, brachten hem tegenbezoeken en namen, zonder tegenzin, traktaatjes en christelijke boeken van hem aan. De Jodenbuurt is ver verwijderd van die der Christenen, zodat zij slechts wegens handelszaken in aanraking met elkander komen, hetgeen voor de eensgezindheid bijzonder bevorderlijk is. De heer Calman beschouwt Damascus als een hoogst belangrijke zendingsplaats, niet alleen voor de Evangelieprediking, maar tevens voor de verspreiding van Gods Woord. Elk jaar ziet men meer dan eenmaal geregeld karavanen van Damascus naar Bagdad, Mossal, Aleppo en andere grote steden trekken. De Joden kopen al de exemplaren der Heilige Schrift op, die zij van de agent van het Britse en Buitenlandse Bijbelgenootschap verkrijgen kunnen; zij verzenden ze naar genoemde steden en van dáár komen ze in Perzië en Kurdistan. Dit is dan ook, naar het schijnt, het enige middel om de Joden, die deze verafgelegene landen bewonen, met Gods Woord bekend te maken. Men zou ook zeer gemakkelijk in Damascus scholen kunnen stichten, waarin men aan Joodse kinderen onderwijs in het Hebreeuws, het Arabisch en het Engels gaf.

No. 3. JODEN VAN BAGDAD

De heer Calman heeft ook de Joden van Bagdad bezocht, die zich als afstammelingen beschouwen van de Joden, die tijdens de eerste ballingschap naar die stad zijn gebracht. Zij hebben nog een opperhoofd, die 'opperhoofd der Babylonische ballingschap' genoemd wordt. Deze functie stamt uit de eerste of tweede eeuw, evenals die van opperhoofd of vorst van het heilige land. Vermoedelijk werden deze functies door hen ingesteld en deze titels door hen geschonken, om Jakobs voorzegging te logenstraffen: *'De scepter zal van Juda niet wijken, noch de wetgever van tussen zijn voeten, todat Silo komt'* (Gen. 49 : 10a). Daarenboven wordt het eerste gedeelte van die tekst door hen toegepast op 'hun opperhoofd der ballingschap,' en het woord wetgever op 'hun vorst van het heilige land.' De laatste functie werd door de Romeinen afgeschaft, zodat de Joden alleen nog maar van de eerste gewagen. Voorts zeggen zij, dat slechts zij tot vorsten verheven werden, die bewijzen konden, dat zij rechtstreeks van Juda afstamden. Men zegt zelfs dat de Joden zelf de Romeinen verzochten, om de functie van vorst van het heilige land op te heffen, omdat zij door hem verdrukt werden. Het opperhoofd der ballingschap stamt thans niet meer van Juda af; hij wordt door de Porte en het plaatselijk bestuur van Bagdad aangesteld, om de aan de Joden uit die landstreek opgelegde schatting te innen. Zij verafschuwen deze ambtelijke waardigheid en zouden gaarne zien, dat zij werd afgeschaft. Toen de heer Calman op zekere dag het opperhoofd der ballingschap bezocht, vroeg hij hem of hij inderdaad geloofde de scepter te zijn, die in Juda moest blijven bestaan. Hij waagde het niet daarop bevestigend te antwoorden en bepaalde zich alleen met te glimlachen. Het bestaan van die functie wordt door de Joden nog steeds erkend.

Naar men berekent, zijn er vijf of zesduizend Joden in Bagdad. Voor negen jaren was dit getal vijfmaal groter; maar de pest, burgeroorlog en overstromingen, die deze stad achtereenvolgens geteisterd hebben, zijn oorzaak dat hun aantal zo sterk verminderd is. Thans is de bevolking van die stad van honderdtwintigduizend zielen op twintigduizend gebracht.

Hun zedelijke en godsdienstige toestand is allertreurigst en sedert Gods laatste oordeel aanmerkelijk verergerd; het is alsof de inwoners dier ongelukkige stad denken dat Zijn bezoeken uitgeput zijn en zij nu niets meer te vrezen hebben, of wel, dat zij zich evenals Farao verhard hebben. Hetgeen wij daar vermeldden, is alleen toepasselijk op

hun zedelijke toestand; want zij zijn zeer bijgelovig en komen, met de meeste nauwgezetheid, de overleveringen van de Talmud na, en ontzien daartoe noch moeiten noch kosten. De pelgrimsreizen worden door hen voor één der verdienstelijkste werken gehouden, en jaarlijks vergezellen verscheidene huisgezinnen de karavanen, die naar Damascus en Aleppo trekken, om de graven van hun meest geliefkoosde rabbijnen te bezoeken, zoals dat van de voornaamste schrijver van de Zohar te Marona. De behoeftigen, die geen middelen bezitten om naar het heilige land te gaan, maken een pelgrimsreis naar de ontelbare graven van de schrijvers van de Talmud, die in de omstreken van het oude Babel gelegen zijn. Sommigen hunner bezoeken zelfs de graven van Jeremia en Ezechiël, van wie men vermoedt dat ze begraven zijn bij de grenzen van Perzië, en aldaar brengen zij hun geloften en gebeden.

De Joden hebben de handel in Bagdad en omstreken geheel in hun macht. Soms hebben zij zelfs de handel belemmerd, door het terugnemen van hun uitgezette kapitalen, wanneer de pacha door een verandering in de waarde van het geld hun belangen wilde benadelen. Zij oefenen overigens geen ander handwerk uit, dan het schrijven van de vijf boeken Mozes op stroken perkament, en hun bedrevenheid hierin is dan ook in het gehele Oosten vermaard.

Zij leggen de hevigste tegenstand aan de dag tegen het Christendom en de zendelingen; deze gezindheid ontstaat voornamelijk daaruit, dat het opperhoofd der ballingschap de macht bezit om iedere Jood, die het Christendom omhelst, te straffen en het is gebeurd, dat hij deze macht met zulk een gestrengheid misbruikte, dat de misdadiger onder de zweepslagen bezwaken is. Die tegenzin is hoofdzakelijk daaraan toe te schrijven, dat de Christenen, en inzonderheid de Armeniërs, het leed dat zij van de Mohammedanen te verduren hebben, op de arme Joden wreken. De bijzondere haat, die de Joden de Armeniërs toedragen, kan zijn oorsprong ontleenen aan wat men vaak beweerd heeft, dat Haman een Armeniër was en dat de Armeniërs de Amalekieten uit de Bijbel zijn. Toen de heer Calman in 1832 de heer Groves naar Bagdad vergezelde, om te beproeven of hij er een school voor de Joden kon stichten, mislukte hem dit wegens de vrees voor het opperhoofd der ballingschap.

In Bagdad en in geheel het Oosten beoefent men bij voorkeur de Cabbala boven de Talmud. Thans kan men zeggen, dat de Talmud in groter aanzien in Polen dan in Babylonië is. De reden, waarom aan de Cabbala boven de Talmud de voorkeur geschonken wordt, in een oord waar de schrijvers van de Talmud geleefd hebben, is deze, dat een groot gedeelte ervan uit de Koran overgenomen is, zodat het denkbeeld van het mohammedaanse geloof zich in het Oosten met dat van de Talmud verbindt.

Twee dagreizen van Bagdad verwijderd is, op de oevers van de Eufraat in een woestijn tussen Damascus en Bagdad, een stad gelegen, die Heet of Hith genaamd wordt. De heer Calman bezocht er twintig Karaïtische huisgezinnen, die deze plaats bewonen; meest allen bewerken zij edelgesteenten en zilveren sieraden voor de inwoners der stad en voor de Arabieren uit de woestijn. Omdat zij in die kleine stad moeilijk van hun kunstvljijt bestaan konden, beproefden zij om zich in Bagdad of in de omstreken te vestigen; maar zij ondervonden zulk een hevige tegenstand van de zijde der rabbijnistische Joden, dat zij verplicht werden in de stad te blijven, die zij reeds sinds eeuwen bewonen. De tijd zal komen, waarin *'het geluid der grote bazuin door hen, die in het land van Assur verloren zijn, vernomen zal worden'* (Jes. 27 : 13m). Toen de heer Calman hun hacham of schriftgeleerde bezocht, was deze in een lang overkleed gewikkeld van grove stof, met een touw om zijn lendenen vastgebonden. Een kleine vierkante kamer diende hem tot studeervertrek en tevens tot synagoge. Hij bezat enige handschriften, die hij tot geen prijs ter wereld zou hebben afgestaan. Hij bemerkte tot zijn genoegen, dat de heer Calman, evenmin als hij, met de Talmud

ingenomen was en luisterde met de meeste aandacht naar hem, toen hij hem uit het Oude Testament de verklaringen der Profeten voorlas, die betrekking hebben op de Heiland, Die gezonden werd om te lijden en te sterven. De voornaamste bedenking van de hacham tegen het Christendom was de uitdrukking van Jesaja: *'Het volk etende zwijnevlees.'* (Jes. 65 : 4m). De heer Calman toonde hem aan, dat deze plaats geen betrekking op de Christenen kon hebben, omdat het volk, waarvan Jesaja gewaagt 'in de tuinen offert,' enz. Deze Karäiten schijnen gespaard gebleven om levendige getuigen tegen de Talmud te zijn, juist op dezelfde plaats, waar deze tot stand kwam en een zo grote invloed heeft uitgeoefend.